

Austro-ogrska

monarhija

v
besedi in podobi

Slovenci 2.

ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE.

Politische Karte
für Volks- u. für Bürgerschulen.

24. b.

Schrift- u. Zeichen- Erklärung:

- REICHSHAUPTSTÄDTE
- ORTE über 100,000 Ein.
- ORTE 50,000
- ORTE 20,000
- ORTE 10,000
- Eisenbahnen
- Canäle
- Orte über 5000 Ein.
- Orte unter 5000
- Orte mit Festungen
- Schlösser
- Reichs- Grenzen
- Staats- Grenzen
- Provinz- Grenzen

Maßstab = 1:4,000,000
0 20 40 60 80 100 Kilometer

Austro-ogrska

---

monarhija

---

v

besedi in podobi

Slovenci 2.

Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi – Slovenci 2.
Kranjska, Primorje

Naslov izvirnika: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung weiland Seiner kaiserl. und königl. Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf begonnen, [fortgesetzt unter dem Protectorate ihrer kaiserl. und königl. Hoheit der durchlauchtigsten Frau Kronprinzessin-Witwe Erzherzogin Stephanie]. K.-k. Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Hölder, Wien, 1886–1902.

Uredili: Monika Kroje Telban in Ingrid Slavec Gradišnik
© Inštitut za slovensko narodopisje, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzenta: Jože Hudales in Marija Klobčar

Prevod: Alenka Novak

Jezikovni pregled: Ingrid Slavec Gradišnik

Oblikovanje in prelom: Jernej J. Kroje

Izdajatelj: Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje

Zanj: Ingrid Slavec Gradišnik

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Zanj: Oto Luthar

Vse ilustracije v knjigi so presnetki iz izvirnika.

Tisk: Birografika BORI d. o. o.

Naklada: 400 izvodov

1. izdaja, 1. natis

Ljubljana

Knjiga je izšla s podporo Agencije za raziskovalno dejavnost RS za leto 2016.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
39(436-89)=163.6)

AVSTRO-ogrška monarhija v besedi in podobi : Slovenci. 2, Kranjska, Primorje / uredili Monika Kroje Telban in Ingrid Slavec Gradišnik ; [prevod Alenka Novak]. -

1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018

Izbor in prevod iz dela: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild

ISBN 978-961- 05-0072- 8

1. Kroje Telban, Monika

294217984

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789610500728>

Avstro-ogrška

---

monarhija

---

v

besedi in podobi

Slovenci 2.

Kranjska, Primorje

Uredili Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavet Gradišnik

**Ljubljana
2018**

Kazalo

Uredniška opomba	7
------------------------	---

AVSTRO-OGRSKA MONARHIJA V BESEDI IN PODOBI

Fizične značilnosti prebivalcev na Koroškem in Kranjskem / Emil Zuckerkandl	11
--	----

KRANJSKA .....

K narodopisju Kranjske	25
------------------------------	----

Ljudsko življenje Slovencev / Viljem Urbas	25
--	----

Miti, povedke in ljudske pesmi Slovencev / Johann Scheinig	59
--	----

Kočevje in Kočevarji / Julius Schröer	79
---	----

Slovenska literatura / Gregor Krek	97
--	----

Ljudsko gospodarsko življenje / redigiral Karl Menger	123
---	-----

Poljedelstvo in gozdarstvo, lov in ribolov / Gustav Pirc	125
--	-----

Rudarstvo in metalurgija / Johann Novák	147
---	-----

Industrija, trgovina in promet / Johann Murnik	159
--	-----

PRIMORJE .....

O fizičnih značilnostih prebivalcev Primorja / Emil Zuckerkandl in Karl Vipauz	173
---	-----

K narodopisju Primorja	183
------------------------------	-----

Ljudsko življenje na Goriškem in Gradiškem / Franz Coronini- Cronberg	183
--	-----

Značilnosti ljudstva v okolici Trsta / Peter Tomasin	223
--	-----

Ljudsko življenje Slovanov v Istri / Alois Spinčić	233
--	-----

O književnosti v Trstu in Istri	261
Slovanski jezik in književnost / Anton Klodić Sabladovski.....	261
DODATEK.....	289
Uvod / Nadvojvoda Rudolf.....	291

KOMENTAR

Janez Bogataj, Za krepitev samozavesti in moč splošne ljubezni do domovine.....	307
---	-----

UREDNIŠKA OPOMBA

Drugi del izdaje prevodov narodopisnih besedil iz *Avstro-ogrske monarhije v besedi in podobi – Slovenci* predstavlja Kranjsko, Kočevje in Primorsko. S prevodi poglavij o Slovencih v teh kronskih deželah tako zaokrožamo celostno predstavitev življenja Slovencev iz enciklopedične zbirke *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, ki je v 24 knjigah izšla na Dunaju med letoma 1887 in 1902 in je bila podrobneje predstavljena v uvodnem poglavju prve knjige (*Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi – Slovenci I*, 2016, str. 7–25), v kateri so zbrana narodopisna poglavja o Slovencih na Štajerskem, v Prekmurju, Porabju in na Koroškem. Na celotno slovensko ozemlje se v tem zvezku nanaša le spis Gregorja Kreka o slovenski literaturi, ki je med prevode uvrščen zaradi povezanosti etnoloških vprašanj z razvojem slovstvenega ustvarjanja in širšega Krekovega pomena v razvoju filološkega narodopisja, pa tudi zaradi kulturnozgodovinske pričevalnosti. S tem namenom je v knjigo uvrščeno tudi poglavje o slovanskem jeziku in književnosti v Istri.

Zbirko imajo danes nekateri raziskovalci sicer za plod pragmatičnih, imperialističnih interesov, kar z ozirom na centralno vlogo dunajskega cesarskega dvora v tistem času zagotovo tudi je. Da pa bi bilo obzorje celotne izdaje jasnejše, sva se odločili, da ga v tej knjigi v Dodatku ponazoriva s prevodom »Uvoda« spod peresa pobudnika zbirke, nadvojvode Rudolfa; besedilo je bilo objavljeno na začetku izdajanja zbirke leta 1887. Z etnološkega

vidika je zbirka še danes zanimiva, saj izraža stanje etnološkega znanja tistega časa. Ob pretežno domoznanskih izhodiščih se posamična poglavja danes berejo kot nekakšne etnografske skice, ki pa po etnološki sporočilnosti med seboj nekoliko nihajo, kar gre pripisati posebej njihovim piscem in njihovi seznanjenosti z raziskovanjem ljudskega življenja na Slovenskem v 19. stoletju ali še prej. Narodopisna poglavja o Slovencih so zavesten poskus, da bi povzela podobo številnih področij slovenske ljudske kulture v regionalnih okvirih. S tega vidika in tudi daljnosežnejših odmevov to knjigo na koncu komentira premislek profesorja dr. Janeza Bogataja.

Za zgodovino slovenske etnološke vede predstavljajo poglavja o Slovencih pregled tega, kar so zbirali, zapisali in kar so raziskovali o slovenskem narodu zgodovinarji, filologi in drugi izobraženci tistega časa. Danes je mogoče reči, da je tudi to delo izraz enega od tokov, ki je sooblikoval slovensko etnologijo kot samostojno znanstveno disciplino, čeprav je nastajalo večinoma zunaj takratnih akademskih naporov, ki so si prizadevali, da bi se institucionalizirala kot samostojna veda o specifičnostih ljudske/narodne kulture Slovencev.

Prestolonaslednik Rudolf si je želel, da bi imela zbirka kljub strokovnim ambicijam značaj »ljudske knjige«. Skladno s tem je našla pot v številne domove lojalnih avstrijskih državljanov na naših tleh, na drugi strani pa je bil vesplošen pomen teh prispevkov v slovenski etnologiji podcenjen in pogosto tudi spregledan. To dejstvo je bilo tudi glavna spodbuda za izdajo prevedenih sestavkov.

Marsikatera sestavina snovne in nesnovne kulturne dediščine, ki je omenjena v tej knjigi, je danes že zatonila v pozabo in so jo spregledali celo poznejši raziskovalci. Zato sva tudi v tej knjigi sledili načelu iz prve knjige, da jih pojasniva v komentarjih oz. opombah. Za razlago nekaterih

starih nemških strokovnih ali pogovornih izrazov, ki poimenujejo danes že pozabljene kulturne pojave, je bila dragocena pomoč kolegic in kolegov, ki raziskujejo področja, od koder te sestavine izvirajo in se z njimi podrobneje ukvarjajo. Zanje se iskreno zahvaljujem vsem, ki so nam kakor koli pomagali pojasniti ta vprašanja, še posebej pa prof. dr. Robertu Dapitu, dr. Robertu Frisanu, prof. dr. Veri Smole, dr. Silvu Torkarju, dr. Katarini Šrimpf Vendramin in dr. Lidiji Nikočević.

Urednici

FIZIČNE ZNAČILNOSTI PREBIVALCEV NA KOROŠKEM IN KRANJSKEM*

Emil Zuckerkandl

Prebivalci kronske dežele Koroške so praviloma videti kot slabše prehranjeni ljudje tršate postave. Kolikor je to mogoče razbrati s seznama nabornikov, so po velikosti podobni Solnograjcem, in so tako približno v sredini med tistimi iz Spodnje Avstrije in Kranjske. Število podmernih je manjše kakor v dunajskem vojaškem okraju, manj je tudi majhnih; pač pa se delež višjih od 170 cm povzpne na skoraj tri desetine nabornikov. – Okoliščino, da ima celovški mejni okraj glede telesne velikosti boljše rezultate kot drugi nemški okraji, gre očitno pripisati številnim Slovencem, ki pridejo na nabor v Celovec.

---

* Prevod poglavja *Physische Beschaffenheit der Bevölkerung in Kärnten und Krain*. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain*. [Bd. 8]. *Erstes Heft*. Dunaj, 1891, 87–96.

Nemci na Koroškem so enako kakor Nemci na Štajerskem mešano ljudstvo, kar je najbolj razvidno iz raziskave o barvi oči in las in iz opazovanja oblike lobanjske zgradbe. Čisti svetli tip (modrooki in svetlolasi) je na Koroškem med šolskimi otroki zastopan s 17,1 odstotki, kar je v primerjavi s severnimi deželami opazno nizek delež. Če odmislimo čisti svetli tip, ki so ga predniki slavili pri Keltih in Germanih, in upoštevamo le posameznike s svetlimi lasmi ali modrimi očmi, pripada prvim 44,3, slednjim pa 26,6 odstotkov. Ti podatki pa ne veljajo za odrasle, saj raziskave kažejo, da se v nemalo primerih, in število takšnih primerov narašča, svetla kompleksija¹ spremeni v rjavo, pojav, ki jasno potrjuje križanje Nemcev na Koroškem s tujim ljudstvom temne kompleksije. Da so zmagovalni Germani sprejeli kompleksijo premagancev ali vendarle asimiliranih, je mogoče pojasniti z veliko občutljivostjo na pigment, ki jo kaže organizem z malo pigmenta. Tudi raziskava o oblikah lobanje med Nemci na Koroškem nas podučí, da ni več mogoče govoriti o čistem tipu; povsod, celo v odročnih naseljih, se je našlo več tipov, čeprav so odstotki posamičnih oblik variirali. Po razmerju med dolžino in širino lobanje je med 1546 lobanjami s Koroškega 34 odstotkov dolgoglavih, od tega 5,7 odstotkov izrazito dolihokefalnih (razmerje dolžina : širina = 100 : 75 ali nižje), druge so mezokefalne (razmerje dolžina : širina = 100 : 75,1 do 80); kratkoglavih (brahikefalnih) je 66 odstotkov, od tega le 19 odstotkov visoke stopnje (hiperbrahikefalnih, razmerje dolžina : širina = 100 : 85 ali višje).

Ob upoštevanju izključno nemških okrajev na Koroškem se delež dolihokefalnih poveča za en odstotek, hiperbrahikefalnih pa upada. Od 981 lobanj iz teh okrajev je 35 odstotkov dolgoglavih (dolihokefalni in mezokefalni) in

---

¹ Skladnost barve las, šarenice in kože.

65 odstotkov kratkoglavih, od tega le 17 odstotkov hiperbrahikefalnih. Če to primerjamo z rezultati, pridobljenimi v kronski deželi Štajerski, se kakor na dlani pokaže izredno pomembno dejstvo, da se dolgoglava oblika na Koroškem pojavlja za 10 odstotkov pogosteje, hiperbrahikefalna pa znatno manjkrat. Tega pojava ni mogoče zlahka razložiti, čeprav lahko s precejšnjo verjetnostjo domnevamo, da temelji na pogostnejši zastopanosti dolihokefalnega elementa med germanskimi priseljenci na Koroškem. Lahko pa pomislimo tudi na asimilacijo dolihokefalnega ljudstva, ki je naseljevalo Koroško v predgermanskem času, s čimer bi se ujemalo dejstvo, da pri grobnih najdbah notranje Avstrije prevladujejo dolihokefalne lobanje. Po navedenih številkah bi bili približno le dve tretjini Nemcev na Koroškem kratkoglavi. Odstotek dolgoglavih pa znatno naraste, če lobanj ne opredeljujemo po običajni nenaravni klasifikaciji, temveč pripišemo pomen tudi opazovanju po občutku. Obstajajo namreč oblike lobanje, ki jih po numerični klasifikaciji (razmerje dolžina : širina = 100 : 80 do 81) uvrščamo med kratkoglave, a bi jih morali, sodeč po podolgovatosti, bolj upravičeno prišteti k dolgoglavim. V to skupino lobanj, verjetno mešanih oblik, kamor še lahko uvrstimo izvorni germanski tip, sodi 15 do 20 odstotkov brahikefalnih. – Dolgoglavi tip naj bi bil torej v čisti ali mešani obliki zastopan v več kakor polovici primerov, pri čemer pa je treba pripomniti, da so vsekakor v manjšini oblike, ki so bile po pravilih stroke priznane kot dolihokefalne (5,7 odstotkov). Dolgoglavi so zastopani v več različicah, in sicer kot tip iz vrstnih grobov, dolge glave z ozkim obrazom, pri katerih je višina lobanje blizu širini ali jo celo presega; nadalje podobne oblike, pri katerih pa v razliki med lobanjsko širino in višino opazno prevlada prva; nadalje mezokefalne in nasploh dolge (dolihokefalne) lobanje iste oblike in naposled s 3,9 odstotki oblike, za katere je za navrh značilna še precejšnja velikost (mezokefalni ali rahlo brahikefalni indeks).

Glede tipa obraza ugotavljamo, da ima večina dolgoglavih ozko (leptoprozopno²) in ortognatno okostje obraza s široko odprtima očesnima votlinama in ozko nosno odprtino. Za preostalih 26 odstotkov je značilna široka oblika obraza (kameprozopija³). Tudi kratkoglavi imajo več različic ali tipov, od katerih so najizrazitejši hiperbrahikefalni. Zanje so večinoma značilne kratke in široke lobanje z rahlo izbočenim ali ploskim zatiljem. Obraz je v 64 odstotkih primerov ozek (leptoprozopen) in le 36 odstotkov jih ima čokat širok obraz (kameprozopen). Očesne in nosne votline so oblikovane večinoma kakor pri dolihokefalnih, prve so namreč široke, slednje ozke.

Tako kakor na Štajerskem tudi tu ni mogoče dokazati konstantne kombinacije dveh glavnih tipov barve oči in las z določenimi oblikami lobanje. Tudi tu opažamo, da se omenjene telesne značilnosti sočasno pojavljajo druga poleg druge in tudi dokaj neodvisno od telesne velikosti.

Ob popolnoma upravičeni domnevi, da so germanska plemena prvotno predstavljala enovitejši tip in se nagibala k dolihokefalnemu, je pojav brahikefalnega, pogosto rjavolasega tipa in spremembo svetle kompleksije med individualnim razvojem težko pojasniti drugače kakor s križanjem Germanov z rjavolasim ljudstvom. Izvir tega ljudstva še ni nesporen. Stvari še ne pojasni križanje s Slovani, na katero so se pogosto sklicevali, ko se je govorilo o značilnih različnostih med sodobnimi Nemci. Nespodbitno so Slovenci bili in so še danes vir, iz katerega Nemcem dotekajo tuji, po eni strani značilno slovanski, po drugi pa svetlolasni in rjavolasi elementi, ki so jih absorbirali sami Slovani, kakor to, ne glede na druge dejavnike, izhaja že samo iz številnih slovanskih osebnih imen, ki se pojavljajo med Nemci v

---

² Leptoprozopija, dolg in ozek obraz (obrazni indeks 80,0–92,9).

³ Kratek in širok obraz.

notranji Avstriji. Vendar vse to še ne zadošča, da bi lahko bistveno jasneje razumeli značilno spremembo, ki jo opazimo med Nemci. Lahko bi pomislili tudi na ostanke neslovanskega plemena, na katero so Germani trčili pri prodiranju v notranjo Avstrijo, toda trenutno imamo o predgermanski in predslovanski dobi premalo dokazov, da bi bilo mogoče temu pritrditi. A skoraj se zdi, da bi moralo biti pri tem vprašanju naše težišče usmerjeno ne v notranjo Avstrijo, temveč bolj v naziranje, da so bili brahikefalni elementi zastopani že pri priseljujočih se germanskih plemenih.

K r a n j s k a je skoraj popolnoma slovenska dežela; delež Nemcev je v mestu Ljubljana omejen na 23 odstotkov, na Kočevskem na 72 odstotkov in v sosednjem sodnem okraju Novo mesto⁴ na 11 odstotkov.

Pri S l o v e n c i h lahko opazimo podobna značilna nasprotja kakor pri Nemcih. Tudi med Slovenci se poleg rjavolasega tipa pojavlja svetlolasni, in ker je svetla kompleksija pri otrocih pogostejša kakor pri odraslih, ni dvoma o tem, da del svetlolasih naknadno potemni. Čeprav je etnična podoba bistveno drugačna, v primerjavi s Koroško svetlolasni tip upade le za 1,1 odstotka. Odstotek plavolasih upade za 3 odstotke, medtem ko se število modrookih poveča za 2,2 odstotka. Sivookih je nekoliko več, in sicer s 34,7 na 35,6 odstotkov. Delež popolnoma plavolasih in svetlolasih je po eni strani prevelik in zadevne razlike med Slovenci in Nemci na Koroškem so premajhne, da bi razmerja na Kranjskem dopuščala drugačno razumevanje kakor na Koroškem. Sprememba barve las pri kranjskih Slovencih pač prav tako potrjuje, da Slovenci, podobno kakor Nemci na Koroškem, predstavljajo potomce rase, ki je bila prvotno vsekakor svetlolasna, in so s križanjem z rjavolasim ljudstvom doživeli navedeno spremembo. Kar se zdi

---

⁴ V izv. Rudolfswerth.

zelo pomembno, je, da je število posameznikov s temno kompleksijo (rjavi ali črni lasje, rjave oči) v primerjavi s Koroško upadlo za 2,2 odstotka, s 27,8 odstotkov na Koroškem se je spustilo na 25,6 odstotkov na Kranjskem, medtem ko je pri temni kompleksiji znatno pridobil posebni črni tip. Slovenci pravzaprav niso mnogo bolj rjavolasi od Nemcev, kar prav tako

Tip Nemca s Koroške (Hugo Charlemont)

dokazuje, da ni mogoče, da bi glavnina rjavolasih Nemcev na Koroškem izšla izključno iz mešanja s Slovenci.

Nekoliko drugače je pri popolnoma črnem tipu (črni lasje, rjave oči), ki je z 2,8 odstotka na Koroškem narastel na 4 odstotke na Kranjskem. Enak rezultat dobimo, če poudarimo samo črnolase, ne da bi upoštevali barvo oči. Količnik je potem 4,3 : 7,6 odstotkov. Tu se torej uveljavlja vpliv črnolase rase.

Tudi opazovanje oblik lobanj, ki se pojavljajo pri Slovencih, pokaže vrsto upoštevanja vrednih tipov; nikjer ne najdemo samo enega. Med 200 lobanjami, ki večinoma izvirajo iz zapuščenih kostnic, je 79,7 odstotkov kratkoglavih, od tega 42,5 odstotkov hiperbrahikefalnih, in le 20,3 odstotkov dolgoglavih (od tega 0,8 odstotka popolnoma dolihokefalnih).

Tip Nemke s Koroške (Hugo Charlemont)

Med brahikefalnimi jih ima 13 odstotkov dolgoglavo zgradbo, tako da je dolgoglavih še vedno 33, kratkoglavih pa 67 odstotkov. Zelo opazen je visok delež hiperbrahikefalnih, zlasti če v primerjavo pritegnemo Koroško, kjer ta oblika predstavlja le 19 odstotkov, torej polnih 23 odstotkov manj. Slovani v tem pogledu prekašajo celo nemško Tirolsko, ki jo označuje močna zastopanost hiperbrahikefalnih, saj izkazuje 33,6 odstotkov hiperbrahikefalnih. Verjetno so se nekoč hiperbrahikefalni mešali pretežno z rjavolasim tipom,

tako kot lahko upravičeno domnevamo, da so se dolihokefalni pojavljali večinoma med svetlolasimi. Med različicami oblike lobanje je najpogostejši mezokefalni tip, 19,5 odstotkov; čisti dolihokefalni so zelo redki, tipa iz vrstnih grobov pa sploh ni. Med brahikefalnimi opažamo prvič leptopropne kratkoglave, ki se pojavljajo tudi med Nemci na Koroškem, drugič

Tip Slovenca s Kranjske (Hugo Charlemont)

neko zelo opazno značilno obliko in tretjič atipične oblike, ki so še pogosto približek enemu od obeh navedenih tipov. Različica, ki smo jo označili za zelo opazno (25,5 odstotkov), se razlikuje po naslednjih lastnostih: gledano od zgoraj je lobanja kratka in široko ovalna, v profilu visoka, v pogledu od zadaj pa široka, visoka in sploščena.

Zelo značilne posebnosti kaže tudi obrazno okostje. Na splošno se oblika obraza pri Slovencih od oblike pri Nemcih razločuje po prevladi

širine v razmerju z višino, po izrazitem ličničnem loku in čeljustnici. Med Slovenci je 61,1 odstotkov širokoglavih. Ta širokoglavost se v 11,1 odstotkih primerov kombinira z zgradbo obraza, ki jo poleg prej naštetih širokoglavih lastnosti označujejo še močna prognatija⁵ obraznih kosti, široki, zaobljeni, močno izbočeni zobni nastavki zgornje čeljusti, ozke nizke očesne votline,

Tip Slovenke s Kranjske (Hugo Charlemont)

štrleč, toda v korenu sedlasto poglobljen nosni greben in široke odprtine nosnih votlin, lastnosti, ki dajejo obrazu nenavaden, temačen in grob izraz in so značilne za posamična ljudstva mongolskega izvira. Glede na obliko lobanje se mongolidni tip obraza v 5 odstotkih kombinira z mezokefalnimi, v 6 odstotkih pa z izčrpno opisanimi različicami brahikefalnih. Le če

---

⁵ Poudarjena izbočenost čeljusti.

upoštevamo popolno kombinacijo, odstotek mongolidnega tipa ni prav pomemben. Ta pa se bistveno zviša, če upoštevamo tudi posamično pojavljanje teh atributov; med atipičnimi primeri so namreč kar pogosti. Mongolidni tip se posamič pojavlja tudi med Nemci v notranji Avstriji in bi bil lahko posledica stika s Slovani.

Katero od obeh opisanih oblik gre zdaj razumeti kot izvirno slovensko? Oblike iz vrstnih grobov med Slovenci sploh ni najti, ekstremni dolihokefalni se pojavljajo le izjemoma, nekoliko pogostejši so dolgoglavi nižje stopnje, a so v primerjavi s kratkoglavimi v očitni manjšini. Med kratkoglavimi so zelo široke oblike še posebej močno zastopane, mnogo bolj kakor med dolihokefalnimi. V tem pogledu se nobeno nemško pleme ne more meriti s Slovenci, niti Tirolci, za katere je značilna hiperbrahikefalnost. To dejstvo lahko govori v prid trditvi, da hiperbrahikefalna oblika predstavlja značilno slovensko obliko lobanje. Temu ustreza tudi primerjava lobanj iz predzgodovinskega in zgodovinskega časa, saj vidimo, kako se s prodiranjem Slovencev spreminjajo fizična telesna razmerja Kranjcev. Od predzgodovinskih lobanj Kranjske je: dolihokefalnih 41,7, mezokefalnih 33,3, brahikefalnih 25,0, hiperbrahikefalnih pa 0,0 odstotkov. Od modernih lobanj istega izvira: dolihokefalnih 0,8, mezokefalnih 19,5, brahikefalnih 37,2, hiperbrahikefalnih 42,5 odstotkov. Te številke so izjemno poučne, saj pokažejo, kako bistveno so se od bronaste dobe spremenile razmere na Kranjskem. Sprva prevladujejo dolgoglavi – podobno kakor je bilo tudi v nemških provincah Avstrije – in primanjkuje hiperbrahikefalnih, medtem ko pozneje in tudi zdaj ekstremno kratkoglavi predstavljajo najmočnejši odstotek, ekstremno dolgoglavi pa izginjajo. V starejši dobi Kranjske manjka prav oblika, ki je med Slovenci tako pogosta, tako da bi lahko hiperbrahikefalne s precejšnjo upravičenostjo označili za značilne Slovence.

Takšno naziranje bistveno podpirajo najdbe iz dokazano slovanskih grobišč iz časa selitve narodov. Če smo pri tem sklepu vendarle zadržani, je to zato, ker so bile v grobovih iz istega obdobja poleg značilno slovanskih pridatkov najdene dolihokefalne lobanje.

Med Slovenci lahko torej razlikujemo tri različne tipe: in sicer, kratkoglave z ozkim in širokim obrazom, ki se deloma ujemajo z brahikefalnimi med Nemci v notranji Avstriji, nato kratkoglave z izrazito mongoloidno obliko obraza, ki bi utegnili biti deloma avarskega izvira, in naposled dolgoglave, ki morda predstavljajo ostanke predslovanskega prebivalstva.

O telesni rasti nas statistični podatki poučijo, da Slovenci predstavljajo večji kontingent visokoraslih ljudi kakor Nemci. Podatki v vojaško-statističnem letopisu za leto 1885 kažejo, da je od tisoč pregledanih na naboru delež podmernih na Kranjskem najnižji. Število majhnih (do 160 centimetrov) je na Kranjskem prav tako nižje kot v drugih vojaško-teritorialnih okrajih; število srednje velikih (160 do 170 centimetrov) se ne odmika od rezultatov, pridobljenih v drugih okrajih. Nasprotno pa je število velikih (nad 170 centimetrov) znatno naraslo in v tem pogledu Kranjsko prekaša sploh samo še Dalmacija. Primerjava s podatki, ki so jih pridobili v spodnje- in zgornjeavstrijskih mejnih okrajih, pokaže porast velikih za polnih 11 odstotkov. Ne glede na telesno velikost je opaziti še dve posebnosti v obliki, zlasti pri visokoraslih Kranjcih, namreč po eni strani bolj tršate, gracilne oblike z ostro zarisanimi obraznimi potezami, in na drugi strani krepke, okorne pojave s širokimi, debelimi, grobo oblikovanimi obrazi. Čokato telesno rast, ki se pogosto pojavlja med Nemci v notranji Avstriji, je po teh rezultatih komajda mogoče pripisati križanju s Slovenci.

K o č e v a r j i. Fizične značilnosti tega nenavadnega ljudstveca nemškega izvira še niso dovolj raziskane. Dozdaj razpolagamo samo s podatki o

barvi las in oči, medtem ko o prevladujočih oblikah lobanj med Kočevarji ni znano nič. O barvi las in oči je raziskava o kočevskih šolarjih pokazala, da jih je 45,3 odstotka svetlolasih, od tega je 17,6 odstotkov popolnoma svetlih tipov, 25,9 rjavolasih in 7,6 odstotka črnolasih; preostanek (21,2 odstotka) so mešani tipi. Popolnoma svetli tip in svetlolasci so potemtakem zastopani nekoliko močnejše kot med Nemci na Koroškem, rjavolasi so upadli za 2 odstotka, delež črnolasih pa je znatno zrasel, od 2,8 odstotka na Koroškem na 7,6 odstotkov. V tem pogledu presegajo celo Slovence, od katerih so le 4 odstotki popolnoma črnolasi. Torej lahko sklepamo, da so Kočevarji močno prežeti z rjavolasimi elementi, celo močnejše od Slovencev, kar jasno potrjuje, da te anatomske posebnosti niso pridobili šele na Kranjskem, temveč so jo uvozili iz svoje prvotne domovine. – Po lobanjskem materialu, ki je bilo doslej dostopno za raziskave, a ga je premalo za zanesljive sklepe, bi lahko Kočevarje uvrstili med leptoprozopne dolgoglavce.

Kranjska

Pokrivala: ženska avba, moška polhovka in ženski pas (Jurij Šubic)

K NARODOPISJU KRANJSKE

LJUDSKO ŽIVLJENJE SLOVENCEV*

Wilhelm Urbas

Slovenci s Kranjskega, četudi istega plemena, vendarle niso povsem enaki. V Alpah živeči Gorenjec ni le krepak in energičen, temveč tudi inteligenčen in vedoželjen; na vinskih gorica ob Krki veselo životari Dolenjec, ki je navadno šibkejši, a bolj čustven, tudi bolj lahkomišeln in manj premišljen; Notranjec, ki odrašča ob sunkih burje neprijaznega Krasa,

---

* Prevod poglavja Zur Volksunde: Das Volksleben der Slovenen. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain. [Bd. 8]. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 353–378.

je tako odporen proti vremenskim vplivom kakor odločen, seveda tudi manj dostopen in bolj pretkano preračunljiv. Da podnebje in hrana bistveno vplivata na vsakogar, je samo po sebi umevno, a prav tako nespodbitno bi utegnilo držati tudi, da se je značaj prvega oblikoval pod vplivom nemškega soselstva, značaj slednjega pa so zaznamovali stiki z Romani. Kljub temu pa pri vseh treh najdemo še toliko skupnih potez, da moramo to raso nedvomno označiti kot svojevrstno. Na splošno so Kranjcu prirojeni občutek za pobožnost in bogaboječnost, ljubezen do domovine in pripadnost deželnim knezom (*vse za vero, domovino in cesarja*).¹

Vsak tujec, ki prvič pride na Kranjsko, bo gotovo opazil množico cerkva in kapel, ki se mu bleščijo vsepovsod po hribih in dolinah. In čeprav je v deželi le malo višav, z izjemo vrhov v Alpah, kjer ne bi stala kakšna cerkvica – včasih kar dve ali celo tri druga poleg druge, kot recimo na Primskovem –, pa je ravnina še bolj obdarjena z njimi: vsaka vas, vsak zaselek ima svojo božjo hišo, celo na samotnih krajih pogled neredko preseneti cerkvica, medtem ko vse poti in steze zaznamujejo kapele, znamenja in križi. In ko deželan pošlje sina v mesto, v srednjo šolo, potem je to skoraj vedno gimnazija; kajti kmet želi, da bi sin postal gospod, to pomeni duhovnik, predvsem ta je v njegovih očeh gospod. Kranjski Slovenec tudi o duhovniku, tako kot o očetu in materi in najbrž tudi o stricu ali teti, vedno govori le v množini: gospod so prišli — mati so rekli. Kako visok ugled uživa duhovniški stan pri preprostem podeželanu, priča primicija² kmečkega sinu. Kakor nekoč na olimpijskih igrah ni bil odlikovan

---

¹ Ležeče besedilo je tudi v izvorniku v slovenskem jeziku, drugod mestoma med oklepajema sledi nemškemu.

² Prva, t. i. nova maša po duhovniški posvetitvi.

le zmagovalec, temveč je velik del njegove slave prešel tudi na njegov rod in celo na njegovo rodno mesto, tako se ob visoki časti duhovniške posvetitve počuti vzvišeno ne le mladi novomašnik, temveč so počaščeni tudi vsi njegovi sorodniki in celo vsa domača vas, za njegove starše pa ni večje blaženosti, kakor da prejmejo sveto obhajilo iz rok svojega sina. Takšna prepričanja se odražajo tudi v pregovorih: »Če Bog ne iztegne svoje roke, ti tudi vsi svetniki ne morejo pomagati. — Bog zapre ena vrata, vendar odpre sto novih. — Za staro vero, stare ljudi in star denar naj ti bo vedno mar. — Kogar maša zadrži, ničesar ne zamudi.« Zgolj bigotnost³ pa mu je zoprna, saj meni: »Kdor veliko po kolenih drsa, delo kmalu odveč se mu zdi.«

Tudi način, kako kranjski Slovenci obhajajo cerkvene praznike, izpričuje njihov verski čut. Treba je seveda priznati, da se je ob tem ohranil kak ostanek nekdanjega poganstva in se je prikradla marsikatera vraževerna šega, vendar je to tu in drugod lahko pojasniti. Na predvečere (24. december, 31. december in 5. januar) treh božičnih praznikov⁴ v mnogih krajih poglavar družine s kadihom in molitvijo obide vse prostore gospodinjstva, medtem ga spremlja gospodinja in med željami škropi z blagoslovljeno vodo. V kot izbe,⁵ tam, kjer sicer visi razpelo, so navadno postavljene *jaslice*, pred katerimi stanovalci zmolijo veseli del rožnega venca, preden se odpravijo spat. Na z belim prtom pogrjnjeni mizi že ležijo trije božični kruhi, eden je iz ržene moke, drugi iz ajdove, tretji (*poprtnik*) iz pšenične, slednji z raznovrstnimi okraski v testu. Premožnejši spečejo tudi orehove ali medene kolače (*povitica*, *potica*) ali nekakšen klecenbrot, ki

---

³ Pobožnjaštvo, licemerje.

⁴ Pogosteje imenovani »sveti večeri«.

⁵ Osrednji bivalni prostor v kmečki hiši.

ima v testu vmešane drobno narezane posušene krljje. Kuhani suhi krljji so navadno tudi večerja na božični večer, kruhe pa narežejo drugega za drugim ob treh glavnih praznikih, torej pride *poprtnik* na vrsto šele na svete tri kralje. Ljudstvo ne pozna slovesnega božičnega drevesca, deloma ga nadomešča šaljivejše Miklavževo obdarovanje. Na trikraljevski večer pa na vsaka vrata s kredo napišejo prvi dve številki letnice, potem med križčki začetnice treh modrecev in še zadnji številki letnice (npr. 18+G+M+B+88), ta napis ostane do naslednjega leta.

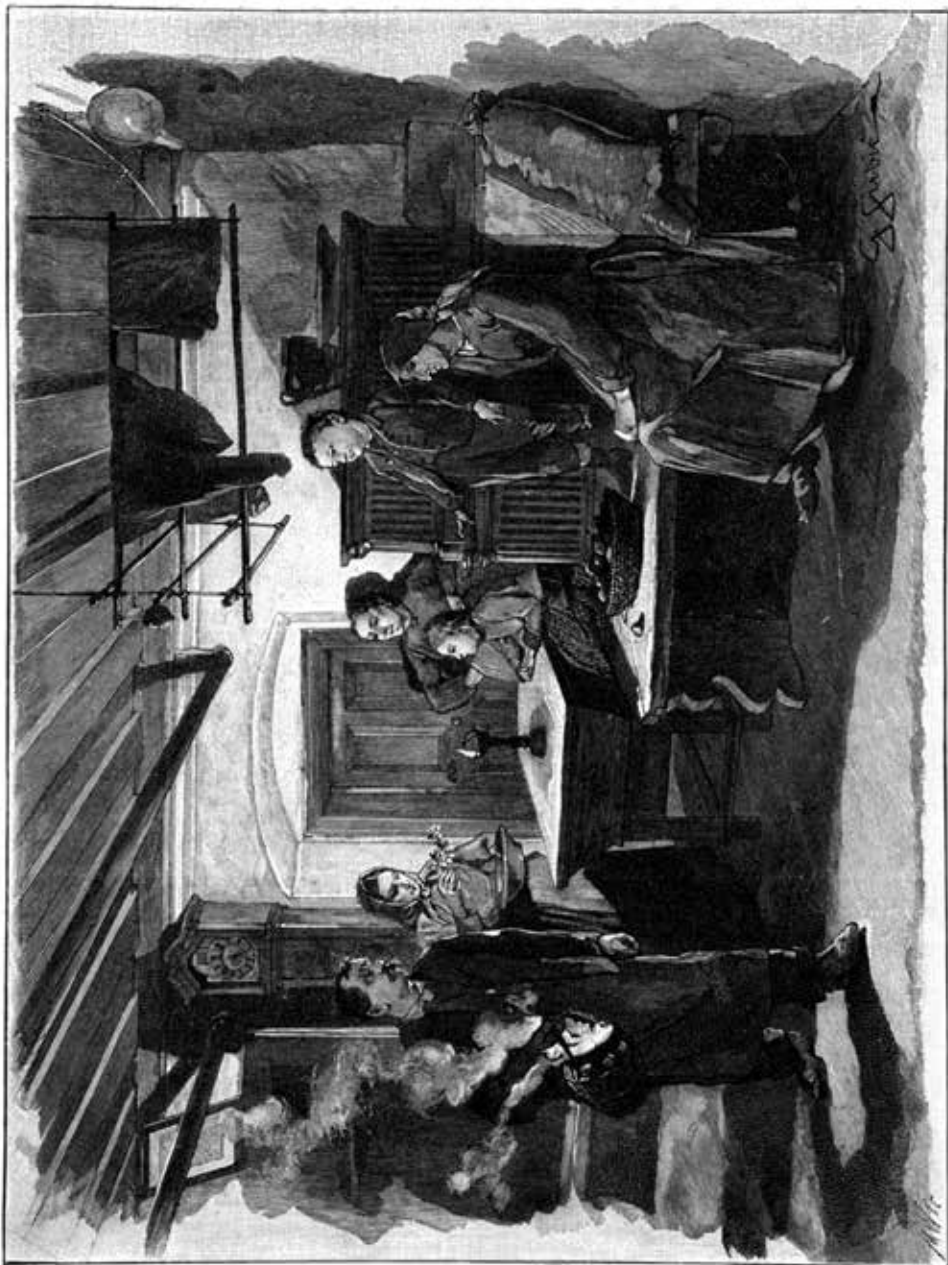
Od božičnega večera pa vse do svečnice hodijo otroci, navadno zaviti v bele rjuhe in v neparnem številu, od hiše do hiše in pojejo pesmi, ki se nanašajo na praznike v tem obdobju, ali nad vsako hišo priklicujejo nebeško bogat blagoslov. Mlade pevce nagradijo s skromnimi darovi, navadno v hrani. Po starejših navedbah poganski izvir tega sprevoda poleg navedbe imena dokazuje tudi okoliščina, da so bile v prejšnjih časih te pesmi hudomušnejše.

Med Slovenci je splošno razširjeno mnenje, da se na božično noč vse živali pogovarjajo v preroškem duhu, njihovo govorico pa lahko sliši le pobožen človek, da svetla, vedra sveta noč kaže na slabo leto, da gredo duše tistih, ki umrejo na sveti večer, naravnost v nebesa, in podobno, medtem pa skušajo z nekaterimi, tudi drugod poznanimi navadami raziskati prihodnost ali priklicati srečo.

Nikoli ne pozabijo na blagoslov sveč (2. februarja),⁶ pa tudi če bi blagoslovili le eno svečko za dva krajcarja, kakor tudi ne pozabijo na blagoslov butaric, ko kranjski Slovenci, ker pač ni palm niti oljčnih vej, prinesejo butarice iz leskovih vej, vrbovih šib ali drugega lesa, z brinovo ali kako drugo

---

⁶ Svečnica.

Božično kajenje (Jurij Šubic)

zimzeleno vejico v vrhu. Prav tako vneto se udeležujejo Blaževega blagoslova (3. februarja)⁷ in pepeljenja⁸ (na pepelnično sredo), kjer ju še praznujejo.

Zdi se, da je bolj kot praznovanje božiča za Slovence pomembno praznovanje velike noči. Na pomen, ki ga pripisuje temu prazniku, kaže že to, da zaradi tega temeljito očisti vso hišo in se tudi sam, če je le mogoče, pojavi v novi obleki. Če za božič pozna le izraze: *sveti večer* in *božič* (božji otrok), pa je velika noč⁹ zanj *velika noč*, sam velikonočni teden pa *veliki teden*. Morda ima Slovan, ki je pretrpel vsakršne pritiske in je zaradi tega resneje razpoložen, nasploh več razumevanja za božjega mučenca na Golgoti kakor za njegovo utelešenje, morda mu zato tudi globlje pomenljivo praznovanje velike noči ustreza bolj kakor vesel božič –, gotovo je, da je praznovanje prve manj obremenjeno s praznovnimi navadami in poganskimi dodatki kakor praznovanje božiča in da se zato krščanska simbolika bolj razmahne. Na veliko soboto si vsaka gospodinja prizadeva za svoje ognjišče priskrbeti blagoslovljena polena, prav tako tudi najrevnejša poišče nekaj živil, meso in kruh, da jih odnese k blagoslovu, bogatejše prinesejo polne cele košare. Tako pripravljena košara mora poleg hlebca kruha in ovčetine vsebovati prekajeno šunko (*krača*), *klobase*, orehov in meden kolač v obliki venca (*kolač*), rdeče pobarvana jajca (*pirhi*) in nekaj korenin *hrena*. *Krača* pomeni Kristusovo telo, spiralno zvite lupine bele repe (*Brassica rapa rapifera*) naj

---

⁷ Na blaževo hodijo v cerkev k blažanju, tj. po blagoslov sv. Blaža. Z blagoslovljenimi svečami so se drgnili po vratu ali jih ovili okoli vratu, rok in nog (t. i. čučkanje), nesli so jih tudi mimo vrat hleva, da bi zaščitili živino (več: Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*. Ljubljana, 1989, 538–540).

⁸ Verniki so pri maši na pepelnično sredo (začetek posta) prišli k *pepeljenju*: mašnik je vsakega po čelu pokrižal s pepelom lanskih oljk, rekoč: »Spominjaj se, da si prah in da se v prah povrneš!« (Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1989, 74).

⁹ V izv. Ostern, zato se avtorjev argument v nemščini bere drugače.

Velikonočni žegen (Jurij Šubic)

bi nakazovale Kristusove okove (posušene na zraku shranijo do postnega časa, ko jih na mizo prinesejo pripravljene kot zelenjavo), *kolač* pomeni trnovo krono, *pirhi* kaplje krvi v Getsemaniju¹⁰ in na Golgoti, *klobase* rane in naposled *hren*, ki predstavlja zadnjo Odrešenikovo osvežitev, kis in žolč.

Ta velikonočni blagoslov, ki je prispodoba Kristusovega trpljenja, uživajo posebej pobožno; samo otroci velikonočna jajca uporabijo za razne tekmovalne igre, takšni sta recimo trkanje jajc (*turčanje*) in sekanje jajc (*sekanje*). Pri prvi igri pri dveh jajcih preverjajo trdnost lupine. Jajce, katerega lupina ob trku z drugim počí, pripade lastniku trdnejšega jajca. Pri sekanju jajc eden položi jajce, drugi pa ga skuša s krajcarjem zadeti tako, da kovanec obtiči v njem: če se mu to posreči, je pridobil jajce, če je zgrešil, pa je izgubil krajcar. Pri tem se dogajajo razne goljufije; bodisi da je rdeče pobarvana jajčna lupina napolnjena s smolo ali pa je rob krajcarja priostren.

¹⁰ Vrt ob vznožju Oljske gore v Cedronski dolini, kjer so prijeli Jezusa (Jn 18,1–12).

Prezir in slab sloves sta kaznen za tistega, ki ga pri tem zasačijo. Kako zelo Kranjec ceni veliko noč, priča tudi okoliščina, da v najrevnejših predelih, kjer sicer nikoli ne jedo mesa, poskrbijo, da ga imajo na velikonočno nedeljo, pa četudi le nekaj prekajenih reber. Slovenski pregovor vendar pravi: »Za veliko noč ptič ptiča kljuje, samo da jé meso.«

Vsemu, kar blagoslovijo na ta praznik, je pripisana posebna moč. Na cvetno nedeljo blagoslovljena vejica butarice, ki jo ob bližajočem se neurju sežgejo v ognjišču, varuje hišo pred strelo. Prav tako menijo, da hišo pred požarom varuje na veliko soboto posvečena goreča trska, ki jo še tlečo prinesejo na domače ognjišče. Za najboljšo zaščito proti mravljam in drugemu mrčesu pa veljajo lupine velikonočnih jajc, posute po okenskih zidcih.

Zelo spoštujejo tudi praznik svetega Rešnjega telesa,¹¹ od vseh procesij v letu je procesija na ta dan vedno najbolj obiskana, udeležijo se je stari in mladi. Oblečejo najlepše obleke, kar jih premorejo; kjer jih nimajo, si pomagajo s snežno belim perilom. Zato se marsikatera kmetica pojavi samo v beli srajci, četudi je zrak še tako oster, ali se marsikateri kmet še ogrne s plaščem, pa naj sonce še tako toplo sije.

Med obhodi, ki so v deželi sicer običajni, je na naslednjem mestu najbrž tisti, ki ga v Idriji prirejajo na praznik svetega Ahacija (22. junija),¹² na dan,

---

¹¹ Imenovan tudi telovo. Praznuje se v četrtek, 11. dan po binkoštih (50. dan po veliki noči) oz. po nedelji sv. Trojice. Na ta dan se cerkev spominja evharistije oz. zadnje večerje, ko je Kristus blagoslovil kruh in vino in ga spremenil v telo in kri (Mr 14,22-26, Mt 26,26-30, Lk 22,15-20, Kor 11,23-25; prim. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1989, 358–373).

¹² Kranjska dežela si je sv. Ahacija izvolila za svojega varuha, kar je ostal vse do leta 1675, dokler je grozila turška nevarnost. Na ta dan leta 1583 se je namreč slovenska vojska pod vodstvom Andreja Turjaškega in Adama Ravbarja priporočila svetniku pred zmagovito bitko pri Sisku. Premagala je turško vojsko, ki jo je vodil bosanski paša Hasan, in zmago pripisala svetnikovi pomoči. Sv. Ahacij je eden od 14 pomočnikov v sili (Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1989, 484–485).

Ahacijevo procesija v Idriji (Jurij Šubic)

na katerega naj bi leta 1508 (?)¹³ našli ležišče živega srebra. Že na dan pred praznikom vse rudarsko mesto okrasijo z vencii cvetja in mlaji, prav tako so postavljeni oltarji na štirih mestih, ki so posebej znamenita za zgodovino rudnika. Zvečer v cesarsko-kraljevem rudniškem gledališču¹⁴ igrajo in pojejo. Na sam praznik se ob devetih zjutraj začne slavnostni sprevod, uradniki se pojavijo v uniformi, rudarji v delovni obleki, duhovščina in ljudstvo pa v prazničnih oblačilih. Sprevod, ki ga spremljajo veterani kot častna straža, se skoz mesto pomika od Barbarine in Ahacijeve cerkve mimo štirih oltarjev, ob vsakem preberejo po en evangelij in predenj v belo oblečena dekleta posujejo cvetje, medtem ko ga blagoslovijo z Najsvetejšim. Slovesna maša sklene dopoldansko praznovanje; popoldne so v cerkvi še praznične večernice in nato veselica na travniku rudarskega posestva Zemlja, kjer ni poskrbljeno le za raznovrstno zabavo, temveč tudi za jedačo in pijačo. Praznik se konča z ognjemetom.

Žegnanjske praznike, to so dnevi, ko goduje kateri od zavetnikov krajevne cerkve, slovesno obhajajo tudi v drugih krajih – na Gorenjskem za takšne praznike spečejo celo poseben kolač (*štrukelj*), narejen iz pšenične moke, rozin in grozdnih jagod¹⁵ ali z medom in orehi –, vendar so žegnanjski prazniki pomembnejši le tam, kjer je kakšna zelo obiskana božja pot; to pa je na Kranjskem spet zelo različno. Medtem ko se Notranjska ne more pohvaliti z nobeno priznano božjo potjo, se Zapalž, Primskovo

---

¹³ Vprašaj je v izvorniku. Letnica je pravilna, saj so leta 1508 našli v Antonijevem rovu velike količine živega srebra. Po legendi pa naj bi bil živo srebro odkril neki kmet Škafar leta 1490.

¹⁴ V izv. k. k. Werkstheater.

¹⁵ V izv. Rosinen und Weinbeeren. Ni jasno, za kakšno razliko gre, saj sta v sodobni nemščini sinonima za posušene grozdne jagode; teh je seveda več glede na vrsto grozdja in postopek sušenja.

in Metlika¹⁶ na Dolenjskem uvrščajo med tiste spominske kraje, h katerim romarji priromajo od daleč. Gorenjska je tudi v tem najmočnejša, saj ima pol ducata cerkva, h katerim se pogosto roma (v Dravljje, Dobrovo, na Šmarno goro,¹⁷ Crngrob,¹⁸ Sveti Jošt,¹⁹ Podbrezje).

Kres, ki spominja še na stara praznovanja sončevega obrata, je čudovita mešanica poganskih in krščanskih šeg. Po tleh bivalnih prostorov 23. junija zvečer potresejo praprot, v naoknice vtaknejo veje brestovolistnega oslada (*spiraea filipendula*),²⁰ ob mraku pa na vseh bregovih prižgejo grmade, katerih ogenj se ohrani ure in ure. Zvonjenje in pokaanje pištol in možnarjev se pomešata s petjem in vriskanjem mladine, ki iz objestnosti skače tudi skozi plamene in ob tem poje:

Sveti, sveti, svetli zubelj,
vij veselo do neba se!
Tu razvijaj svojo moč
in razveseli nas to noč,

Toda skromen bodi v hiši,
Ne poleti skozi dimnik,
ne v vas in ne na streho:
usliši vendar naše prošnje!²¹

Ob Kolpi na kresni večer hodijo po štiri pevke (*kresnice*) pod vodstvom piskača od vasi do vasi, oblečene so kot *koledniki* za božič ali pa

¹⁶ V izv. Möttling.

¹⁷ V izv. Großgallenberg, drugače Cholempersch (leta 1314), Collenberg (18. stoletje) (Marko Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana, 2009), zapisa Gros Gallenberg (1780) in Großs Gallenberg (1826) (Silvo Torkar, Nemško-slovenski stiki v toponimiji. *Linguistica* 55 (2015) 1: 167).

¹⁸ V izv. Ehrengruben.

¹⁹ V izv. St. Jodok.

²⁰ Zatkanje kresnih rastlin, npr. tudi bele stelje (medvedjega latja), za okna in vrata je imelo obrambno vlogo pred copnicami in drugimi nesrečami.

²¹ V izv. Brenne, brenne, lichte Loh' / Schwing' dich auf zum Himmel froh! / Hier entfalte deine Macht / Und erfreu' uns diese Nacht // Doch bescheiden sei im Haus, / Jahr'z um Schornstei nicht hinaus, / Nicht ins Dorf und nicht aufs Dach: / Gib doch unsern Bitten nach!

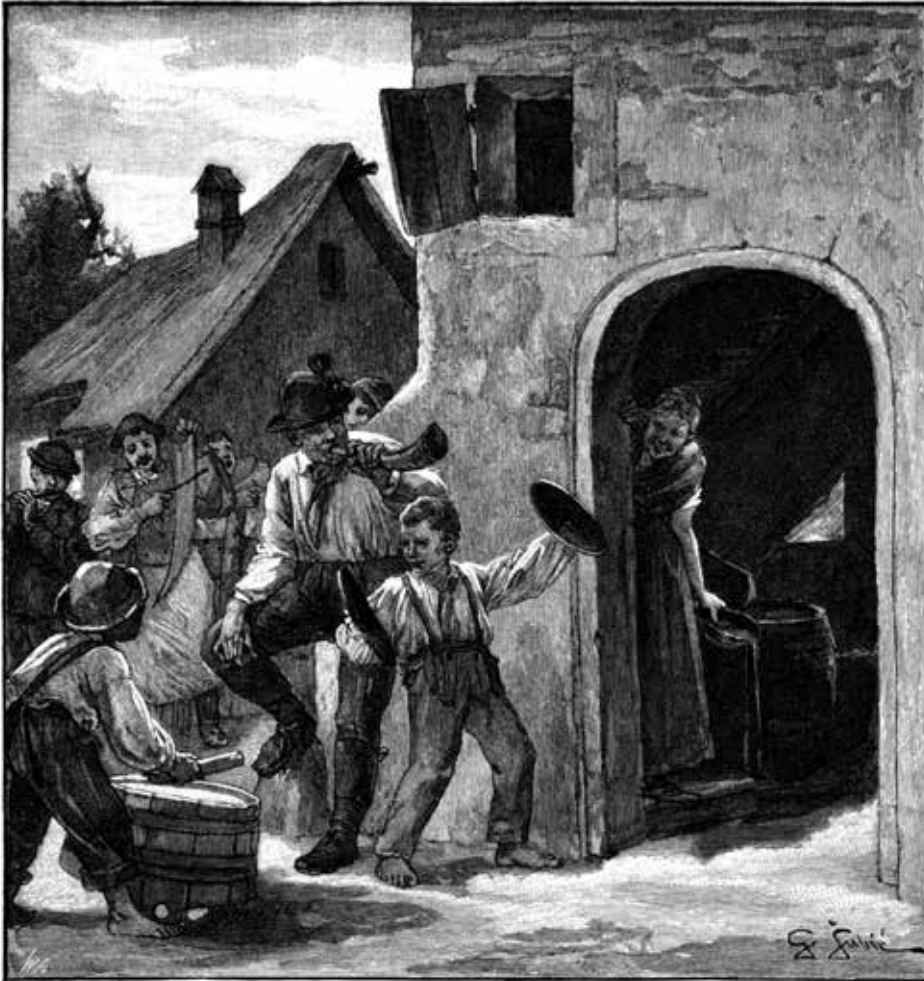
zavite po šegi vzhodnjaških žensk. Tudi one nerade pojejo zastonj; ko se jim to primeri, se maščujejo s zbadljivko.

Zelo razširjeno je prepričanje, da na v e l i k i š m a r e n (15. avgusta) na vsakem sadnem drevesu sedi kača; verjamejo pa tudi, da je med šmar-noma (*med mašama*)²² zrak najčistejši, zato v tem času (od 15. avgusta do 8. septembra) na zrak razobesijo zimska oblačila, posteljnino in podobno.

Morda bi bilo tu primerno omeniti, da ima skoraj polovica ženskega prebivalstva Kranjske krstna imena: Marija (*Mica, Micika, Marička*); druga polovica si deli imena: Neža, Uršula (*Urša*), Katarina (*Katra*), Elizabeta (*Špela*), Barbara (*Barba*), Margareta (*Marjeta*), Jerica, Helena (*Lenka*), Lucija, Alojzija (*Lojza*). – Pri moškemu prebivalstvu so najpogostejša imena: Janez, Jože, Anton (*Tone*), Matija, Andrej, Martin, Franc (*France*), Matej (*Matevž*), šele v drugi vrsti so imena kakor na primer: Štefan, Nikolaj (*Miklavž*), Mihael (*Miha*), Peter, Pavel, Gregor (*Grega*), Blaž, Lovrenc (*Lorenc*), Florijan. – Ti svetniki predstavljajo poleg navedenih slovesnih praznikov tudi stalne točke, od katerih kranjski kmet, ko naj bi navedel datum, šteje naprej ali nazaj; ko se ga vpraša po kakšnem dogodku, odgovori, na primer, le, da je bilo na dan pred sveto Katarino ali osem dni po martinovem ali na veliki četrtek. Mladi praznujejo g o d o v e precej smešno. Na predvečer takšnega dne se vrstniki tiho zberejo pred vrati slavljenca, opremljeni z razpoložljivimi glasbenimi inštrumenti, sicer pa s ponvami, pokrovkami (odmevniki), škafi, piščalkami in podobnim. Na dogovorjeno znamenje nenadoma s pihanjem in udarjanjem po vseh teh inštrumentih izbruhne tako oglušujoč hrup, da zastaneta sluh in dih. Slavljenec se za to pozornost navadno zahvali s kozarcem vode, ki ga zlije na nepovabljene muzikante, če seveda kateri od zarotnikov ni prej umaknil vse vode.

---

²² Med velikim (Marijino vnebovzetje, 15. avgusta) in malim šmarnom (Marijino rojstvo, 8. september).

»Mačja muzika« na predvečer godu (Jurij Šubic)

Takšni mačji glasbi pravijo *ofreht* (verjetno popačenka besede Hofrecht); drugače bi šega utegnila biti poganskega izvira, saj so se na sploh med slovenskim ljudstvom poleg krščanstva ohranili še marsikateri ostanki poganskih šeg in poganskega vraževerja. Ne zdi se tudi povsem upravičeno pripisovati praznoverja vremenskim pravilom, ki se navezujejo na omenjene praznike in imena, saj so mnoga plod obsežnih opazovanj;

zgolj k praznovernim pogledom nedvomno spada prepričanje, da je petek nesrečen dan. Pravijo, da »kdor se v petek smeji, bo v nedeljo jokal«; nasprotno pa menijo, da se ob petkih dobro posreči striženje las in nohtov, slednje naj bi celo obvarovalo pred zobobolom. Ob prvem ponovnem zvonjenju na veliko soboto vse hiti k vodi, saj menijo, da je tisti, ki se umije v tem hipu, vse leto odporen proti izpuščajem. Prav posebno mnenje je razširjeno o meteorjih. Ko zažari ognjena krogla, mislijo, da vidijo odprto nebo, in upajo na izpolnitev vsega, kar si medtem zaželeli; v poku meteorja slišijo zapiranje božjih vrat. Če koga piči strupena kača, se mora potruditi, da do vode pride pred njo, kajti kdor pride pozneje, mora umreti. Umreti mora tudi tisti, na kogar zapiha podlasica. Nasprotno pa lahko pajek križavec človeku prinese srečo, če ga spravi v steklenico, v kateri so na listku napisane številke od 1 do 90; številke, ki jih pajek vplete v svojo mrežo, bodo pri žrebu gotovo izvlečene.

Splošno razširjeno je verovanje v povodnega moža (*povodni mož, Tatрман*), ki se ga morajo paziti zlasti strastne plesalke; verovanje v tavanje duš tistih otrok, ki so umrli pred krstom (*movje, navje*); v duhove (*duhovi, strahovi*), med katerimi ima glavno vlogo Trud (*mora*); v čarovnice, ki lahko škodujejo na vse mogoče načine, zlasti pa s točo; in nazadnje v čarodeje, h katerim prištevajo zlasti študente »črne šole« (*črne šole dijaki*).²³ Movje²⁴ nase opozarja z nepojasnljivim javkanjem, ki migota v zraku; kdor takoj k višku brizgne vodo, ga lahko reši. Pred moro se skušajo obvarovati tako, da zamašijo ključavnico sobnih vrat; duhov nasploh se ubranijo, ko se pokrižajo. Čarovnice ne prenesejo zvena blagoslovljenih cerkvenih zvonov;

---

²³ Črnošolci.

²⁴ Duše pred krstom umrlih otrok.

zato jih ob bližajočem se neurju še vedno skušajo pregnati s tako imenovanim zvonjenjem proti toči. Dijaki »črne šole« so seveda sposobni izničiti vse čarovniško strašenje, zato si ljudje prizadevajo pridobiti in ohranjati naklonjenost tistih, ki jih imajo za črnošolce; pred njimi samimi pa se ni mogoče zavarovati, saj so povezani s hudičem.

Kranjec ljubi svojo domovino bolj kot kdor koli. Pravi: »Ljubo doma, kdor ga ima«,²⁵ in meni: »Nevarno se je družiti s tistim, ki hoče zapustiti domovino.« Zato jo je tudi vedno branil z največjo močjo, posebej pred Benečani in Turki; vsekakor je pogumen, kajti pravi: »Bolje pošteno umreti, kakor sramotno živeti.« Z vso dušo ne ljubi le svoje ožje očetnjave, tudi cesarstvo, ki mu pripada: »Avstrija čez vse,« je pel njegov najpriljubljenejši pesnik Vodnik. In da je bil z vsem srcem vdan tudi prednikom vladarske rodbine, je nemalokrat dokazal na bojišču, tako da je Koseski (psevdonim za Vesel) upravičeno lahko zapisal:

»Hrast se omaja in hrib, zvestoba Slovencev ne gane.«^[26]

„Wankt auch Eiche und Berg, des Krainers Treue, die wankt nicht.“

Kranjec ceni svojo ženo, trdi celo: »Žena podpira pri hiši tri vogale, mož samo enega.« Toda tudi pri izbiri svoje življenjske družice je večinoma zelo previden. Navadno se tisti, ki bi se rad poročil, o tej zadevi posvetuje pri starših, če jih nima, pa pri starejših sorodnikih; njim prepusti tudi prve ukrepe, to so najprej *ogledi*, namreč poizvedovanje o tem, kaj bi mlada žena lahko dobila za doto. Končno se starši ali njihovi namestniki neko nedeljo podajo v hišo izbranke, potem ko so se prepričali, da so vse odločilne osebe doma.

²⁵ V izv. „Liebes Daheim, wer es recht zu halten weiß“ (Ljubo doma, kdor ga ceniti zna).

²⁶ Pravilno: »ne gine«.

Začetek pogajanja uvede pogovor o vremenu, o delih, ki jih je ravno treba opraviti, in glede na letni čas o obetih za pridelek. To je seveda povod, da spregovorijo o delavcih, ki jih imajo na voljo pri obeh hišah, pri čemer je razumljivo, da se domnevni ženin in nevesta pri delu ne odrežeta slabo. Tisti, ki pridejo v ogled, seveda hvalijo sposobnosti izbranke, njeni svojci pa, ko so že spoznali namen obiska in se strinjajo, pohvalijo priznano uporabnost in veselje do dela, solidnost in možatost dozdevnega snubca. Če se slednje ne zgodi, obiskovalci vedo, da so prišli zaman. Če pa nagovor in odgovor potekata na nakazan način, pogovor zlahka steče; kmalu se zdi, da bi obe dušici odlično sodili druga k drugi, da bi bila sklenitev zakonske zveze med njima zaželena, da za novo gospodinjstvo ne bi bilo nobenih nepremagljivih ovir itn., dokler ob steklenici vina načrta ne označijo kot povsem neuresničjivega.

Ko stvar pride tako daleč, tudi fant sam stopi na zdaj že utrjeno pot, vendar tudi zdaj nerad sam, temveč največkrat v spremstvu *starejšine*, starejšega in zgovornega zaupnika, ki je izbran za urejanje celotne zadeve, posebej za vodenje ženitovanjskih slovesnosti. Z njim gre v sredo ali soboto zvečer v hišo izbranke, katere staršem zdaj *starejšina* brez ovinkarjenja pojasni namen obiska. Če so starši in njihova hči snubcu naklonjeni, se navadno že na ta večer določi, kdaj bi lahko bila poroka, kaj naj bi nevesta dobila, in tako naprej. Ker so bale večinoma zelo preproste, ponavadi večinoma že pripravljene, pri ugodnem odzivu na snubitev že naslednjo sredo ali soboto izkoristijo za to, da se bodoča ženin in nevesta predstavita župniku. Zdaj imata kandidata za zakonski stan navadno več kot dovolj dela s ponavljanjem že pozabljenega iz katekizma in odgovarjanjem na *izpraševanje* v župnišču, zato morata nadaljnje ukrepe prepustiti drugim. Ženin si izbere dva druga (*družbi*), nevesta dve družici (*svatevci*), oba še

vabovca (*pozvačina*);²⁷ naposled pa je treba izbrati tudi izkušeno kuharico. Toda zaenkrat imata najpomembnejšo nalogo vabovca.

Ta dva zdaj hodita, potem ko so ju v nevestini hiši ozaljšali s cveticami in trakovi in jima dali potrebna navodila, od vasi do vasi, od hiše do hiše. V marsikaterih krajih je še navada, da dajo enemu trobento, drugemu pa boben, da bi v hrupu pritegnila pozornost, če je ne pritegneta že s svojo opravo in raznimi šalami, ki jih pripovedujeta na poti. Tudi kadar vabita, opravita to šele po raznih burkah in šalah ter posrečenih reklih, nazadnje pa povabljenca zaprosita, naj zagotovo pridejo in naj nikar ne iščejo izgovorov kakor povabljenca v evangeliju. Ker vabovca povsod pogostijo, le počasi napredujeta; zato traja njuna dolžnost tam, kjer so načrtovane večje pojedine, pač več dni. Ko pa sta končno izpolnila svoje poslanstvo, njuna naloga s tem še zdaleč ni opravljena: poskrbeti morata namreč tudi za zakol živali, katerih meso naj bi jedli na gostiji, priskrbeti vino, ki bi ga ob tem lahko pili, zagotoviti potrebno jedilno orodje, posebej pa priskrbeti potrebne mize in stole; in končno vabovca strežeta gostom pri gostiji.

Na predvečer odločilnega dne se sosedje zberejo v nevestini hiši, da ugotovijo, koliko voz je potrebnih in kdo bo koga peljal. Na poročni dan je v in pred nevestino hišo zelo živahno; drug za drugim se pripeljejo vozovi s pisano okrašenimi konji, daleč odmeva zvonjenje kraguljčkov, tleskanje bičev in pokanje pištol. Zlasti strelji iz pištol naj bi sosedom oznanili pomen tega dneva. Nasploh je za Kranjca vsako praznovanje popolno šele,

---

²⁷ Izraz *pozvačin* je doma na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju (Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana, 1944, 282; prim. Helena Ložar - Podlogar, Slovenska ljudska kultura v delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*. V: Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik (ur.), *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi. Slovenci I*. Ljubljana, 2016, 198).

ko se pri tem strelja. V prizadevanju, da bi dosegli zares močno pokanje, pogosto preveč nabašejo top, tako da ga raznese, kar povzroči nemajhne poškodbe opazovalcev.

Po zaužitem zajtrku se sprevod razporedi in zdaj pod vodstvom *starejšine* veselo odidejo k nevestini hiši. Toda ko prispejo do hiše, je ta trdno zaprta, zdi se, da v njej ni žive duše. Po večkratnem trkanju se iz notranjosti vendarle zasliši zlovoljen »Kdo je? Kaj hočete?« Na odgovor vodje, češ da so dobri prijatelji, ki tu iščejo ovčko, ki jim manjka, - ali da so vrtnarji, ki poizvedujejo za redko cvetlico, ki naj bi cvetela tu, se vrata napol odprejo in pojavi se družinski poglavar, da s prišleki uprizori daljši izpit, sestavljen iz vsemogočih ugank in zahtevnih vprašanj. Videti je, da je z odgovori zadovoljen, saj se pokaže ustrezljiv, vendar snubcem pokaže le staro žensko²⁸ in jih vpraša, ali je to iskana cvetlica. Vodja poseže v šalo, žensko pa dodeli muzikantom ali kateremu od gostov ter še vztraja pri prošnji za tisto, ki jo v resnici iščejo. Seveda tej želji kmalu ugodijo in ves sprevod se zdaj navdušeno pomika proti cerkvi.

Po opravljenem poročnem obredu gredo vsi tja, kamor se je eden od obeh poročil. Tudi na tej poti ne manjka težav, posebej ko je treba iti skozi tuje vasi; mladi fantje novoporočencem radi čez cesto položijo tram ali potegnejo vrvi,²⁹ na ta način postavijo nekakšno tako cestninsko zaporo, ki jo odstranijo šele, ko se potniki odkupijo z darilom. Razposajeni fantje pa občasno zapojejo kako zbadljivko, na primer:

---

²⁸ Gre za šego, imenovano lažna nevesta.

²⁹ Šranga.

Mici, Mici, Micka,
 ti si ena mačka!
 Ko bi le umrla,
 mi kožo zapustila,

Kožo bi prodal
 za kup zlata,
 denar bi zapravlil –
 bi drugo vzela.³⁰

Ko prispejo, kuharica na pragu novoporočenko sprejme s hlebcom kruha in nožem; ta prime oba in kruh prereže, da pokaže, da bo poslej tu ona pekla in rezala kruh. Nato zakonec priženjenega oz. primoženo predstavi staršem in jih prosi, naj prijazno sprejmejo novega člana gospodinjstva, kar se seveda vedno zgodi, in pogosto sledijo ganljivi prizori.

Nato gredo na ženitovanjsko gostijo, na kateri navadno strežejo vabovci. Na začetku govorijo o vsakdanjih rečeh: ko pa je potreba po hrani zadovoljena in vino nekoliko dvigne razpoloženje, si živahno izmenjujejo napitnice, se šaliijo in smejejo, pripovedujejo anekdote in zastavljajo uganke, kot na primer: »Koliko klinov ima nebeška lestev? (Odgovor: 10, dekalog.) – Po kateri cesti še ni nihče vozil? (Odgovor: Po rimski cesti.) – Kaj vsi naredimo, preden vstanemo? (Odgovor: Ležemo.) – Kaj manjka dobremu čevlju? (Odgovor: Par.) — Itn.« Pojedino prijetno prekinjata tudi pesem in ples: skratka, vse prevzame sproščeno veselje, ki je tem večje, kolikor spretnije zmore *starejšina*, duša zabave, vpeljati vedno kaj novega. Ko se mu zdi razpoloženje najprimernejše, povabi k zbiranju prispevkov za nevesto, za muzikante in za kuharico. Zbiranje za nevesto navadno spremlja muzikant, ki se na goste obrača z verzificiranimi nagovori, na primer:

---

³⁰ V izv. Witze, Witze, Matze, / Weib, du bist 'ne Katze! / Wolltest du nur sterben, / Mir die Haut vererben; // Möcht' die Haut verkaufen / Wohl um Goldes Haufen, / Und das Geld verschlemmen – / Eine andere nehmen.

»Vojarna (nevestina mati)! kar boste podarili, se bomo prijazno spominjali.« | »Tovars (nevestin oče), ni slab plačnik, da trd tolar!« itn.³¹

Ko je noč že trdna, blizu stanujoči poiščejo spanje doma, gostje od daleč pa najdejo miren kraj počitka v praznični hiši ali v kakem gospodarskem poslopju. Naslednje jutro se vsi spet zberejo in pojedina in zabava se nadaljujeta z le redkimi prekinitvami, kajti vse slavje traja pri premožnih ljudeh navadno od nedelje ali ponedeljka do petka. Gostija se sklene s kolačem (*pogača*) ali skledo cmokov (*štruklji*). Pri revnejšem stanu je seveda marsikaj preprosteje, v različnih delih dežele se kažejo tudi marsikateri različice.

Belokranjca (Jurij Šubic)

Splošna navada je, da moški, ki se želi poročiti, pošlje naprej *snubača* in se pojavi še sam, le če ga prijazno sprejmejo. Snubci so večinoma ozaljšani le s šopki cvetic in trakovi; v preprostejših okoliščinah opravijo to nalogo *ženin z drugom* na eni strani, na drugi strani pa *nevesta z družico*. Tedaj tudi ni *vojarne*,³² nadomešča jo nevestina ali ženinova rodna mati, nikoli pa ne manjka *starejšina*, umirjen, iznajdljiv mož, ki

³¹ V izv. »Vojarna (Brautmutter)! was ihr schenket, / Man freundlich euch gedenket.« // »Tovars (Brautvater), kein schlechter Zahler, / Gibt einen harten Thaler!« u.s.w.

³² Vojarna je bila ponekod na Štajerskem starešinoва spremljevalka; drugače je vojarin plesalec, ki vodi kolo.

vodi celotno ženitovanjsko slavje. Nevestina obleka ni bela, temveč včasih svetlejša, drugič temnejša, vendar praviloma enobarvna, nevestini lasje pa so prepleteni s pisanimi trakci, med katere zataknejo rožmarinove vejice.

Bolj ko gremo proti jugu in jugovzhodu Kranjske, bolj je obleka pisana, najbolj ob Kolpi. Medtem ko v notranjosti dežele nevesta navadno poleg rožmarinovih vejic v laseh nosi samo še črn žameten načelek, pa ima belokranjska nevesta poseben naglavni okras (*šapelj*) iz zlatih bleščic in steklenih biserov. Kjer sredstva ne dopuščajo, da bi najeli več muzikantov, se zadovoljijo z *godcem*, ki običajno prevzame tudi vlogo zabavljača, pripoveduje razne smešnice in šale (zato *godčeva*), poje *zabavljice*, zaigra za ples, tudi v smešni opravi, opremljen z razbitim kuhinjskim posodjem, priredi zbiranje

Godec je pri različnih praznovanjih istočasno šaljivec (Jurij Šubic)

prispevkov za kuharico, med zganjanjem raznoraznih norčij pa navsezadnje tudi darov zase. V takšnih primerih se seveda vse slavje konča v enem dnevu. Če se kdo poroči drugič, kar se ne zgodi redko, ženina in nevesto na njuni poti spremlja razposajena mladina z mačjo muziko. Tudi *voglarji*, ki postopajo okrog vsake svatbene hiše kot nepovabljeni gostje, uganjajo najrazličnejše norčije, dokler jih ne zadovoljijo z bogato mero vina.

Vendar je pojedina prilagojena razmeram novega zakonskega para, ponekod je kratka in preprosta, drugod dolga in razkošna; vzajemna darila so navadno le svilene rute, celo prstana pogosto nista zlata, temveč srebrna. Kajti Slovenec je, čeprav pri hrani in pijači ni vedno zmeren, sicer na splošno varčen; saj ve: »Po nitih se premoženje nabere, po vrveh se zgubi«; prav tako meni: »Bolje prihranjeno jajce kakor sneden vol.« In pri tem je pogosto jajce res prihranjeno, vol pa pojedjen. Saj Slovenec ni le prizadeven in trdi: »Dober glas seže v deveto vas«, temveč mu ne gre povsem oprostiti bahavosti, kar pomeni, da raje varčuje pri svojcih, le da bi se lahko pokazal pred drugimi.

Slovenci nimajo svojega p l e s a ; kar plešejo na porokah, ob žegnanjih ali sicer po deželi, je polka ali podivjan valček, ki deloma spominja na čardaš. Le med uskoškim pogorjem in Kolpo srečamo tudi južnoslovansko kolo.

Ž e n s k e največkrat do zadnjega trenutka opravljajo vsakdanje, ne vedno lahko delo, in celo ko pride njihova ura,³³ jim navadno pomaga le mati ali kakšna druga starejša ženska. Celó najrevnejši mož pa v tem času skrbi za to, da otročnici ne manjka vina.

Kranjec ima rad svoje o t r o k e in se ne ustraši niti večjega števila, saj se tolaži: »Deset umnih otrok, enajst sreč«; svojo ženo zato toliko bolj ceni.

---

³³ Čas poroda.

Vendar otroci niso deležni kakšne posebne nege, le da so navadno dojeni do prvega leta; pravljíčna junaka Klepec in Štempihar naj bi bila dojena celo do sedmega leta. V prvih letih tekajo otroci naokrog le v srajčkah; vse, kar se v tem času naredi zanje, je, da se od matere naučijo moliti. Vendar jih že pri petih, šestih letih uporabijo za pastirje, če tega posla ne opravi kak stavec, ki ne zmore več težjih del, – občinski pastirji na Kranjskem namreč niso običajni. Tako morajo pri delu pomagati otroci in starci; kajti na splošno Slovenec sovraži brezdelje, ki se mu zdi »hudičeva mreža«. Tudi svoje žene ni spoznal na plesišču, temveč pri delu, kajti v deželi tako imenovano vasovanje ni v navadi. Nasprotno, fant namreč deklet, na katero je vrgel oko, obišče v prostoru za prejo in ji po možnosti pomaga. Zato tudi kot poglavar družine zahteva, da takrat, ko je veliko dela, vsi poprimejo zanj, tudi otroci. Kljub temu jim ostane še dovolj časa, da lahko uživajo mladost in se zabavajo z vrstniki.

Med najpriljubljenejše otroške igre na Kranjskem spadajo: plezanje, posebej na *mlaj*, ki ga navadno postavijo šele na sveto Rešnje telo; igrati se sodnika,³⁴ pri čemer mora tisti, ki ga je nekdo neopaženo udaril, uganiti, kdo ga je; skakanje na eni nogi po črtah, vrisanih na tleh (*šólanje*); igra z žogo (*žogo biti*); tolčenje po lesu, zašiljenem na obeh koncih (*klinčkati*); igranje s frnikolami (*»frnikole« igrati*); igra barv, ko je treba uganiti barvo, ki jo je kdo izbral, in podobno. – In ko pride zima, potem je najprej Miklavžev praznik, ki zanima otroke; sicer trepečejo pred *parkeljni*, ki pridejo rjoveč v narobe obrnjenih kožuhih, s črnimi maskami na obrazu in z mogočnimi volovskimi rogovi na glavah in rožljajo z verigami, ki jim oklepajo roke; vsi prestrašeni zmedeno odgovarjajo na vprašanja

---

³⁴ Igra »rihtarja biti«.

častitljivega Nikolaja (*Miklavž*); šele ko je vrvež mimo, se veselijo obdarovanja, ki naj bi se zgodilo med spanjem in za katero ne nastavijo le krožnikov in skled, temveč tudi kape in škornje. — Ko potem pride praznik nedolžnih otrok (28. december), gredo otroci s spletenimi vrbovimi šibami od hiše do hiše in šibajo vse, od katerih pričakujejo darilo, in jim voščijo »Frišni in zdravi!« (*tepeškati*³⁵). – V pustu³⁶ pa postavijo snežaka (*pust*) z navidezno tobačno pipo v ustih in palico v roki; kolikor boljše je posneta človeška figura, toliko večje je veselje.

Miklavž (Jurij Šubic)

³⁵ Pravilno: tepeškati, tepežkanje. Značilno voščilo pri tepežkanju, v izv. „Frisch und gesund (geben)!“

³⁶ Mišljen je pustni čas.

A bolj ko fant odrašča, bolj ga pritegujejo k delu. Čeprav mu oče dopušča precej njegove volje – saj pravi: »Sin moj, glava njegova« – pa mu ne spregledajo nobenega napora, ko je treba obdelati zemljo, oskrbeti živino ali opraviti kaj drugega, in posebej v tem je Kranjec tako iznajdljiv kakor tudi vzdržljiv. Na tem mestu ne bi govorili o obrtni dejavnosti ljudstva, vendar naj bo dovoljena opomba, da so daleč naokrog razširjeni marsikateri izdelki, ki so plod kranjske obrtne marljivosti, kakor stražiška žimnata sita in ribniški leseni izdelki. Nekateri obrtniki sami krošnjarijo s svojim blagom med sonarodnjaki in res se ponuja nadvse nenavaden pogled, ko je videti, kako Ribničan prihaja s *suho robo*³⁷ na hrbtu. Razni škafi, rešeta in drugi leseni predmeti so tako zloženi drug v drugega in nagrmađeni ter tako zelo presegajo svojega nosača, da je ta od daleč videti kakor ogromen potujoči teleskop.

Ribničan z rešeti na hrbtu (Jurij Šubic)

³⁷ V izv. suha roba.

Vendar se vzdržljivost Kranjca nikjer ne kaže tako izjemno kakor pri polšjem lovu, ker si mora pri tem lovu pomagati z nočjo, in to prav v jeseni, torej v letnem času, ko že dan zahteva od njega več kot dovolj napora. Posebej kadar je leto bogato z žirom, kar se v najboljšem primeru zgodi le vsakih pet let, saj bukev ne obrodi vsako leto, se v notranjskih in dolenskih gozdovih pojavi tako veliko polhov (*mioxus glis*), kakor komajda na katerem koli drugem območju srednje ali južne Evrope. To pa je priložnost, za katero Kranjec, ki trdi: »Za pridnega je za vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamnom krajcar«, ne bi rad, da gre mimo neizrabljena. Če se posla loti spretno, lahko ulovi nekaj sto živalic, kar pa ni zanemarljiv prihodek, saj dobi za kos 10 do 20 krajcarjev. Cena je razumljiva, če pomislimo, da velja polšja mast na Kranjskem za univerzalno zdravilo proti zunanjim in notranjim poškodbam, celo specifično pri pljučnici, da iz mesa, zlasti skupaj z nekoliko suho koruzno moko, pripravijo priljubljeno jed, ter končno, da kožušček cenijo kot izvrstno in obenem ceneno krzno; polhovka vendar že stoletja spada k zimski noši kranjskih kmetov.

Zato pa tudi v vseh za polhanje ugodnih letih vneto lovijo te živalce, po katerih so poimenovani celo nekateri kraji, recimo Polšnik, Polhov Gradec.³⁸ Nekoliko k tej vnemi najbrž pripomore tudi okoliščina, da ima to samo po sebi netežavno delo, ki zahteva le žrtvovanje nočnega počitka, čar nočne dejavnosti. »Zamislimo si veličastnost bujnega bukovega gozda, z baklami osvetljeno uvelo listje drevesnih krošenj, kolonado v ozadju izginjajočih debel in v ospredju razbohotene šope praproti, ob tem pa divji vrvež polhov, ki skačejo z veje na vejo in krulijo med pohlepnim žretjem, nenehno padanje odluščenih žirovih lupin in nazadnje postopno prebujajoče

---

³⁸ V izv. Billichberg, Billichgraz.

Polšji lov Notranjcev in Dolenjcev (Jurij Šubic)

se srhljivo tleskanje sov« — takšen je celoten prizor, ki obdaja polharja, medtem ko željno prisluškuje zapiranjju nastavljenih pasti. Takšna past (*samojster*³⁹) je v bistvu iz izdolbenega štirioglatega kosa lesa, dolgega približno 25 in širokega 10 centimetrov. Vdolbina se zapre z zlahka premakljivim zapiralom, ki ga pri postavitvi pasti povlečejo navzgor z vrvico, na njenem koncu je prisekan košček lesa z vabo, ob dotiku vabe pa se zapre zaradi elastičnega lesenega loka. Vaba je bodisi sveže sadje ali z oljem prepojeno sušeno sadje, pasti pa položijo deloma okrog lukenj v zemlji, ki so poznane kot polšje luknje (*polšine*), deloma jih pritrjene na palice prislonijo na drevesna debla. Uplenjene živalce nanizajo na srobotove vitice, ki jih povlečejo skozi smrčke, in lovec se ob vrnitvi ovesi z njimi, tako da mu polhi visijo z ramen kot kakšen plašč.⁴⁰ — Kranjec si ne prizadeva le pridobiti, temveč pridobljeno tudi ohraniti, čeprav, kot smo že omenili, pravi: »Po nitih se premoženje nabere, po vrveh se izgubi«; varčen je, čeprav ne skop. Do sebe je skromen in k temu spodbuja tudi svojce; pravi namreč: »Kratka večerja, dolgo življenje.« Njegovo hrano sestavljajo večinoma stročnice, gomolji in zelje poleg posebne močnate juhe (*močnik*) in njegove najljubše jedi, *ajdovih žgancev*, podobnih polenti pri južnjakih, pa najbrž tudi že Notranjcih. Vendar ga to ne ovira oziroma mu celo omogoča, da se do tujcev pokaže gostoljuben. Če že berača stežka odslovijo brez daru, pa gostu postrežejo z najboljšim, kar premoreta kuhinja in klet. Velja namreč rek: »Za lakoto umreti je huje kakor zgoreti«. Resnično, kadar je v vinorodnih krajih, posebej

---

³⁹ Navadno *samojstra*.

⁴⁰ Podrobneje o različicah polšjega lova gl. Rajko Ložar, Pridobivanje hrane in gospodarstvo. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana, 1944, 105–108; Angelos Baš, Polšji lov na Slovenskem. *Traditiones* 10–12 (1981–1983), 1984: 35–60.

na Dolenjskem, dobra letina, potem tam jeseni ne moreš zlahka mimo odprte vinske kleti. Tedaj tudi tistega, ki ga ne žeja, povabijo na kozarec vina, čeprav navadno ne ostane pri enem. Če je vino kakovostno, se pač pobahajo: »Poskusite, kaj smo si letos priborili«; če pa je slabše vrste, se reče le: »Poskusite, s čim nas je obdaril Bog«.

O tem, kako takšno letino ali božje darilo včasih uporabijo, nam nekatere dolenjske krajevne zgodbe⁴¹ žal ne povedo nič razveseljivega. Medtem ko se Gorenjec, kakor prebivalci alpskih dolin nasploh, rad ravsa bolj iz naravne potrebe, da bi uporabil svojo moč, pa Dolenjca to zamika, kakor hitro popije vino, in potem kdaj pa kdaj postane kar preveč nasilen. To nesrečno nagnjenje je že mnoge pogubilo bolj kakor druge slabosti, na primer, da Slovenec raje ropa kot krade. Na splošno je odkrit in pošten možak, tako kakor ljubi resnico, sovraži tudi prevaro. Saj vendar ve: »Kjer laž kosi, tam ne večerja.« Trdi tudi: »Med pravico in krivico ni srednje poti«, in meni: »Mera in vaga v nebesa pomaga«. Toda čeprav je sam pošten, o poštenosti drugih nima najboljšega mnenja; komajda zaupa svojcem, do tujcev je zelo nezaupljiv. Da ga pri trgovanju ne bi ogoljufali, rad vzame preprodajalca (*mešetar*), ki zbliža kupca in prodajalca, slednjemu svetuje znižanje cene, prvemu zvišanje ponudbe, in oba priganja k sklenitvi kupčije. Pogosto traja ta prizor več ur, kupec se oddalji, posrednik ga pripelje nazaj in zdaj nagovarja oba, prvemu in drugemu razlaga koristi. Veliko govorjenja ga užeja, obe stranki povabi na vino; prodajalec razume namig in naroči, naj prinesejo vino, ali pa gredo vsi trije v gostilno. Ko tudi kupec naroči vino, tu končno sklenejo kupčijo. *Mešetar* je seveda pri tem zapitku (*likof*) le prisklednik in nazadnje dobi za opravljeno uslugo od obeh še kak kovanec.

---

⁴¹ V izv. Bezirksgeschichte.

Ko pa se skuša Kranjec obvarovati pred prevaro, se še močneje upre vsaki okrnitvi svojih pravic, že samo občutek ogoljufanosti ga spodbudi k pravemu upor in s prav posebnim zadoščenjem zavriska, če se pokaže, da je imel prav (*pravica se je skazala!*). Ni mogoče reči, da gre za prazno zasvojenost s pravdanjem, bolj za izreden čut za pravičnost, ki Slovenca pogosto sili, da zaposli odvetnika in sodišče, na kocko postavi vse premoženje, da bi dosegel svojo domnevno pravico. In kadar meni, da se mu je zgodila krivica, ga tudi ni strah, da si sam pomaga z nasiljem. Do soseda je drugače izredno uslužen; na razpolago mu da vse imetje, posodi mu vola kakor tudi pomoč svojih rok, takole pravi: »Ti zame, jaz zate, Bog za vse.«

Pripravljenost, da pomaga, je verjetno stara dediščina Slovenca, za novosti pa je težko dostopen. Koliko časa je trajalo, preden se je namesto prahe vsaj približno uveljavilo kolobarjenje! Ločan že dolgo ni več tkal sukna za rojake, pa vendar ni nikoli šel zdoma brez majhnega tkalskega grebena v čezramenski vreči. Na Kranjsko je iz drugih dežel z materiali za tkanje prišel tudi marsikateri nov kroj, toda v slovenskem moškem svetu so se dozdej ohranile usnjene pumparice z visokim cevastimi škornji, kratek, le do ledij segajoč vrhnji suknjič (*kamžola*) nad telovnikom s številnimi gumbi, pozimi pa ovčja koža in polhovka. Pri ženskah sicer vse poredkeje vidimo avbo s široko črno ali zlato vezeno parto in v loku padajoči pas, sta pa še vedno v rabi velika bela naglavna ruta (*peča*), ki jo ovijejo okrog glave tako, da dolg konec visi čez hrbet, ter svilena ovratna ruta (*ruta*), ki pokriva prsi in zatilje.

Toda ne le v oblačenju, tudi v šegi in navade so se že prikradle marsikatero spremembo. Humor prejšnjih stoletij se je moral že mnogokrat umakniti resnobi današnjih dni. Najbrž pa še vedno velja: »O pitani svinji reveža in boleznih bogataša se veliko govori«, ali: »Kdor ima strgano sleme, prosi le

za lepo vreme«, ali: »Zlato orožje – gotova zmaga«. Zaradi naraščajočega obubožanja ljudstva v pregovoru: »Kruh je drag le tam, kjer ni denarja«, žalostno obvelja le prvi del. Iz istega razloga tudi pregovor: »Zaradi ene muhe si pajek ne splete mreže« velja samo še, če ga spremenimo v trdilno obliko. – Vsekakor pa Kranjec včasih še uporablja psovke, kakor na primer: *avša* (= tepec), *šentana para* (= prekleto kljuse), *božji volec* (= božji voliček) itn., ki jih v napadu jeze izreče pridaničem. Le draženje Višnjegorcev s »priklenjenim polžem« in Ribničanov s »konji, izurjenimi za stradanje«, je komajda še slišati. – Sicer terice še vedno rade na mimoidočega obesijo pezdir in na pustni terek še v marsikaterem kraju v cunjje ovito slamnato metlo »pokopavajo« kot princa karnevala (*kurent*), ga torej sežgejo ali vržejo v vodo. Le obmetavanje z jabolki⁴² in medenjaki,⁴³

Ločan s čezramensko vrečo (Jurij Šubic)

⁴² T. i. jabolčna kanonada, prvič omenjena na začetku 19. stoletja (Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1989, 246).

⁴³ T. i. metanje *šiftelcev* (lectarskega blaga) pri cerkvi božjega groba v Štepanji vasi je bilo omenjeno s prepovedjo gosposke leta 1749 (Prav tam).

ko so na vsak velikonočni ponedeljek v tako imenovani Turški jami, peščeni jami pri Ljubljani (v spomin na tam izbojevano zmago nad Turki), obdarili mladino, je samo od sebe usahnilo z letom 1872, ko so navedeno zemljišče priključili k pokopališču. Prav tako je že povsem izumrla navada, da so na pepelnično sredo silili samske fante in dekleta vleči hlod (*ploh vleči*).

Na Kranjskem je splošno ohranjen navada, da otroka takoj po rojstvu odnesejo h krstu, da bi ga čim prej vključili v krščansko občestvo, prav tako krstna gostija osmi dan po rojstvu (*sedmina*). Zamirajo pa druge šege, ki so bile namenjene ugotavljanju otrokove prihodnosti ali krepitvi njegove odpornosti proti najrazličnejšemu zlu, povečanje praznovanja krsta ali spodbujanje utrditve odnosa med starši in botri. A še dandanes živi splošna šega, da se ob smrti sosedje zvečer zberejo v hiši pokojnika, zanj molijo in pojejo svete pesmi, Uskoki še imajo navado mrliča položiti na tisto mesto klopi, kjer je sedel, ko je bil živ, in odhajajočemu v krsti na obraz položijo majhno masko, po pogrebu še povabijo sorodnike na pogrebščino. Toda tako kakor so že precej izumrle objokovalke pri Uskokih in Belokranjcih, tako se pogosto zgubljajo tudi marsikaterne navade, ki pričajo o pokojnikovem dostojanstvu in pomenu njegove izgube ali svojcem izražajo sožalje in naj bi tolažile. Velja le še splošen običaj, da pokojniku položijo v krsto kar koli ljubega in da vržejo v grob prgišče zemlje, na poti domov pa lahko slišimo: »Po starih smrt kosi, po mladih strelja« ali tudi: »Človeško življenje je kakor dežna kaplja na veji.«

Samski na pepelnično sredo vlečejo ploh (Jurij Šubic)

Ljudske noše s Kranjske (Jurij Šubic)

MITI, POVEDKE IN LJUDSKE PESMI SLOVENCEV*

Johann Scheinigg

Pri kranjskih Slovencih pravljice in povedke, dvoje le po obliki različnih izdelkov ustvarjalnega ljudskega duha, vsebujejo obilico mitoloških nazorov, ostankov starega poganskega verovanja v bogove. Značilno je, da je zmagoslavno krščanstvo svojo moč usmerjalo proti glavnim božanstvom spreobrnjencev, da jih je bodisi v celoti izrinilo iz ljudskega spomina, ali pa jih je s tem, ko jih je pretvorilo v nekakšne demonske sile, obsodilo na bedno životarjenje v območju ljudskega praznoverja. Zato v tradicionalni književnosti kranjskih Slovencev najdemo le skopa izročila, ki nam predstavljajo stare bogove. Nasprotno pa so se nižja mitična bitja, ker jim je Cerkev namenjala manj pozornosti, ohranila v ljudski domišljiji in še danes živijo na vršacih in v gozdovih, v dolinah, v rečnih in jezerskih globinah.

Najpomembnejše mesto zavzemajo m i t i o S o n c u . Glavna vsebina vseh sončnih mitov je zmagoviti boj svetlobe s temo, ki vedno znova nastopa v treh pojavnih oblikah – kot boj Sonca proti zgrinjajočim se nevihtnim

---

* Prevod poglavja Zur Volksunde: Mythen, Sagen und Volkslieder der Slovenen. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain. [Bd. 8]. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 378–388.

oblakom, kot vsak dan ponavljajoči se boj nebesnega planeta proti temi noči in slednjič kot vsakoletni proces pojemanja Sončeve moči, njenega popolnega zamrtja, ponovne zmage pomladanskega Sonca nad sovražnimi zimskimi demoni. Nebesna svetloba se razkriva v najrazličnejših čudežnih stvareh, ki jih mora pridobiti vsak mlad junak. Jablana vsak dan obrodi zlato jabolko, ki ga ukrade vila (oblak). Namesto vile nastopi zlobna žena ali vsevedna zlatopernata ptica Vedomec. Čarobni konj z zlato grivo iz devete dežele in zlata tekočina, s katero si junak zlato obarva lase, sta simbola zlate Sončeve svetlobe. Podobe venečega Sončevega junaka, usihajoče moči tega planeta, predstavljajo usihajoči grajski vodnjak, odmirajoča zlata jablana in hirajoča kraljična. Mlad junak nastopa kot vitez v zlato svetlikajoči se opravi, trikrat premaga sovražnike in si pribori prelepo nevesto. Njena lepota je tolikšna, da namesto solz pretaka lesketajoče se diamante, medtem ko iz njenih nasmejanih ust poganjajo cvetlice.

Svetlobni pojavi, doslej še čudežne reči in čudežni ljudje, so predstavljeni povsem antropomorfizirano. Narava, ki je podrejena moči zime, je deklica, ki jo kot letno žrtev darujejo z maju: Marjetico, ki jo mačeha daruje z maju, brat sv. Jurij reši tako, da z zlatim pasom, ki ga je vrgla čez pošast, junak nato zveže in pokonča. Deklico ugrabijo demon zime Trdoglav¹ in pesoglavci,² ki jo v svojem gradu zadržujejo ujeto vse dotlej, dokler je ne reši mlad kraljevič. Kovač, ki je močan kakor

---

¹ Trdoglav in Marjetica, ljudska pesem (gl. Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 142–147, št. 86–89; Zmaga Kumer (idr. ur.), *Slovenske ljudske pesmi 1*. Ljubljana, 1970, 126–130, št. 21).

² Psoglavce so povezovali predvsem z Atilo, Huni in Turki (Monika Kropelj, *Od ajda do zlatoroga Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, 2008, 295–297).

dvanajst fantov, se spopade s hudičem, ki je ugrabil dekle, in mu iztrže prelepi plen. Enak motiv se prenaša tudi na zgodovinske osebe. Ugrabitev in rešitev lepih žensk sta postali priljubljeni temi ljudskih pesmi in ljudskih povedk, pri čemer velja opozoriti na Kralja Matjaža.

V ugrabitvi zemeljskega dekleta se pojavi nov motiv: o k a m n i t e v ali z a č a r a n j e v žival, v psa, ježa, jelena ali kačo. Ustrezno je njena rešitev oživitev otrplega kraljestva ali preobrazba v prvotno človeško podobo. Odčaranje se ne posreči vselej, ker izbranec prej pobegne. Včasih poteka postopno, medtem ko junak zadržuje najrazličnejše nočne prikazni, ali pa s ponavljajočimi udarci z l e s k o v o š i b o. Ta je nekakšna bajalica, ki začara in odčara, odkriva skrite zaklade in razdeljuje vodo, da jo lahko človek prečka po suhem. Zamenjajo jo lahko čudežna in čarovna zelišča, izmed katerih velja omeniti koreniko m a n d r a g o l e. Rešitev se okrona s poroko, prastarim mitičnim simbolom združitve mladega pomladanskega Sonca z nanovo prebujeno nevesto Zemljo.

Svetlobnim bitjem se upirajo druga njim sorodna bitja, ki jih skušajo ugonobiti. Ma č e h a preganja pastorko, ji nalaga najtežavnejša dela, ki jih ta opravi s čudežno pomočjo (živali, Kristusa). Ta š č a obrekuje snaho v odsotnosti moža, da mu je namesto lepega fantka rodila črnega mačka. Č a r o v n i k (h u d i č) zasleduje Sončevega junaka, ki beži na mršavem konju in med ježo za sabo odmetava krtačo, čohalo in sol, tako da za njim nastajajo gozdovi, skalnati prepadi in močvirja, ki zadržijo preganjalca. S e s t r a umori lastnega brata; starejša pametna b r a t a iz zavisti preganjata in ubijeta najmlajšega brata, bebčka, ker se mu vse posreči. Mit o Soncu s tem doseže svojo skrajno mejo in preide v etično pravljico.

Manj številni so m i t i o M e s e c u. Človek v Mesecu je simbol samega Meseca, ki za kazen nenehno kuje in se mora pomladiti

dvanajstkrat na leto, ker si od Gospoda Kristusa izmed treh ponujenih želja ni izprosil nebes. Ena od različic so pravljice o kovaču ali Kurentu, ki preliči smrt in ne dobi vstopa niti v nebesa niti v pekel. Sem sodi tudi pesem o lepi Vidi, ki jo je v daljno Španijo odpeljal zamorec, žaluje za svojimi dragimi:

Vida vsak dan je pri oknu stala,
se po sinku, oču, mož' jokala.³

Lepa Vida je boginja Meseca, ki potuje od morja do morja.

Perun, staroslovanski bog groma, živi v legendi o svetem Eliji, ki povzroča grmenje, ko se vozi skoz oblake. Iskre spod kopit njegovih konj so strele, znoj konjev je dež, padajoče grmeče gorjače njegovi izstrelki.

Nespremenljivi zakon vselej enakega sosledja letnih časov je v preprostem človeku ustvaril predstave o božanstvih usode, pri Slovencih imenovane rojenice. Nastopajo kot tri sestre, lepe, v belo oblečene ženske. Z gorečimi svečami v rokah, simbolom luči življenja, stopijo k zibelki novorojenčka, da mu določijo usodo. Izrek zadnje zmanjša ali spremeni v nasprotje, kar sta otroku srečnega zaželeli prvi dve. Izrek rojenic je le redko ugoden. Človek ne more uiti njihovi sodbi, kolikor bolj si prizadeva izogniti temu, kar mu je usojeno, toliko zanesljiveje mu hiti naproti.

Sorodnice rojenic so vile, personifikacija oblakov. Ker enako kakor ti privzemajo najrazličnejše oblike in enako kakor beli oblaki prinašajo zemlji blagodejno vlago ali pa kakor črni nevihtni oblaki v sebi skrivajo grom in strele, so med vilami bela, človeku naklonjena ženska bitja, in

---

³ V izv. „Vida steht am Fenster alle Tage, / Weint um Vater, Kind und Mann mit Klage.“ Slov. prevod: France Prešeren, *Od lepe Vide*, 1832; po ljudskih pesmih o lepi Vidi. (Več: Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 124–131, št. 73–75; Marjetka Golež Kaučič (idr., ur.), *Slovenske ljudske pesmi 5*. Ljubljana, 2007, 73–90, št. 244).

zlobna, pogubna bitja, ki smrtniku pogosto ne prinašajo ničesar drugega kot nesrečo. Živijo v zračnih gorskih višavah, zamišljajo si jih kot lepe, vitke deklice v belih oblačilih in z zlatimi lasmi. V ljudskem izročilu jih kot zlobna bitja zamenjujejo z rojenicami in na Gorenjskem oboje kažejo različne poteze, sposojene od belih žen⁴ pri Nemcih. Pravljice o vilah so domače med Uskoki, ki mnoga izročila ohranjajo v čistejši obliki.

Pesem o slovenski lepi Vidi (Franz Ženišek)

⁴ V izv. salige Frauen.

V nižinskih gozdovih domuje Č a t e ž , pan Slovencev. Pol človek pol kozel se rad sonči na kupih kamenja. Zelo rad pomaga, dokler ga človek ne zasmehuje. Toda gorje tistemu, ki se mu roga ali pa mu s prsti kaže roge. Razkačeni gozdni duh začne navzdol valiti kupe skal in pokoplje cele domačije.

Prebivalec gozda je tudi Š k r a t ali M a l i k , palček žimastih las v zelenem suknjiču in z rdečo kapo. Razkazuje podzemeljske zaklade in v hišo prinaša srečo. Na Gorenjskem je doma D i v j i m o ž (*Divji Mož*, *Gorni mož*) in besni v kvatrnih časih, kakor v dvanajsterih nočeh⁵ d i v j i l o v (wilde Jagd), oboje so sem presadili nemški priseljenci, saj sta bila Bohinjska in Zgornja Savinjska dolina nekoč v lasti briksenskih škofov. Enako velja tudi za P e r h t o , ki kot P e r h t a b a b a živi v pravljičah na Gorenjskem vse do Trziča in vzdolž Kamniških Alp.

Nič manj živo ohranjeni niso vodni demoni. V Savi, Ljubljani, v Blejskem in Bohinjskem jezeru živi v o d n i m o ž (*Vodni mož*). V svojo zeleno lesketajočo se palačo je odpeljal marsikatero dekle. V ljudski pesmi nastopa kot uglajen plesalec pod lipo in v žvižgajočem vrtincu odpelje med valove ponosno vaško lepotico, ki je zavrnila vsakega plesalca.⁶

Sledijo pripovedke o j e z e r i h . Mitološko pomembno je še zlasti R a j s k o j e z e r o . Leži za zelo visoko goro, S t e k l e n o g o r o , njegovi valovi se lesketajo kakor srebro, na njih se pozibavajo zlati labodi, na njegovem dnu leži zlati ključ, ki odpre nebeška vrata in ga lahko z jezerskega dna prinese le zlati labod. P a l č e k popelje človeka na Stekleno goro in do

---

⁵ V izv. Rauchnächten, v slov. tudi divja jaga, dvanajst noči med božičem in svetimi tremi kralji.

⁶ France Prešeren, Povodni mož, 1830; po ljudskih pesmih. (Več: Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I*. Ljubljana, 1895–1898, 139–140, št. 83; Zmaga Kumer (idr., ur.), *Slovenske ljudske pesmi I*. Ljubljana, 1970, 146–147, št. 25).

Rajskega jezera. Pravljica je tja presadila tudi Indijo Koromandijo. Druge povedke vsebujejo spomine na nastanek in presahnitev jezer. Krščanstvo jih je spremenilo v etične pripovedke, ki nastanek jezer predstavljajo kot kazni za človekovo pregrešnost (Bled, Kamniška Bistrica). Na dnu jezera počiva zvon, v tihih mesečnih nočeh je mogoče iz globine slišati njegovo nežno zvenenje. Sveti oče namesto potopljenega zvona pošlje nov zvon s tako močnim blagoslovom, da se vsakomur, ki potegne za njegovo vrv, izpolnijo prav vse želje: to je vsesplošno poznani zvon želja z Bleda. V zvezi z nastankom Cerkniškega jezera je motiv povezan z enakim o Hero in Leandru.⁷ Vendar pa v globini jezer domuje tudi z m a j (*pozoj*). Ko se dvigne iz jezera, nastane močno neurje. Pripovedke o zmaju najdemo v Kokri pri Tržiču, kjer je sprožil padanje skal in zasul stari trg pod Košuto, v Bohinju in v okolici Logatca.

Zelo je razširjeno verovanje v v o l k o d l a k a . Volkodlaki so začarani ljudje, ki morajo ostati volkovi vse dotlej, dokler jih kdo ne osvobodi, ali pa se v volkove spremenijo le kdaj pa kdaj ponoči, medtem ko podnevi opravljajo svoje običajne človeške posle. Odrešiti jih je mogoče z dajanjem kruha, božjega daru. S pripovedkami o volkodlaku je še posebej bogata ribniška okolica. Volkodlak pomeni tudi v a m p i r j a . Z njim ljudstvo razume tiste umrle, ki v grobu ne razpadejo, temveč tu še naprej živijo od krvi, ki jo ponoči pijejo svojim sorodnikom. Ljudje, ki jih ponoči napada vampir, počasi hirajo in tudi sami postanejo vampirji. Vampirja se

---

⁷ Mit o Hero in Leandru govori o Afroditini duhovnici, ki je živela na evropski strani Helesponta, in Leandru, mladeniču z druge strani. Zaljubljeni Leander je vsako noč preplaval morje med njima, Hero pa mu je iz svojega stolpa osvetljevala pot. Neke nevihtne noči so valovi ovirali Leandrovo plavanje, veter je odpihnil Herino luč. Leander se je zgubil in utonil. Ko je Hero videla njegovo truplo, se je vrgla s stolpa, da bi bila v smrti z njim.

je mogoče ubraniti tako, da se v hrano zameša zemljo z njegovega groba ali njegovo kri in se zaužije. Če želimo vampirja osvoboditi, moramo srce umrlega prebosti s puščico iz glogovega lesa. Vampirstvo se je vse do danes ohranilo tako živo, da je moralo v sosednji Istri posredovati celo sodišče. Volkodlak in vampir se ponekod imenujeta tudi *P r e m r l* (okamneli) in *V e d o m e c* (znalec). Na splošno je Vedomec personifikacija blodeče luči. Enako pogosto je verovanje v čarodeje, čarodejke in čaravnice.

Volkodlakova sorodnica je *M o r a*, pri starih Slovanih boginja smrti, ki se je danes bojijo le še kot prikazni, ki straši v spanju (*Alp, Trud*). Manj pomembni demoni so še požeruh *N e t e k*, *G l o d e ž*, ki do kosti ogloda ženske, ki na sveto noč predejo po enajsti uri, *K u r e n t* ali Bakh Slovencev, *T o r k a* (ali *Torklja*), ki pomeša preslice gospodinjam, ki ob kvatrah ne morejo odložiti domačih opravil, *J u t e r m a n*, ki pred sončnim vzhodom čez travnike raztrosi jutranjo roso, *M i t a l o*, demon v podobi psa, ki na morju povzroča viharje, itn.

Posebna skupina so pravljice o kačah. *G o ž* (*ož, vož*), varuje dom pred nesrečo. Otroci so zdravi, dokler dobiva svojo merico mleka; če ga ubijejo, se morajo tudi otroci kmalu posloviti od svojega mladega življenja; je nekakšen hišni duh. V višji obliki je *k a č j a k r a l j i c a*, mati vseh kač. Nosi diamantno krono, katere čudežna moč povzroči, da nikoli ne zmanjka stvari, poleg katerih jo položimo (žito, preja, denar). Človeku je naklonjena in svojemu dobrotniku podari čarovni prstan, ki imetniku izpolni vse želje. Vendar pa se kot *b e l a k a č a* neusmiljeno maščuje pregnanjalcu kač, ki z zvokom piščali vse kače zvabi v ognjeni krog in jih pokonča: potegne ga za sabo v strahotno smrt v plamenih. Kača je naposled tudi *z a č a r a n a d e k l i c a* in varuje podzemne zaklade.

Mnoge pravljice so sčasoma povsem izgubile mitični pomen. Postale so oblika, v katero je ljudstvo preoblačilo svoje etične nazore, seveda pa je v njej izražalo tudi svojo šaljivost in humor. K prvim sodijo pripovedke o hudiču. Hudič je prišel skupaj s pokristjanjenjem in je nadomestil nevihtnega zmaja. Vendar je to pojmovanje povsem zasenčil etični pomen vladarja pekla. Etična pravljica se povsod postavi na stran pravice in pripelje h koncu, kakršnega terja ljudska morala. Posebno omembo zahtevajo pravljice, ki vidijo izvir predmetov v naravi ali njenih lastnostih, npr. o treh sestrskih rekah Dravi, Savi, Soči; o tem, zakaj Slovenci tako radi gojijo ajdo; kako so nastale čebele in zakaj je lipa tako lepo drevo. Vsak človek ima zvezdo; ta zasije ob njegovem rojstvu in ugasne z njegovo smrtjo: zvezdi Kajna in Abela nista ugasnili, temveč še naprej svetita v ozvezdju Kastorja in Poluksa.

Nad vse bogat je tudi vir legend. V starejših legendarnih pesmih lahko prepoznamo namen, da se iz spomina zbršejo poganski miti. Neredko so bila zamenjana le imena, na mesto nekdanjih demonov so bili postavljeni krščanski svetniki, druga vsebina se je le neznatno spremenila. Sveti Elija je nadomestil boga groma Peruna, sveti Jurij je prevzel vlogo ubijalca zmajev, sveti Alojzij nastopa kot človek na Mesecu, sveti Andrej, ki se je dvakrat rodil, pa spominja na obnavljajočega se sončnega boga Svarožiča, medtem ko legenda o svetem Mateju vsebuje odzvene pripovedke o Ojdipu. Novejše legende so v službi Marijinega kulta. Poleg tega pa je legendarno pesništvo razvilo skoraj popoln kanon morale, kakor jo je ljudstvu vtisnilo krščanstvo.

Naposled živalske pravljice pripovedujejo o volitvah kralja (*župana*), o *kraljiču*, ki je z zvijačo v letenju prekosil štorckljo in celo samega

orla,⁸ o oslu, ki je preslepil leva in postal kralj živali;⁹ predmet živalskih pravljic je še posebej pogosto zmagoviti boj zvestega domačega psa Belina z volkom,¹⁰ medtem ko ljudska pesem predstavlja živalske svatbe in poje o čuku in sovi.¹¹

Povedke v ožjem smislu so novejšega izvira in se v mnogih primerih navezujejo na čas turških vpadov. Ne vsebujejo pa splošnega pomena. Večinoma so lokalne povedke. Poročajo o tujih¹² iskalcih zlata (*Črna prst*), junaški obrambi utrjenih cerkva (*Tabor*) in gradov (*Mehovo*), ujetih krščanskih junakih, ki so jih rešila turška dekleta, osvobajanju ugrabljenih deklet iz turškega ujetništva, sovražnih hordah, ki jih je uničevala deželna vojska. Druga vrsta pripovedk, ki je bila doma predvsem na gradovih in v dvorcih, so zgodbe o duhovih in pošastih ali pričujejo, da so bili viteško življenje in viteške navade razširjene tudi v kranjski deželi, saj so njihova vsebina krvavi spopadi, ugrabitve deklet in viteški dvoboji. V teh pripovedkah še živijo družine Lueg, Ravbar,¹³ Schnitzbaum, Lamberg,¹⁴ Rožek in druge. Posebne priljubljenosti je bila deležna ljudska pesem, ki opisuje dvoboj kranjskega viteza Lamberga z velikanom Pegamom.

---

⁸ Motiv ATU 221 Izbiranje ptičjega kralja (Monika Kropelj Telban, *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana, 2015, 366–370).

⁹ Motiv ATU 125B* Osel navda leva s strahospoštovanjem.

¹⁰ Motiva ATU 101+103 Stari pes kot rešitelj otroka in Vojna med domačimi in divjimi živalmi.

¹¹ Medvedova svatba... (gl. Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 802–820, št. 972–1006).

¹² V izv. die Wälschen, tj. stara germanska oznaka za vse tujce oz. ljudstva rimskega imperija in (romanizirane) Kelte. V nemščini je oznaka eksonim za v sosedstvu živeča romanska ljudstva; tako izraz velška dežela (Wälschland/Welschland) uporabljajo za Italijane v Švici in na Tirolskem; ustreznica za slovanske Vende.

¹³ Baron Adam Ravbar z gradu Krumperk na Gorjuši pri Domžalah.

¹⁴ Vitez Gašper II. Lamberg z gradu Kamen pri Begunjah.

Dvoboj kranjskega junaka Lamberga z velikanom Pegamom (Ferdo Vesel)

Podobno zvenijo tudi pripovedke o izredno močnih junakih, ki so bili sposobni s svojo telesno močjo v zrak dvigniti tovrnega konja skupaj s tovorom, obrniti naložen voz ali so bili kos celo medvedu. Takšni junaki so bili Peter Klepec iz Osilnice na Dolenjskem,¹⁵ ki je premagal pasjeglavega turškega velikana, Štempihar, poznan na Gorenjskem, in iz

---

¹⁵ Peter Klepec je tradicijski junak Zgornje Kolpske doline, prvi zapisi o njem so se ohranili v Korytkovi zapuščini in v rokopisih Matije Ravnikarja - Poženčana.

katerega izvira po vsem Kranjskem poznano reklo: močan kot Štempihar;¹⁶ Martin Krpan, nekakšen drugi Lamberg, ki je zmagovito potolkel velikana. Že v teh pripovedkah, še bolj pa v drugih pripovedkah in pravljicah, prihajata do izraza *ljudski humor* in *ljudska šaljivost*, pri čemer gre omeniti *Pavliho*, slovenskega Eulenspiegla, in *Trapa*, dvojnika neumnega Hansa iz nemških pravljic. Za kranjske Slovence so značilne pripovedi o *desetem bratu* (*deseti brat*) in *deseti sestri* (*desetnica*). Ljudstvo pravi, da mora tam, kjer se drug za drugim rodi deset fantov, deseti sin zapustiti dom in oditi v svet; enako velja tudi za deseto dekle.

Pesoglavci,¹⁷ polkonji (*Hippo-Centauren*), velikani, ki nalagajo goro na goro, da bi se lahko povzpeli v nebo, *ptice* z železnimi kljuni in kremplji, *amazoňke*, katerih podobe se presenetljivo vse skupaj drenjajo v eni sami ljudski pesmi, niso nekaj, kar bi nastalo iz notranjosti ljudskega duha, temveč so jih med ljudstvo zanesli samo zunanji vplivi. Izmed njih so se udomačili samo *pesoglavci* in so postali sestavni del ljudskega slovstva. Pripovedke o njih so razširjene vsepovsod. Navsezadnje so tujega izvira še *sembilje* (*sibile*); domujejo v skalnih votlinah, kamor so skrile svoje knjige. Njihove prerokbe se nanašajo na vojno in z njo povezane stiske. S šembiljami so povezane tudi pripovedi o *Antikristu*.

Pregovorno kakor lipov les mehki Slovenci so strastno predani petju. Zato ni čudno, da so tudi Slovenci na Kranjskem blagoslovljeni s pevskim darom in da izvir ljudske pesmi nikoli ne presahne. Ljudska pesem je cvet

---

¹⁶ Jože Štempihar z Olševka s konca 18. stoletja je postal ljudski junak in o njem so krožile številne zgodbe (npr.: Matija Valjavec, *Štempihar. Slovenija* 1848, 176–180).

¹⁷ *Pasjeglavci* (več: Monika Kroječ, *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana in Dunaj, 2008, 325).

narodnega življenja. Kjer se to razvija samostojno in posebno, se pojavlja tudi ljudska pesem, in nasprotno, iz bogatega pesniškega zaklada je mogoče sklepati na mnogoterost v izražanju narodnega življenja. Vendar tako kakor narodno življenje razpade na javno in zasebno, tako se pesem ustrezno členi na versko in zgodovinsko in na drugi strani domačo in lirično. Iz poganskega izročila se v celoti ni ohranila nobena pesem, vse so brez izjeme pomešane s krščanskimi dodatki. A njihove mitične vsebine ni težko spoznati. Sem sodijo pesmi o Indiji Koromandiji, povodnem možu, Trdoglavu, začaranem princu, ki ga odčara Vida,¹⁸ o lepi Vidi, pesmi, povezane s šegami, in pesmi o kralju Matjažu.¹⁹ S šegami povezana poganska pesem se je po uvedbi krščanstva ustrezno spremenila. Izgubila je svoj pomen ali pa je postala cerkvena pesem. Ta je povsem lirična, če se poje med bogoslužjem, epsko-mitična vsebina pa je prešla v legendo.

Ljudska pesem spremlja najpomembnejše zgodovinske dogodke, ki so se globoko zarezali v življenje naroda. Takšni so bili za Kranjsko vpadi Turkov. Od združitve dežele s krono Habsburžanov so se sinovi Kranjske borili v vseh bojih in vojnah, ki jih je usoda naložila celotni monarhiji. Toda najslavnejše obdobje vseh Slovencev, kranjskih še posebej, je čas turških bojev. V krvavih bojih proti polmesecu so prispevali ne le pod vodstvom avstrijskih vojskovodij, temveč tudi samostojno pod praporom lastnih deželnih poveljnikov Kacianerja, Turna, Lenkoviča, Ravbarja, grofov Andreja in Herbarta Auersperga. Nalogo, ki je pripadla razširjeni Vzhodni marki,

---

¹⁸ »Lepa Vida proso plela« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 131–133, št. 76, 77).

¹⁹ »Kralj Matjaž reši svojo nevesto«, »Kralj Matjaž v turški ječi«, »Smrt kralja Matjaža« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 3–34, št. 1–12; Zmaga Kumer (idr., ur.), *Slovenske ljudske pesmi 1*. Ljubljana, 1970, 18–26, 28–51, št. 3, 5).

da straži pred vpadi kulturo uničujočih trum Osmanov, so pomagali izpolnjevati tudi Kranjci, kar jim je prineslo nemajhno slavo. Njihova dežela je bila zaradi svoje lege bolj kakor vse druge izpostavljena vpadom bosanskih begov. Zato so utrdili mesta in gradove, spremenili cerkve in pokopališča v tabore, imeli pripravljen opozorilni ogenj. Ko je sovražnik dežele prestopil Kolpo, so ognjeni signali, žareči od gore do gore, po vsej deželi oznanili grozečo nevarnost. To je junaški čas Slovencev, sijajno obdobje v zgodovini dežele Kranjske. V njem se je razvijalo lastno narodno in viteško življenje in v povezavi z njim tudi epska ljudska pesem. Iz časa bojev proti Turkom izvirajo b a l a d e in r o m a n c e , iz njih so ljudski pesniki črpali najrazličnejše motive. Osebe, katerih dejanja so opevana, so deloma domači junaki in vitezi, deloma pa so sposojene od južnoslovanskih plemenskih bratov, s katerimi so Slovenci v bojih ob Savi in Kolpi pogosto prihajali v tesne stike. Iz teh bojev so v domovino prinesli lik k r a l j e v i č a M a r k a , glavnega junaka v srbskem pesniškem zakladu, in tudi lik v o j v o d e J a n k a (J á n o s H u n y a d i) , slovitega zmagovalca nad Turki.²⁰ Mnogo bolj ljudski pa je v pesmi in pripovedki opevani k r a l j M a t j á ž . Temu liku je posvečen cel cikel pripovedk. O njem pojejo štiri pesmi. Prva poroča, kako je junak iz turških rok rešil svojo novoporočenko Alenčico. Z njo je poročen tri dni. Potem ga vojna pokliče na mejo. Med njegovo odsotnostjo mlado Alenčico ugrabijo hitri konjeniki. Ko to izve, odhiti na svojem vzdržljivem konju v daljno Turčijo. Tam se Turki »pod tremi zelenimi lipami« z Alenčico veselo

---

²⁰ V izv. Johann Hunyady. János Hunyadi (1407–1456), transilvanski plemič in vojskovodja, oče Matije Korvina in Ladislava Hunyadija. Vodil je protiturške boje na Balkanu, za zasluge je postal sremski ban. Ogrska si je po njegovi zaslugi znova priborila Vlaško in Moldavijo, zavzel je Niš in Sofijo, porazil sultana Murata II. in vodil veliki pohod proti Turkom leta 1444, v katerem je bila sicer križarska vojska poražena pri Varni.

virtijo v plesu. Z zlatim Matjaževim dukatom plača ples in zapleše s svojo Alenčico. Med plesom se ji razkrije:

Prijel za belo jo roko,
Na konjča djal jo pred sabo.
Po polju h' Savi ž' njo drči,
Ko drobna ptica s' perotmi,
In sablo golo v' rok' derži:
Od spodaj kača gor sedi,
Per verhu ogenj gre iz nje,
Matjaž jo ročno sukat vé.²¹

V obojo kral pa seka stran,
v obojo družu mika stran.
Po bliskavo mu sablja gre,
za žnico snopje stavka se,
za koscam trava v red leti,
za njim po vrst pa Turk leži.²²

V drugi pesmi izvemo, da so kralja Matjaža na četrtem bojnem pohodu ujeli Turki in da ga je osvobodila Marjetica, najmlajša hčerka turškega cesarja. Tretja popelje junaka v podzemlje, kjer z igro na gosli omehča vladarja pekla, da mu dovoli odpeljati svojo ženo. Ker pa je ta kljub prepovedi na poti začela govoriti, se je morala vrniti v podzemlje. Prizorišče četrte pesmi je belo Celje, veselo mestece radoživih Celjskih grofov. Kralj Matjaž s smrtjo plača svoje nedovoljeno poželenje po neki meščanki. Prve tri pesmi v sebi nedvomno skrivajo mitično vsebino. Ime našega junaka

²¹ »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 11 št. 1c, verz 156). V izv. „Er nimmt sie bei der weißen Hand, / Schwingt sie vor sich aufs Pferd gewandt, / Fliegt übers Feld zum Saverein / Wie ein geflügelt Vögelein / Sein Arm den nackten Säbel schwingt. / Am Griff sich eine Schlange ringt, / Der Spitz' entlodert Feuers Glut, / Matjáz weiß ihn zu führen gut.“

²² »Kralj Matjaž reši svojo nevesto« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana 1895–1898, 11 št. 1a, verz 140; Zmaga Kumer (idr., ur.), *Slovenske ljudske pesmi 1*. Ljubljana, 1970, 19, št. 3/1, verz 135–140). V izv. „Matjáz haut beider Seiten drein, / Sie duckt sich beider Seiten fein ./ Nach Blitzesart sein Säbel geht, / Zu Schwaden wird das Korn gemäht, / Das Heu sinkt hinterm Mähder ein / Und hinter ihm der Türk in Reih'n.“

je ime velikega madžarskega narodnega kralja Matije Korvina (1458²³ do 1490), ki mu je slovenski narod pripisal slavne bojne pohode njegovega očeta Jánosa Hunyadija in dejanja mogočnih grofov celjskih (Friderik II., Ulrik II.). Alenčica, mlada žena kralja Matjaža, je prav tako mitično bitje. Po pravljici je lepa hči jutranje zarje, rojenice so jo zibale v zlati zibelki. Ni umrla, temveč se je dvignila v svetle oblake, svojo prvotno domovino.²⁴ Mitično podobo tega glavnega lika ljudske pesmi dopolnjujejo v prozaični obliki ohranjenih povedk, ki so obravnavane v prispevku o Koroški.²⁵

Od posamičnih izrednih dogodkov iz turških časov pesem povečuje bitko v pomoč obleganemu Sisku 15. junija 1593, katere sta se udeležila Andrej Turjaški in Adam Ravbar s Kravjeka s svojimi kranjskimi pomožnimi četami. Pesem o gospodu Ravbarju šteje med najizvirnejše in najbolj ohranjene zgodovinske pesmi. Prav tako je našlo pesem drugo obleganje Dunaja. Opevane so tudi j u n a š k e d e v i c e, kakor Alenka, ki se je odela v moške obleke in kot v ptičjem letu švignila v turški tabor, da bi maščevala smrt svojega brata Gregorja. In tam:

<p>V šotorji dirja, gre v skok, In Turke seka vse okrog, - Za njo lih tol'ko jih leži,</p>		<p>Ko snopja zadej za ženjci; Al drobne trave spod kosa, Ko Bog nam dobro let'no da.²⁶</p>
--	--	---

²³ Pravilno: 1443.

²⁴ Po: Davorin Terstenjak, Mythologične drobtine: IV Alenčica. *Slovenski glasnik* 3 (2), 15. 1. 1859, 24–25.

²⁵ Gl. Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik (ur.), *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi – Slovenci 1. Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška*. Ljubljana, 2016, 166–168.

²⁶ »Deklica vojak« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* 1, Ljubljana, 1895–1898, 96 št. 53a I, verz 75). V izv. »Sie sprengt im Lager kreuz und quer, / Ihr Säbel trifft die Türken schwer, / Dass hinter ihr sie sinken her, / Wie Korn wohl hinter Schnittern knickt. / Wie Gras wohl hinter Mähdern nickt, / Wenn Gott ein gutes Jahr geschickt.«

Turška nevarnost je zahtevala skrajno uporabo vseh sil. Ko je bila odpravljena, je sledila izčrpanost. Ustvarjalna moč ljudskega duha je začela pešati in polagoma usihati. Poleg tega so daljne boje proti Turkom izbojevale prave vojske, ne več deželne čete. Pa vendar je duhovno sočustvanje ugasnilo šele, ko so se vojne proti dednemu sovražniku končale pod slovitim Laudonovim²⁷ vodstvom. Pesem »Laudon pred Beogradom« sklepa zgodovinsko pesništvo. V pesmi pa so le skromno odmevali reformacija in protireformacija, kmečko gibanje in pozneje boji proti Francozom.

Poleg prave zgodovinsko-epske pesmi je tisti junaški čas ustvaril množico balad in romanc, katerih motivi so vzeti iz domačega življenja. V njih se zrcali dejanje in nehanje plemenitih gospodov in lepih žena v njihovih belo lesketajočih se gradovih. Eden najpogostejših motivov je ljubezensko življenje. Dandanes tudi ta skupina ljudskih pesmi sodi že v preteklost, ohranja se le še pesem, povezana s šegami. Na Gorenjskem se je v novjšem času namesto starega ljudskega petja, močno zaznamovanega z narodno posebnostjo, po prehodnem stadiju pod vplivom sosednje Koroške izoblikovala štiri vrstičnica, ki ji v ljudskem jeziku rečejo *viža*.²⁸

Pri tehniki slovenske pesmi naj omenimo, da je metrum v večstoletnem izročilu popustil in mestoma povsem razpadel. Najpogostejši so štiristopični jambi in troheji, redkejši so pet- in tristopični troheji. Značilna so plastična ponavljanja ne le posamičnih izrazov in fraz, temveč kar celih verzov in delov verzov:

---

²⁷ Ernst Gideon von Laudon (1717–1790), avstrijski feldmaršal in sloviti vojskovodja, mdr. tudi vojaški guverner Srbije. V avstrijsko-turški vojni (1787–1791) je leta 1789 zavzel Beograd.

²⁸ V izv. Viže (Weisen).

Leži tam, leži tam lepa ravan, Dolga ravan, široka ravan. ²⁹	ali:	Stoji, stoji tam eno belo mestece, Celje, veselo, lepo mestece. ³⁰
--	------	--

Očarljive so številne pomanjševalnice, ki se pogosto kar kopičijo:

Zdaj kaj stori Alenčica Sestrica svojga Gregica?		Pokaže črni kiti dve, Dva lepa bela cuzika. ³¹
---	--	--

Epsko delujejo pridevniki beli grad (Dunaj, pismo, dan, tolar, smrt, roka, cesta), črna noč (kri, zemlja), zlati dukati (sonce, pšenica), svetle solze, široka ravnina, ozka pot itn., kakor tudi pogosta uporaba določenih števil, katerih pomen je izvirno mitološki:

Črni kos ima devet provinc. V vsaki deželi gradove tri, v vsakem gradu ljubice tri. Od vsake ljubice sinke tri.		Vsak sinek ima suknje tri. V vsaki suknji žepe tri. V vsakem žepu dukate tri. ³²
--	--	---

ali:

Sedem let sem čakala,
sedem ga bom žal'vala.³³

²⁹ V izv. „Liegt dort, liegt dort die schöne Ebne, / Lange Ebne, breite Ebne.“

³⁰ V izv. „Steht, dort steht ein weißes Städtlein, / Cilli, heitres, schönes Städtlein.“

³¹ V izv. „Was tat darauf Alenka sein (Alenčica), / Alenka, Gregors Schwesterlein? // Sie zeigt schön schwarze Zäpfchen zwei./Sie zeigt schön weiße Brüstlein zwei.“ Prevod: »Deklica vojak« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 98 št. 53b II, verz 95).

³² V izv. „Schwarzamsel hat Provinzen neun. / In jedem Land der Schlösser drei, / In jedem Schloss der Liebsten drei. / Von jeder Liebsten Söhnlein drei. // Ein jedes Söhnlein Röcke drei, / In jedem Rocke Taschen drei, / in jeder Tasche Ducaten drei.“ Gre za različico pesmi »Kos pove lovcu tri ljubice« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 783–785, št. 943–947).

³³ V izv. „Geharret Hab' ich sieben Jahr, / Trauern will ich sieben Jahr.“

Najstarejše poročilo o slovenski ljudski pesmi je sestavil furlanski zgodovino pisec Nicoletti, ki je okoli leta 1550 poročal o tem, da Tolminci opevajo kralja Ogrske Matjaža in druge slovite junake svojega plemena. Valvasor omenja pesem o Lambergarju in Pegamu. Prvi znani zbiratelj je bil Dizma Zakotnik (umrl 1793), v njegovi zbirki so pesmi Lambergar in Pegam, Jurij Kobilca, Kralj Matjaž, Lepa Vida, Lipa na starem trgu. V. Vodnik, prvi umetni pesnik, je bil tudi vnet zbiratelj in je v letu 1807 izdal »dvoboj med vitezoma Lambergerjem in Pegamom« z nemškimi prevodi. Vodnikovemu zgledu so sledili A. Smolè, A. Rudež, M. Ravnikar, knjižničar Kastelic in pesnik Fr. Prešeren. Svoje rokopise so prepustili v Ljubljani interniranemu Poljaku E. Koritku,³⁴ na njegovo pobudo je izšla prva zbirka ljudskih pesmi v petih zvezkih: »Slovenske pesni krajnskega naroda. V Ljubljani 1839 do 1844.«³⁵ Zbirki, ki je dragocena zaradi svoje bogatosti, manjka kritični pregled in je odeta v zastarelo bohoričico, zaradi česar ji je ostala zaprta pot v preostali slovanski svet. Istočasno je izšla strogo na ljudsko omejujoča se zbirka Stanka Vraza: »Narodne pesni etc. V Zagrebu 1839.«³⁶ S pesniško prefinjenim okusom je A. Grün izbral najlepše dišeče cvetlice slovenske ljudske poezije v prevodu „Volkslieder aus Krain. Leipzig 1850.“ Velika rokopisna zbirka Stanka Vraza je v lasti »Matiče Slovenske« v Ljubljani. Bogat zaklad ljudskih pesmi je raztresen po časopisih in revijah. Trenutno se pripravlja kritična izdaja vseh slovenskih ljudskih pesmi.

---

³⁴ Pravilno: Korytku.

³⁵ *Slovenske pèsmi krajnskiga naróda.*

³⁶ *Narodne pèsni ilirske.*

Kamniti zid na Kočevskem

KOČEVJE IN KOČEVARJI*

Karl Julius Schröer

Kočevska deželica na Kranjskem leži v skalnati, težko dostopni pokrajini. Že oktobra se tam začne hladna zima in pomlad se pojavi šele sredi maja! Nobena zimska setev ne uspe, zadovoljiti se morajo s poletno. Največji del dežele je gozdnat kras, ki ima pogosto najbolj nenavaden značaj pragozda. Vse naokoli se kakor v vrtincu vleče gorovje. Kotlasto izoblikuje marsikatero lepo dolino in prijetne ravnice, ki pa so tako skope s potoki in izviri, da so prebivalci večinoma prisiljeni zbirati sneg in deževnico, da si zagotovijo zaloge zase in za živino. Neskončne gozdne posesti se razprostirajo vse do Hrvaške. Gozd pogosto pretrgajo domišljjsko oblikovani skalnati velikani, pa tudi številne jame in votline. Utrjene poti so nastale šele v novejšem času. Prej po deželi ni bilo mogoče potovati z vozom. Še zdaj pri takšnih voznjah raje stopijo z voza in hodijo ob njem, kadar pot vodi mimo prepadov, strmo navkreber ali navzdol. Vse do našega stoletja so tovor prevažali le s tovornimi konji. Redkokatera dolina ima resnično rodovitno zemljo. Daleč v daljavi vidimo puste pašnike, pokrite s kamenjem, med katerim raste le praprot. Kjer se pokaže kakšna krpica

---

* Prevod poglavja Gottschee und die Gottscheer. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain. [Bd. 8]. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 417–429.

rodovitne zemlje, jo skrbno obzidajo s kamni in ustvarijo vrčiček za lan in zelenjavo. Na Kočevskem, kjer za lan namesto *Flachs* uporabljajo še star izraz *Har*, ki je običajen le v južnonemških narečjih,¹ pravijo takšnim vrčičkom »njivice za lan«. ² – V tej deželici s približno 13 kvadratnimi miljami živi zdaj v 171 naseljih in zaselkih 25.000 duš. Nemško ljudstvece, odmaknjeno

Veliki pečat mesta Kočevje (1471)

v pragozdu, že stoletja ločeno od nemškega duhovnega življenja še vedno ohranja najboljše lastnosti nemškega bistva, je še posebej privlačno zaradi starinskih značilnosti, ohranjenih v tej odmaknjenosti. To velja za njihov jezik, njihove šege in navade in posebej za njihove pripovedke in pesmi, v katerih se izpoveduje globoka in iskrena ljudska duša. – Deset ur jugovzhodno od

Ljubljane leži mestece Kočevje, ki ga domačini imenujejo samo *m e s t o*, celotno deželico oziroma *d e ž e l o* pa imenujejo *K o č e v s k o*.³ Nanjo ne gledajo kot na del Kranjske. – Vsenaokrog, kamor koli že se Kočevar obrne, so njegovi sosede Hrvati in Slovenci, tako da se seveda vsiljuje vprašanje: kdaj je to nemško ljudstvece prišlo sem in od kod je prišlo? Pri tem je posebej pomembno dejstvo, da namreč še nikjer v vsej deželici ni bila odkrita kaka predzgodovinska najdba, sploh nobena, ki bi bila starejša od 14. stoletja. Potrjena ni bila nobena domneva o prastarih najdbah v okolici.

¹ V izv. Oberdeutch. Gre za narečno skupino južno od t. i. narečne meje (izoglose) ob reki Maini, ki skupaj s speyersko izogloso loči južne od srednjenemških narečij.

² V izv. Hargrublein.

³ V izv. Gotschee označuje tako Kočevje kakor Kočevsko.

Medtem ko so na večini območij dežele Kranjske, celo na visokogorskem Gorenjskem, našli rimske in predzgodovinske ostanke, da srednjeveških sploh ne omenjamo, na Kočevskem o njih ni sledu. Ta okoliščina postane precej pomembnejša z listino, ki govori o prvi naselbini na Kočevskem in izrecno poudarja, da je to območje še do nedavnega veljalo neprimerno za naselitev. Oglejski patriarh je z njo grofu Otu Ortenburškemu 1. maja 1363 podelil patronat nad Kočevjem. V prevodu navajamo odlomek iz latinskega dokumenta: »Mi, Ludvig, oglejski patriarh, želimo v večni spomin zapisati novico, ki nas je dosegla: da so v nekaterih gajih in gozdovih na meji z Ribnico,⁴ ki so bili neprimerni za naselitev in neobdelani, nastala številna človeška bivališča in so gaji in gozdovi obdelani ter

Mesto Kočevje danes (Hugo Charlemont)

⁴ V izv. Reifnitz.

se je tam naselilo nemalo ljudstva. V nekaterih krajih ..... so bile nedavno zgrajene cerkve, namreč v Kočevju, Poljanah, Kostelu, Osilnici in Gotenici,⁵ ... s soglasjem in dovoljenjem grofa Ota Ortenburškega, v čigar gospostvu in sodnem okolišu ležijo. Podeljujemo – mu – pravico, da imenuje primerne duhovnike. Izdano na našem gradu v Vidmu 1. maja 1363.«

Zgodovina deželice je zdaj jasna. Območje je bilo nenaseljena divjina. Nemara so lovci prodirali vanjo in poimenovali posamične doline, še preden so bile naseljene. Okrog leta 1363 so tod nastale prve naselbine. Predmestje se je, kot izpričujejo listine, že leta 1377 imenovalo »naš kočevski trg«.⁶

V turškem napadu leta 1469 popolnoma uničen kraj so leta 1471 obnovili in cesar Friedrich IV. ga je povzdignil v mesto. V ustanovnem pismu je opisan grb: »moder ščit spodaj ograja⁷ v rumeni barvi in v njej utrjena hiša in pred njo stoji Sv. Bartolomej, v eni roki drži knjigo⁸ in v drugi nož v beli barvi«. – 1492 so Kočevarji prejeli cesarski privilegij, da lahko gredo z živino, lanenim platnom in drugimi pridelki zaradi trgovanja »na Hrvaško« in na druga območja. Podobne ugodnosti pri krošnjarstvu⁹ so sledile 1571, 1596, 1774 in 1780. Revna deželica s tako malo rodovitne zemlje se je mogla ohraniti le s trgovanjem navzven, čemur se je posvetilo skoraj vse moško prebivalstvo, kar je tako značilno oblikovalo življenje. – Mesto, ki zdaj šteje približno 1500 prebivalcev, je prijazen kraj, v katerem je opaznejši le gosposki Auerspergov grad. Deželica, ki se od leta 1624

---

⁵ V izv. Gottschee, Pölan, Costel, Ossiwniz, Gotteniz.

⁶ V izv. „unser Markt zu Gottschee“.

⁷ V izv. "ein plaber (blauer) schilt in des grund ein zaum..."; zaum namesto zaun.

⁸ V izv. puch.

⁹ V izv. Haustürhandel.

imenuje grofija, je pripadla auersperškim knezom, pod njihovo vladavino se leta 1791 končno pojavi kot vojvodina, ko vladajoči knez Auersperg prejme naziv kočevskega vojvode.

Podobo o stari noši v 17. stoletju nam ponuja že Valvasorjeva upodobitev. Zdaj samo še ženski del prebivalstva nosi staro ljudsko nošo. Ob sončevem obratu (na ivanje), ki se na Kočevskem imenuje *Schumitten*,¹⁰ se moški navadno vrnejo domov. Takrat se povsod razlega veselje in doživimo nenavaden prizor, namreč moške, včasih v najmodnejših oblačilih, s prstani na rokah, z zlatimi verižicami za uro, ob ženskah v noši iz preteklih stoletij, ki ima nekaj nunskega in deluje še posebej nenavadno, kadar ženske prihajajo trumoma. Bela ruta narahlo okrog glave, dolg bel suknen brezrokavnik, spredaj odprt. Pod njim nagubana srajca, zvezana z rdečim pasom. Rdeče nogavice, črni čevlji.

Te neenake pare vidimo zlasti ob nedeljah, pogosto na strmih poteh, ko trumoma hodijo v cerkev ali iz nje. Kočevka ostaja vedno enaka v svoji preprosti narodni noši, tudi kot nevesta brez nakita. Ob vsem tem po naravi nikakor ni neuglajena, da bi za marsikatero lahko pomislili, da bi bilo dovolj, ko bi mogla zamenjati obleko z meščanko, pa je nihče ne bi imel za kmetico. V zadnjem času so tudi k njim začela vdirati mestna oblačila. – Kočevkar je ponosen na svojo narodnost. Noče biti Kranjec in se hvali z zaupanjem, ki ga lahko vidimo pri vsakem Kočevjarju, z zaupanjem, ki ga uživa in upravičuje tudi revež, ki se odpravi na pot brez kapitala. »O Kočevjarju ni bilo nikoli slišali nič slabega!«, pogosto samozavestno povedo. Dejansko sta tudi zvestoba in poštenost doma po vsej deželi.

---

¹⁰ Lokalno poimenovanje za poletni sončev obrat (kres, ivanje, janževo, šentjanževo).

Iz ljudskega narečja želimo poudariti le nekaj prvin, da bi pokazali, da je kočevsko narečje mešanica različnih nemških narečij, ki je zaživela šele na Kočevskem. Ko najdemo izraze, kakršna sta *E r t a g* za torek in *d a n t h* za levo, ki so značilni za bavarsko-avstrijsko narečje, bi lahko kočevsko narečje imeli za bavarsko-avstrijsko. Ko pa potem znova opazimo, da kočevsko narečje ne pozna drugih pristnih bavarsko-avstrijskih oblik, kakor npr. *e e s w e r t s s* za „ihr werdet“,¹¹ saj rečejo *i h r b e r t*, ko poleg tega vemo tudi, da je rodilniška oblika: *w e s s ? d e s V a t e r s*¹² v Avstriji izumrla, medtem ko na Kočevskem še živi (*Belch bischt? Wütersch! Wessen*

Stara kočevska noša (17. stoletje) (Hugo Charlemont)

¹¹ Vi boste.

¹² Čigav? Očetov.

bist du? Des Vaters!), in podobno, takoj začutimo: to ni avstrijsko! Tako kakor nekateri priimki zvenijo švabsko (Rankeli, Singeli, Kesele, Chrise), nekateri frankovsko, celo spodnjenemško (Büttner, Focke, Temme, Koppe), ob pravih avstrijskih (Pachinger, Stampfel, Sumperer, Lampel), tako se tudi v narečju ti različni elementi zlivajo v eno. K temu sodijo še posebej opazne narečne značilnosti, ki spominjajo na značilnosti iz *sette Comuni*¹³ in nemščine z Monterose.¹⁴ Takšna je sprememba s na začetku besede v mehki š; to označimo s sedijem; npr. Şchaele za Seele [duša]; sprememba f ali v v w, npr. Wuter za Vater [oče]; w v b: Bein [noga] za Wein [vino]. Ta menjava glasov tujca zmede; razmišljamo: Wald [gozd]¹⁵ pomeni Feld [polje], Bald [kmalu] pomeni Wald [gozd], Barlt pomeni Welt [svét]!; schugen = sagen [povedati], schagen = sägen [žagati], schagen (ostri š) = schauen [gledati], schaagen (mehki š) = saugen [sesati], schân = sehen [videti], schanen = säen [posejati], schainen = sein [bit], schainen = scheinen [sijati]. – Še nenavadnejši je premik pomena pri označevanju, npr., delov telesa. Prst [der Finger] se imenuje: Negle, der Nagel [noht]; Schule [šola] Schale [skodelica]; Wingarle pomeni Ring (prstan), der Mund [usta]: Maul [usta, gobec]: Käue Kauen [žvečenje, grizenje] itn. – Slovar kočevščine, ki ga je avtor tega prispevka izdal leta 1870, ponuja podrobne informacije o jeziku. Kraji so večji del leta brez moških, malodane vsi so v tujini in potujejo; naši dve sliki prikazujeta potujoče Kočevarje. Na ivanje¹⁶ družina hrepeneče

---

¹³ Sette Comuni, planota v današnjih italijanskih provincah Vicenza in Trento, med letoma 1310 in 1807 majhna federalna enota, v kateri so govorili *cimbro*, posebno narečje germanskega izvira.

¹⁴ Gorovje Monte Rosa na meji med Švico in Italijo.

¹⁵ Prevedki med oglasima oklepajema so uredniški.

¹⁶ V izv. zu Johanni, tj. sv. Janez Krstnik, ki goduje 24. junija, dan im. tudi kres, šentjanževo.

pričakuje ateja¹⁷ (oče), kajti zaloge preteklega leta gredo h koncu. Moški prinese denar, ki ga je pridobil na popotovanju. Pomaga tudi pri morebitnem spraviu pridelkov. Uboga ženska se je navadno prebila skoz zimo le s skrajno varčnostjo in trdim delom z otroki, služinčadjo in živino. Iznajdljivost

Star Kočevar prodaja pomaranče na Dunaju
(Hugo Charlemont)

ženske na Kočevskem se povsod visoko ceni. Ganljivo je videti, kako gredo te ženske pogosto tudi več milj daleč naproti svojim vračajočim se možem, in njihov vzklik veselja, ko ga zagledajo, zadoni daleč naokrog. Ponižno ga pogledujejo, nesejo mu prtljago, izprežejo konja, odpeljejo ga v lepo sobo, v kateri ima pravico bivati samo on. – Ker je dežela večji del leta brez moških, je gojenje pesmi ženska reč. Ta okoliščina je očitno vplivala na posebnost ljudske pesmi na Kočevskem. Z značilnim monotonim napevom podajajo pretresljive balade. Pozimi, zlasti v zaledju, v sobi, kjer predejo,¹⁸ pripovedujejo pripovedke in pravljice, zastavljajo

¹⁷ V izv. der Ate.

¹⁸ V izv. Rockenstube.

uganke in posebej pojejo tudi balade, ki pogosto prevzamejo vso družbo, da se jim pridruži, tako ni več slišati nobenega kolovrata, dokler se kmetica ne čuti dolžna, da jih spomni na odhod domov. – Še posebej globok značaj ponuja vrsta Marijinih pesmi, pogosto s pesniško občutenimi obrati. Ko npr. besedilo pravi: Nobenega oblaka ni na nebu, pa vendarle se spušča hladna rosa, to ni hladna rosa, to so Marijine solze. V rožni vrt gre, nabere svetlih vrtnic, splete jih v venček. Le kam hoče z venčkom? Obesila ga bo na sveti križ! – Ali: Dan je mimo, noč je tu, moj Jezus ni prišel. – Le kdo tako grozno trka? Odpri, ljuba mati moja! – Z levo roko odpre, z desno ga sprejme: Ljubi otrok, kje si bil? – Ali: Tam na zeleni planini Danica bo vzšla, tam sedi Marija, naša ljuba gospa. – Janez, Janez, ti sveti mož, ali si morda videl Jezusa, sina

Mlad Kočevar prodaja pomaranče na Dunaju
(Hugo Charlemont)

mojega? Videl sem ga, z vrvmi so ga zvezali, z biči so ga prebičali, na sveti križ so ga pribili, dva žeblja v roke in enega v noge! – Poleg takšnih Marijinih pesmi cvetijo pesmi, ki so namenjene drugim svetim osebam:

svetemu Pavlu, sveti Regini, svetemu Martinu, sveti Barbari, svetemu Štefanu itn. Povsod odkrijemo poetičen in čuten značaj. Na primer: svetega Š t e f a n a kamenjajo in umira; tedaj pridejo njegov oče in njegova mati in njegov brat in ga vprašajo, komu bo zapustil svoje imetje. Pa pride njegova ljubica in ga vpraša, kako je z njegovimi ranami, kako z bolečinami, in on ji odvrne: Tebi in sveti Devici bom zapustil svoje imetje, ti nisi vprašala po mojem imetju, samo po mojih ranah in bolečinah!

Kot prehod k pravim baladam navajamo samo še pesem o rekrutu:

Prišlo je že pismo, da morajo fantje na vojsko. Eden je imel eno lepo dekle, eno ljubezen, ¹⁹ ki je hotela iti z njim. »Ti, ljubica, ostani doma!« »Doma ne ostanem; resnično s teboj grem!« »Kam pa boš šla, ljubica, ko bom moral v boj se podati?« »Ko boš moral v boj se podati,	želim ob strani ti stati.« »Kam pa boš šla, ljubica, če me krogla zadela bo?« »Če krogla te zadela bo, moje srce počilo bo.« »Kam pa boš šla, ljubica, ko boben na grobu bo bobnal mi?« »Ko boben na grobu bo bobnal ti, zvonovi na pogrebu bodo zvonili mi.« ²⁰
--	---

¹⁹ Op. v izv.: Ljubezen (die Liebe, der Liebe) je na Kočevskem vedno oznaka za ljubico, ljubčka.

²⁰ V izv. Es ißt heut ein Schreiben kommen, / Daß di Buben ins Heer müssen geh'n. / Es hatte Einer eine Schöne, eine Liebe. / Die wollte mit ihm geh'n. / „So bleib' du Liebe daheim!“ / Daheim belibe ich nicht; / Ich geh' wahrhaftig mit dir!“ / „Wo wirst du, Liebe, denn dann hingeh'n, / Wenn ich ins Feuer muß rücken?“ / „Wenn du ins Feuer mußst geh'n, // An der Seite will ich steh'n.“ / „Wo wirst du, Liebe, nur dann hingeh'n, / Wenn mich die Kugel wird treffen?“ / „Wenn dir Kugel dich wird treffen / Mein Herze mir wird zerspringen.“ / „Wo wirst du, Liebe, nur dann hingeh'n, / Wenn die Trommel zum Grab mir wird trommeln?“ / „Wenn die Trommel zum Grab dir wird trommeln, / Werden die Glocken zur Grabe mir Läuten.“ // „Die Geliebte des Soldaten“ (gl. Rolf W. Brednich, Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan (ur.), *Gottscheer Volkslieder 1*. Mainz, 1969, 252–255).

Prav tako ganljivo delno različico te pesmi poznamo pod naslovom: »O zelenem majaronu«. ²¹ Fant prosi dekle, naj mu za slovo, ker se odpravlja na potovanje, poveže šopek iz majaronu. Slovo, ločitev prevzame njeno srce in naivno izrazi misel, da ga bo okrasila in da bo potem najbrž ugajal tudi kakemu drugemu dekletu:

Ljubica, ljubica, zveži mi šopek,
majaronov šopek.

Kako ti ga bom zvezala,
ko mi tečejo solze iz oči?

Pa vendar, pa vendar ti ga bom zvezala,
črna svila,
srebrna bucika
ga bo skupaj držala:

da te bodo videla,

te bodo nemška dekleta videla.

Ponižaj se, visoka gora,

dvigni se, dvigni se, globoka dolina!

Naj vidim,

kje hodi moj najdražji! ²²

In še kočevska balada: » P o š t e n a m a č e h a «

Kako zgodaj vstane mala dekla,
h gospodinji se odpravi,

»Oh, gospodinja, draga moja,
kako čudovite sanje sem imela!

Kdo bi mi mogel sanje razložiti!

Vsako jutro mi vziata dve sonci
in pred vašim oknom je zastava.«

»Dekla mala, draga moja,

te sanje sama ti pojasnim:

dve sonci na nebu ne moreta biti.

Zgodilo se bo, da ti bom hudo zbolela,
zbolela in umrla.

Poročila se boš z mojim mladim gospodarjem.

Zapustila bom sirote male:

²¹ V izv. „Vom grünen Majoran“.

²² V izv. Liebe, Liebe, bind' mir ein Sträußlein, / Ein Sträußlein von Majoran, / Wie will ich dir's binden, / Wenn mir die Zährlein heruntergeh'n? / Gleichwohl, gleichwohl will ich dir's binden, / Mit schwarzer Seide wird's gebunden sein, / Mit einem silbernen Stecknadlein: / Daß dich weden seh'n, / Die deutschen Dirnlein weden seh'n. / So beug' dich neder, hohes Berglein, / So heb' dich, heb' dich, tiefes Thal! / Daß ich sehe, / Wo mein herzlichster wandern wird! // »Liəbai, Liəba, pint mər a Peschlain« (gl. Rolf W. Brednich, Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan (ur.), *Gottscheer Volkslieder* 3.. Mainz, 1984, 41–43).

ti ravnaj z njimi, kakor prav je,
 kakor prav je in človeško.
 Ko boš svojim otrokom dala belega kruha,
 daj mojim vsaj črnega,
 ko svojim boš dala rdečega vina,
 daj mojim le hladno vodo.
 Ko boš svojim pripravila vzmetnico,
 za moje postelji slamo!«
 Zbolela je gospodarica,
 umrla je gospodarica.
 Dekla se je poročila z mladim gospodarjem.
 Ravнала je z njimi, kakor prav je,
 kakor prav je in človeško.

Sirota m dala beli kruh,
 lastnim otrokom črni kruh.
 Sirota m dala rdeče vino,
 lastnim dala hladno vodo.
 Sirota m dala vzmetnico,
 lastnim posteljo iz slame.
 Pa njen lepi gospodar ji reče:
 »Gospodinja moja, moja ljubica,
 zakaj ne daš vsem enako?«
 »Samo zato, moj mladi, dragi gospodar:
 Tvoja prva žena mi je rekla:
 Naj ravnaj, kakor prav je,
 kakor prav je in človeško!«²³

Kot dokaz za povezanost epske ljudske pesmi na Kočevskem s staronemškimi, romanskimi in slovanskimi pesmimi lahko navedemo balado

---

²³ V izv. *Wie früh ist auf klein Lohndirnlein, / Sie begibt sich zur Hauswirthin: / „O Hauswirthin, ihr liebe mein,/ Welch' wunderbarer Traum ist mir erschienen! Wer mir den Traum auslegen könnte! / Alle Morgen geh'n mir zwei Sonnen auf / Und vor eurem Fenster eine Fahne steht.“ / „Klein Lohndirnlein, liebes mein, / Den Traum leg' ich dir selber aus: / Zwei Sonnen nicht können am Himmel steh'n. / Ich werde dir schwer erkranken thun, / Erkranken thun und sterben thun. / Du wirst heiraten meinen jungen Wirth. / Ich werde verlassen mein Waislein klein: / So mach' du ihnen, was gütlich ist / Was gütlich und was menschlich ist / Wenn du deinen Kindern wirst geben weißes Brot, / Gib meinen doch mindestens schwarzes Brot. / Wenn deinen du gibst schwarzer Wein, / So gib meinen doch kühles Wasser nur. / Wenn du deinen bettest ein Federbett, / So gib meinen doch von Stroh eins!“ / Erkranket ist die Hauswirthin, / Gestorben ist die Hauswirthin. / Jenes hat geheiratet den jungen Wirth. / Es hat gethan, was gütlich ist, / Was gütlich und was menschlich ist. / Den Waislein gab sie das weiße Brot, / Den eig'nen Kindern das schwarze Brot, / Den Waisen gab sie den rothen Wein, / Den eig'nen gab sie das kühle Wasser. / Den Waislein hat sie gebettet das Federbett, / Den eig'nen Kindern von Stroh ein Bett. / Da spricht zu ihr ihr schöner Hauswirth: „Meine Hauswirthin, du Geliebte mein, / Warum gibst du nicht allen gleich?“ / „Nur so, mein junger, mein lieber Hauswirth: / Deine erste Frau hat mir gesagt: / Ich soll thun, was gütlich ist, / Was gütlich und was menschlich ist!“ / „Die Brave Stiefmutter“ (gl. Rolf W. Brednich, *Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan* (ur.), *Gottscheer Volkslieder 1*. Mainz, 1969, 404–408).*

»Mladi Hanzl«,²⁴ njeno vsebino želimo le predstaviti. Mladi Janez je na letnem sejmu videl lepo dekle, zaradi nje ga neizmerno boli srce. Materi potoži o svoji bolečini. Mati ga pomiri: ne skrbi, moj ljubi sin, zgradili bomo mlin. Ko bodo vsi ljudje prišli mlet žito, bo prišlo tudi lepo dekle. Vsi ljudje so prišli mlet žito, lepo dekle pa ni prišlo. – Ne skrbi, moj ljubi sin, zgradili bomo belo cerkvico. Ko bodo vsi ljudje prišli k maši, bo prišlo tudi lepo dekle. Vsi ljudje so prišli k maši, lepo dekle pa ni prišlo. – Ne skrbi, ljubi sin, pripravili bomo snežno belega mrliča. Ko bodo vsi ljudje prišli (z blagoslovljeno vodo) pokropit mrliča, bo prišlo tudi lepo dekle. – In res je prišlo. Seveda je Hanzl navidezni mrlič. »Kakšen čudovit mrlič pa je to? Noge drži, kakor da bo vsak hip skočil? Za oči se zdi, da se bodo zdaj zdaj odprle, za roke pa, da bodo zagrabile?« Komaj je spregovorila, že mrlič poskoči in objame dekle. Ta pa se mrtva zgrudi in za njo umre on, kar je povedano z besedami: »Če si ti umrla zaradi mene, bom jaz umrl zaradi tebe!« Na vsaki strani cerkve so pokopali enega. Iz enega groba je pognala trta, iz drugega vrtnica. Vzpenjata se čez cerkev in ko se zgoraj srečata, se objameta kakor resnična zakonca.

Tako je iz Tristanovega groba rasla trta, iz Izoldinega pa vrtnica in podoben motiv se pojavi tudi v švedskih pesmih. V neki srbski pesmi raste iz njegovega groba jelka, iz njenega pa vrtnica. Naši pesmi najbližja je slovenska pesem: »Navidezni mrlič«, ki jo lahko v nemščini preberemo v pesmih s Kranjskega²⁵ Anastasiusa Grüna. Je veliko manj popolna in krajša. V celoti manjka ganljiv konec.

---

²⁴ V izv. Hanschal jung, sicer „Der junge Hans“ (Rolf W. Brednich, Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan (ur.), *Gottscheer Volkslieder 1*. Mainz, 1969, 174–178).

²⁵ Zbirka *Volkslieder aus Krain*, izdana 1850.

Neka druga nenavadna balada v grobih obrisih opeva razrešeno prekletstvo. Ljubica je zaklela nezvestega ljubčka, ki ji je povedal, da ima še drugo ljubico, ki sedi ob njegovem vzglavniku. Želi mu bolezn, da bi mu meso strohnelo do kosti in da se duša ne bi mogla ločiti od telesa. To se zgodi in pošlje po zapuščeno ljubico, naj pride, da ga reši prekletstva. To spominja na Tristana, ki leži ranjen, neguje ga Izolda Beloroka, in pošlje po svojo prvo ljubico, Izoldo Modrolaso. V naši baladi zapuščena zavrne dva klica: on ima že drugo ljubico, ki sedi ob njegovem vzglavniku. Pride šele na tretjo prošnjo, tedaj se njegova duša reši in kakor golob poleti v nebo. Takšna je tudi balada o Ulingerju (Jelengar²⁶), morilcu deklet, na Kočevskem se konča z lepo različico, da vitez na vprašanje ugrabljenke: kaj pojejo golobi? (da je namreč vitez ubil že enajst devic), odgovori: pojejo pesem o tem, kaj delate po deželi! – V literarnem pogledu pa je dragocena balada, ki priključuje Bürgerjevo Lenoro. Na Kočevskem jo pojejo in čeprav se ime Lenora ne pojavi in se je besedilo seveda razvilo povsem po svoje, ne manjka niti besedna podobnost, sicer pa je kot celota izjemno preprosta in izvirna ljudska pesem, tako da ni mogoče misliti na vpliv Bürgerjeve balade.

Bila sta dva zaljubljenca,
ljubčka so poklicali v vojsko.
V vojsko mora oditi.
Tako mu reče ljubica:
Ljubček, pridi le, da mi poveš,
bodisi živ ali mrtev,
kako se v vojski ti godi.

Enkrat potrka ljubček:
Kako, da ljubica ne spiš?
Ali, ljubica, bediš?
Ljubček, jaz ne spim,
ljubček, jaz bedim.
Pridi ven, pridi ven, ljubica moja.
In ljubica pride ven.

²⁶ Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi 1*. Ljubljana, 1895–1898, 212 – 213, št. 138; „Der Mädchenmörder“. V: Rolf W. Brednich, Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan (ur.), *Gottscheer Volkslieder 1*. Mainz, 1969, 111–122.

Prime jo za snežno belo roko,
 dvigne jo na svojega visokega konja;
 odjezdita, daleč proč.
 Kako to, ljubica, da se ne bojiš?
 Ali se, ljubica, bojiš?
 Kako bi se, ljubček, bala,
 ko si ti, ljubček, pri meni?

Kako plemenito (za svetle) sveti luna,
 kako tiho jezdijo mrtveci!
 Odjezdita tja k cerkvici,
 seveda tja na veliko pokopališče.
 Ljubček tam reče tako:
 Premakni se, premakni se, marmorni kamen,
 odpri se, odpri se, ogleno črna zemlja.

Pogoltni, zemlja, mrtveca,
 živim pusti, naj ostanejo! –
 Ko spet prišlo je jutro,
 razumela ni nobenega jezika,
 nobenega človeka ni poznala.
 Vračala se je celih sedem let,
 celih sedem let in tri dni.²⁷

---

²⁷ V izv. Es waren zwei Liebende, / Der Geliebte ist ins Heer Geschrieben. / Ins Heer muß er marschiren. / Also spricht die Geliebte: / So komm nur, Geliebter, zu sagen, / Sei es lebendig oder todter, / Wie's dir im Kriege wird ergehn. // Einmal klopft an der Geliebte: / So thust du, Geliebte, nicht schlafen? / Oder thust du, Geliebte, wachen? / Ich thu, Geliebter, nicht schlafen. Ich thu, Geliebter, wachen. / Komm heraus, komm heraus, meine Geliebte, / Und heraus kommt die Geliebte. // Er nimmt sie bei schneeweißer Hand, / Er hebt sie auf sein hohes Roß; / Sie reiten dahin, weg. / So thust du, Geliebte, dich nicht fürchten? / Oder thust du, Geliebte, dich fürchten? / Wie wird ich, Geliebter, mich fürchten, / Wenn du, Geliebter, bist bei mir? // Wie edel (für helle) sa scheint der Mond, / Wie leise reiten die Toten! / Sie reiten dahin zum Kirchlein, / Jawohl dahin au den grünen Friedhof. / Also spricht da der Geliebte: / Rück dich, rück dich Marmelstein, / Spalte dich, spalte dich kohlschwarze Erbe. // So verschlinge, du Erde, die Todten, / So laß die Lebenden bleiben! – / Als herum ist kommen der Morgen, / keine Sprache hat sie nicht verstanden, / Keinen Menschen hat sie nicht gekannt. / Sie ist zurückgegangen soeben ganze Jahr, Sieben ganze Jahr und drei Tage. – „Der tote Freier“ (gl. Rolf W. Brednich, Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan (ur.), *Gottscheer Volkslieder 1*. Mainz 1969, 32–33); prim. »Mrtvec pride po ljubico«. V: Zmaga Kumer (idr., ur.), *Slovenske ljudske pesmi I*. Ljubljana, 1970, 318–327, št. 59, 60).

Pesem očitno želi povedati: nevesta, ki je po izginotju ženina ostala živa, se je znašla v daljavah, kjer ni razumela jezika, niti ni nikogar poznala. Za pot, ki jo je bliskovito prejahala v nekaj urah, je potem, ko se je vračala domov, potrebovala sedem let in tri dni.

Še precej nenavadnejša je druga balada, ki spominja na Gudrun.²⁸ Pogosto jo prepevajo in na Kočevskem je splošno poznana pod imenom »L e p a P r i m o r k a«. ²⁹ Pozornost zbudi že izraz »Meererin« za prebivalko ob morju. Vsebina je nepomembna, šele ko pomislimo na Gudrun, dobi pomen in jo sploh lahko razumemo.

Kot primer monotonega napeva epskega ljudskega pesništva na Kočevskem navajamo melodijo te zanimive balade, za katero se moramo zahvaliti dobroti gospoda vladnega svetnika dr. Friedricha Keesbacherja.

Kako zgodaj vstane Primorka, lepa, mlada Primorka

L e p a P r i m o r k a

Kako zgodaj vstane Primorka,
lepa, mlada Primorka.
Zjutraj prav rano vstane,
odpravi se prat belo perilo,
k širokemu morju, h globokemu morju,
dviga in spušča perilo, lepo pere.

Na morju tam priplava ladjica,
v njej sedita dva gospodiča.
Dobro jutro, lepa Primorka,
ti lepa, mlada Primorka!
Lepa hvala, lepa hvala, gospodiča,
dobrih juter je pri meni malo.

²⁸ V slovenskem izročilu Lepa Vida.

²⁹ V izv. „Die schöne Meererin (Di schéanne Merarin)“.

S prsta gospodič prstan potegne:
 Vzemi ga, lepa Primorka!
 Jaz nisem lepa Primorka,
 plenice perem!
 Nato jo posadita na malo ladjico
 in odpeljeta čez široko morje.

Ti prav tako si lepa Primorka,
 lepa, mlada Primorka.
 V roko je vzela robček
 in se odpeljala čez široko morje.
 In ko pride tja,
 jo pozdravijo in jo objamejo,
 in poljubijo Primorko,
 lepo, mlado Primorko!³⁰

Nenavadno dejstvo, da na področju, ki ne leži ob morju, prepevajo o Primorki, zbudi premišljanje: česa takega si človek ne izmislili, temveč mora izvirati iz določenega izročila. Kočevci so seveda trgovsko povezani s Trstom in Reko, tako da zanje morje ni tako tuje kakor za druge prebivalce v notranjosti.

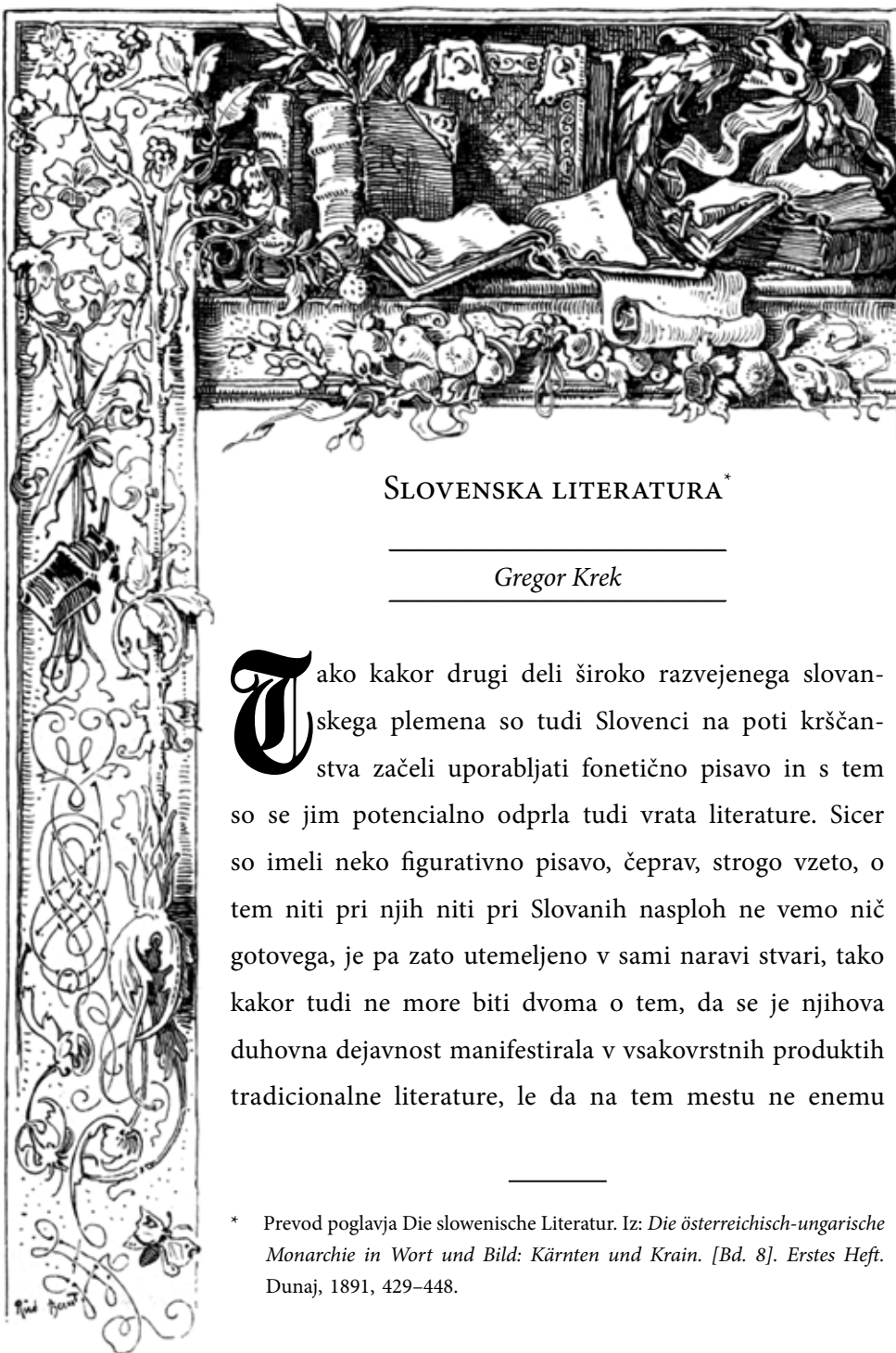
Čeprav so vsi ti privlačni pojavi v življenju kočevskega ljudstva večinoma podobni kot v drugih nemških okrožjih, pa se vendarle zdi, da je tu vse ohranjeno v tako starodavni obliki in prežeto s tako dobrim ljudskim duhom, da obiskovalca preseneti in prevzame, pusti nepozaben vtis.

---

³⁰ V izv. *Wie früh ist auf die Meererin, / Die schöne, die junge Meererin. / Sie steht morgen gar früh auf, / Sie geht waschen die weiße Wäsche, / Zum breiten Meer, zur Tiefen See. / Sie hebt an, sie wäscht schön. // Auf dem Meer, da schwimmt ein Schifflein klein, / Darin da sitzen zween junge Herrn. / Guten Morgen, du schöne Meererin! / Schön Dank, schön Dank, ihr junge Herrn, Viel gute Morgen hab ich wenig. // Von dem Finger er zieht ein Ringlein: / Nimm hin, schöne Meererin! Ich bin nicht die schöne Meererin, / Ich bin die Winderwäscherin! / Draus setzen si si aufs Schifflein klein / Und Fahren übers breite Meer. // Du bist gleichwohl die schöne Meererin, / Die schöne, die junge Meererin. / Sie nahm ein Tüchlein in die Hand / und fuhr über's breite Meer. / Und wie sie dann hinn ist gekommenn, / Dort grüßen sie sie und halten sie sie, / Und küssen sie die Meererin, / Die schöne, die junge Meerin! // „Die Meererin“ (Rolf W. Brednich, *Zmaga Kumer in Wolfgang Suppan (ur.), Gottscheer Volkslieder 1. Mainz, 1969, 194–228*).*

Kočevka v ljudski noši (Hugo Charlemont)

(Rudolf Bernt)

SLOVENSKA LITERATURA*

Gregor Krek

Tako kakor drugi deli široko razvejenega slovan-
skega plemena so tudi Slovenci na poti krščan-
stva začeli uporabljati fonetično pisavo in s tem
so se jim potencialno odprla tudi vrata literature. Sicer
so imeli neko figurativno pisavo, čeprav, strogo vzeto, o
tem niti pri njih niti pri Slovanih nasploh ne vemo nič
gotovega, je pa zato utemeljeno v sami naravi stvari, tako
kakor tudi ne more biti dvoma o tem, da se je njihova
duhovna dejavnost manifestirala v vsakovrstnih produktih
tradicionalne literature, le da na tem mestu ne enemu

* Prevod poglavja Die slowenische Literatur. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain*. [Bd. 8]. Erstes Heft. Dunaj, 1891, 429–448.

ne drugemu ne bomo več posvečali pozornosti in zadošča, da smo se te snovi mimogrede vsaj dotaknili. Krščanstvo je prednike Slovencev doseglo najprej s solnograške smeri prek nemških, iz Ogleja pa prek romanskih duhovnikov, pri čemer je bila ljudskosti neofitov¹ kaj kmalu prizadejana znatna škoda, ko so se uklonili tuji prevladi in so že po krajšem obdobju povsem izgubili državno individualnost. Križ in meč sta tudi tu delovala skupaj in to sodelovanje je končno pripeljalo do podjarmljenja, v tem primeru brez dolgotrajnih bojev. Možnost tesnejše povezave s krščanskim kulturnim svetom in njegovimi ideali, upanje na višjo omiko in izobrazbo in kar je še podobnega, vse je bilo zelo drago plačano, toliko bolj, ker rezultati niti približno niso ustrezali gojenim upom. Vzrok za to je bil najbrž večinoma v samem bistvu spreobrnjenja, saj ga je vsaj indirektno izvedel tuj posrednik, kar že samo po sebi ni obetalo kakega velikega in trajnega uspeha, potem pa je utrpelo škodo še zaradi tega, ker so se znanilci vere kljub rotečim opominom razsvetljenega in humanega Alkuina² solnograškemu nadškofu Arn³ kaj kmalu izkazali bolj kot izterjevalci desetih kakor oznanjevalci Kristusovega nauka. Ker so katehumeni za navrh opazili, da je v igri njihova politična svoboda in da je njihova ljudskost ogrožena, se je večkrat uveljavil odpor proti novi veri in njenim oznanjevalcem in bila je potrebna vsa moč domačih vojvod kakor tudi zunanja pomoč, da so

---

¹ Neofit, novokrščeneec.

² Alkuin (Ealhwin, Alhwin or Alchoin) iz Yorke (735–804), angleški teolog, učenjak in diakon, duhovni spremljevalec Karla Velikega in glavni učitelj in učenjak na karolinškem dvoru, oče karolinške renesanse.

³ Arno, Arn ali Aquila (ok. 750–821), salzburški škof in pozneje nadškof, mdr. odposlanec na dvoru Karla Velikega, zaslužen za ustanovitev knjižnice v Salzburgu, širjenje interesa za znanje in utrjevanja cerkve na Bavarskem. Njegovo delovanje je potekalo v stalnem stiku z Alkuinom.

krščanstvo utrdili in mu naposled omogočili trajno veljavo. Ob takšnem stanju stvari ne moremo pričakovati kakega živahnega utripa duhovnega življenja in kakega njegovega močnega izraza v literarnih spomenikih. Res ga zaman iščemo in zgolj *Brižinski spomeniki* pomembno izstopajo iz brezupne duhovne pustote več stoletij, čeprav njihove vrednosti ne gre iskati toliko v čisto literarnozgodovinskem, temveč bolj in posebej v jezikovnem pogledu, v katerem pa je tudi zares utemeljena. Našli so jih v samostanu svetega Korbinijana v Freisingu⁴ (od tod ime Freisinški spomeniki) in so zdaj uvrščeni med rokopise kraljevske knjižnice v Münchnu. Zapisani v latinici zajemajo homilijo in dva obrazca splošne ali javne spovedi (*confessio generalis*), ki so jo krščanski verniki ponavljali za duhovnikom. S paleografskimi razlogi lahko te vsebinsko deloma homilijske deloma katehetske spise po starosti prav gotovo uvrstimo v deseto, če ne že v deveto stoletje, in jih gre potemtakem postaviti na sam vrh vseh doslej poznanih *slovenskih* literarnih spomenikov. Ta in še naslednja okoliščina, da predstavljajo edini relativno zelo star pisni spomenik *karantanske ali noriške slovenščine*, dajeta Brižinskim spomenikom pomen, ki mu ni mogoče pripisati dovolj visoke vrednosti. Iz njihove borne vsebine pa ni mogoče opaziti, da je bil na Koroškem zlasti okrog sredine 13. stoletja slovenski jezik že nasploh običajen, kakor tudi izrecno poudari nemški minezenger Ulrik Lihtenštanski v svoji pesmi »Frauendienst«, spisani leta 1255. Na romantični poti iz Benetk, ki jo je opravil zavljo svoje gospodarice, je bil, preoblečen v kraljico ljubezni (*Venero*), na koroški meji od deželnih knezov in vitezov deležen dobrodošlice v slovenskem jeziku z besedami »buge waz

---

⁴ Anton Janežič je v svoji slovenski slovnici (1854) Freising poslovenil v Brizno, Brižnik, na tej podlagi so se pozneje uveljavila še krajevna imena Brižinje, Brižine, Brižinj.

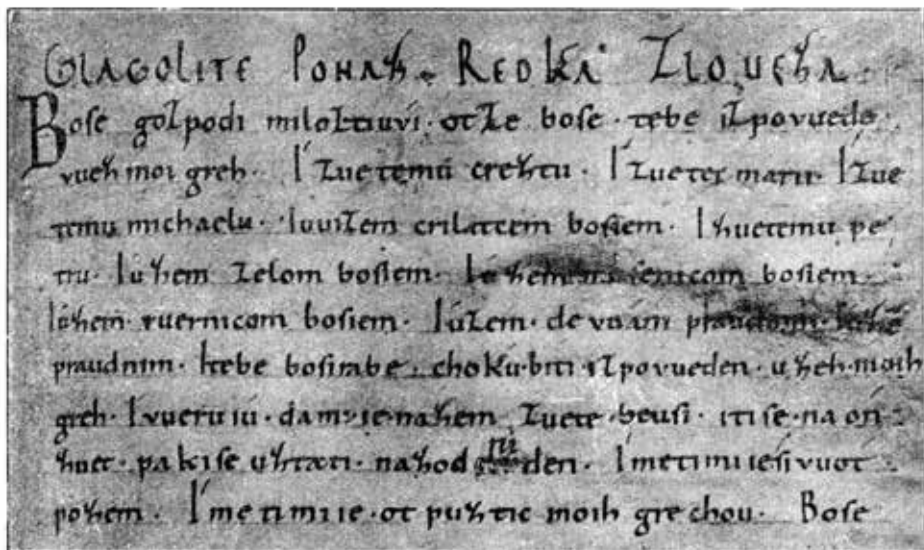
primi gralva Venus!« (Bog vas sprejmi kraljeva Venera), iz skoraj sočasnih poročil rimane kronike Otokarja Štajerskega in kronista Janeza Vetrinjskega⁵ pa jasno izhaja, kakšna predpravica je bila priznana slovenskemu jeziku celo pri obredu prisege in čaščenja ob slovesnosti ustoličevanja koroških vojvod. Po splošnem stanju stvari pa so bili stoletja in stoletja samo duhovniki lahko zastopniki literarne omike in le v tem krogu je bilo pričakovati literarno produkcijo, najprej seveda v smislu zahodne krščanske kulture. Dejansko jo je v Karantaniji najti že zelo zgodaj, toda organ te, v izdelkih duhovnega pesništva izražene in vseskozi od duhovnikov obvladovane literarne dejavnosti, je bil nemški jezik in nikjer ni najti niti najrahljšega namiga na to, da bi bila takšna biblijska ali homilijska ali druga takšna snov obravnavana tudi v slovenskem jeziku. Če upoštevamo na začetku rečeno in se poleg tega spomnimo, kako zgodaj so bili karantanski Slovenci povsem potegnjeni v območje oblasti in interesov tujega mogočnega ljudstva in državnosti in so jim bili postopoma odvzeti vsi atributi njihove nekdanje samostojnosti, potem se nam ta pojav ne zdi več izjemen, temveč kratko malo naraven.

Povsem drugačne so razmere kulturnih in literarnih začetkov pri panonskih Slovencih. Sicer so tudi nje pridobili za krščanstvo s solnograške smeri in vse pritrjuje, da je bila tudi njihova predanost novemu nauku najprej zgolj zunanja, in torej v intelektualnem in literarnem pogledu ni mogla pokazati opaznih uspehov, toda položaj se je naenkrat spremenil, ko se je v najtesnejši povezavi z blagodatnim delovanjem slovanskih apostolov Cirila in Metoda v Panoniji uveljavila narodna cerkvena ureditev. Kronist je upravičeno pripomnil: »In vriskali so Slovenci, ko so zaslišali božja

---

⁵ V izv. Johannes von Biktring (ok. 1270–1347), zgodovinopisec in opat cistercijskega samostana v Vetrinju pri Celovcu, pisec kronike Koroške v šestih knjigah *Liber certarum historiarum* (1341).

veličastva v svojem jeziku.« Biblijski in liturgični spisi so bili prevedeni v ljudski jezik in to, kar danes imenujemo najstarejši spomeniki v glagolici in cirilici, korenini v panonskih tleh. Tako je Panonija postala zibelka slovanske literature nasploh, panonska stara cerkvena slovanščina pa sanskrt med drugimi Slovani.⁶ Tu nam ni dano, da bi obravnavali same spomenike, kakor se moramo tudi glede mnogo spornejšega vprašanja o njihovi jezi-

Nova slovenščina: Iz Brižinskih spomenikov (10. stoletje)

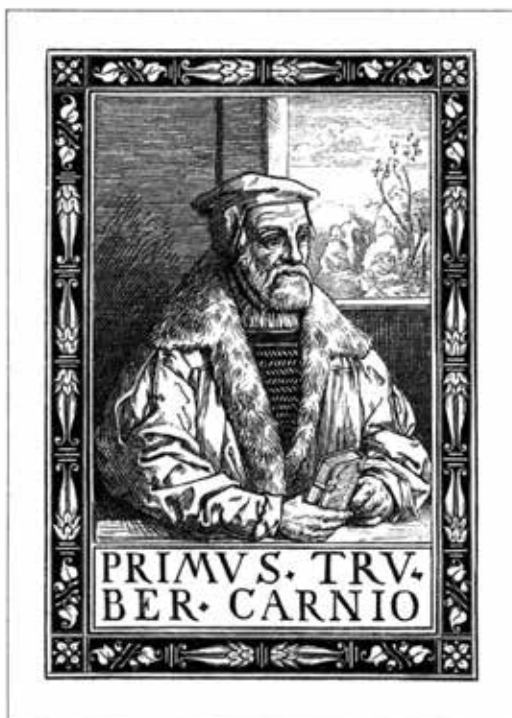
kovni pripadnosti zadovoljiti z opombo, da zgodovinski in jezikovni razlogi odločno kažejo na Panonijo kot njihovo domovino. Preneseno na poznejše in današnje etnografske razmere, lahko sicer, strogo vzeto, lastninsko pravico do teh spomenikov uveljavlja le del Slovencev, naseljen v nekdanji Spodnji Panoniji, medtem ko je bil in je jezik teh Slovencev le narečno drugačen od jezika vseh drugih, in bila bi napaka brez primere, če ne bi domnevali, da

⁶ V izv. Slavinen.

sta jezika v bistvu identična, kakor med drugim etnično okoliščino pravilno dojema tudi neko zadevno eminentno dragoceno salzburško priznanje iz leta 872, ko Karantanijo in Spodnjo Panonijo poimenuje *Slavinien*. Z imenoma obeh slovanskih apostolov povezani plodoviti literarni in kulturni dejavnosti je bilo dano, da je trajala le kratek čas. Takoj po Metodovi smrti (885) so v Cerkvi kot državi dozorele razmere, ki so tej dejavnosti določile hiter cilj in iz nje ustvarile zgolj epizodo, čeprav sijajno. Metodovi učenci, med njimi Gorazd, katerega je imenoval za naslednika na nadškofovskem položaju, so bili izgnani iz države in gostoljubnega sprejema so bili deležni pri jezikovno sorodnih Bolgarih in pri njih so našli dovzetna tla za svoje duhovno delo. Cerkvene in politične razmere panonskih Slovencev se zdaj niso v ničemer bistveno razlikovale od karantanskih in tako tu kot tam je sledila duhovna letargija. Vsa naslednja stoletja sicer nikakor niso brez spomenikov, le da njihova količina in kakovost nista takšni, da bi bili vredni truda tu o njih premišljati. Izrecno pa želimo pripomniti, da po teh literarnih ostankih in nje dopolnjujočih zgodovinskih poročilih med drugim ni dvoma o dejstvu kontinuitete slovenskega jezika tudi kot uradnega jezika (vsekakor v zmerem obsegu). – Iz te letargije pa so bili Slovenci predramljeni, ko se je reformacija v svojem zmagovitem pohodu dotaknila tudi z njimi naseljenega ozemlja in je med njimi nov nauk takoj osvojil plemstvo in večinoma tudi meščanstvo. Da bi ta nauk postal splošno dobro vsega ljudstva, ga je bilo treba širiti s posredništvom ljudskega jezika, in to ne le z živo besedo, temveč tudi in predvsem s pisano. Temu spoznanju se v odločilnih krogih niso upirali niti za trenutek in nasledek je bil razcvet literature, katere namen je bil sprva verski. Tako je prvi reformator med Slovenci, Primož Trubar (rojen 8. junija 1508 v Rašici na Dolenjskem, umrl 29. junija 1586 kot protestantski župnik v Derendingenu v Württembergu), postal

hkrati utemeljitelj *novoslovenske* literature, Luther svojega ljudskega plemena. Iz njegovih številnih spisov presevata tako neomajna predanost novemu nauku kakor goreča ljubezen do rojakov, med katerimi mu kot izgnancu ni bilo dano trajno muditi se in delovati. Še toliko bolj moramo

Primož Trubar, utemeljitelj *novoslovenske* literature
(Wilhelm Hecht)

ceniti njegovo produktivnost, če upoštevamo raznovrstne nenaklonjene razmere, v katerih je trpela njegova literarna dejavnost, in pomislimo še na to, da si je poleg zavzemanja za interese svojih sonarodnjakov nenehno prizadeval, da si je s podporo in spodbudo nenehno prizadeval tudi za interese bratskega hrvaškega ljudstva. Pri tem nas ne sme preveč motiti enostranski značaj teh spisov, saj je po eni strani utemeljen v sami naravi stvari, po drugi strani pa vendarle najdemo tudi dosežke, ki presegajo to raven. Tako je na primer že Primož Trubar pravilno spoznal prevzemajoč vpliv pesmi na srce in dušo in sledeč svojemu individualnemu osnovnemu razpoloženju obdaril svoje ljudstvo z bogatim zakladom verskih pesmi, deloma z lastnimi stvaritvami, deloma s prepesnitvami. Z izjemo enega so vsi Trubarjevi spisi izšli v tujini, v Tübingenu. Zatočišče je našel na Württemberškem, kjer so celo nekateri njegovi rojaki zavzeli precej vplivne položaje (eden od njih,

ceniti njegovo produktivnost, če upoštevamo raznovrstne nenaklonjene razmere, v katerih je trpela njegova literarna dejavnost, in pomislimo še na to, da si je poleg zavzemanja za interese svojih sonarodnjakov nenehno prizadeval, da si je s podporo in spodbudo nenehno prizadeval tudi za interese bratskega hrvaškega ljudstva. Pri tem nas ne sme preveč motiti enostranski značaj teh spisov, saj je po eni strani utemeljen v sami naravi stvari, po drugi strani pa vendarle najdemo tudi dosežke, ki presegajo to raven. Tako je na

magister Michael Tiffernus,⁷ je bil celo kancler in vojvodov prvi svetovalec), v vojvodi Krištofu pa velikodušnega podpornika svojih pisateljskih prizadevanj. Poleg tega so številni protestantski nemški državni knezi, svobodna mesta in matična dežela rade volje materialno darovali za plačilo pomembnih izdajateljskih stroškov. Prav pri vrhu je bil kot njegov mecen baron Ivan Ungnad, ki je, potem ko je zaradi edikta iz leta 1557 odstopil z vseh častnih položajev in si za bivanje izbral Württemberg, njegovemu delovanju nudil vsakršno materialno kot tudi duhovno podporo in se ga je še na smrtni postelji spominjal z ganljivimi besedami.

Po ustvarjalni moči Trubar prekaša sočasno ali nekoliko pozneje delujoče pisce, po učenosti in poznavanju jezikov (za njegove namene tako potrebni in koristni grščina in hebrejščina sta mu bili popolnoma tuji) pa nemalo zaostaja za nekaterimi med njimi. Kakor je naravno za vsak začetek, je tudi njegov način pisanja še nedovršen in nedosleden, jezik preveč lokalno obarvan, besedno skromen in prepreden s tujimi elementi, dikcija pogosto okorna in nerodna.

Spisi Sebastijana K r e l j a (rojen leta 1538 v Vipavi na Kranjskem, umrl 25. decembra 1569 kot superintendent v Ljubljani) in Jurija D a l m a t i n a (rojen neznano kdaj⁸ v Krškem na Kranjskem, umrl 31. avgusta 1589 v Ljubljani) so večinoma brez teh tegob in pomanjkljivosti, čeprav oba razen Trubarja nista imela drugih predhodnikov. Dalmatin ni le najbolj učen in jezikovno najspretnjši med svojimi kolegi, temveč sta za vse njegove spise poleg drugih odlik značilni nekakšni gibkost in čistost v dikciji, kakršni sicer najdemo le še pri Krelju. Med njegovimi sedmimi spisi se posebej

---

⁷ Gl. podrobneje v *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi699556/>.

⁸ Okoli leta 1547. Gl. *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi169220/>.

odlikuje prevod celotne Biblije (Wittenberg 1584) iz izvirnika, veličastno delo, ki še danes zbujajo občudovanje in avtorju za vedno zagotavlja spoštljiv spomin v slovenski literaturi. Sočasno je Adam Bohorič, učenec humanista in reformatorja Philipa Melanchthona, gramatično opredelil svojo materinščino (*Arcticae horulae, Witebergae* 1584) in uredil njeno ortografijo. Ta poskus lahko kot prvi takšen podvig v celoti označimo za uspešen, o nemajhni vrednosti Bohoričevega pravopisa pa najbolje govori okoliščina, da se je obdržal vse do štiridesetih let našega stoletja. Po leksikalni strani je slovenski jezik obravnaval najprej zgodovinopisec Hieronim Megiser (*Dictionarium Graecii Styriae* 1592),⁹ vendar z nezadostnimi sredstvi in zato ne ravno zadovoljivo. Jezikovni zaklad je provincialno omejen, z obilo netočnosti in napačnih razlag, zlasti pa se v njem odbijajoče bohota pretirano uklanjanje tujkam.

Omenjeni možje so skupaj z nekaterimi drugimi kolegi, ki jih zaradi manjšega pomena tu ne navajamo, v kratkem času treh desetletij literaturo razvili do spoštovanja vredne ravni. Vendar razcvet ni trajal dolgo in vse začeto se je zaradi protireformacije nenadno in tragično končalo. Ta je začela delovati z odločnim avtodaféjem protestantskih knjig in večina njih je bila skoraj v nezamisljivi količini izročena plamenom že v letih 1600 in 1601 v Ljubljani in Gradcu, ta postopek se je pozneje ponovil v številnih drugih krajih. Nekaj ostankov je ohranil jezuitski kolegij v Ljubljani, in tiste, ki jih ni sežgal sam, so propadle v požaru zgradbe kolegija leta 1774. Tako je večina teh del postala tipografska rariteta, druge pa je doletelo popolno uničenje. Namesto da bi jo uporabili za njene namene, so uničili tudi prvo ljubljansko tiskarno, nastalo leta 1562, in ker je začela druga delovati

---

⁹ Gre za slovit štirijezični slovar *Dictionarium quattuor linguarum*.

še leta 1678, je bilo treba znova poskrbeti za neudobno tiskanje zunaj dežele. Nasilno dejanje je toliko bolj nerazumljivo, ker je bilo prizadevanje protireformacije po lastnem priznanju usmerjeno tudi v to, da bi čim prej sprožila bogato literarno dejavnost v službi katolicizma in bi s tem tudi na tem področju uspešno paralizirala velike zasluge nasprotne strani, kolikor se to tako ali tako ni zgodilo že s konfiskacijo in uničenjem njenih knjig.

Toda za to je bil vsekakor še čas. Protestantizem je tako ali tako v kratkem času izgubil svoj trudoma pridobljeni teren, in sicer po lastni krivdi, pri čemer lahko največji in odločilni delež pripišemo napačni maksimi v njegovem izobraževalnem sistemu. Medtem ko se namreč niso odrekli, da bi v službi verskih idej posegli po ljudskem jeziku, pa so ga ne le pri višjem, temveč tudi pri osnovnem pouku odrinili na stran v korist mrtvega ali tujega jezika in tako raztrgali vez, ki naj bi prihodnjo inteligenco povezovala z ljudstvom in jo zlasti usposobila za nosilko literature. Tako so se gibali med nenehnimi nasprotji in tako rekoč niso cenili lastnih stvaritev, ko načeloma niso dopuščali, da bi jezik, v katerem so sami pisateljsko delovali, pridobil večjo veljavo in razširil njihovo področje delovanja.

Zaradi enake težave, ki so se ji medtem pridružile še druge, pa je bolehal tudi učni sistem njihovih naslednikov, jezuitov, in zlasti tej okoliščini pripisujemo, da je bila v vsem 17. in razen zadnjih dveh desetletij tudi v 18. stoletju literarna produkcija tako po kakovosti kot po količini zelo uborna. Plemstvo in meščanstvo, ki sta se pred tem izkazala kot velika podpornika literature, sta zdaj ob vseh nesrečah prekrižala roke, skratka, razmere so se obrnile kar se da v njeno škodo in zlahka pojasnijo njeno naglo dekadenco. Literarno in pedagoško dejavnim, pa tudi večini drugih članov jezuitskega reda sploh ni bilo prav nič mar za domačo literaturo, in tudi pri avtorjih, ki so izšli iz jezuitske šole, je bila razen v izjemnih primerih zelo podcenjena

in deležna neznatne dejavne podpore. Ne najmanjši dokaz za to je leta 1693 ustanovljena Akademija operozov (*Academia Operosorum Labacensium*), ki je imela v svojem programu vse drugo razen najnujnejšega in je že s tem v sebi nosila kal razkroja. Popolnoma iztrgana iz osnove lastnega ljudstva ni mogla pričakovati nikakršne splošnejše simpatije in podpore in se je tudi kaj kmalu nečastno končala. Nasledniki so uvideli hudo zmoto in ko je zaradi reform cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II. duhovno življenje tudi med Slovenci spet postalo živahnije in so omenjeno akademijo znova obudili v življenje, hkrati pa postavili na naravno, narodno osnovo, so postali njeni buditelji hkrati najdejavniji podporniki slovenske literature. Kar je bilo ustvarjeno od protireformacije do tega časa, je večinoma precej nebitveno, čeprav je bilo pri tem delu udeleženo približno p e t d e s e t piscev: veliko imen, ampak med njimi ni kakega Dalmatina. Za dosežki reformacije se niso ozirali ali pa niti niso vedeli zanje, tako da je bilo npr. zaradi herostratskega ravnanja s sektaškimi knjigami pisateljem dolgo nepoznano celo tako nenevarno in obenem nepogrešljivo delo, kakršno so Bohoričeve „*Artciae horulae*“, in so ga morali sploh šele odkriti. Dosežki ne izstopajo iz okvira verskih, pridigarskih in nabožnih snovi, jezik je le kdaj pa kdaj deležen tudi gramatikalne ali leksikalne obravnave, pri čemer so prvič opazni tudi avtorji s Koroškega, Štajerskega in Primorja. Čeprav prevladujejo srednji dosežki in tudi versko pesništvo – posvetnega še vedno ni – ne kaže omembe vrednega napredka, se vendarle najde tudi marsikaj, kar do določene mere presega to raven. V zvezi s tem si omembo zasluži glavni in pravi motor protireformacije, Thomas C h r ö n , to je H r e n (1560 do 1630), katerega čisti, pri Bohoriču izčiščen jezik se predvsem dobrodejno razločuje od tujk povečujoče in nepravilne manire pisanja marsikaterega njegovih naslednikov, med njimi tudi takšnih, ki so si prilastili pravico, da

so boljševali njegov jezik. Ta graja pa ne velja za M. Kastelca (1620 do 1688), ki v številnih nabožnih spisih ne zanemarja zunanje oblike in je pozoren na jezikovno korektnost, ne da bi s tem škodil lahki razumljivosti. Nenavadna osebnost je tudi Joannes Baptista a sancta Cruce (Janez Krstnik od Sv. Križa), ki v svojih homilijah, ki napolnjujejo pet obsežnih zvezkov v četverki, poleg nenavadne načitanosti v cerkveni in posvetni literaturi kaže tudi narečno rutino in močno nagnjenost k refleksiji, vendar so vse te njegove odlike opazno okrnjene zaradi grobih slogovnih in jezikovnih hib. Poln bizarnosti in vsiljive ambicioznosti je pater Marko Pohlin (1735 do 1801), sicer mnogostrano, a ne temeljito izobražen mož, ki mu je najbolj ugajala vloga jezikovnega informatorja, čeprav je imel prav zanjo najmanj daru. Toda vse njegove slabosti in spodrsaljaji se dokaj nadoknadijo, ker je po eni strani s številnimi, vsebinsko pestrimi spisi na novo obudil veselje do branja in pomembno razširil sam krog bralcev, po drugi strani pa je znal pridobiti za literaturo mlade talente in jih s svojimi poljubnimi inovacijami spodbujal k lastnemu mišljenju in k zdravi opoziciji, prav tako pa je zaradi jezikovnih muh in neokusnosti v širših krogih trčil na odpor in doživel preganjanje (mimogrede naj opozorimo na odločno in uspešno dejavnost Ožbalta Gutsmanna), s čimer je povzročil hitrejši razvoj jezika in njegovo intenzivnejše preučevanje. Na ta način je posredno daleč bolj koristil kakor neposredno škodoval. Ne gre, da ne bi omenili še, da se je po njegovem spodbujanju poslej začelo kultivirati tudi posvetno pesništvo. Del prvih plahih poskusov A. F. Deva, M. Nagliča, J. Miheliča, Val. Vodnika in drugih je bil natisnjen v treh zvezkih »Pisanic« (Ljubljana 1779 do 1781), ki jih je izdajal Dev, in med njimi najdemo tudi prvo slovensko operno besedilo (z naslovom »Belin«, uglasbil pa ga je Jakob Zupan).

V tem času si je slovenščina že utrla tudi pot na oder, saj so pri uprizoritvah italijanskih oper v Ljubljani pogosto vključevali slovenske samospeve in ti so vedno dosegli močan učinek. Kmalu zatem so na istem odru diletanti¹⁰ iz najboljših družbenih krogov večkrat uprizarjali dramska dela in sodobna kritika je strnila svoje mnenje v smislu, da so te predstave prepričljiv dokaz, da slovenski jezik premore dovolj gibkosti, voljnosti, ostrine in melodije in se v talijanskih ustih kar dobro sliši. Mišljeni sta najprej dve veseloigri, ki ju je prevedel ugleden domovinski zgodovinar Anton L i n h a r t (1756 do 1795) (prva je Beaumarchaisova: »La folle journée ou le mariage de Figaro«, druga pa Richterjev »Die Feldmühle«),¹¹ ki pa nista le mehanska prevoda, temveč svobodni predelavi in nacionalizacija sižeja in natančna prilagoditev navadam in pogledom ljudstva, zato še dozdej nista povsem izginili iz repertoarja.

Pod vplivom omenjenih reform in nato še načel in idej francoske revolucije se z L i n h a r t o m , B l . K u m e r d e j e m (1738 do 1805) in Jurijem J a p l j e m (1744 do 1807) začne r e n e s a n s a slovenske literature. Duhovno obzorje se razširi in postopno se izoblikuje boljšan okus. Jezik postane polnejši, čistejši in glajši, kar je opaziti že v drugem popolnem prevodu Biblije, ki ga je opravil Japelj skupaj s Kumerdejem in drugimi, in kmalu zatem to postane še izrazitejše. Nadalje, če je bila posebej pesniška produkcija doslej tako po vsebini kot po formi z redkimi izjemami nepopolno izoblikovana, se je tudi tu moralo obrniti na boljše. Japelj poveže ritmična načela slovenskega jezika v organsko strukturo, oziroma jo pravzaprav na učinkovit način eksemplificira z lastnimi pesnitvami in prepesnitvami.

---

¹⁰ V pomenu: ljubitelji, amaterji.

¹¹ Gre za Linhartova prevoda s poslovenjenima naslovoma *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* in *Županova Micka*.

Prvi pomembni pesnik je Valentin V o d n i k (rojen 3. februarja 1758 v Šiški pri Ljubljani, umrl 8. januarja 1819 v Ljubljani), eden naj-simpatičnejših pojavov slovenske literature. Po absolviranju gimnazije pri jezuitih v Ljubljani se je posvetil duhovnemu stanu in je dolga leta deloval kot duhovnik v najbolj romantičnem delu svoje domovine, z vsakovrstnimi naravnimi čari bogate Gorenjske, pri čemer se je scela prepustil učinkom iz narave in jih reflektiral v barvitih podobah, zato je močan pokrajinski kolorit postal posebnost njegovega pesništva. Z veličastnostjo narave so uglaseni ljudska prvobitnost, moč in svežina, in kristalni izvir ljudskega jezika in ljudske pesmi je na Vodnikovo poezijo deloval osvežujoče, izči-stujoče in oplajajoče. Srečna usoda ga je prav kmalu pripeljala v tesnejši stik z velikim podpornikom vseh literarnih prizadevanj v njegovi domovini, s tenkočutnim in široko izobraženim baronom Žigom Zoisom (1747 do 1819), ki poslej ni bil le njegov mecen, temveč tudi mentor, ko se je tako ljubeznivo kakor tudi skrbno z estetskega in kritičnega vidika posvečal pre-gledovanju njegovih pesniških stvaritev in s tem veliko prispeval k njihovi spopolnitvi. Stiki so postali še živahnejši, ko je Vodnik postal učitelj na ljubljanski gimnaziji, to službo je dolga leta opravljal zavzeto in preudarno ter po francoski okupaciji dežele in preoblikovanju šolskega sistema pre-vzel mesto ravnatelja latinskih, pozneje tudi umetno-obrtnih šol. Tudi ko so se pozneje zunanje razmere obrnile za Vodnika nadvse žalostno zaradi napačnega razumevanja nekaterih mest njegove odlične, vsebinsko zahtevne himne »Ilirija oživljena«, mu je Zois tolažilno in spodbujajoče stal ob strani in obvaroval pred utrujenostjo njegov do takrat tako živahen duh. Leta 1806 je Vodnik objavil prvo zbirko svojih pesmi (za kritična zbrana dela je poskrbel Fr. Levstik leta 1869), ki so upravičeno doživele nedeljeno ugoden sprejem – saj daleč presegajo vse dosedanje produkte te zvrsti, tudi njegove

lastne, objavljene v Devovih »Pisanicah«. Tu ni ničesar plehkega ali šibkega, nobenega lažnega patosa ali baročne sentimentalnost in kar je še podobnih reči, vse je odločno in kleno, vedno naravno in vendarle nikoli robato ali trivialno. Posvečen v ljudsko mišljenje in občutenje in natančen poznavalec poetičnih izrazov ljudskega duha, pesnik rad izpoveduje razpoloženja, ki so morala odmevati v srcih ljudstva, zato so mnoge njegove pesmi postale

Valentin Vodnik (Johann Knecht)

kar ljudske. Spet druge nenavadno sveže in zvesto opisujejo deželo in ljudi in so ljubke podobe poetičnega miniaturnega slikarstva. Iz vseh pa govori globoka, žareča ljubezen do domovine in naroda, ki ju pesnik želi videti srečna in spoštovana in jima zato rade volje služi po najboljših močeh. Dejansko tu ni dejaven le poet, temveč tudi predan domoljub, pedagog in

izobraženec, ki deluje zavzeto. Ne zavrača mučnega dela z izdajo koledarja, da bi le s poučnimi sestavki izobraževalno in plemenito vplival na ljudstvo. Ustanovi prvi politični časopis v slovenskem jeziku, napiše znanstvene zahteve upoštevajočo zgodovino svoje ožje domovine in sosednjih ozemelj, kodificira slovnične pojave materinščine, išče besedni zaklad v literarnih delih kot tudi v ustih ljudstva, na kratko, poleg svoje plodovite učiteljske dejavnosti razvija vsestransko in neutrudno pisateljsko dejavnost. Druga drugo dopolnjujeta in pomembno stopnjujeta pomen, ki si ga je Vodnik kot pesnik pridobil v tako visoki kakor tudi zasluženi meri.

Od Vodnika naprej se literatura tudi bolj in bolj odpoveduje svojemu provincialnemu značaju, periferija se vse živahneje odziva na duhovne pobude centralnega dela. Na Štajerskem nase obetavno opozarjajo pesniki L. Volkmer in Št. Modrinjak, v Primorju Valentin Stanič, na Koroškem pa Urban Jarnik. Najprej pa se spet izraža posebna pozornost jeziku in možje, kot so pozneje slavni slavist Jernej Kopitar, J. L. Šmigoc, P. Dajnko, Fr. Serafin Metelko, U. Zarnik in A. J. Murko izčrpno, ponekod bolj drugod manj temeljito, opisujejo njegovo zgradbo oziroma besedni zaklad in ju deloma celo zgodovinsko kritično analizirajo. Razvnela se je tudi huda vojna o ortografiji, ki je grozila, da bo povzročila usoden razdor, vendar se je na srečo vsa zagnanost zgubila v pesku in spet enkrat dokazala, da spadajo črkovni reformatorji, kakršna sta bila Vulfila¹² ali Ciril, med največje redkosti. Bohorič je še naprej branil svoje polje, dokler ni leta 1844 njegovega pravopisa, ne da bi se vnel kakšen omembe vreden boj, spodrinil zdaj uveljavljeni preprostejši in preciznejši organski pravopis.

---

¹² Vulfila (lat. Ulfilas, Ulphilas), gotski vladar, škof in misijonar iz 4. stoletja, poznan tudi kot tvorec gotške abecede in prevajalec *Svetega pisma* v gotski jezik.

Vodnik je naredil velik vtis ne le s svojimi pesmimi, tudi s svojo jasno, kleno in jezikovno prečiščeno prozo, in kmalu so se našli sposobni nasledniki, najspodobnejši Matevž R a v n i k a r (1776 do 1845), ki je njega samega daleč presegel, tudi Metelko in številni drugi, najprej jezikovno in stilno spretni prozaisti, ki so izšli iz zadnje šole. Za pesniško ustvarjanje je na pobudo jezikoslovno izobraženega in duhovitega M. Čopa M. Kastelic leta 1830 ustvaril periodično zbirko »Kranjska Čbelica«, nekakšen pesniški almanah, ki v petih letnikih vsebuje prispevke M. Kastelica, Jakoba Zupana, Fr. Prešerna,

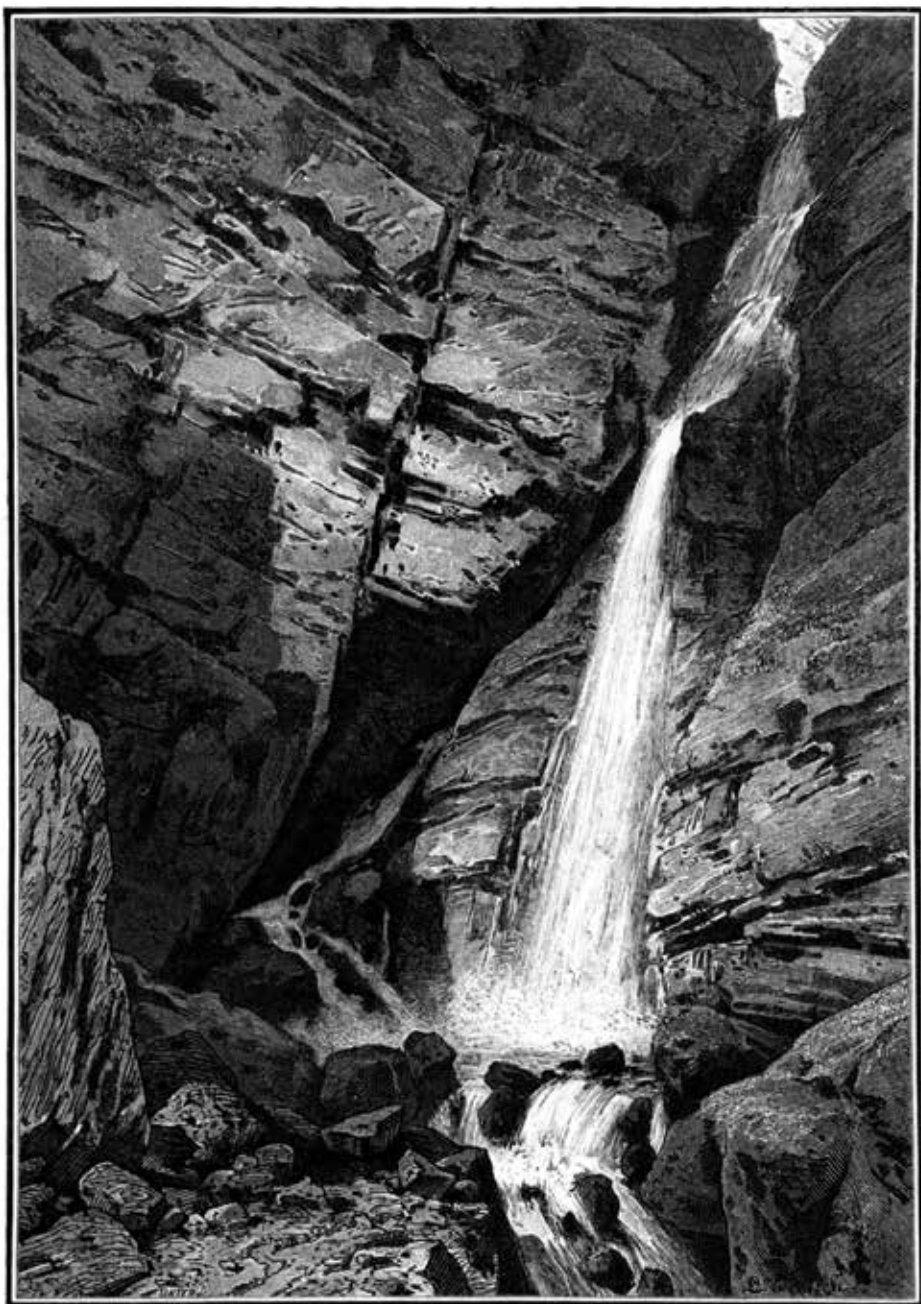

France Prešeren (po sliki Kurza von Goldensteina, 1850)

Jožefa Žemlje, U. Jarnika, Bl. Potočnika, J. Grabnerja, J. Kosmača, Jerneja Levičnika, J. Ciglerja, M. Tuška in drugih, in v njem je po Vodnikovem vzoru ustrezno mesto dodeljeno tudi ljudskim pesmim, od katerih je bila večina, razen tistih, ki so bile natisnjene v zadnjem letniku te knjige, sprejeta v večje zbirke slovenskih ljudskih pesmi Stanka Vraza (1839) in Em. Korytka (1839 do

1844, pet zvezkov). Umetniški poetični prispevki se po estetski vrednosti zelo razlikujejo, saj drugače tudi ni mogoče pričakovati, toda posebna odlika večine med njimi, ki je ne gre podcenjevati, je prizadevanje, da bi se, če je le mogoče, varovali tuje šablone in namesto tega v mišljenju in čutenju reflektirali čutenje ljudske duše.

Sijajna podoba med vzpenjajočimi se pesniki je France Prešeren (rojen kmečkim staršem 3. decembra 1800 v Vrbi pri Bledu na Gorenjskem, umrl 8. februarja 1949 kot odvetnik v Kranju), saj vse daleč presega tako po globini kot po širini svoje duhovne izobrazbe, po naravni nadarjenosti, ustvarjalni moči in oblikovnem mojstrstvu, kakor tudi s pesniško tehniko, dikcijo in jezikom. Presega pa tudi Vodnika v meri, v kakršni lahko genij preseže umetniško povprečno razvit talent. Le nekaj desetletij ločuje njuno dejavnost, a kakšna razlika se kaže tako v vsebini kot v obliki njenih pesniških proizvodov! Vodnik je izbral pravilno, ko se je po krajšem omahovanju odločil za akcentuacijsko namesto za kvantitativno ritmiko, toda ker se je pri stihih držal preprostosti ljudske pesmi in se skoraj omejil nanjo, so te pesmi, ter predvsem njihova kitična arhitektonika, enolične in na dolgi rok delujejo skoraj dolgočasno, saj ponujajo premalo sprememb in poleg tega včasih tudi ne ustrezajo najbolje obravnavanemu sižeu. Nasprotno pa pri Prešernu, kakšna raznovrstnost ob umetniški eksaktnosti! V literaturo je vpeljal celo vrsto poetičnih oblik na podlagi izvrstnega poznavanja vzorcev klasične poezije in poezije številnih drugih kulturnih ljudstev. Najprej je pel v moških in ženskih asonancah, v nibelunški kitici in distihih, v tercinah in oktavah, njegovi so tudi prve gazele in glose, soneti in epigrami, romance in balade, elegije in satire. Pri tem natanko pozna duha vsakega verza in vedno izbere pravega ter čarobnost svoje poezije še stopnjuje z brezhibno čisto, raznovrstno rimo in ljubkim narečnim jezikovnim koloritom. Tako umetnost pesniškega upodabljanja v vseh smereh ustrezno zadosti miselno globoki notranji vsebini in vsaka posamična poetična tvorba je sama zase organska umetnina, kakršno lahko ustvari le genialna narava. Zato je tudi manj pomembno vprašanje, ali se je pesnikova individualnost do polnosti razvila v neprimerljivem epsko-lirskem »Krstu pri Savici« ali v prikupnih pesmih v

Slap Savica (izvir Save Bohinjke na Gorenjskem) (Ladislav Benesch)

ožjem smislu, v sonetih ali gazelah itn. Vse te stvaritve so, čeprav vsaka na svoj način, vendarle enako poduhovljene s čisto umetniško lepoto in milino in pesniku zagotavljajo častno mesto prvega klasika slovenske literature.

Novo literarno obdobje se začne leta 1843, ko je J. B l e i w e i s (rojen 19. novembra 1808 na Kranjskem, umrl 29. novembra 1881 v Ljubljani) ustanovil časopis » N o v i c e «, ki izhaja še danes, in z izjemno preudarnostjo, poznavanjem in rutino skoraj štiri desetletja vodil to podjetje ter ob tem razvijal tudi vsestransko literarno dejavnost. List je postal središče literature in zelo malo je sodobnih pisateljev, ki ga ne bi obogatili s svojimi prispevki. Čeprav je bil sprva namenjen poljedelskim in obrtnim interesom, so vendarle že na samem začetku imeli prednostno mesto v njem beletristika, tradicionalna literatura in narodopisje, kakor tudi skrb za različna strokovna znanja s posebnim upoštevanjem narodnih potreb in razmer. Zgodovinske, arheološke, etnografske, lingvistične, pravne, naravoslovne, kulturno- in literarnozgodovinske razprave in članki so se izmenjavali z novelami in umetniškimi pesnitvami, ljudskimi pesmimi, pravljičami in povedkami, miti in legendami, zbirkami pregovorov, zapisi o šegah in navadah itn. Zlasti v prvih dvajsetih letnikih »Novice« kažejo markanten organski razvoj literature in se kolikor mogoče navezujejo tudi na vse pojave zunaj njenega območja. Od nešteto sodelavcev si posebno omembo zaslužijo, zlasti če so bili tudi drugod pisateljsko dejavni ali so objavljali strokovna dela, M. Vertovec, M. Verne, Poženčan (M. Ravnikar), K. Robida, P. Hicinger, Orosl. Caf, Bož. Raič, J. Tušek, Fr. Levstik, M. Majar, Dav. Trstenjak, J. Trdina, J. Navratil, M. Cigale idr.; nadalje zbiralci produktov tradicionalne literature: G. Kobe, Rodoljub Ledinski (Ant. Žakelj), Jak. Volčič, M. Valjevec, Trstenjak; in nazadnje kot pesniki: Poženčan, Rodoljub Ledinski, Bl. Potočnik, Fr. Jeriša, Mirosl. Vilhar, Lovro Toman, Sim. Jenko, A. Umek,

Fr. Svetličič, Fr. Malavašič, Podgorski (L. Svetec), Fr. Cegnar, Matija Valjavec in posebej J. Koseski-Vesel (rojen 12. septembra 1789 v Kosezah na Gorenjskem, umrl 26. marca 1884 v Trstu), ki ga radi postavljajo, seveda bolj z individualno simpatijo kakor z umetniško kritičnim razumevanjem,

Anton Martin Slomšek (Gustav Frank)

ob bok Prešernu ali celo višje od njega. Primerjava ni le neprimerna, temveč je sploh nedopustna, s čimer pa se nikakor ne sme okrniti gotovo ne nepomembnih realnih odlik in zaslug Koseskega. Te so precej manj v njegovih izvirnih stvaritvah, ki le nejasno in enostransko izražajo njegovo

pesniško individualnost, kakor v nadvse plodoviti dejavnosti, ki jo je razvil kot prevajalec grških, italijanskih, angleških, nemških in ruskih mojstrov in poezije. Sicer so ga tudi kot takšnega drugi kmalu prehiteli (naj spomnimo le na odlične Cegnarjeve prevode Schillerjevega *Wilhelma Tella*, Marije Stuart in trilogije o *Wallensteinu*), toda če upoštevamo okoliščino, da je bil prvi, ki se je lotil naloge, povezane z vsakovrstnimi težavami, so videti manjše marsikatero pomanjkljivosti, ki so se pojavile pri njenem reševanju.

Tri leta po ustanovitvi »Novic« je Anton Martin Slomšek (rojen 26. novembra 1800 na Slomu v župniji Ponikve na Spodnjem Štajerskem, umrl 24. septembra 1862 kot lavantinski knezoškof v Mariboru) začel izdajati letopis »Drobtinice«, ki si je takoj utrl pot v najširše kroge in postal prava družinska knjiga. Čeprav so se okrog »Drobtinic« zbirale številne literarne moči (posebej Val. Orožen, Jož. Virk in Jož. Hašnik so poslali veliko pesniških prispevkov), pa je bil Slomšek vendarle vse življenje najbolj zagnan sodelavec in največ in najboljših prispevkov je prišlo spod njegovega peresa. Njegovi intelektualni vsestranosti ustreza neverjetno produktivna dejavnost (zbrana dela so zaenkrat ocenjena na petnajst zajetnih zvezkov, od katerih do zdaj obstajajo štirje), ki se izraža v mojstrski dikciji in v ljudsko svežem, čistem jeziku. Kamor koli že je dejavno posegel, povsod je ustvaril vsaj nekaj trajnega, deloma pa tudi izvrstnega in celo klasičnega, prav tako ga posebej kot biografa in mladinskega pisatelja doslej še ni dosegel nihče.

Z letom 1848 se v političnem, socialnem in narodnem življenju pojavijo novi tokovi, v literaturi pa deloma novi, deloma razširjeni interesi. Lovro Toman izda sodobno pesniško zbirko »Glasi domorodni« (1849): svobodnjaške in domoljubne pesmi, polne ognja in viharništva, vendar izražajo več retoričnega kakor pesniškega poleta in precej pomanjkljivo tehniko. Nastajajo društva s političnimi in literarnimi težnjami kakor tudi

več novih časopisov, od katerih so se zadnji med njimi, razen takrat 43. letnika »Zgodnje Danice«, povezali z reakcijo, s čimer so kmalu zatem ustvarili prostor drugačnim, boljšim. Poleg tega poseže vmes tako imenovano »ilirsko gibanje« in ima veliko tako navdušenih kot nadarjenih in v govorjeni in pisani besedi poučenih privržencev, vendar se ne uveljavi in ne prodre v širše plasti, za seboj ne pusti še kake druge trajne sledi razen občutka silno prevaranih upov.

Sprva kot vnet in skrben slovničar in leksikograf si je neprecenljive zasluge za literaturo pridobil izvrstni Anton Jančič (1828 do 1869), ko je neprekinjeno od leta 1852 pa vse do smrti tako požrtvovalno kot tudi neutrudno in zgledno razvijal to dejavnost kot izdajatelj in vodja periodičnih časnikov. Njegov beletristični in znanstveni mesečnik »Slovenski Glasnik« (1858 do vključno 1868) je bil epohalen in je ustvaril zbirališče najboljših avtorjev, predvsem iz mlajše generacije, med katerimi so se nekateri pokazali kot sijajni talenti. Poleg tega je izhajalo tudi njegovo »Cvetje iz domačih in tujih logov«, v katerem so bila objavljena obsežna izvirna dela (romani, zbirke pesmi in epske pesnitve) in prevodi (med njimi Sofoklejev Ajant, Ksenofontovi Spomini na Sokrata, Vergilova Georgika, Schillerjeva Wilhelm Tell in Marija Stuart, kakor tudi ruska, češka in poljska, italijanska in španska pesniška dela, itn.). »Slovenski Glasnik« je odlično nadomestil Stritarjev »Zvon« (1870; 1876 do vključno 1880), v katerem je beletristika dosegla izjemno stopnjo dovršenosti, za kar gre levji delež pripisati samemu izdajatelju. Kot naravno nadaljevanje teh prizadevanj z deloma razširjenim programom lahko razumemo Levčev »Ljubljanski zvon«, Sketov »Kres« in Tavčarjev in Hribarjev »Slovan« (prvi slovenski ilustrirani časopis), ki vsebujejo obilico beletrističnih in znanstvenih del in potrjujejo velik razmah literature. Ob tem je omembe vredno, da je poleg tega med približno tridesetimi časopisi

danes že veliko strokovnih revij, katerih dejavnost je kot nalašč za posebna področja literature. Za namene specialnih literarnih interesov pa so nastale še druge posebne ustanove, ki zelo uspešno izpolnjujejo svojo nalogo. Tako »Slovenska Matica«, ki si je postavila za cilj gojenje znanosti in se pravkar lahko ozre na uspešno 25-letno dejavnost; »Dramatično društvo« (obstaja od leta 1867), ki je doslej literaturo obogatilo s približno sto gledališkimi igrami (deloma izvirna dela, deloma prevodi) in leta 1852 ustanovljena »Družba sv. Mohora«, ki skrbi, da se obilno steka literatura vseh plasti naroda. Trenutno šteje več kot 46.000 članov, od katerih vsak letno prejme šest knjig v skupnem obsegu skoraj sto tiskarskih pol, tako da torej letno pride v roke naročnikov več kot četrto milijona knjig – resnično ustanova, kakršne po razmerju s številom prebivalcev najbrž nima nobena druga literatura. Vse te knjige so napisane v najčistejši knjižni slovenščini, dokaz, da slovenska literatura ni rastlina iz rastlinjaka, in hkrati najprepričljivejša ovržba fraze, ki so jo nepoklicani razglašali do onemoglosti, namreč, da je slovenski jezik ljudstvu nerazumljiv. – Toliko v bežnih obrisih o nastajajočih zbirnih središčih zdajšnjega literarnega gibanja. Čeprav smo se morali odpovedati vsakršnim detajlom, naj tu vendar namenimo nekaj prostora vsaj najboljšim pesnikom in pripovednikom iz bližnje preteklosti in sodobnosti. Med prvimi so po stopnji in načinu Prešernu kongenialne pesniške nature Sim. Jenko, Fr. Levstik, Krilan (Jos. Pagliaruzzi), Sim. Gregorčič, Jos. Stritar in Gorazd (A. Aškerc). Poleg njih še: Miroslav Vilhar, ki v sebi združuje pesniški in skladateljski talent, Rodoljub Ledinski, A. Umek, Fr. Cegnar, M. Valjavec, brata Franc in Jožef Cimperman, A. Funtek, Luiza Pesjak, J. Jenko (Mirko) in nekateri močno vzpenjajoči se talenti mlajše pesniške generacije, kot so Jož. Kržišnik, Fr. Gestrin in drugi. Še bogatejša je literatura odličnih pripovedovalcev, med njimi naj omenimo: Sim. Jenka,

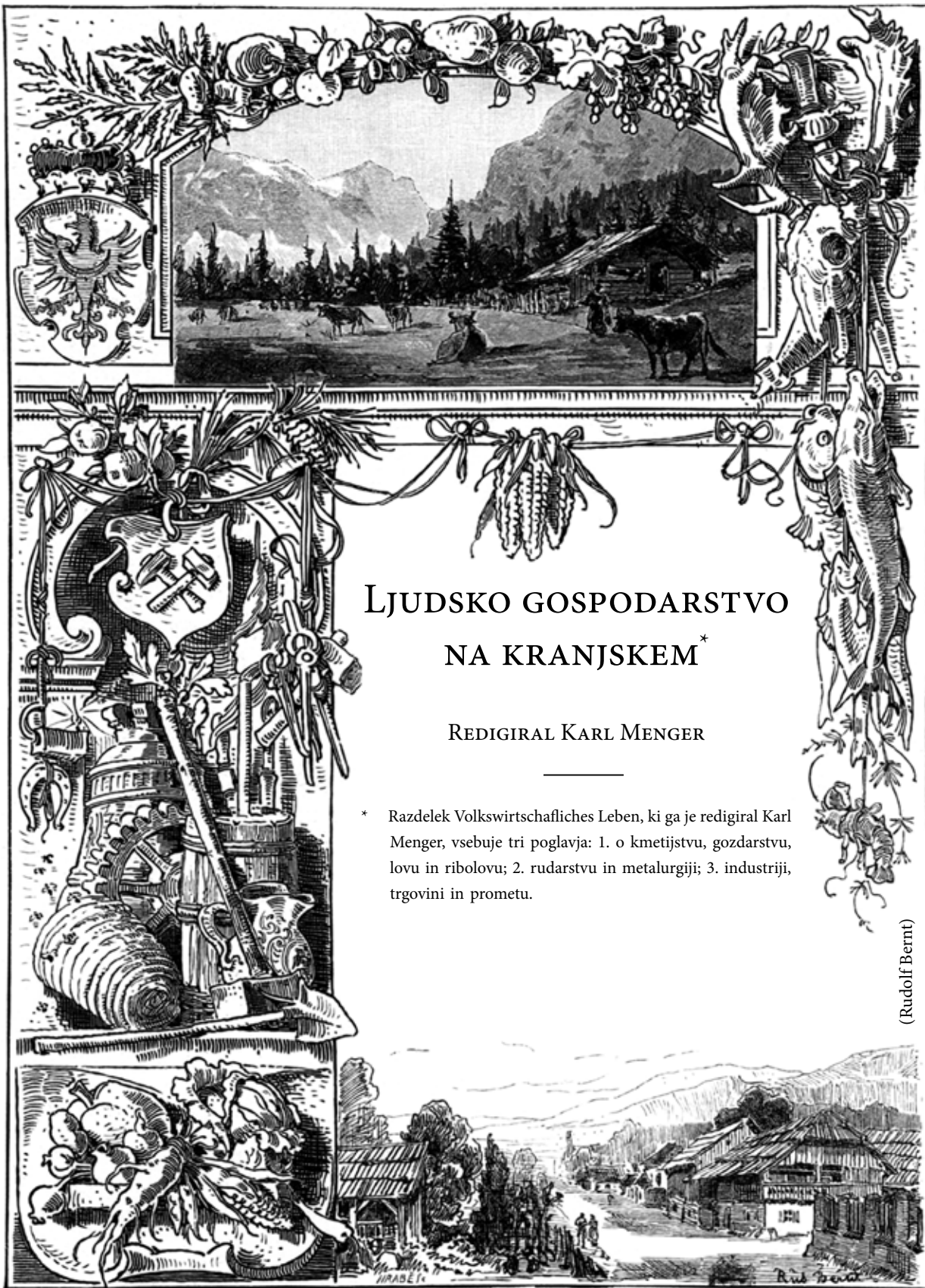
Val. Mandelca, Fr. Erjavca, Fr. Levstika, Val. Zarnika, Jos. Ogrinca, Samostala (M. Tonejca), J. Mencingerja, J. Stritarja, J. Trdino, J. Vošnjaka, I. Tavčarja, J. Kersnika, J. Stareta, Fr. Detelo, A. Kodra in kot najodličnejšega med njimi Jos. Jurčiča, Prešerna romana in novele, ki je s svojo tragedijo »Tugomer« pokazal sijajno dramsko nadarjenost.

Z občutkom zadovoljstva nas navdaja, če se nam je posrečilo ustvariti potreben pregled nad sodobno razvojno fazo literature. Na vseh področjih duhovnega življenja je opaziti razveseljiv polet. Kakor nikdar poprej povsod vlada živahna ustvarjalnost in število sposobne delovne sile narašča iz leta v leto – same okoliščine, ki hkrati dovoljujejo veličasten pogled v prihodnost.

(Rudolf Bernt)

LJUDSKO GOSPODARSTVO NA KRANJSKEM*

REDIGIRAL KARL MENGER

* Razdelek Volkswirtschaftliches Leben, ki ga je redigiral Karl Menger, vsebuje tri poglavja: 1. o kmetijstvu, gozdarstvu, lovu in ribolovu; 2. rudarstvu in metalurgiji; 3. industriji, trgovini in prometu.

(Rudolf Bernt)

POLJEDELSTVO IN GOZDARSTVO, LOV IN RIBOLOV*

Gustav Pirč

Raznovrstnost oblikovanosti tal kakor tudi različne podnebne razmere, ki so posledica geografskega položaja in razgibanosti ozemlja, so na Kranjskem razlog za tako različno uporabo tal kot le v malokateri deželi Avstrije. Na razmeroma majhni površini deset tisoč kvadratnih kilometrov,¹ od katerih je 87,71 odstotkov rodovitnih, so združene najrazličnejše gospodarske dejavnosti in različne uporabe tal, od alpskega pašnika na območju ruševja do vinogradniške kulture v dolinah jugozahodne Kranjske, ki ne poznajo snega in kjer zimzeleni lovor spominja na sosedstvo s sončno Goriško grofijo.

Razdelitev dežele na Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko ustreza sestavi tal, podnebnim razmeram in gospodarski dejavnosti prebivalcev. Gorenjska z gorami in dolinami spada v Alpe; gričevnata Dolenjska večinoma v vzhodno alpsko predgorje; Notranjska pa ima kraška tla in čeprav večji del pripada še gozdnatemu Krasu, pa vendarle, kolikor bolj prihajamo na jug, vse bolj dobiva kraški značaj, za katerega so značilni viharji burje in poletna suša.

---

* Prevod poglavja Land- und Fortwirtschaft, Jagd und Fischerei. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain. [Bd. 8]. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 475–491.

¹ V izv. hundert Quadratmyriametern, pri čemer je 'myriameter' stara oznaka za 10.000 m oz. 10 km.

Ustrezno položaju tega dela dežele je podnebje Gorenjske alpsko z močnimi krajevnimi spremembami, a je kljub temu večinoma naklonjeno poljedelstvu. Dolenjska ima zaradi kratke zime in tople jeseni pretežno vinorodno podnebje, vendar vlažna pomlad s pozebami pogosto povzroči veliko škode. Za Gorenjsko, razen visokogorskih dolin, in za Dolenjsko je posebej pomembna topla jesen, ki kmetovalcu omogoča pridelavo strniščnih kultur. Kras, in k temu spada daleč največji del Notranjske in delček nanjo meječe Dolenjske, leži večinoma v območju ekvinokcijskega deževja. Ima dolga poletja, kratke in mile zime, z deževjem bogate pomladi in pozne jeseni. Zaradi teh podnebnih razmer mora kmetovalec na Krasu pričakovati poletno sušo kakor tudi skoraj vse leto zaganjanje viharne burje in temu prilagoditi svoje gospodarstvo.

Splošno gospodarsko stanje v deželi je bilo povsem dobro prilagojeno prejšnjim krajevnim razmeram, ne ustreza pa več sodobnim prometnim povezavam. Te zahtevajo napredno preoblikovanje, ki se v deželi tudi čedalje bolj širi. Da se to v ustrezni meri ni začelo že prej, ni kriv toliko kmečki stan, ki velja za trgovsko in tehnično zelo nadarjenega, pač pa predvsem splošne razmere. Deželi primanjkuje veleposestev z vzorčnimi gospodarskimi obrati. Za kmetijski napredek je velika ovira tudi razdrobljenost obdelovalnih površin in gozdov v posamičnih delih dežele, kjer npr. na Gorenjskem, zelo majhna kmečka posestva neredko sestavlja 20 ali več razpršeno ležečih parcel. Glede velikosti kmečkih posestev bi lahko na Gorenjskem na »hubo«² računali povprečno od 18 do 20 hektarjev, od katerih pa je več kot polovica gozda. Na Notranjskem posesti obsegajo približno 28 hektarjev, od katerih pa so največ tri petine kmetijsko uporabljene površine in

---

² Mišljeno je kmečko posestvo.

komaj trije hektarji polja. Razmere na Dolenjskem so podobne tistim na Gorenjskem, le da je v tem delu dežele znaten del v zakup danih zemljišč v deželni knjigi vpisan kot veleposest.

Kranjske kmetije zaznamuje njihovo okolje in, kolikor je mogoče, so prilagojene vremenskim razmeram. Prijetna gorenjska kmetija z obsežnimi prostori je na splošno podobna kmetijam v drugih avstrijskih alpskih dolinah, le da je zanjo značilna posebej visoka streha na zatrep. Gospodarsko poslopje je navadno enonadstropno. Senik in gumno sta v zgornjem nadstropju; spodaj so lope za orodje in neredko tudi hlev. Da je mogoč dostop do gumna, je stavba zgrajena bodisi na pobočju ali pa ima dovozno klančino. Kleti, ki so namenjene shranjevanju sadnega mošta, mleka in drugih produktov, okopavin, kislega zelja, kisle repe idr., so vedno v dobrem stanju. Nekoč običajne lesene, s slamo pokrite stavbe se čedalje bolj umikajo trdno zidanim zgradbam, pokritim z opekami ali skrilavcem. Tip gorenjske kmetije se razprostira tudi še na Dolenjsko in Notranjsko, dokler ga zaradi drugačnih gospodarskih razmer postopno ne nadomesti bistveno drugačna gradnja. Ustrezno gospodarjenju v vinorodnih področjih gradnja dolenjske kmetije manj upošteva potrebe poljedelstva, ki je v primerjavi z vinogradništvom le postranskega pomena. Prostorske razmere so omejene, zato dolenjski vinogradnik svoje zaloge vina in vinarsko orodje hrani večinoma v lesenih vinogradniških kletih, imenovanih » z i d a n i c e « . Dolenjska kmetija je največkrat zgrajena še iz lesa, vendar pogosto pobeljena, okrašena s pisanimi poslikavami in pokrita s slamo. Notranjska kmetija se, kolikor globlje leži na Krasu v pravem pomenu besede, bolj približuje tipu italijanskih kmečkih stavb, obenem pa je zaradi uničevalske burje izredno trdna. Razen redkih izjem, imajo kraške kmetije trdne zidove, na strani, s katere piha burja, so brez oken in pokrite z nizko in težko streho.

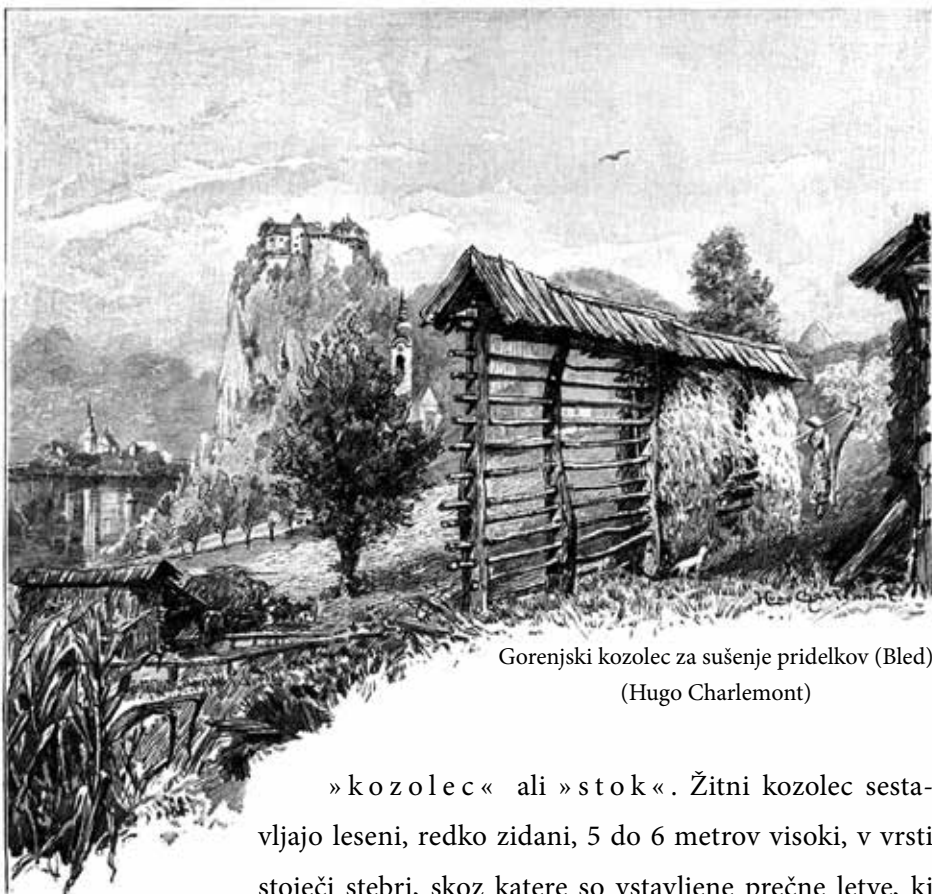
Krovni material je lesena opeka, tako imenovani »k o r i t i«,³ ki so obteženi s kamni. Pri starih stavbah še najdemo več centimetrov debele, z malto povezane plošče iz apnenca, ki so jih uporabljali kot gradivo za streho in druga poleg druge tesno spojene počivajo na težkih hrastovih strešnih konstrukcijah. Kraške kmetije sestavlja večinoma ena sama enonadstropna stavba, v kateri so vsi bivalni in gospodarski prostori. Vinske kleti so v dolini Reke in Vipavski dolini sestavni deli kmetije, zaradi kamnitih tal in oteženega izkopavanja zemlje pa so skoraj vedno nad tlemi, zato obdelava vina med vročim poletjem zahteva posebno skrbnost.

Kmečki inventar, ki služi kmetijski dejavnosti, je na Gorenjskem zelo obsežen, prav tako na Notranjskem, kjer je poleg tega izdelan iz trdnega materiala. Dolenjec se zadovolji s skromnejšim inventarjem, zlasti njegovo poljsko orodje je pomanjkljivo. Zaradi prizadevanja ustreznih služb se kmetijsko orodje vsepovsod množi in izboljšuje; kmetijski stroji za majhne obrate se vse bolj uveljavljajo, zlasti rezkalniki, mlatilnice in stroji za čiščenje žita.

Nj i v e zavzemajo 14,42 odstotkov produktivne površine dežele. Na Gorenjskem so skoraj v vsakem kraju obdelane drugače. Kjer je dovolj pašnikov, namreč alpskih pašnikov, skoraj brez premorov pridelujejo žito na maloštevilnih, vendar zelo dobro pognojenih poljih. Na večini območij Gorenjske in Dolenjske, deloma tudi na Notranjskem, žanjejo dvakrat v letu, saj takoj po žetvi na strniščih posejejo ajdo ali strniščno repo. V primerjavi s severno ležečimi deželami so posledica tega postopka precejšnji razločki v gospodarjenju, posebej v razporeditvi dela in v kmečkih stavbah. Ker požeto žito zaradi strniščnih kultur takoj pospravijo s polja, se mora posušiti zunaj polja. Temu je namenjena priprava za sušenje žita, tako imenovani

---

³ Korci.

Gorenjski kozolec za sušenje pridelkov (Bled)
(Hugo Charlemont)

»kozolec« ali »stok«. Žitni kozolec sestavljajo leseni, redko zidani, 5 do 6 metrov visoki, v vrsti stoječi stebri, skoz katere so vstavljene prečne letve, ki tvorijo približno pol metra visoka nadstropja. Vse skupaj je pokrito z ozko streho. Pogosto vzporedno postavijo dva takšna kozolca in ju povežejo s prekladami v dvojni kozolec.⁴ Kozolci stojijo bodisi ob robu njive ali v kmetiji najbližjem sadovnjaku, včasih tudi ob sami kmetiji. Žitni kozolci služijo tudi za sušenje detelje in sena in so v pozni jeseni zelo koristni pri košenju otave, zlasti pa pri žetvi ajde. Odseki med stebroma žitnega kozolca se imenujejo okna; na Gorenjskem imajo kozolci 20 in več takšnih oken.

⁴ Doplar.

Proti Dolenjski in Notranjski je vse bolj v rabi kratek dvojni kozolec, ki je pokrit s skupno streho. Zgornji notranji del obenem služi kot skedenj, medtem ko spodnji del uporabljajo kot shrambo za žito. – Na Notranjskem je povsod tam, kjer so tla podobna gorenjskim, tudi način obdelave precej podoben; kolikor bolj pa prodiramo na pravo kraško območje, in to velja tudi za dolino Reke in Vipavsko dolino, toliko večje so razlike v obdelavi. Notranjski kmet si prizadeva predvsem za to, da bi požel čim več koruze; pogosto jo leta in leta sadi na isti njivi. V Vipavski dolini po krompirju, če je le mogoče, pridelujejo še strniščno repo. Na precej visoko ležeči planoti reke Pivke je treba omeniti zelo razširjeno pridelovanje krme; krmo, zlasti seno, prodajajo v Trstu. Na splošno na tem področju komaj lahko govorimo o rednem kolobarjenju.

Na Gorenjskem in Notranjskem zelo skrbno obdelujejo zemljo, pri tem se posebej odlikuje Vipavska dolina. Na splošno so priljubljene ozke gredice, ki so na nekaterih območjih zaradi zelo tanke plasti krnice neredko široke komaj en meter. V vsakem pogledu posebna je kmetijska izraba Ljubljanskega barja, na katerem zdaj že skoraj povsem prevladujejo kulture in ga njegovi lastniki pridno obdelujejo.

Med glavne kranjske poljščine sodijo pšenica, koruza, oves, ajda, fižol, krompir in strniščna repa. V manjših količinah pridelujejo: rž, ječmen, proso, koruzo, sirek,⁵ grah, lečo in krmno peso. Od trgovskih rastlin sta po vsej deželi razširjena samo lan in na Dolenjskem konoplja. Razen fižola in prosa, prodajo vse poljščine v deželi sami, tako da zadovoljijo lastne potrebe, razen po pšenici in koruzi. Pomembna je produkcija semena detelje, ki ga uspešno izvažajo v tujino.

---

⁵ V izv. Sirk, Moorhirse. Sirk je pogosto sopomenka koruze, sirek pa je koruzi podobna kulturna rastlina.

Dežela ima razmeroma veliko travnikov; ti zasedajo 17,4 odstotkov rodovitne površine in so glavna opora pomembne pridobitne dejavnosti, živinoreje. Prav tako je dežela bogata tudi z dobrimi, vendar žal premalo kultiviranimi pašniki, ki tvorijo 21,69 odstotkov rodovitne površine. Gorenjska ima poleg tega še zelo obsežne alpske pašnike, katerih načrtno vzdrževanje se širi z rastočim pomenom mlekarstva.

V kranjski deželi so zaradi ugodnih podnebnih razmer dane vse možnosti, da se s a d j a r s t v o razvije v eno od glavnih pridobitnih kmetijskih dejavnosti. Hladne zime, ki so lahko škodljive za sadno drevje, so celo v najhladnejših legah Kranjske zelo redke, še redkeje so spomladanske pozebe, pogubne za pomladno cvetenje sadnega drevja. Dežela je že zdaj bogata z najrazličnejšim sadnim drevjem. Čeprav je v samem vrhu Notranjska, posebej Vipavska dolina z zlahotnim zgodnjim sadjem, kot so češnje, marelice, grozdje in drugo, tudi drugi deli dežele ne zaostajajo v predelavi sadja (jabolka, hruške in slive). V zadnjem času se posveča veliko pozornosti tudi namiznemu sadju. Kmetovalci so se z uspešnim izvozom sadja v zadnjih desetletjih začeli zavedati vrednosti prizadevanja najrazličnejših kranjskih kmetijskih družb in zdaj se vsepovsod izboljšav v sadjarstvu lotevajo zavzeto in s pravim razumevanjem.

Za kmetovalce vzhodnega in jugovzhodnega dela Dolenjske je v i n o - g r a d n i š t v o glavna pridobitna dejavnost, zlasti v okrajih Krško, Novo mesto in Črnomelj.⁶ Vinogradništvo je na Notranjskem izjemnega pomena le v Vipavski dolini, kjer se z njim intenzivno ukvarjajo. Gojenju vinske trte je namenjenih 1,02 odstotka rodovitne površine. Podnebje je za vinogradništvo večinoma zelo ugodno, škoda zaradi zmrzali je redka in neznatna.

---

⁶ V izv. Gurkenfeld, Rudolfswerth, Černembl.

Ugodno poletje in lepa jesen omogočata, da grozdje vselej dozori, četudi je vsebnost sladkorja v moštu po letnikih zelo spremenljiva. V tem pogledu so razmere še precej ugodnejše v Vipavski dolini, v njenem topllem podnebjju grozdje z visoko vsebnostjo sladkorja dozori že v prvi polovici septembra. Dolenjskemu vinogradništvu je v zadnjih letih zaradi tuje konkurence, bolezni vinske trte in pojava trtne uši donosnost močno upadla, vendar je upati, da bodo tudi tu vinogradništvo uspešno dvignila na višjo raven prizadevanja oblasti in poklicnih združenj za uvedbo boljših sort trt in izboljšanje kletarstva. Sorte vinskih trt v dolenskih vinskih goricah so pri kmečkih vinogradih skoraj brez izjeme mešane in večinoma manjvredne. Glavne sorte vinske trte so: *drobna belina*, *kraljevina*, *primorščica*, *vipavščina*, *lipina*, *javor*, *mozlavina*, *zelenika*, *tična*, *drobna črnina*, *tičenska črnina*⁷ itn. Vse bolj se širi načrtno kletarstvo, vendar so ovira nezadostni kletarski prostori. Ti so skoraj izključno v vinogradih postavljene lesene hišice domače izdelave, imenovane »*zidanice*«, ki mlademu moštu ne nudijo dovolj zaščite pred mrazom, poleti pa pred vročino. Vsekakor pa veliko prispevajo k poetičnosti dolenskega vinogradništva, so ljubka dekoracija v vinorodnem okolišu in poživijo pokrajino. Prijetno kiselkasto, vendar nekoliko manj kakovostno dolensko vino je poznano s trgovskim imenom *marvin*⁸ in ga prodajo večinoma v sami deželi.

Na Notranjskem, zlasti v Vipavski dolini, je vinogradništvo opazno napredovalo zaradi delovanja tamkajšnje šole za vinogradništvo. Žal dobro, za okus porabnikov pa večinoma pretežno vipavsko vino ne gre zlahka v prodajo. V Vipavski dolini vinsko trto gojijo tudi na ravnini, kjer med

---

⁷ Sorte so tako navedene v izvirniku.

⁸ V izv. *Marwein*, star izraz za dolenski cviček.

Zelenjavna tržnica v Ljubljani (Adolf Wagner)

njivami posadijo vrste trte, imenovane »*plante*«. Kranjska pridelava letno pribl. 200.000 hektolitrov vina, od tega okrog 30.000 na Notranjskem.

Vrt n a r s t v o je razširjeno po vsej deželi; skoraj vsaka kmetija ima svoj vrt, kjer pridelajo vsaj zelenjavo za domače potrebe. Večje in lepo obdelane vrtove najdemo v deželni glavni mestu Ljubljani ter na gosposkih podeželskih posestvih.

Gojenje zelenjave je kot pridobitna dejavnost bolj razširjeno in načrtno med prebivalci ljubljanske mestne četrti »*Krakovo*«. Posebej je treba omeniti kranjske nasade zelja, ki ga na obširnih zeljnih njivah, imenovanih »*zelniki*«, gojijo po vsej deželi za lastne potrebe, v okolici Ljubljane pa tudi za izvoz. Ljubljansko kislo zelje, zapakirano v majhne lesene sode, je prav ugleden izvozni artikel in se prodaja celo na Vzhodu. Vipavska dolina prideluje nežnejšo pomladansko zelenjavo.

Dežela Kranjska je zaradi oblikovanosti tal, razširjene pridelave krme in zlasti zaradi številnih pašnikov kakor ustvarjena za ž i v i n o r e j o . Kranjski kmetovalec tudi čedalje bolj spoznava koristi smotrnega razvijanja te dejavnosti. Za naše kmetovalce sta postali znaten vir dohodkov močno izboljšani konjereja in govedoreja. Tudi prašičereja in ovčereja nista zanemarjeni in na Kranjskem se še vedno veliko pozornosti namenja že dolga leta cvetočemu čebelarstvu.

Kranjski stalež konj lahko ocenimo na okrog 22.000 konj. Glede k o n j e r e j e se dežela deli na dve vzrejni področji. Na Gorenjskem je razširjen izključno težki noriški konj, na Notranjskem in Dolenjskem pa dajejo prednost lažjim pasmam. Tudi tuji kupci priznavajo, da je na Gorenjskem obilo dobrega konjerejskega materiala, in včasih je kar težko zadovoljiti potrebe tirolskih in bavarskih kupcev, ki so za enoletne žrebičke noriške rase pripravljeni plačati najvišje cene. To velja tudi za Notranjsko in

Dolenjsko, kjer potomce erarične, večinoma angleške, orientalske in lipiške pasme, po visokih cenah prodajo v tujino, zlasti v Italijo. Najboljše težke vprežne konje ima politični okraj Radovljica; lažje delovne konje vzrejajo v političnem okraju Krško ter v okolici Ljubljane in Postojne. Zaradi vpliva cesarskih dvornih kobilarn v Lipici in Prestranku se odlikuje zlasti kraški konj s trdimi kopiti in močnim okostjem.

Kranjska govedoreja, s staležem 225.000 goved, zaradi lokalne sestave tal in izredno razdrobljene posesti nikjer ne kaže enotne pasme. Kranjska goveja pasma je bila prvotno mešanica belih, rumenih in rdečih, iz rase primigenus⁹ izhajajočih živali. Z večjo rentabilnostjo govedoreje se je

Alpski pašnik na Gorenjskem (Hugo Charlemont)

⁹ Rod primigenus, prednik današnjega goveda; divje govedo, razširjeno po Evropi.

začelo oplemenjevanje. Dosledno križanje z dobrimi tujimi rasami je bilo v vsej deželi prepričljiv uspeh. Cesarsko-kraljeva Kmetijska družba za Kranjsko je določila dve vzrejni področji, in sicer alpsko območje Gorenjske in druge dele Kranjske. Na prvem območju so s pomočjo državnih subvencij uporabili bike belanske pasme,¹⁰ na drugem pa bike iz doline Mürz,¹¹ tako da zdaj v vsej deželi že več kot 50 odstotkov goveda kaže zunanje značilnosti oplemenjevalnega materiala.

Uporaba mleka je manj ugodna, saj so ga doslej obravnavali le kot postransko reč, in so govedo redili večinoma za meso in za vprego. Predelava mleka v sir je bila in je še danes precej preprosta, in sicer večinoma za domače potrebe. Pri tem pa je bil že narejen prvi korak k izboljšanju, kajti trenutno na Gorenjskem zelo uspešno deluje že enajst sirarskih zadrug. Nadaljnji napredek v tej smeri je toliko bolj pričakovati, ker vasem podobne naselbine na alpskih pašnikih Kranjske izredno lajšajo zadružno predelavo mleka. Predelava mleka je deležna večjega zanimanja v bližini mest, zlasti v okolici Ljubljane. Med mlečnimi produkti, ki spadajo med kranjske izvozne artikle, je omembe vredno maslo, ki se lahko pohvali z donosno prodajo v pristaniških mestih Avstrije.

P r a š i č e r e j a je v deželi manj pomembna. Je pa zato toliko pomembnejše pitanje prašičev za domače potrebe in za izvoz. To ponazarja zlasti okoliščina, da je bilo pri zadnjem štetju živine pri staležu 73.130 prašičev le 4952 prašičkov. Prevladuje domača kmečka pasma, ki je pogosto križana

---

¹⁰ V izv. Mölltaler, po dolini reke Molne (Mele, Bele) na avstrijskem Koroškem. To je vrsta pincgavskega goveda, z mešanjem je na Gorenjskem nastalo cikasto govedo.

¹¹ V izv. Mürzthaler Race, po reki Mürz (pritok Mure, im. tudi Mala Mura) v vzhodnih Alpah na avstrijskem Štajerskem.

s hrvaškim prašičem. Zelo redko je uporabljen angleški vzrejni material, saj je ta za običajno vzrejo v tej deželi mnogo preobčutljiv. Mlade prašiče za pitanje uvozijo večinoma s Hrvaškega.

O v a c je v deželi približno 67.000, njihova reja zavzema le podrejeno mesto. Ovčereja je pomembnejša le na Notranjskem, zlasti na Krasu, kjer z ovco izrabijo najrevnejše pašnike. Domača pasma je izredno skromna avtohtona ovca z grobo volno, ki so jo šele v zadnjem času nekoliko oplemenitili z jezerskimi ovcami; volno v deželi predelajo v grobe materiale, ovčje mleko pa v ovčji sir, ki se na Kranjskem in na Primorskem prodaja po dobičkonosnih cenah.

Nekoč zelo pomembna k o z j e r e j a, se zaradi zakonov o gozdovih čedalje bolj umika, čeprav se kranjske koze odlikujejo po skromnosti in visoki mlečnosti. Današnji stalež šteje približno 15.000 koz.

P e r u t n i n a r s t v o je pomembno po vsej deželi. Na Dolenjskem poleg običajne kmečke kokoši v omembe vredni količini gojijo tudi purane in gosi. V deželi je pomemben tudi izvoz jajc.

Č e b e l a r s t v o, ki obsega več kot 32.000 panjev, se razvija zelo živahno, k čemur nemalo prispeva pridelovanje ajde. Jeseni več tisoč panjev z gora prenesejo na čebeljo pašo v dolino, kjer jih postavijo v velike čebelnjake. Kranjsko čebelarstvo slovi že od nekdanj: Kranjec Janša¹² je že v letih od 1770 do 1773 deloval kot učitelj čebelarstva v Augartnu na Dunaju. S kranjsko čebelo zaradi njene marljivosti in krotkosti poteka živahna izvozna trgovina v najbolj oddaljene dežele. Kranjski panj je dolga, nizka, prizmasto oblikovana lesena škatla, ki ima v zadnjem času pogosto premični okvir.

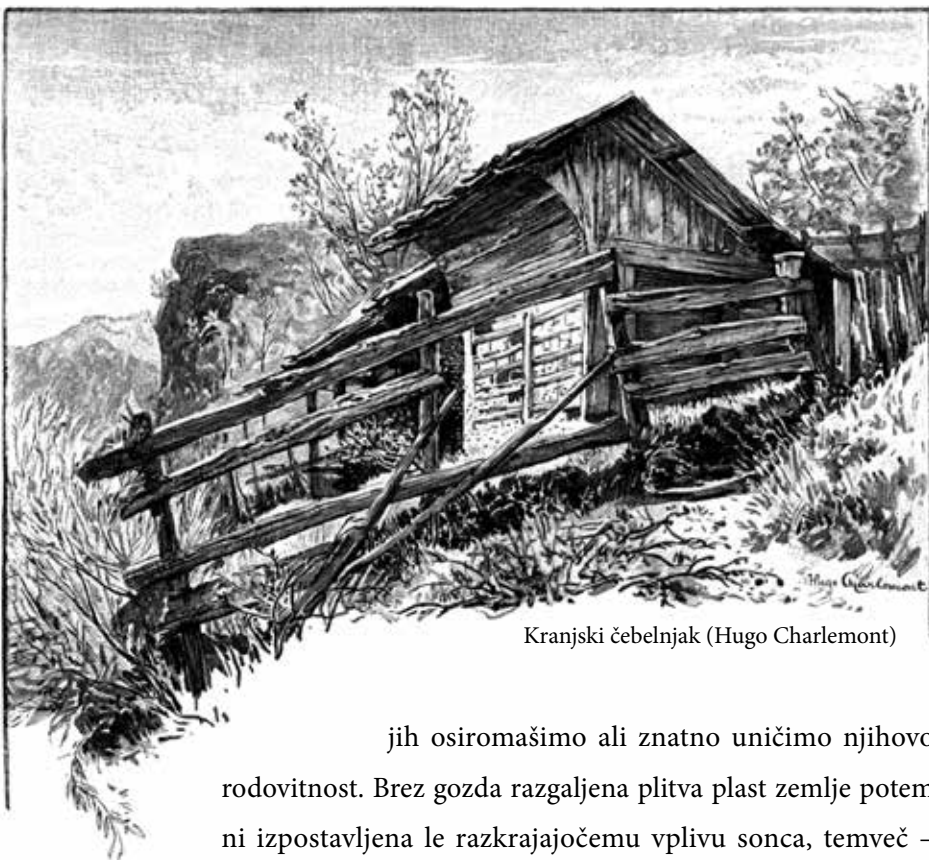
¹² V izv. Janža. Gre seveda za Antona Janšo (1734–1773), čebelarja in slikarja, prvega učitelja čebelarstva na Dunaju.

Panji so v čebelnjaku zloženi drugi na drugih. Na čelni strani jih vaški umetniki navadno barvito poslikajo s prizori iz ljudskih pripovedk ali svetopisemskih zgodb.

Številne večje in manjše reke, potoki in jezera v deželi so ugodna bivališča za najrazličnejše vrste r i b . Stalež plemenitih rib je na Kranjskem zelo pomemben in obseg še narašča, kolikor bolj se ribištvo ureja in tudi širše plasti prebivalstva razumejo in priznavajo prizadevanja zainteresiranih krogov. V Savi, največji reki v deželi, je na prvem mestu sulec, medtem ko je v gorskih potokih zelo razširjena postrv. Od plemenitih rib je treba omeniti še lipana. Tudi ščuka pri nas ni redka. Zanimivo je ribje bogastvo v Cerknjskem jezeru. Jezero vsako leto odteče po podzemnih kanalih in ob tej priložnosti ulovijo velike količine rib, ki jih uporabijo sveže ali jih posušijo. Kranjska slovi po velikih in lepih rakih, zlasti tistih iz Krke in drugih dolenskih rek, toda račja kuga je v zadnjih letih močno zmanjšala njihovo število.

S s v i l o g o j s t v o m se ukvarjajo le še v Vipavski dolini in nekaterih kraških krajih, ki mejijo na Primorje. Vendar je ta panoga močno nazadovala zaradi boleznih gosenic in manjše donosnosti.

Kranjski g o z d o v i skoraj brez izjeme rastejo na apnenčastih tleh, kar jim daje značilno podobo. Tako kakor jih nasploh odlikuje bogastvo flore, je zanje značilen tudi hiter in bogat prirast lesa. Apnenčasta kamnina praviloma ni ugodna za ustvarjanje globokih vegetacijskih plasti, ki so se lahko v naših gozdnih hribih nabrale mehansko zaradi visokih in strmih pobočij. Poleg tega so za naša apneniška gorstva značilni votlinasti sloji v globini in nenavadno ostro, zelo razbrazdano in kotanjasto izoblikovano površje. Gozdna tla apneniškega gorstva so tako na Kranjskem bolj kakor kjer koli druge odvisna od tega, da se ohranjajo in dopolnjujejo z rastlinskimi snovmi. Če jim to onemogočimo, s tem da gozd skrčimo ali zmanjšamo,

Kranjski čebelnjak (Hugo Charlemont)

jih osiromašimo ali znatno uničimo njihovo rodovitnost. Brez gozda razgaljena plitva plast zemlje potem ni izpostavljena le razkrajajočemu vplivu sonca, temveč – zaradi prepustne in votlinaste strukture tal – tudi odnašanju po globini. Zaradi teh posebnosti apneniškega gorstva so dobra polovica rodovitne površine absolutna gozdna tla; tudi velik del naših pašnikov je nastal zgolj z nerazumnim krčenjem gozda.

Na peščenjakovih, peščenih in prodnatih tleh raste le neznatni del gozdov. Zemeljske plasti teh formacij, ki so značilne večinoma za gričevja in ravnine, imajo globlja tla in jih ne prizadenejo omenjene slabosti gozdarstva; pa vendar gozdovi, ki rastejo na takšnih tleh, po rodovitnosti daleč zaostajajo za tistimi na apneniških tleh, okoliščino lahko pojasni pretirano steljarjenje, ki vedno prizadene gozdove, ki ležijo najbližje kmetiji.

Na ohranitev gozdov je močno vplivala zlasti izoblikovanost terena. Če odmislimo ljubljansko, sorško in krško ravnino, ki jih lahko ocenimo na približno 13 kvadratnih milj, so na Kranjskem samo gore in doline. Gorovje je redko mehko oblikovano, največkrat je strmo raztrgano, skalnato, razbrazdano od grap in prekinjeno z mogočnimi masivi skalnatih razbitin, s prepadi v temačno globino; doline so ostro zarežane, ozke, zlasti na Gorenjskem so večkrat izpostavljene poplavljanju divjih voda, na Notranjskem pa podzemnim, iz gorskih masivov pritekajočim vodam, in se le redko razširijo v večje rodovitne ravnine. Glavnina gorenjskih gozdov je na nadmorski višini od 2000 do 5000 čevljev,¹³ in čeprav lahko na strjene gozdove delno naletimo še višje, na ruševje na predalpskem območju tudi nad 6000 čevlji, vendarle ni mogoče spregledati, da se meja lesne vegetacije spušča. Kjer se danes gozdno rastje ohrani le v redki, slabotni hosti, neredko najdemo – od viharja izruvane, najbrž še trdno v golih skalah ukoreninjene – trohneče ali sušeče se smreke in macesne, katerih velikost ustvarja nemajhen kontrast z nizkim rastjem ob njih. S pridobivanjem lesa in pašništvom je najbrž za vedno konec tam, kjer je bila v golosekih predalpskega območja doma oglarska umetnost, pozneje pa črede ovac, kjer so podtaknjeni pašniški požari uničili alpske gozdove. Zaradi tega n o t r a n j s k i gozdovi presegajo gozdno področje le na 5600 čevljev visokem Snežniku. Glavnina gozdov se širi po terasi na 1500 do 4000 čevljev nadmorske višine. Vprašanjem gozdne politike daje univerzalen pomen dejstvo, da ponovna pogozditev kraških področij in skrbno ohranjanje njihovih gozdnih ostankov nista pomembna le za prebivalce Krasa, temveč je brez takšne skrbi za gozd nepredstavljiv gospodarski razmah primorskih predelov.

---

¹³ Dolžinska mera, okrog 30 cm.

Dolenjsko hribovje precej zaostaja za zgornjo gozdno mejo, ko s Snežnikom doseže najvišji vrh (4000 čevljev) v goteniškem gozdu, glavčina gozdov pa se širi na višini med 1000 in 2500 čevljev. Prave kraške formacije segajo globoko v dolensko hribovje, kjer so se zaradi neugodnih prometnih razmer še ohranili bogati gozdni zakladi. V tukajšnjih bukovih in jelkovih gozdovih zaslutimo, kako veliko izgubo je zaradi izkrčitve gozda utrpela Notranjska in bi jo zaradi podobnega uničenja lahko tudi Dolenjska.

Kranjski gozdovi zavzemajo površino 442.309 hektarjev ali 44,4 odstotkov celotne dežele. Štirje odstotki gozdov so državni, 25 odstotkov pripada veleposestnikom, 20 odstotkov je občinskih in združenih gozdov, 51 odstotkov pa jih je v lasti malih posestnikov. Kar 50.878,31 hektarjev spada k fidejkomisnim¹⁴ gozdovom, 2489,81 hektarjev pa cerkvenim ustanovam in organizacijam.

Glede porazdelitve vrst lesa so listnati gozdovi (s približno tremi petinami) znatno obsežnejši od iglastih. Med listavci prevladujejo bukev, vrste hrasta *ceris*, *robus* in *pedunculata* in žlahtni kostanj. Poleg tega se posamič ali v čistih nasadih v majhnem obsegu pojavljajo še: navadni gaber, črni gaber, jesen, brest, javor, lipa, jelša, črni topol, iva, breza, jerebika in še drugi.

Med iglavci prevladujejo smreke, jelke, bori in macesni. Posamič v nasadih ali pomešano na majhnih področjih je najti: ruševje, gladki bor in črni bor in posamične primerke tise. Bukev prevladuje tako v čistih nasadih kot tudi v najrazličnejših mešanica, zlasti z jelkami in smrekami. Na Kranjskem povsod pripleza do najvišjih gozdnih obronkov. Hrastove vrste srečamo v obsežnih čistih nasadih le v globokih dolenskih gozdovih, v

---

¹⁴ Dedna posest, ki je nedeljiva, tj. neprodajno rodbinsko premoženje, ki se mora prepustiti dednemu nasledniku.

goščavah pa po ravninah in gričih nižjih delov dežele. Žlahtni kostanj je na Dolenjskem razmeroma močno razširjen, na vzhodnem pobočju Gorjancev tvori prostrane čiste visokogozdne nasade. V vinskih gorinah vsepovsod naletimo nanj kot na dobro negovan nizki gozd. Med iglavci sta smreka in jelka uravnoteženi. Medtem ko prva obvladuje visoke lege Gorenjske, na Notranjskem in Dolenjskem prepričljivo ohranja premoč jelka, priljubljene so ji zlasti nižje lege in sredogorje, manj prijazne kraje pa prepusti bukvi. Bor srečamo predvsem na bregovih Save, na aluvialnih in diluvialnih tleh, ter po gričevju, pomešan s hrastovimi vrstami. Macesen je doma na Gorenjskem. Tam je na nadmorski višini od 3000 do 6000 čevljev najraje pomešan z jelko; v čistih nasadih ga nižje od 5000 čevljev nadmorske višine najdemo na severnih straneh Save Dolinke. Na Notranjskem ga je mogoče na naravnih lokacijah videti le v okolici Idrije, na Dolenjskem na Kumu.

Od grmičevja, ki ga uvrščamo med iglavce, je najpomembnejše ruševje; obvladuje najvišje robove gorenjskega alpskega gozdnega pasu, melišča v vznožju gora. Na Notranjskem na kopi Snežnika jasno označuje mejo gozdne vegetacije. Črni bor kot kulturo zelo pospešujejo, zlasti na Krasu. Na grofiji Mokrice na Dolenjskem zelo uspešno umetno gojijo gladki bor.

Od gozdne površine pripada 72 odstotkov bukvi in jelki, ki imata izrecno radi senco in so zanju značilna težka semena, to je okoliščina, ki zahteva previdnejšo sečnjo in postopno izkoriščanje gozda. Na Notranjskem, na mejah pravega krasa, kjer bukev in jelka zasedata 95 odstotkov gozdne površine, je tudi zaradi talnih razmer že kar nujno popolnoma odpraviti zavržno sečnjo na golo.

Obremenitev s servituti gozda, pašnikov in stelje do pred nekaj leti, ko je bil večinoma izveden njihov odkup, ni dopuščala načrtnega gozdnega gospodarstva. V odtlej razbremenjenih gosposkih gozdovih se torej zdaj

že začenja razcvet gozdnega gospodarstva, ki ob podpori sodobne opreme za to dejavnost lastnikom omogoča dobičkonosnejšo in tudi smotrnejše izkoriščanje gozdov. V tem smislu je treba pohvaliti naprave za prevoz lesa Kranjske industrijske družbe na Gorenjskem, te omogočajo spravilo lesa s strmih pobočij Julijskih Alp, ki so se prej zdela skoraj nedostopna.

Trajnemu gospodarstvu po zdajšnjem stanju pripada površina 46.194 hektarjev, občasnemu pa 396.115 hektarjev. Dejavnost je sistematično urejena na 40.347 hektarjih, poskusno pa na 401.962 hektarjih.

Zakon z dne 5. julija 1853, ki predpisuje odkup in ureditev služnosti gozda, pa je po drugi strani tudi neugodno vplival na gozdno gospodarstvo na Kranjskem. Za gozdno gospodarstvo je bila velika nevarnost v razkosanju velikih posesti in uničenju individualno razdeljenih ustreznih deležev. To je leta 1872 preprečilo uspešno naročilo nadzornih organov ministrstva za poljedelstvo. Dejansko je razveseljivo, da je že nekaj let tudi na Kranjskem opaziti prizadevanje, da bi varovali in gojili gozdne kulture.

Glede načina gospodarjenja je treba omeniti, da od celotne gozdne površine 442.309 hektarjev na 398.725 hektarjih gospodarijo z visokim gozdom, na 45.584 hektarjih pa s srednjim ali nizkim gozdom. Povprečni letni prirastek na hektar znaša 1975 kubičnih metrov, v celoti okoli 890.000 kubičnih metrov, od tega je približno 40 odstotkov drv in 60 odstotkov gradbenega les in lesa za obdelavo. Če upoštevamo, da je lesni prirastek na približno 68.451 hektarjih pašniških površinah 0,50 kubičnega metra na hektar letno, znaša povprečni letni lesni prirastek 920.426 kubičnih metrov.

Zaradi ugodne geografske lege Kranjske kot najbližjega zaledja obale in dveh pomembnih pristanišč bo ta dežela v izvozu lesa vedno ohranila izjemen položaj, če bo s skrbnim gospodarjenjem in premišljeno uporabo dohodkov od gozda znala izkoristiti to prednost. Kako vlada spodbuja

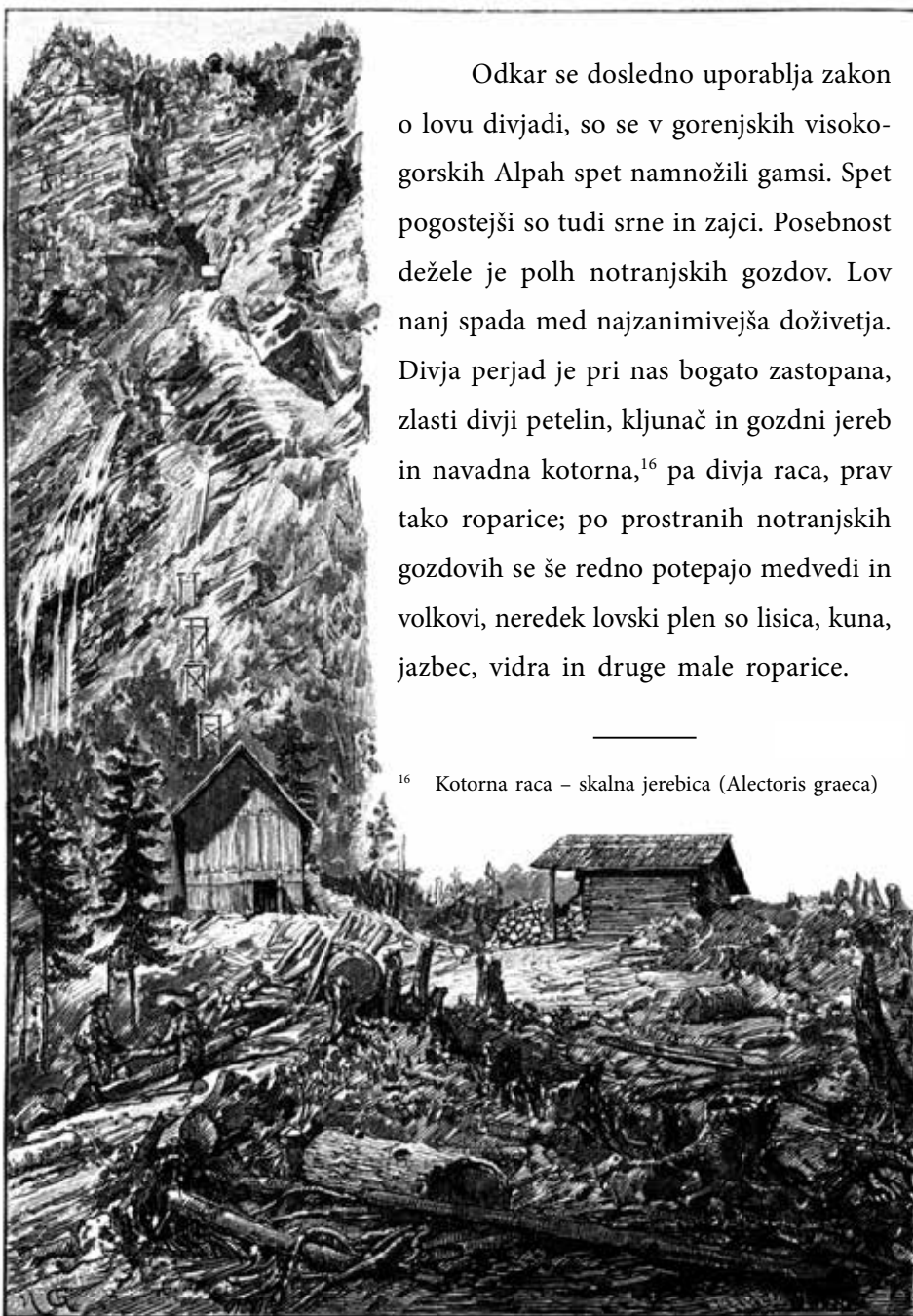
kranjsko gozdarstvo, pa lahko razberemo iz tega, da je doslej odredila pogoditve posekanih gozdov v skupnem obsegu 6788,11 hektarjev, 94.518,17 hektarjev gozdov je bilo zaradi težavne lege razglašeni za zaščiteni gozd, 1988,09 hektarjev pa je bilo razglašeni za pred posegi zavarovani gozd za zavarovanje oseb in zasebne posesti proti snežnim plazovom, podorom, zdrsom zemlje ipd. Pogozdovanje Krasa na Kranjskem so deželnoknežji gozdni uradi na državne stroške doslej opravili na vsega skupaj približno 520 hektarjih. Za to so uporabili dveletne črne bore, stroški za vzgojo sadik so znašali 95 krajcarjev, stroški za sajenje pa povprečno 3 goldinarje 50 krajcarjev za tisoč sadik. Za pogozdovanje si prizadevajo tudi posamične občine, med drugim Gornje Ležeče, Trnovo, Vipava in Postojna,¹⁵ ter zasebni lastniki gozdov.

Sadike za pogozdovanje Krasa vzgajajo v 2,90 hektarjev veliki državni drevesnici na Rožniku pri Ljubljani. Število sadik v tej ustanovi lahko ocenimo na 15 milijonov kosov, od katerih jih za pogozdovanje golosekov po Kranjskem uporabijo vsako leto približno 4 ½ milijonov. Skupne letne stroške za ohranitev drevesnice ocenjujemo na okoli 2500 goldinarjev. Njegovo visočanstvo cesar je svoje zanimanje za to podjetje, ki je za prihodnost našega gozdarstva izjemno pomembno, pokazalo z obiskom drevesnice 13. julija 1883.

Z gozdnim gospodarstvom naše dežele je tesno povezano lo v s t v o , ki od nekdanj slovi tako po številu kot po raznovrstnosti divjadi. Čeprav je stalež divjadi zaradi kulturnega napredka in pogosto ne dovolj strokovnega izvajanja lova močno nazadoval, pa je še vedno pomemben.

---

¹⁵ V izv. Oberlesetsche, Dornegg, Wippach, Adelsberg.

Odkar se dosledno uporablja zakon o lovu divjadi, so se v gorenjskih visokogorskih Alpah spet namnožili gamsi. Spet pogostejši so tudi srne in zajci. Posebnost dežele je polh notranjskih gozdov. Lov nanj spada med najzanimivejša doživetja. Divja perjad je pri nas bogato zastopana, zlasti divji petelin, kljunač in gozdni jereb in navadna kotorna,¹⁶ pa divja raca, prav tako roparice; po prostranih notranjskih gozdovih se še redno potepajo medvedi in volkovi, neredek lovski plen so lisica, kuna, jazbec, vidra in druge male roparice.

---

¹⁶ Kotorna raca – skalna jerebica (*Alectoris graeca*)

Žičnica za transport lesa (Hugo Charlemont)

RUDARSTVO IN METALURGIJA *

Johann Novák

Čeprav se marljivost rudarja in metalurga na Kranjskem ne more tako dobro uresničiti kakor na ugodnejših območjih monarhije, kjer je bila narava še radodarnejša, ima rudarstvo v gospodarstvu te kronске dežele vendarle zelo pomembno vlogo in po svoji rudarsko-železarski industriji Kranjska med avstrijskimi deželami nikakor ni na zadnjem mestu,

Medtem ko avstrijsko rudarstvo, razen solin, zaposluje vsega skupaj 104.588 delavcev,¹ torej 0,48 odstotka prebivalstva, v tej panogi najde na Kranjskem trajni zaslužek 3028 delavcev, to je 0,64 odstotka prebivalcev; rudarska dejavnost te kronске dežele se torej povzpne nad avstrijsko povprečje in jo presegajo le v Šleziji, na Koroškem, Štajerskem in Češkem.

Vrednost rude, ki jo nakopljejo in z njo trgujejo, je sorazmerna številu v rudarstvu in metalurgiji zaposlenih delavcev. Medtem ko je vrednost skupnih avstrijskih rudarskih in metalurških produktov približno 65 milijonov goldinarjev, je samo vrednost kranjskih približno 2 milijona goldinarjev, ob ugodnejših razmerah na tržišču kovinskih izdelkov pa je lahko še znatno višja.

---

* Prevod poglavja Bergbau und Hüttenbetrieb. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain. [Bd. 8]. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 492–500.

¹ (Op. v izv.) Statistični podatki se nanašajo na leto 1886.

Rudarska dejavnost na Kranjskem poteka na državno dodeljeni površini 4082,8 hektarjev z 997 dovoljenji za rudarjenje vred in zajema pridobivanje živosrebrne, železove, manganove, cinkove in svinčene rude, od teh slednja deloma vsebuje tudi opazno vsebnost srebra. Poleg tega dobavlja tudi mineralna goriva, posebej zavidljive količine in dobre kakovosti rjavega premoga. Metalurški obrati pridobivajo živo srebro, cink, svinec, tekoče surovo železo in lito železo in feromangan. Leta 1886 so v metalurškem obratu za pridobivanje svinca in živega srebra Litija pridobili tudi 40,9 kilogramov srebra, pri čemer je vsekakor treba pripomniti, da so plemenito kovino pridobili iz rudnih zalog, ki so se pri navedenem obratu kopičile več let. Srebro, ki v majhnih količinah vsebuje svinčev sijajnik, pridobivata tudi svinčev rudnik Podkraj litijske rudarske družbe in površinski kop pri Pasjeku.

Kranjskemu rudarstvu daje še poseben pomen pridobivanje živega srebra, te za industrijo in gospodarstvo tako bistvene kovine, ki pa se v naravi pojavlja razmeroma redko. V tem pogledu je Kranjska poleg Madžarske, ki pridobi neznatno količino te kovine, v samem vrhu vseh dežel avstro-ogrske monarhije, je edini proizvajalec, saj so nekateri poskusi v Solnogradu in na Koroškem doslej pokazali le skromne rezultate. Kranjsko celo v svetovni produkciji te kovine prekašata le Španija in Kalifornija. Produkcija živega srebra Kranjske, pri kateri je zaposlenih 1500 delavcev, je leta 1886 dosegla pomembno količino 5412,8 metrskih stotov² ali 15.690 steklenic, medtem ko je svetovna produkcija prispevala 100.200 steklenic, tako da je kranjski delež nič manj kakor 15,6 odstotkov. Vrednost pridobljenega živega srebra je 1.177.670 goldinarjev torej 58,8 odstotkov celotne kranjske rudarske in metalurške produkcije; leta 1874 pa se je ob posebej ugodnih cenah povzpela

---

² Utežna mera, im. tudi cent, kvintal, za 100 kg.

celo na 2,5 milijona goldinarjev. Največji delež kranjske produkcije živega srebra (5001 metrski stot) ima že dolgo slavni, svetovno znani državni metalurški obrat v Idriji, preostanek pa pripada obema novejšima združbama v Litiji in Sv. Ani pri Tržiču.³

Da bi prišel v Idrijo, mora popotnik zapustiti vlak na postaji južne železnice Logatec na nadmorski višini 481 m, da potem z vozilom prispe po cesarski cesti Dunaj–Trst najprej do odcepa ceste Logatec–Idrija. Ta vodi po močno gričevnati, dobro obdelani in z lepim gozdom obkroženi visoki planoti do vasi Godovič, kjer se cesta na odlično speljani serpentini na višini 595 m spusti v dolino Zale. V ozki, romantični dolini, obdani s strmimi in lepo pogozdenimi hribi, po polurni vožnji prispemo v dolino Idrijce in potem vzdolž te reke prav kmalu v Idrijo.

Idrija, s 5000 prebivalci drugo največje mesto Kranjske, ima popolnoma upravičeno naziv rudarsko mesto, saj se 85 odstotkov njenih prebivalcev preživlja neposredno z rudarstvom in je torej z njim tesno povezano vse gospodarsko in socialno življenje. Idrija leži na nadmorski višini 333 metrov v majhni kotlini ob izlivu Nikove v Idrijco, obkrožajo jo dobro pogozdeni in obdelani, celo do nadmorske višine 900 metrov strmo vzpenjajoči se hribi, in ponuja mikaven pogled s svojimi mogočnimi stavbami, zgrajenimi tesno skupaj v ravnini doline, ter z delavskimi hišami na okoliških pobočjih. Bogato nahajališče živega srebra so prvič odkrili leta 1497, ko je neki sodar v izviru na severnem pobočju najprej našel kovinsko živo srebro, nato je kmalu nastala družba, ki se je že leta 1500 lotila raziskovanja južnega pobočja in v vznožju Tičnice ustvarila Antonov rov, ki se uporablja še danes. V istem času je bil izkopan prvi jašek in

---

³ V izv. Littai, St. Anna bei Neumarktel.

potem, ko je bila tamkajšnja rudarska posest prodana rudarski družbi, so 22. junija (na Ahacijev dan) leta 1508 odkrili prvo bogato nahajališče rude. Jašek so poimenovali Ahacijev jašek in so ga opustili šele leta 1837, tako da je služil rudarstvu več kot tri stoletja. V spomin na srečno najdbo še dandanes častijo svetega Ahacija kot zaščitnika rudarjev in vsako leto 22. junija praznujejo rudarski praznik.

Cesar Maksimiljan je leta 1509 naročil graditev jaškov na lastne stroške in potem, ko je družbena rudniška posest postopno propadla, je erar⁴ leta 1575 sprožil trgovska pogajanja z družbami gospodarskih podjetnikov, ki so se končala leta 1579, tako da je bil od leta 1580 ves idrijski rudnik voden samo še v imenu erarja. Do danes je ostal v državni posesti in je brez vsake prekinitve vselej ustvarjal bogate donose. Le v času francoskih vojn, v letih 1797 in 1798, nato kratek čas v letu 1805 in od 1809 do 1813 je bilo rudarstvo v Idriji v francoski lasti.

Kakor vsak star rudnik je moral tudi idrijski večkrat prestati katastrofe. Tako so se ga leta 1509 nasilno polastili Benečani, a že naslednje leto so jih pregnale cesarjeve čete. Za zaščito pred nadaljnjimi vdori je rudarska družba v letih od 1520 do 1531 zgradila trden rudniški grad »Gewerkenegg«, ki se še danes uporablja kot občinska stavba. Leta 1525 je močan podor tako zajezil Idrijco, da je bila poplavljena vsa Idrija in so bili jaški zelo ogroženi. Leta 1832 se je zrušil mogočen predprostor, ki je pod seboj pokopal veliko rudarjev, mnogo jih je umrlo tudi leta 1846 zaradi rudniškega požara. V spomin na to nesrečo stoji na idrijskem pokopališču litoželezni spomenik v obliki obeliska. Leta 1837 je v rudnik vdrla velika količina vode, zato so postavili parni stroj, to je bil v Avstriji eden prvih parnih strojev za črpanje

---

⁴ Država kot lastnik premoženja.

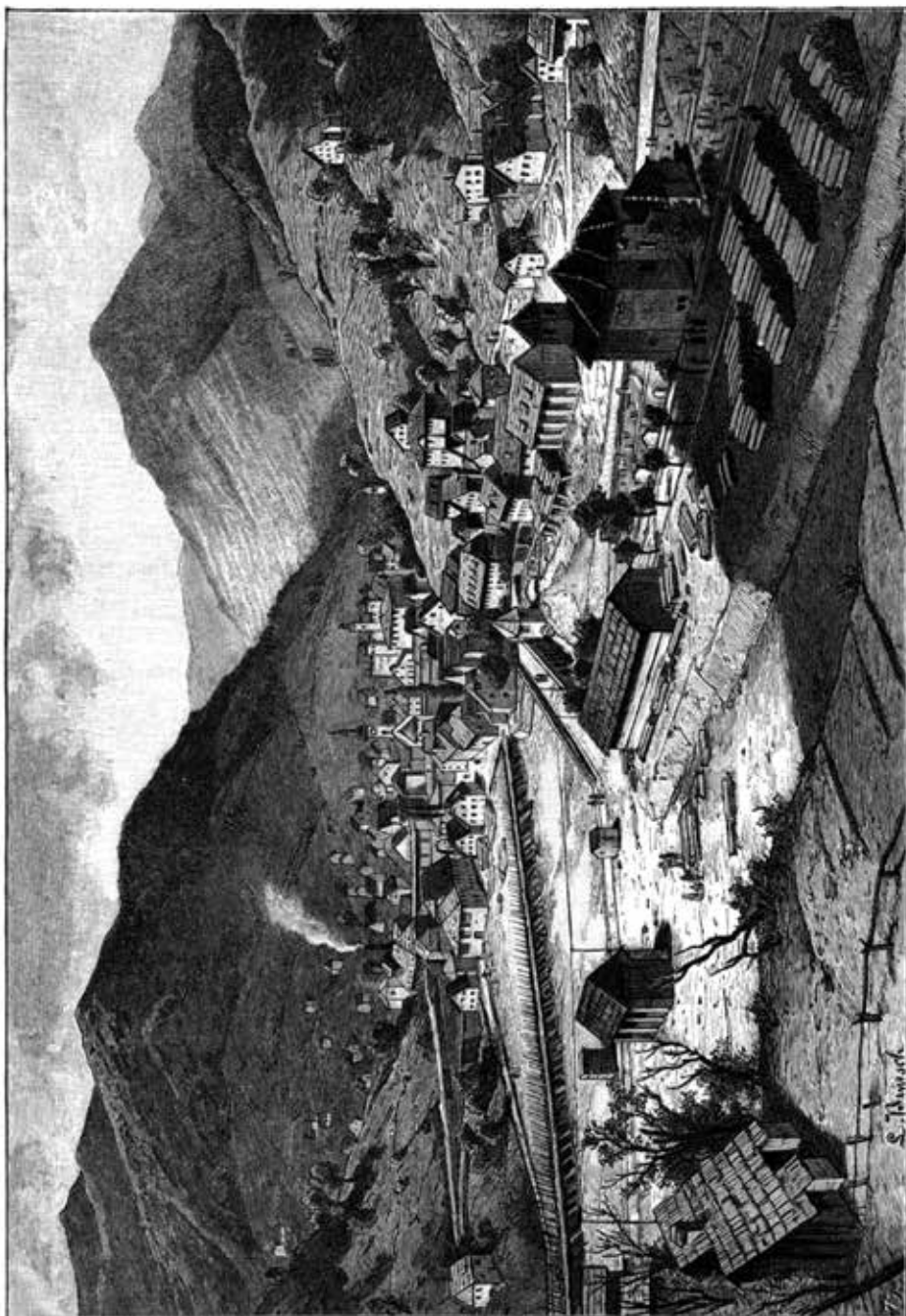
vode iz rudnika. Idrijsko rudarstvo je bilo doslej dejavno izključno pod južno ležečo Tičnico, ki jo obrobujata Nikova in Idrijca, in šele v zadnjem času v Ljubevški dolini pod Idrijco; nikakor torej ne zavzema velike površine, pa vendarle že 380 let neprekinjeno dobavlja pomembne količine živega srebra, kar je najboljši dokaz za veliko bogastvo teh rudišč.

Predmet rudarskega pridobivanja je cinober, vendar se v manjših količinah pojavlja tudi samorodno živo srebro. Nahajališča cinobra so tako v spodnjih kot tudi zgornjih triasnih plasteh. Nastala so z infiltracijo živo-srebrnih raztopin, ki so predrle skoz zemeljske plasti, razpoke in prepade ter deloma celo skoz kamninski masiv in odložile cinober; vzporedno s plastmi se najdejo tudi progaste usedline bogatih čistih rud. Za prevoz pridobljene rude uporabljajo leta 1596 izkopen Barbarin rov in Terezijin iz leta 1738, Jožefov iz leta 1786 in Frančiškov jašek iz leta 1792, ki so najstarejše rudniške gradnje, ki bi jih drugod redko našli v takšni povezanosti. Iz novejšega časa (1819) je Ferdinandov rov.

Za prebiranje in drobljenje rude kot pripravo za talilni postopek uporabljajo sijajno, na osnovi najnovejših izkušenj opremljeno separacijo. Pripravljena ruda, trenutno 680.000 metrskih stotov, se spravi v talilnico, ki se razprostira na desnem bregu reke Idrijce pod Idrijo. Spremembe, ki so bile v stoletjih izvedene na talilnih pečeh za živo srebro, od preprostega kopa do zdajšnjih popolnih vsipnih lijakov in plavžev, spadajo med najzanimivejše razvojne spremembe v zgodovini rudarjenja. Za obratovanje vseh rudarskih in metalurških obratov so že od nekdaj uporabljali vodo reke Idrijce in že Valvasor je leta 1689 opisal čuda vodnih koles in izkopavanje rude v Idriji. Še danes je glavna pogonska moč rudnika voda Zgornje Idrijce, speljana po 4 kilometre dolgem žlebu, ki so ga postavili leta 1596, medtem ko talilnica dobiva pogonsko moč iz spodnjega teka reke.

Vendar ta sila ne zadošča več za povečane potrebe rudnika, tako da je zdaj v rabi tudi 11 parnih strojev z 241 konjskimi močmi.

Količina letne produkcije živega srebra je v prvih 250 letih nihala med 600 in 1800 metriskimi stoti, proti koncu 18. stoletja, v obdobju tako imenovanih španskih dobav, je narasla na rekordnih 5000 do 6000 metrskih stotov ter na začetku tega stoletja padla na povprečnih 1700 metrskih stotov; toda od leta 1867 je znova stalno naraščala, tako da je v zadnjih dveh letih znova dosegla 5000 metrskih stotov. Količina živega srebra, ki ga je zdaj dobavila Idrija, je v celoti ocenjena na 625.800 metrskih stotov v vrednosti približno 150 milijonov goldinarjev. Težko je oceniti, koliko čistega prihodka je do zdaj ustvarila Idrija, vendar pomen rudnika dobro ponazori podatek, da je v 65 letih, od leta 1814 do 1897, znesek dosegel približno 24 milijonov goldinarjev. Približno 8 odstotkov pridobljenega živega srebra v talilnici v Idriji predelajo v cinober in ga trenutno prodajajo v osmih različnih barvnih odtenkih, tri od njih proizvedejo po suhem, pet pa po mokrem postopku za pridobivanje cinobra, ki so ga začeli uporabljati šele leta 1880. Na začetku rudarstva v Idriji so čisti mleti naravni cinober prodajali kot barvilo, šele pozneje so to proizvodnjo izboljšali s sublimacijo naravnega cinobra. Še zdaj običajno pridobivanje cinobra iz čistega živega srebra in žvepla po suhem postopku so vpeljali leta 1782 in Idrija je v tistem času proizvedla najbrž največji delež v Evropi uporabljenega cinobra, medtem ko si zdaj deli mesto s številnimi nemškimi tovarnami. Idrija zaposluje 1200 delavcev in 50 nadzornikov, ki živijo večinoma v Idriji, le manjši del živi v bližnji okolici. Vsi so Slovenci, čeprav neredki nemški priimki spominjajo na to, da so bili pradedje rudarji, ki so se priselili s Koroškega, Solnograškega in Tirolskega. Idrijske rudarje bi v večini lahko označili kot dobre delavce; zmerni so, večinoma močni, visoke sloke postave, inteligentni in spretni za

Rudarsko mesto Idrija (Ladislav Benesch)

vsako ročno delo, tako da jih je ob ustreznih navodilih mogoče uporabiti za vsa, tudi težavna dela. Ker je treba dela v jami iz sanitarnih razlogov pogosto menjavati z deli v talilnici, morajo biti vsi delavci hkrati kopači in talivci. Več stoletij neprekinjeno obratovanje rudnika je povzročilo, da je rudarstvo tako zelo prešlo v navade delavcev, da z veseljem in samozavestno opravljajo svoj težaven in nevaren poklic in se le redko lotijo druge pridobitne dejavnosti. Ljubeče so navezani tudi na domovino, ki jo neradi zapustijo, če pa se to vendarle zgodi, jo vedno znova obiskujejo. Sploh ni treba omenjati, da je dobro poskrbljeno za bolniško in starostno oskrbo delavcev in njihovih družinskih članov. Rudnik na lastne stroške vzdržuje petletno osnovno šolo, s katero so povezane gospodinjska šola⁵ za dekleta ter glasbena in risarska šola za dečke. Otroci zaposlenih v rudniku obiskujejo brezplačni pouk. Za 150 delavskih družin so zagotovljena tudi zdrava in poceni stanovanja v državnih, posebej za to namenjenih stavbah.

Rudnik živega srebra Sv. Ana leži v Lajbu⁶ na nadmorski višini 800 metrov hriba Ostrog pri kraju Tržič. Že v letih od 1761 do 1770 so tu prvič poskusno kopali rudo, prizadevno so nadaljevali v letih 1837 in 1855 in končno še leta 1872, tako je pridobivanje živega srebra leta 1886 znašalo že 147,9 metrskih stotov in je rudnik zaposloval 146 delavcev. Podobno kakor v Idriji se tudi tu cinober pojavlja v triasnih plasteh. Da bi rudnik poglobili, so v zadnjem času investirali v potrebne jaške in opremo in tako poskrbeli za prihodnost tega rudnika.

---

⁵ V izv. Industrieschule, vrsta šole, nastala na Češkem v drugi polovici 18. stoletja, za otroke iz nižjih družbenih plasti, da bi jih izobrazili za delo in pozneje za poklic v razvijajoči se industrijski družbi; dečki so se učili tkanja, vrtnarjenja ali skrbi za drevesa, deklice pa pletenja, šivanja, kvačkanja in kuhanja.

⁶ V izv. Loiblthal. T. i. Šentanski rudnik v zaselku Lajb pri Podljubelju.

Poleg pridobivanja živega srebra je najpomembnejše pridobivanje rjavega premoga, saj v 10 obratih zaposluje 666 delavcev, ki dnevno spravijo na površje 1.209.365 metrskih stotov premoga v vrednosti 382.962 goldinarjev. Med temi obrati je daleč najpomembnejši tisti v Zagorju ob Savi, ker dobavi 1.197.125 metrskih stotov premoga. Geografski položaj tega, v južnem delu Avstrije najpomembnejšega premogovnika, je zares ugoden; žal ga je v zadnjem času močno prizadela prodorna konkurenca premoga severnih dežel Avstrije. Zdi pa se, da bo za ta del Kranjske postalo pomembno nahajališče rjavega premoga v Trati pri Kočevju, kjer so z raziskovalnim jaškom v globini 43,8 metra izsledili mogočno 22,9 metra dolgo in še ne poglobljeno plast premoga.

Pridobivanje svinčeve rude je v treh rudarskih obratih, Litiji,⁷ Podkraju in Savi, doseglo skupno količino 12.948 metrskih stotov, od tega je talilnica v Litiji pridobila 8192 metrskih stotov, cinkarna v Zagorju⁸ (kot stranski produkt) pa 39 metrskih stotov svinca v skupni vrednosti 110.387 goldinarjev, to je 10,2 odstotka celotne avstrijske produkcije svinca, čeprav je Litija obratovanje nekoliko omejila. Pri tej produkciji je bilo zaposlenih 266 delavcev. V Litiji rudarstvo nikakor ni novo, temveč Sitarjevec in njegovo nadaljevanje kažeta več sledi nekdanje rudarske dejavnosti, katere starost pa ni znana. Trg L i t i j a leži nasproti postaje južne železnice Litija na desnem bregu Save v prijazni Savski dolini. V neposredni bližini se od 230 m nadmorske višine gladine Save do 450 m dviguje Sitarjevec, katerega bogato rudno nahajališče je predmet presenetljivo hitro razvijajočega se litijskega rudarstva. Prevladuje svinčev sijajnik, znaten je tudi delež cinobra, ki se

---

⁷ V izv. Littai.

⁸ V izv. Zagor. Raibl, Auronzo, Bleiburg.

tu pridobiva rudarsko. Novo rudarstvo se je v Litiji začelo šele leta 1873, toda vodeno je tako uspešno, da je že leta 1884 ustvarilo pomembno količino 19.000 metrskih stotov svinca, pridobivanje živega srebra pa je leta 1886 naraslo že na 263 metrskih stotov. Rudo kopljejo v rovih in še niso prodrli pod gladino Save; na levem bregu Save ima rudnik poleg talilnice odlično opremljeno separacijo za svinčevo in živosrebrno rudo, rudo iz jame v separacijo pa prevažajo s 364 m dolgo žičnico, drzno napeljšano čez reko Savo. Litijski rudarski družbi pripadata tudi v istem rudnem nahajališču ležeči manjši rudni plasti srebro vsebujočega svinčevega sijajnika v Podkraju in Pasjeku.

Cink proizvajajo le v zagorski talilnici z 78 delavci, in sicer količino 10.127 metrskih stotov v vrednosti 172.159 goldinarjev ali 26,3 odstotkov vse produkcije v Avstriji. Žal potrebno rudo v deželi za zdaj pridobivajo le v povsem neznatni količini (228 metrskih stotov), drugo pa dobivajo iz Rablja, Auronza in Pliberka.⁹

Tudi pridobivanje rjavega železovca je izdatno, saj v 6 rudnikih z 51 delavci pridobijo 20.429 metrskih stotov, to je 22 odstotkov vse avstrijske produkcije. Najpomembnejša je produkcija Kranjske industrijske družbe, ki v svojih triasnih, na južnem pobočju Karavank ležečih rudiščih Begunjščice pridobi 17.540 metrskih stotov rjavega železovca in ga deloma pretali v feromangan, deloma pa proda v Italijo, Nemčijo, na Češko in Moravsko.

Na Kranjskem je manj pomembno bogastvo železove rude, zato je tudi njeno izkopavanje razmeroma skromno. Medtem ko so po vsej Avstriji pridobili 7.961.164 metrskih stotov železove rude, je bila ta produkcija na Kranjskem zgolj 102.271 metrskih stotov, to je le 1,2 odstotka skupne produkcije.

---

⁹ V izv. Raibl, Auronzo, Bleiburg. Auronzo di Cadore (provinca Belluno) je kraj v Benečiji.

Železova ruda so večinoma siderit, nato limonit,¹⁰ pizolit in glinasti železovec in le v neznatnem delu hematitove ali limonitove rudnine. Pri pridobivanju železove rude je v 6 rudnikih zaposlenih 244 rudarjev, pridobljeno rudo talijo v 6 talilnicah z 9 plavži, od katerih jih trenutno obratuje samo 6, pri čemer je zaposlenih 278 delavcev in pridobijo 56.000 metrskih stotov surovega železa v vrednosti 300.000 goldinarjev. Največ rude Kranjske industrijske družbe dobavijo talilnice na Javorniku, v Savi in Bistrici s skupaj 45.758 metriskimi stoti, večinoma svežega surovega železa, od tega je 19.886 zrcalovine z 10- do 20-odstotno vsebnostjo mangana.

Prav posebej velja omeniti produkcijo feromangana s 37- do 65-odstotno vsebnostjo mangana v talilnici na Javorniku. Bila je prva, ki je (že leta 1872) ta produkt predstavila v odlični kakovosti in ga kot dodatek k pripravi železa dobavljala večini največjih livarn doma in v tujini. Današnja produkcija feromangana obsega 5400 metrskih stotov. Približno polovico pridobljenega surovega železa predela Kranjska industrijska družba v lastnih, s Siemensovimi pečmi opremljenih obratih za rafiniranje v Savi, na Javorniku, v Bistrici in drugih, predvsem v valjano železo, v zelo kakovostno in iskano jeklo, v železo za žeblice, valjane žice, pile in drugo, drugo polovico pa proda tujim talilnicam. Za gorivo uporabljajo večinoma lesno oglje in samo v plavžih, ki proizvajajo zrcalovino in feromangan, uporabljajo deloma ostravski ali šlezjski koks. Železarna na Dvoru na Dolenjskem, ustanovljena leta 1795, pridobi v peči na oglje 7000 metrskih stotov litega železa, ki ga deloma uporabijo v pomembni lastni delavnici za stroje in strojne dele; zlasti tu proizvedeni trdi valji so iskan izdelek. Najpomembnejši rudnik železove rude tega obrata je v hrastniškem hribovju pri Šentrupertu, kjer

---

¹⁰ V izv. Rasensteine.

kopljejo hematit; toda tudi v nasipnih kamninah in diluvialnih naplavinah pridobivajo rjavi in glinasti železnjak.

Nikakor ne smemo pozabiti omeniti mineralne posebnosti Kranjske, boksita, ki je po nahajališču imenovan tudi boksit iz Bohinja.¹¹ Ta ruda – čista glinica – se v tleh nahaja kot usedlina v špranjah in lijakih apneniških Julijskih Alp, pridobivajo jo rudarsko, jo izvažajo ter se uporablja kot material za pridobivanje pripravkov iz glinice in aluminija.

Kranjsko rudarstvo skupaj obsega 34 delujočih podjetij z 12 talilnicami, za to dejavnost uporabljajo 32.255 metrov rudniške železnice v jamah in 14.151 metrov na površju; od tega na razdalji 8510 metrov konjsko vprego na tirih in 1719 metrov žičnic. Obratovanje omogoča 10 parnih strojev s skupaj 515 konjskimi močmi; mnogo pogosteje pa motorje poganjajo vodnate reke in alpski potoki in zlasti železarne ob zgornjem toku Save imajo odlično, čudovito in še daleč ne izrabljeno vodno energijo.

Za bolniško in starostno oskrbo delavcev obstaja 9 rudarskih blagajn¹² s premoženjem 241.088 goldinarjev, ki 358 zavarovanim delavcem, 502 vdovam in 324 sirotam letno izplačajo 63.000 goldinarjev.

---

¹¹ V izv. Wocheinitt.

¹² Im. tudi bratovske skladnice.

INDUSTRIJA, TRGOVINA IN PROMET*

Johann Murnik

---

ranjska je zaradi geografske lege, pomembne vodne energije in razmeroma poceni delovne sile izredno primerna za razvoj industrije. Tudi prebivalstvo se je od nekdaj živahno zanimalo za industrijo in trgovino. Že v času rimske oblasti so na Gorenjskem obstajali železarski obrati, na Dolenjskem izdelava sukna; v 9. stoletju je bilo v loški okolici¹ razširjeno izdelovanje lodna in platna, trgovina s kranjskimi železarskimi izdelki in tkaninami v Italijo pa je cvetela že v 12. stoletju. V 13. in 14. stoletju so se v Železnikih² in Tržiču živahno ukvarjali z železarstvom, v 16. stoletju je Ljubljana imela steklarno, Fužine pri Ljubljani³ pa pomemben mlin in žago; jeklo iz Save je bilo že v tistem času daleč naokoli poznano kot najboljšo. V istem času so fužine obratovale tudi v Kamniku. V Ljubljani so v 17. stoletju zgradili papirnico, tovarno sukna, tovarno žametnih in svilenih izdelkov, na Kranjskem so tkali platno na damastni

---

* Prevod poglavja Industrie, Handel und Verhker. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Kärnten und Krain. [Bd. 8]. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 500–508.

¹ V okolici Škofje Loke.

² V izv. Eisern.

³ V izv. Kaltenbrunn bei Laibach.

način ter izdelovali nizozemske in beneške čipke. Nastali sta tudi zvonarna in tobačna tovarna. Usnjarska industrija je bila razširjena v Ložu, Tržiču in Šmartnem pri Litiji,⁴ v Vipavi je delovala tovarna sukna in papirja. V 18. stoletju je bilo v Ljubljani 14 tovarn sukna, od katerih je bila ena deželna, druga pa je zaposlovala približno 1000 delavcev. V istem obdobju so v Ljubljani delovale tovarne čokolade, kandiranega sadja in marmelad, svile, lojenih sveč in lončenine, pomembna pa je bila tudi trgovina z različnimi kranjskimi pridelki in deželnimi izdelki. Poleg tega je bila na Kranjskem od nekdanje razširjene domače obrti, ki ji je bila še posebej naklonjena nepozabna cesarica Marija Terezija. Žal današnje stanje industrije na Kranjskem ne ustreza povsem pričakovanjem, ki bi se morebiti navezovala na preteklost. Sicer je na Gorenjskem in na nekaterih območjih Dolenjske in Notranjske razmeroma veliko ustvarjalne obrti. Ob prebivalstvu 481.243 duš je mogoče prešteti 5503 takšnih obrtnih delavnic. Tovarniška dejavnost pa na Kranjskem ni tako razširjena, kakor bi lahko bila glede na ugodne naravne razmere in preteklost dežele.

Industrija ni enako razvita v vseh delih. Medtem ko se na Gorenjskem, ki jo prepređa Sava s pritoki, ter v deželnem glavnem mestu in njegovi okolici nahaja industrija skoraj vseh vrst, to ni tako na Dolenjskem, kjer lahko omenimo le rudarjenje rjavega premoga, produkcijo cinka in stekla v Zagorju, bombažno predilnico in tkalnico ter rudarski ceh svinca in živega srebra v Litiji, tovarno dokumentnega papirja in kartona v Radečah,⁵ livarno in kovačnico železarskih izdelkov na Dvoru⁶ ter nekaj večjih parnih

---

⁴ V izv. Laas, Neumarktl, St. Martin bei Littai.

⁵ V izv. Ratschach.

⁶ V izv. Hof.

Žebljarna v Kropi (Hugo Charlemont)

in vodnih žag. Še manj je industrija pomembna na Notranjskem, kar si v prvi vrsti lahko pojasnimo z okoliščino, da je tam razmeroma malo vodne energije. Pomembni so samo rudnik živega srebra in metalurški obrat cinobra v Idriji in še nekaj večjih parnih in vodnih žag.

Domača lesna, platnarska in suknarska obrt je razširjena v vseh delih dežele, vendar sta za prodajo pomembna samo domača lesna obrt in čipkarstvo v Idriji. Na Gorenjskem je 8 topilnic železa, vendar 4 ne obratujejo, ena livarna železa in tovarna strojev, 17 kovačnic železa in obratov za obdelavo ter rafiniranje železa, 8 kovačnic jekla, 2 tovarni pil, 8 tovarn kos. V Ljubljani so livarna železa in strojna delavnica, tovarna žice in žabljev, na Dvoru na Dolenjskem pa livarna železa, strojna delavnica in obrat za rafiniranje železa z livarno. Izdelki teh železarskih in jeklarskih obratov, v katerih je bilo leta 1885 zaposlenih 712 delavcev, so bili v istem obdobju vredni okrogel milijon goldinarjev. Izvoz teh, posebej izdelkov iz jekla,

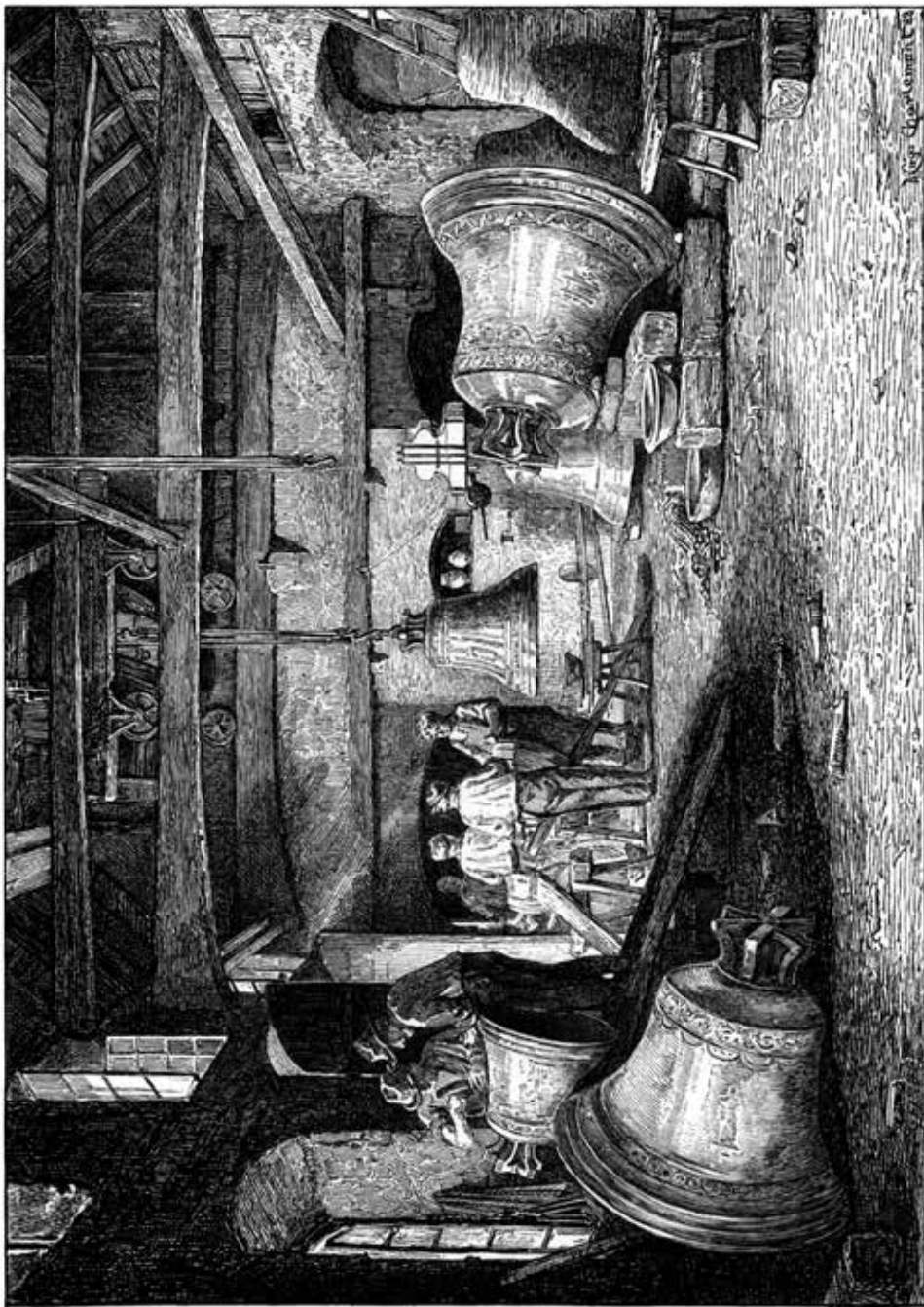
je usmerjen v Italijo, na Jutrovo, deloma celo v Indijo. Poleg navedenih obratov na Gorenjskem, in sicer v Železnikih, Kropi in Kamni Gorici,⁷ ob navedenih železarskih obratih obratuje 30 žebljarskih kovačnic, ki štejejo 160 žebljarskokovaških ognjišč s 736 panji z nakovali, vendar vsa ne obratujejo. Odkar pomnimo, se je skoraj vse prebivalstvo teh krajev ukvarjalo z izdelavo kovanih žbljev. Zdaj ni več tako, saj je prodaja precej slabša. Še leta 1885 se je 1200 delavcev (moških, žensk in otrok) ukvarjalo z izdelavo žbljev in izdelalo za okrog 250.000 goldinarjev podkovnih, ladijskih in drugih žbljev. Ob vsakem panju po navadi delata dve osebi. Jedi večinoma skuhajo sami na ognjišču, kar mimogrede med delom.

Za industrijo Kranjske je od nekdaj pomembna stara u m e t n o s t u l i - v a n j a z v o n o v, ki se je od 18. stoletja vedno bolj razvijala. Harmonično zvonjenje v novi cerkvi sv. Antona v Trstu, pa v Krki, Slovenskih Konjicah,⁸ v Heiligenbergu, Maria Trost, v Smichovu, Sarajevu kot tudi v večini cerkva na Kranjskem najbolje priča o odlični kakovosti izdelkov c. in kr. dvornega zvonarja Alberta Samasse iz Ljubljane. Od leta 1808 so v dvorni zvonarni v Ljubljani ulili 3912 cerkvenih zvonov s skupno težo 1.573.000 kilogramov, domala polovico so izvozili (celo v Egipt!). Oltarna oprema in umetniški bron iz tovarne kovinskih izdelkov Alberta Samasse iz Ljubljane so zaradi slogovno skladne izdelave zelo sloviti in jih prodajajo po vsej monarhiji, predvsem na Češkem, Moravskem in v Šleziji, deloma tudi v tujini. Kranjska ima 4 papirnice in 3 mline za celulozo. V tej industrijski veji je zaposlenih prek 1100 delavcev, ki izdelajo za okrog 1,25 milijona goldinarjev blaga in ga deloma prodajo na Jutrovo, v Indijo in Anglijo.

---

⁷ V izv. Eisern, Kropp, Steinbüchel.

⁸ V izv. Gurk, Gonobiz.

Zvonarna v Ljubljani (Hugo Charlemont)

Med različnimi vejami tekstilne industrije se še posebej odlikujeta predenje in tkanje bombaža s tremi podjetji v Ljubljani, Litiji in Tržiču, ki zaposlujejo več kot 1000 delavcev. Industrio izdelkov iz ovčje volne zastopata tovarni na Vodmatu pri Ljubljani in v Škofji Loki.⁹ Tudi Gorenjska ima več suknarskih obratov, prav tako Kočevje in Notranjska. Te tovarne poganja vodna energija in izdelajo blago v približni vrednosti 250.000 goldinarjev. Izdelava vate poteka v enem podjetju. Kamnoseštvo, pridobivanje prsti, glin in steklarstvo zastopajo steklarna v Toplicah blizu gradu Medija¹⁰ (nekoč v lasti kranjskega zgodovinarja Valvasorja), pa tudi tovarna rimskega in portlandskega cementa v Kamniku¹¹ pri Ljubljani, tovarna kaolina in bele prsti, ljubljanska tovarna keramike in več kot 14 opekarn na ljubljanskem območju. Izdelava keramike se razvija tudi kot mala obrt, razširjena je na območju Ribnice, Krškega, Radovljice¹² in Kamnika, kjer je v krajih Gmajnica, Mlaka in Podboršt od 496 duš 46 samostojnih lončarjev.

Izdelava pohištva se je precej razmahnila v deželnem glavnem mestu in njegovi najbližji okolici. Zložljivo pohištvo izdelujejo v lastni tovarni na Bledu, lesene žeblice in zatiče pa v tovarni v Šiški pri Ljubljani. Z izdelavo parketa se na ljubljanskem in kranjskem območju ukvarja veliko ljudi, ki svoje izdelke prodajajo ne le v Avstro-Ogrski, temveč tudi v tujini. Žage na vodni pogon obratujejo v vseh delih dežele in čeprav so v zadnjem času obratovanje v nekaterih podjetjih opustili zaradi manjše prodaje žaganega lesa, še vedno deluje 605 obratov z 9 parnimi stroji in 718 vodnimi kolesi.

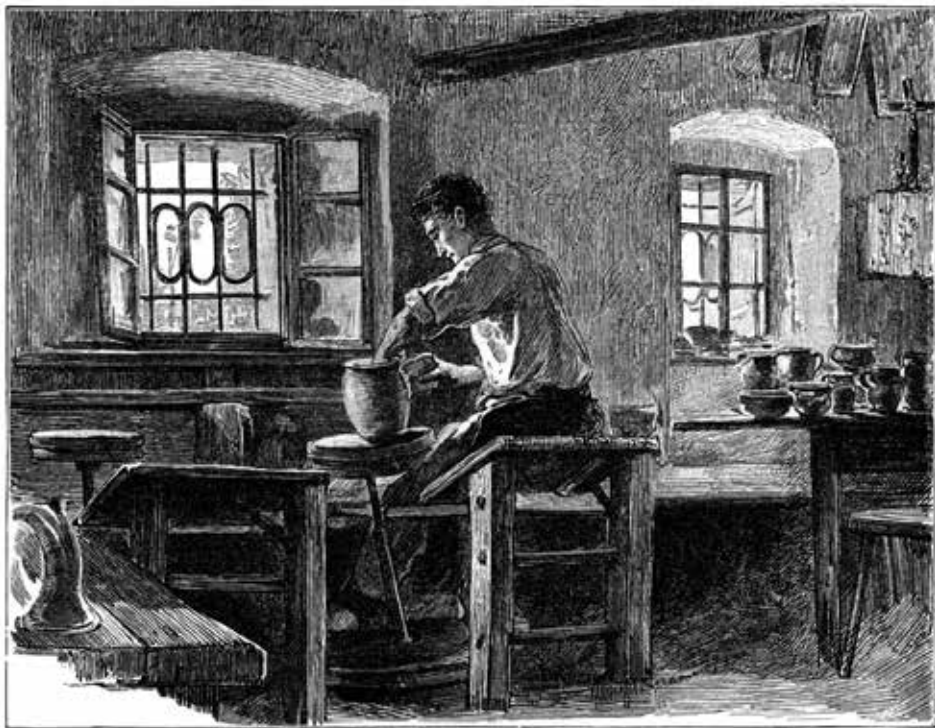
⁹ V izv. Udmat bei Laibach, Bischoflak.

¹⁰ V izv. Töplitz, in der Nähe des Schlosses Galleneegg.

¹¹ V izv. Stein.

¹² V izv. Reifniz, Gurkfeld, Radmannsdorf.

Usnjarsko industrijo predstavlja 183 obratov, od katerih je le eden uvrščen v kategorijo tovarn, nekoč cvetoče galunsko strojenje pa zdaj opravlja 12 obrtnih delavnic. Nasprotno pa je v vsej Avstro-Ogrski najpomembnejša industrija žimnatih sit dežele Kranjske. Sedež ima v Kranju, Stražišču¹³ in njuni soseščini. Prištevajo jo k najstarejšim manufakturam na Kranjskem, saj je na omenjenih območjih dokazano cvetela že v 16. stoletju. S to industrijsko panogo se danes ukvarja prek 1000 ljudi in v zadnjih letih so izdelali povprečno 470 metrskih stotov žimnatih dnov za sita in prek 600 metrskih stotov kodrave žime (za žimnice). Od konca prejšnjega stoletja

Kranjsko lončarstvo (Hugo Charlemont)

¹³ V izv. Krainburg, Strasisch.

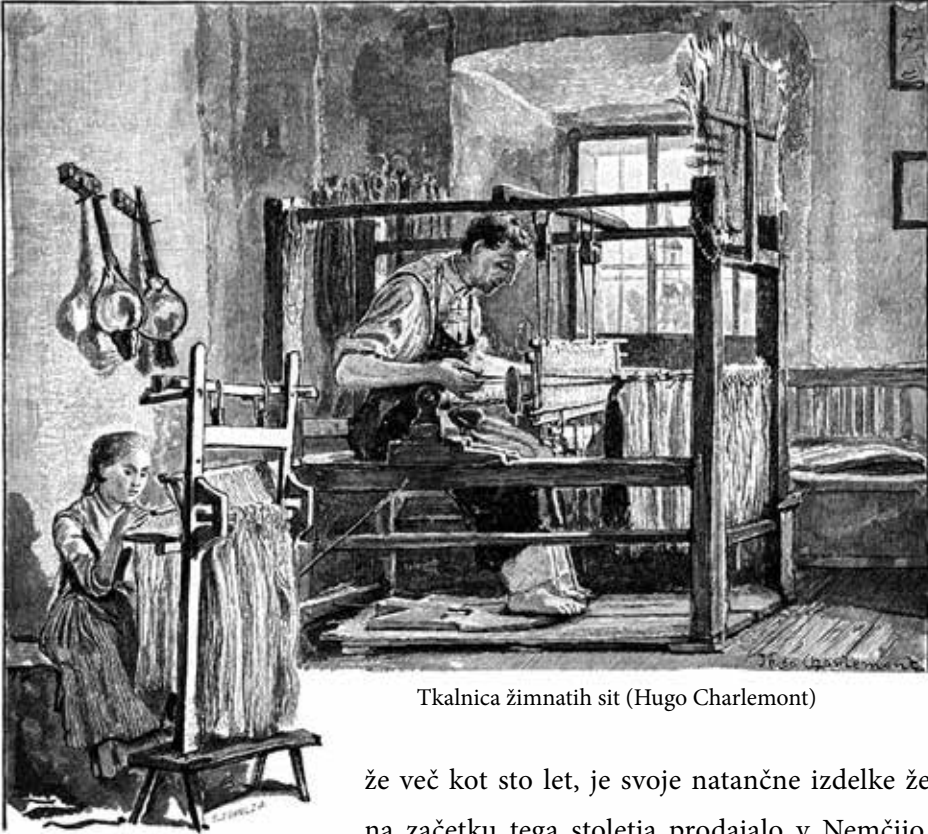
do leta 1830 so izdelovali tudi žimnato blago za pohištvene prevleke. Sita imajo različna imena: ogrsko, nemško, rumeno-črno, linško itn., izdelujejo jih v različnih oblikah in velikostih, bolj grobih in finejših. Žimo v šopih, ki jo dobivajo z Madžarske, Poljske, Nemčije in Rusije, je treba očistiti, zvezati, oprati in posušiti, zmikati, zravnati, razvrstiti, po potrebi tudi po-barvati, šele nato jo lahko obdelujejo na lesenih statvah. Žima je različno dolga, od 0,24 m do 1 m. Za tkanje sit uporabljajo dolžino od 0,3 m do 0,8 m, daljšo žimo, t. i. »stralsundsko¹⁴ žimo«, pa prek Hamburga ali Trsta večinoma izvozijo v Ameriko in Anglijo. Prodajajo jo tudi na Dunaju. Pri izdelavi sit uporabljajo lesene statue in lesene grebene ter valj, na katerem je navito žimnato pletivo. Slednji tkalcu opazno olajša delo. Glavna tržišča za prodajo žimnatih sit so Italija in Jutrovo, nato Španija, Francija in Nizozemska. Kupci pa so tudi z vse avstro-ogrske monarhije. Kodravo žimo večinoma prodajajo v Trst, Italijo in na Jutrovo.

Industrija oblačil in obutve obsega osem tovarn slamnikov na kamniškem območju, dve tovarni obutve v obrtno zelo dejavnem Tržiču in tovarno perila v Ljubljani. Slamnike izdelujejo iz kranjskih, florentinskih, beneških, švicarskih in kitajskih slamnatih pletiv v krajih Domžale, Vir, Stob in Mengeš, letno izdelajo približno 1,5 milijona slamnikov. Letno izdelajo tudi od 900.000 do 1.000.000 parov čevljev iz usnja ali z zgornjim delom iz blaga. S pletenjem slame se poleg delavcev, zaposlenih v tovarnah, ukvarja več tisoč mož, žena in otrok s kamniškega območja, ki pletivo večinoma prodajajo tovarnam, deloma tudi malim obrtnikom. Obrtniško poleg slamnikov izdelujejo tudi namizne prte, razne košare in košarice, npr. košarice za kruh, košare za sejanje. Slamnikarstvo, ki na območju Kamnika obstaja

---

¹⁴ Po hanzeatskem mestu Stralsund na severovzhodu Nemčije ob Vzhodnem oz. Baltskem morju.

Tkalnica žimnatih sit (Hugo Charlemont)

že več kot sto let, je svoje natančne izdelke že na začetku tega stoletja prodajalo v Nemčijo.

Tovarniška izdelava pa je pomembna šele od leta 1867, ko so se v omenjenih krajih naselili Tirolci in ustanovili tovarne.

Prehrambna industrija in industrija poživil sta pomembni tudi še danes, čeprav mlevska industrija in trgovina z žitom, ki sta pred nekaj desetletji zelo cveteli, nazadujeta iz različnih razlogov, kot so tarife tovarnin, komunikacijske težave in konkurenca drugih držav. Od nekdanj številnih trgovskih mlinov je zdaj pomembnih le še pet. Drugih 1515 mlinov je večinoma dodelavnih. Vrednost proizvodnje moke iz omenjenih petih velikih obratov je okrog 1,5 milijona goldinarjev letno, medtem ko vrednost izdelkov iz drugih mlinov ocenjujejo na približno 5,5 milijona. Poleg mlinov

je treba na Kranjskem omeniti tudi osem pivovarn, od katerih imata dve industrijsko produkcijo, tovarno bonbonov in kavnih nadomestkov, tovarno salam in tobačno tovarno v Ljubljani.

V skupini kemične industrije, ki ustvarja izdelke v vrednosti več kot milijon goldinarjev, je upoštevanja vredno izdelovanje barv, smodnika in čistilnih praškov, kostne moke, kleja, sveč in mil, pepelike, vžigalnih naprav in svetilnega plina.

O visoki starosti trgovine in prometa na Kranjskem pričajo številne predzgodovinske najdbe, še posebej jantarja in steklenega nakita. Glavna najdišča na Gorenjskem in Dolenjskem obenem kažejo smeri najstarejših vodnih in deželnih cest, ki se jih je pozneje držal tudi praktični Rimljan in jih dopolnil z odcepi.

Rimljani so po Savi in Ljubljanici prevažali deželne izdelke za vzdrževanje svojih legij, toda tudi v trgovske namene. Ob trdnih širokih cestah v glavnih smereh Celeja–Emona–Akvilleja in Emona–Siscia je bilo mnogo sejmišč, ki so se obdržala še v srednjem veku, vendar se je promet zaradi spremenjene glavne trgovske poti od Benetk v južno Nemčijo hkrati v smeri Celje–Ljubljana zelo zmanjšal, preusmeril pa se je na črto Kranj–Škofja Loka–Ljubljana. Posebna skrb, ki jo je cesar Karel VI. namenil cestnemu prometu, je na Kranjskem najprej koristila odprtju državne ceste, ki je prek Semmeringa in Štajerske povezala Dunaj z Jadranskim morjem, nato pa lepi serpentinasti cesti prek Ljubelja. Južna železnica, ki je potekala v isti smeri prek Semmeringa skoz Štajersko in Kranjsko, toda s težavno in potratno umetno graditvijo prek Ljubljanskega barja,¹⁵ je ohranjala dote-

---

¹⁵ Proga je bila speljana po tedaj najdaljšem akvaduktu pri Brezovici, ki je bil porušen med 2. svetovno vojno.

danjo trgovsko pot, obenem pa jo še okrepila z državno železniško progo Trbiž–Ljubljana ter omogočila nadaljnji razvoj s progo v gradnji Ljubljana–Kamnik in načrtovano progo Ljubljana–Novo mesto z razcepom Grosuplje prek Ribnice v Kočevje.

Trgovina Kranjske se danes, razen z uvozom običajnih sodobnih trgovskih izdelkov, zaposluje predvsem z izvozom kmetijskih izdelkov in izdelkov domače obrtniške marljivosti. Na Kranjskem lahko naštejemo 3838 komercialnih trgovskih podjetij. Med njimi ima največje število le lokalni pomen. Veletrgovina je zastopana z nekaj trgovskimi podjetji, ki so večinoma v deželni glavni mestu. V glavnem mestu Ljubljana je bilo leta 1808 le 28 trgovcev, vendar z lastnim trgovskim kazinojem »za pospeševanje domovinske trgovine«.

Na Kranjskem je 564 letnih in živinskih sejmov, ki so, z izjemo ljubljanskega in nekaterih živinskih sejmov na Dolenjskem, le lokalnega pomena. Med tedenskimi sejmi je pomemben zlasti ljubljanski, saj tja pripeljejo posebej cenjeno zelenjavo.

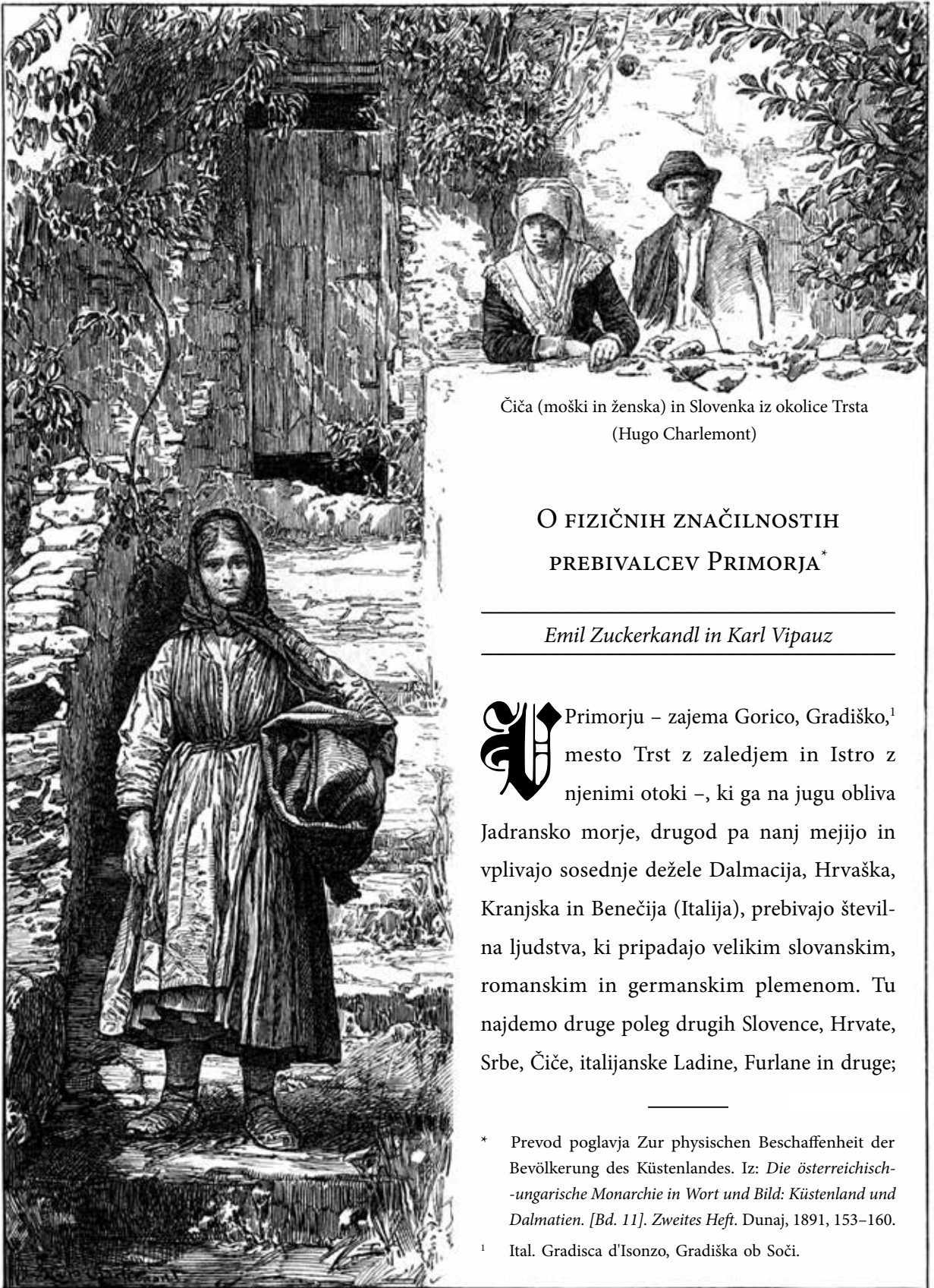
Vsako leto deželo Kranjsko, bogato z izrednimi podzemnimi jamami in drugimi naravnimi znamenitostmi, obišče več tujcev. V njej so tudi poletna letovišča, ki – pomislite na Bled! – jih prištevajo med najlepše znamenitosti avstrijskih alpskih dežel, bogatih z naravnimi čari. Lahko upamo, da se bo že zdaj velik obisk z razcvetom hotelirstva še okrepil in se bo vir dohodka naše dežele precej povečal.

Kranjska pletarka (Hugo Charlemont)

Primoreje

Čiča (moški in ženska) in Slovenka iz okolice Trsta
(Hugo Charlemont)

O FIZIČNIH ZNAČILNOSTIH PREBIVALCEV PRIMORJA*

Emil Zuckerkandl in Karl Vipauz

Primorju – zajema Gorico, Gradiško,¹ mesto Trst z zaledjem in Istro z njenimi otoki –, ki ga na jugu obliva Jadransko morje, drugod pa nanj mejijo in vplivajo sosednje dežele Dalmacija, Hrvaška, Kranjska in Benečija (Italija), prebivajo številna ljudstva, ki pripadajo velikim slovanskim, romanskim in germanskim plemenom. Tu najdemo druge poleg drugih Slovence, Hrvate, Srbe, Čiče, italijanske Ladine, Furlane in druge;

* Prevod poglavja Zur physischen Beschaffenheit der Bevölkerung des Küstenlandes. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Küstenland und Dalmatien*. [Bd. 11]. Zweites Heft. Dunaj, 1891, 153–160.

¹ Ital. Gradisca d'Isonzo, Gradiška ob Soči.

ti so dejavni v najrazličnejših poklicih, glede na območje dežele, ki ga naseljujejo. Tod se prepletajo poljedelstvo in gozdarstvo, trgovina, obrt in industrija, ladjedelništvo, ribištvo in rudarstvo ter omogočajo dozorevanje ljudstvu, ki duševno in telesno v nobenem pogledu ne zaostaja za drugimi prebivalci monarhije. Ko se vsestransko odločno zavzema za razvoj, prekajen v nenehnem boju z naravo, tudi z duhovnimi produkti uresničuje stari rek: v

Tip Furlana (Hugo Charlemont)

zdravem telesu biva tudi zdrava duša. Najbolje to dokazujejo stvaritve s področij upodablajoče umetnosti, slovanske in italijanske literature, iznajdbe, ki so pospešile razvoj trgovine, ladjedelstva itn.

Gorica in Gradiška. – V tej deželi drugo na drugo trčijo tri glavna ljudstva Evrope: Slovani, Romani in Germani. Večino prebivalstva tvorijo Slovenci (63 odstotkov), 36 odstotkov je italijanskih Ladinov,

le en odstotek pa Germanov. Medtem ko so prvi podobni svojim sosednjim plemenskim bratom, je o romanskem delu prebivalcev, ki pripada večinoma furlanskemu plemenu, nekoliko težje navesti povsem zanesljive številke, zlasti ker ta v publikacijah o barvi oči in las avstrijskih šolarjev, kot tudi v delih, ki upoštevajo telesno konstitucijo, ni obravnavan ločeno. Furlani so krepki ljudje. Med njimi pogosto srečamo srednje visok, plečat, rjavolas tip, opazen po temnem koloritu in hkrati posebej močni poraščenosti. Tudi oči pogosto kažejo žarečo rjavo barvo kot pri drugih Romanih in polt je neredko bronasta. Opisani rjavolasi tip verjetno predstavlja najčistejšo podobo Furlana.

Svetlolasi med njimi so očitno tuj element, s katerim pa so Furlani že močno prežeti, kakor se to jasno kaže iz dokazanega prehajanja svetle kompleksije² v temno. V primerjavi s Koroško so čisto svetlolasi upadli za 10, v primerjavi s Kranjsko pa za 8 odstotkov. Rjavolasi so s 27 in 25 odstotkov na Koroškem in Kranjskem zrasli na 34 odstotkov, črni tip pa je v primerjavi s Koroško pridobil za več kot polovico, z 2,8 odstotka na Koroškem in 4,0 odstotkov na Kranjskem se je povzpел na 6,4 odstotkov.

O oblike lobanje Furlanov skromno, komaj zanesljivo, do zdaj za raziskavo dosegljivo gradivo kaže, da je večina lobanj (73 odstotkov) hiperbrahikefalnih in leptoprozopnih.³ 20 odstotkov jih spada v skupino brahikefalnih, 7 odstotkov pa k mezokefalnim. Med temi oblikami je posebnost le ena, za katero je poleg izredno kratke in široke lobanje zna-

Tip Furlanke (Hugo Charlemont)

čilen strm, ploščat tilnik. V to skupino sodi 30 odstotkov hiperbrahikefalnih Furlanov. Slednje je vredno pozornosti zlasti zato, ker so enak tip lobanje našli pri potomcih Retijcev tako v Švici kot na Tirolskem in je furlansko vejo vendarle mogoče razumeti kot izhajajočo iz ladinskih Tirolcev.

² Skladnost barve las, šarenice in polti.

³ Dolg in ozek obraz, z indeksom med 88,00 in 92,9 (meritev glave) oz. med 90,0 in 94,9 (meritev lobanje).

Trst in Istra. Prebivalci Trsta in Istre, h kateri prištevamo tudi otoke Cres, Krk in Lošinj,⁴ predstavljajo mozaik narodov, v katerem prevladujejo slovanski in romanski elementi. Medtem ko je v Trstu in zaledju večina, 0,8 odstotka, italijansko-ladinska in je Slovencev le 0,2 odstotka, ima Istra 0,6 odstotka Slovanov (Slovenci, Hrvati, Srbi) in 0,4 odstotka Romanov.⁵

Do zanimivih primerjav nas pripeljejo raziskave o barvi oči, las in polti pri šolarjih. Pokažejo namreč, da se je na primer v mestu Trst med 1000 šoloobveznimi otroki čisti plavolasi tip (modre oči, svetli lasje in bela polt) pojavil 133-krat, v slovenski okolici pa 171-krat, čisti rjavi tip (rjave oči in rjavi ali črni lasje) v mestu 357-krat, v okolici pa le 219-krat.

Tip Slovenca iz okolice Trsta (Hugo Charlemont)

⁴ V izv. Cherso, Veglia, Lussin.

⁵ V tem stavku gre očitno za pomoto: razmerja so v Trstu in zaledju 80 % z italijansko-ladinskimi elementi in 20 % s slovenskimi, v Istri pa 60 % slovanskih in 40 % romanskih.

Drugačno je razmerje v Istri, kjer kljub temu da Slovani tvorijo večino, popolnoma plavolasemu tipu pripada le 160, rjavolasemu pa 296 od 1000 otrok. Pojasnilo je v okoliščini, da so Čiči na severu in potomci Romanov, živeči v zgornjih čepiških dolinah⁶ severovzhodne Istre, čeprav medtem povsem slavizirani, verjetno ohranili značilne fizične posebnosti svojega izvirnega plemena. Ekstremne primere najdemo v šolskih okrajih Rovinj in Pazin,⁷ saj v rovinjskem le 94 od 1000 otrok pripade čistemu plavolasemu tip, 416 pa rjavolasemu tipu (od tega 114 s črnimi lasmi in rjavo poltjo), medtem ko v pazinskem 228 od 1000 otrok spada v skupino čistega plavolasega tipa nasproti rjavolasemu.

Tip Slovenke iz Istre (Hugo Charlemont)

⁶ V izv. Cepich-Thäler. V hrv. Polje Čepić pod jugozahodnimi obronki Učke, v današnji občini Kršan.

⁷ V izv. Rovigno, Mitterburg.

Telesna konstitucija večine prebivalcev mesta Trst ima nezamenljive značilnosti tistih zaviralnih vplivov, ki jih navadno v fizični razvoj vtisne nenehni pritisk poslovnega življenja v vseh pomembnih trgovskih središčih. Večina je srednje, vendar ne posebno močne telesne rasti – in če so vendarle po vojaško-statističnem letopisu za leto 1857 pri tržaški vojaški komandi ugotovili, da je v treh letnikih od 1000 zdravniško pregledanih vojaških obveznikov za vojaško službo sposobnih 275, od 1000 visokoraslih (1,70 metra visokih in čez) le 296, 963 pa jih je doseglo najnižjo predpisano višino 1,55 metra⁸ (več kakor v kateri koli drugi kronski deželi monarhije), je treba to ugodno številčno razmerje najbrž pripisati zlasti telesni konstituciji slovenskega prebivalstva iz okolice Trsta, ki zahvalo za razvoj in ohranitev svojih podedovanih prednosti dolguje ugodnim zunanjim življenjskim razmeram (podnebje, sestava tal, način življenja in zaposlitev). Mesto Trst z zaledjem ima torej za opravljanje vojaške službe razmeroma več sposobnih visoke rasti kot Češka in Tirolska in glede tega zaostaja le za kronovino Dalmacijo.

V nasprotju s tem je temna točka, ki se nanaša na Trst, iz poučnih podatkov vojaško-statističnega letopisa razmeroma veliko število moških, ki so bili ob pregledu na naboru zavrtnjeni zaradi malarijske kaheksije,⁹ njihov delež trajno znaša 10,64 od 1000 vojaških obveznikov. Tudi v tem Trst prekaša samo Dalmacija.

Istra je v omenjenih statističnih letopisih obravnavana vedno skupaj z drugim Primorjem in je zaradi tega nemogoče, da bi o njej ločeno navedli

---

⁸ Številke gre jemati statistično: število visokoraslih ni absolutno, z njim želi pisec le poudariti, da je nekoliko več vojaško sposobnih med visokoraslimi; število 963 pa se nanaša na 1000 pregledanih nabornikov.

⁹ Podhranjenost, shiranost.

zanesljive številke; če pa smemo po umrljivosti, posebej zaradi določenih bolezni, sklepati o večji ali manjši odpornosti in vitalnosti ljudstva, nam številni pregledi za pet let (1881 do vključno 1885) dopuščajo globlji uvid. Iz njih razberemo, da je bila v Trstu z okolico med civilnim prebivalstvom v tem času povprečno 3,45-odstotna smrtnost, čeprav se v Trstu v zdravstvenih ustanovah zdravi eden od 16, v Istri pa eden od 177 prebivalcev. Nadalje tudi izvemo, da je od 10.000 prebivalcev v Trstu z okolico zaradi pljučne tuberkuloze umrlo 549 (Galicija 373, Bukovina 375), v Istri le 286 ljudi, zaradi starostne oslabelosti pa jih je v Trstu umrlo 234 in v Istri 309.

Trst z zaledjem se torej po umrljivosti uvršča ob bok Galiciji in Bukovini, prekaša pa ju, kakor tudi vse druge kronske dežele, po umrljivosti zaradi pljučne tuberkuloze, medtem ko si v vsakem pogledu revnejša Istra z ugodnejšimi številčnimi razmerji zagotovi mesto za v cesarstvu najdlje živečimi prebivalci v provincah Dalmacija, Predarlško in Tirolska.

Značilno je, da ima v Istri najnižjo umrljivost okraj Lošinj, katerega prebivalci so dalmatinskega izvira.

Medtem ko je srednjevisoki rjavolasi tip tržaških meščanov obdan s plemenom večinoma plavolasih slovenskih rojakov, pa kolonisti, živeči v mestih zahodnega istrskega obrežja in vsekakor rjavolasemu tipu pripadajoči potomci, ki so se stoletja priseljevali iz najrazličnejših območij narečno bogate Italije, povsod trčijo na večinoma plavolase in svetlooke slovanske rojake, na severu v Slovence, v srednji Istri v Hrvate, na jugu v Srbo-Hrvate, katerih koščeno telo, vse leto ovito v tesno prilegajoče se volnene obleke, črpa vedno nove moči iz nenehnega boja z zemljo in podnebjem. Njihove lepe zdrave ženske pogosto delajo kot dovilje v Trstu in na Reki.

Tržaški in istrski Slovani kot tudi Ladini imajo roke krajše kot noge, Tržačani, Rovinjčani in Lošinjci sploh najkrajše, Čiči pa najdaljše.

Fizična vzdržljivost istrskega podeželskega kakor tudi kvarnerskega prebivalstva je naravnost pravljica. Naj jo ponazori naslednji resnični zgled: mlad kmet običajne konstitucije z otoka Cres je šel med trgatvijo trikrat v istem dnevu dve uri hoda daleč po meh, poln mošta. Ob dvanajsturni hoji je šest ur nosil približno 60 do 70 kilogramov težak tovor. Zvečer je šel ribarit in veslal je do polnoči; naslednji dan je spet delal od petih zjutraj do treh popoldne, zvečer pa si je oddahnil pri ljubici, pri kateri je v sladkem klepetu ostal pozno v noč. Le kdo bi se zgodaj poslovil od ljubice?

Oblika izmerjenih lobanj tržaških meščanov je večinoma – skoraj dve tretjini – zelo kratkoglava (hiperbrahikefalna, dolžina : širina = 100 : 85 ali višje), obraz ozek (leptoprozopen) z ravno čeljustjo (ortognaten). Ostali so kratkoglavi (brahikefalni, razmerje dolžina : širina = 100 : 80 do 85) ali mezokefalni (razmerje dolžina : širina = 100 : 75 do 80).

Obrazni izraz je pri moškem največkrat plemenit, pri ženski pogosto lep.

Hiperbrahikefalnost, leptoprozopnost in ortognatija so značilne tudi za na zahodnem obrežju Istre živeče, italijansko govoreče prebivalstvo, medtem ko je oblika lobanje Slovencev iz okolice Trsta in severne Istre primerljiva z obliko lobanje kranjskih Slovencev. 75 odstotkov kratkoglavih (od tega 40 odstotkov hiperbrahikefalnih) nasproti 25,0 odstotkom dolgoglavih.

Na jugu, kakor tudi na vzhodnem obrežju Istre in na kvarnerskih otokih, se oblika lobanje in obraza skoraj popolnoma ujema z dalmatinsko. Približno 66,5 odstotkov je kratkoglavih (od tega 22,0 odstotkov hiperbrahikefalnih). Od ostalih je 23,0 odstotkov mezokefalnih in 10,5 odstotkov dolihokefalnih. Za obliko obraza Slovencev v Trstu in Istri je značilna prevladujoča širina (kameprozopija¹⁰); ker pa so štirioglati (ortognatija),

---

¹⁰ Nizek širok obraz z obraznim indeksom 90 ali nižjim.

imajo odprte, blage oči in lepe, zdrave zobe, ženske tudi svež inkarnat,¹¹ tako da je celotni vtis izredno simpatičen.

Tako ugodno pa ne moremo oceniti sicer telesno močno razvitih Čičev. Njihovo nizko, izbočeno čelo, štrleče ličnice, globoko ležeče oči, v grebenu udrt in pogosto navzgor zavihan nos, vzamejo fiziognomiji vso privlačnost in napeljujejo k sklepanju na brezčutnost in surovost, čeprav gre v resnici za ravnodušnost.

Po tipu obraza so od Slovencev manj drugačni dobrodušni Hrvati iz okrajev Volosko in Pazin in otokov Cres in Krk; pač pa se pomembno razlikujejo od slovanskih prebivalcev iz puljskega okraja in otoka Lošinj, ki ne morejo skriti svojega junaškega uskoškega rodu.

Ženske s kvarnerskih otokov imajo lep ovalen obraz, črne oči, prefinjen ozek nos in dolge trepalnice.

Predica (Hugo Charlemont)

¹¹ Obarvanost polti.

K NARODOPISJU PRIMORJA

LJUDSKO ŽIVLJENJE NA GORIŠKEM IN GRADIŠKEM*

Franz grof Coronini-Cromberg

Dežela, o katere prebivalcih naj bi tu poročali, ne zbudi pozornosti le s tem, da kljub skromni razsežnosti nosi dve imeni. Tudi sicer preseneča z raznovrstnostjo pojavov, da, z bogastvom nasprotij, ki jih ponuja tako površnemu gledalcu kakor temeljitemu raziskovalcu. To velja zlasti za njeno ljudsko življenje, kajti prebivalci dežele, ki je od nekdanj služila kot cesta za armade ljudstev, ne pripadajo le enemu plemenu.

---

* Prevod poglavja Zur Volkskunde des Küstenlandes: Volksleben in Görz und Gradiška. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 10, Zweites Heft] Das Küstenland (Görz, Gradiška, Triest und Istrien)*. Dunaj, 1891, 161–190.

Z zahoda sem sega čez deželno mejo, ki se tu ujema z mejo cesarstva, latinska rasa z dvema ločenima vejama. Vzdolž obrežja so bivališča pravih Italijanov, ki so v tesnem sorodu z Benečani. Razširijo se potem na področju, ki ga obkrožajo najspodnjejši tok Soče od Zagraja¹ navzdol, proti zahodu zadnje kraške vzpetine in najsevernejši zaliv Jadranskega morja, na tako imenovanem Territorio,² naprej v notranjosti in tam govorijo tako imenovano bizjaško narečje,³ ki vsebuje raznovrstne odzvene furlanščine. Furlani imajo preostali del dežele, do koder je ravnina. Izjema je le površje, ki se razteza ob levem bregu Soče od izliva Vipave vanjo navzgor vse do Gorice in še naprej. Med Furlani sicer prvotni jezik postopoma spodriva italijanščina, ki jo vsi izobraženci obvladajo in v kateri poučujejo na vseh osnovnih šolah, čeprav župnik s prižnice svojim faranom večinoma še govori v njem. Na vzhodu, povezani s plemenskimi tovariši, ki naseljujejo druge dežele monarhije, v visokogorju, hribovju in gričevju in tam, kjer se, kot smo zgoraj omenili, Soška in Vipavska dolina južno od Gorice strmo spustita na območje, ki predstavlja zadnji zaključek velike gornje italijanske ravnine, prebivajo Slovenci, sinovi tistega ljudstva, ki je zadnji člen v dolgi verigi selitev ljudstev, katerim je mogočni hunski kralj Atila⁴ prav v tej deželi v ruševinah Ogleja postavil grozljiv spomenik, ki obiskovalca še danes globoko pretrese. Slovenec po razlikah v izgovoru izdaja, kateremu delu dežele, celo kateri dolini pripada, ne bi pa mogli govoriti o več narečjih

---

¹ V izv. Sagrado.

² Ozemlje, območje.

³ V izv. Bisiacco. Bizjaki oz. Bezjaki so bili priseljenci slovanskega izvira, ki so se v 15. in 16. stoletju poromanili (več: Silvo Torkar, Bizjaki. *Goriški letnik* 28: 133–140).

⁴ V izv. Etzel.

njegovega jezika. Število Nemcev v deželi je zelo neznatno. To so posamični obrtniki in industrialci, državni nameščenci, bodisi zaposleni ali uživajoči pokojnino, in člani plemiških rodbin. Kakor je že mogoče iz tega sklepati, so raztreseni po vsej deželi, tako da v njej ni nobene nemške občine. To pa je posledica sprememb, ki so potekale v različnih časih.

Na visokogorski planoti Trnovskega gozda⁵ so se pod vladavino cesarice Marije Terezije na zahtevo gozdne uprave naselili nemški drvarji iz Spodnje Avstrije. Naselbina se imenuje Pri Nemcih,⁶ toda če odmislimo izključno nemške priimke, nič več ne opozarja na izvir njenih prebivalcev. Večja nemška priseljevanja so v 14. stoletju iz Pustriške doline,⁷ ki je bila takrat pod gospodstvom Goriških grofov in povezana z oglejskimi patriarhi, na pobudo slednjih potekala v Baško dolino in na južna pobočja gorskega hrbta, ki dolino ločuje od kranjskega Bohinja. Naselili so kraje Nemški Rut, Stržišče in Podbrdo.⁸ Njihovi prebivalci so sicer z veliko vztrajnostjo ostajali zvesti izvirnemu rodu, danes pa so, če odmislimo mnoga imena, v celoti postali Slovenci. Kljub temu še vedno številne predmete za dnevno rabo označujejo z nemškimi izrazi in njihova slovenska izgovarjava se nekoliko razlikuje od izvirnih Slovencev v soseščini, ki sami sebe imenujejo »pravi Slovenci«. Ne glede na to je znanje nemškega jezika v deželi splošno razširjeno. Nemci skupaj živijo najbolj zgoščeno v deželnem glavnem mestu Gorica, po njenih cestah vseprek odzvanja mešanica italijanskih, furlanskih, nemških in slovanskih glasov.

---

⁵ V izv. Ternovaner Wald.

⁶ Danes zaselek Nemci.

⁷ V izv. Pustertal, dolina na vzhodu Južne Tirolske v Italiji (ital. Val Pusteria, ladinsko Val de Puste).

⁸ V izv. Deutschruth, Staržišče, Podberda.

Velika množica meščanstva, vse, kar vtisne nekemu mestu nacionalni pečat, moramo v Gorici označiti za italijansko, čeprav se zna zelo veliko meščanov sporazumevati v navedenih štirih jezikih. Še pred dvema generacijama je bila raba furlanščine prav v višjih plasteh mestnega prebivalstva v pravem razcvetu; danes jo ti govorijo skoraj samo še pri šaljenju, za kar je izjemno primerna. Večinoma se ob robu obmestja med tamkajšnjimi prebivalci s kmečkimi opravili ohranja uporaba slovenskega jezika, ki si v zadnjem času prizadeva za večjo veljavo. Vendar pa tujec, ki prvič pride v Gorico in opazuje vrvenje po ulicah, po katerih se tarejo množice ljudi, živahno

Prodajalci karamel in pečenih jabolk na ulicah Gorice (Janez Šubic)

življenje v kavarnah, lekarnah in brivnicah ali hrupno množico, ki pa nikakor ne moti reda, ko se na nekatere praznike tesno zbrana na glavnem trgu udeleži tombole, niti za trenutek ne bo podvomil o tem, da se je v mestu, ki je po svojem bistvu italijansko, zlasti ko ribiči govorijo o morskem obrežju, prodajalci o karamelah (s sladkorjem posuto sadje),⁹ *pettoralih* (pečena jabolka) in maronih ali ko vsakovrstni drobni kramarji hvalijo in ponujajo svoje blago z najrazličnejšimi italijanskimi in furlanskimi klici.

⁹ Mehkejši ali trši bonbon iz kuhanega sladkorja, glukoznega sirupa in dodatkov.

Čeprav je izvir pripadnikov naše deželice tako različen, njihovi značaji vendarle kažejo številne skupne značilnosti. Goričan ima kot pravi sin sončnega juga zlasti lastnosti, ki se med prebivalci podobnih podnebnih značilnosti bolj ali manj izrazito razvijejo tudi drugod. Podnebne razmere ga pogosto zvabijo, da stopi iz hiše, ki celo med premožnimi plastmi družbe ni vedno udobno urejena, in ga torej zapeljejo k druženju bodisi s sosedi ali z mimoidočimi tujci, je družaben, zgovoren in skoraj vedno srčno dober, rad pripravljen priskočiti na pomoč tuji bedi. Izliv te pri-srčne dobrodušnosti je opazno močna ljubezen staršev do otrok, lahko bi rekli vseh odraslih do mladih bitij sploh. Opremljen z zdravim človeškim razumom in redko povsem nenadarjen, je zelo dovzeten za zunanje vtise; tuja mu je vsakršna okornost, zato živahno dojema vse novo, ki se mu zna prilagoditi brez težav. Pri resnih zadevah, ki prevzamejo srce, pa vse-kakor većinoma pokaže vztrajnost in trdnost. Neomajno je zvest svojemu cesarskemu vladarju in veliki avstrijski očetnjavi, dobrim navadam in govorici očetov kakor tudi podedovanim verskim prepričanjem, le da se izročila ne oklepa z nerazumno trmoglavostjo zgolj iz navade, če se mu ponuja kaj boljšega.

Drugače od pripadnikov številnih drugih dežel, ki se jim zdi naravnost ponižujoče in neprimerno stanu lotiti se poklica, ki v hiši prednikov ni bil domač že več generacij, izbere in tudi odločno zamenja svoj poklic, glede na prednosti, ki si jih obeta od tega. Vedno nagnjen k temu, da živi v sedanosti, namesto da bi s pametjo razmišljal o prihodnosti, se mu ni treba ravno hudo premagovati, da ne seže po popotni palici, da bi v širnem svetu poiskal boljše preživetje, kakor mu ga lahko ponudi rodna gruda, čeprav se nikoli zares ne znebi svoje vznesene ljubezni do kraja, kjer je stala njegova zibelka, in si vedno znova prizadeva, da bi se vrnil.

Šele zadnji čas in z njim povezan težaven gospodarski položaj, ki se je, kakor se zdi, ustalil predvsem v ravninskem, nekdam cvetočem delu dežele, sta močno prebudila gon po izselitvi čez ocean. Iz leta v leto vidimo vse večje trume furlanskih kmetov, ki se odpravljajo v novi svet, pogosto navdušene z varljivim upanjem, da jih tam čaka prijaznejša usoda.

Drugo, res obžalovanja vredno izseljevanje poteka, in sicer ne le šele v zadnjem času, na srečo pa ni enako obsežno, iz slovenskih naselij v okolici Gorice in področja Tolmina. Iz teh krajev se precejšen del ženskega prebivalstva tako samskega kot poročenega stanu navadno le za nekaj let odpravi v Egipt,¹⁰ tako da nikakor ni nenavadno, da tam srečamo kmetice, ki se znajo vsaj za silo izražati v italijanskem, francoskem, angleškem in arabskem jeziku. Zdi se, da te ptice selivke v eldoradu evropske izkoriščevalske sle v vseh mogočih storitvah najdejo donosen zaslužek, saj se neredko zgodi, da pošljejo domov staršem ali soprogom za njihove razmere velike denarne vsote. Ne moremo pa zanikati, da marsikatera opravlja pošteno delo, za posamična dekleta trdijo celo, da so v čudežni deželi piramid naše premožne domačine, s katerimi so ustanovile častivredno gospodinjstvo. Toda če odmislimo, da so to le posamične izjeme, so opisane razmere takšne, da pogubno rahljajo družinske vezi.

Če smo prej govorili o lastnostih, ki so skupne vsem prebivalcem dežele, pa je vendarle samoumevno, da se glede na njihovo plemensko pripadnost pokažejo posebnosti, ki jih tudi drugod ohranjajo kot razločevalne značilnosti. Tudi tu se Roman nenadoma navduši za cilj, ki je njegovemu

---

¹⁰ Aleksandrinke, zdomske Slovenke, večinoma Primorke pa tudi Ziljanke, ki so od druge polovice 19. stoletja pa do 2. svetovne vojne odhajale v Egipt, kjer so bile hišne pomočnice in dovilje (več: Dorica Makuc, *Aleksandrinke*. Gorica, 1993; Daša Koprivec, *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana, 2013).

duhu predstavljen v prikupnih barvah. Zlahka podleže svoji burni domišljiji, s silnim poželenjem si prizadeva za dosego cilja, vendar kaj kmalu tudi popusti, in se temu, česar si tako vroče želi, odpove, če se mu ne posreči v prvem poskusu. Roman tudi tu visoko ceni materialne dobrine, ne boji se pogosto velike varčnosti, da ohrani ali poveča posest, čeprav povprečno manj kot Italijan sosednjega kraljestva. Slovan tudi tu ni vedno gospodar družine, ki s trdo roko ohranja svoje premoženje, četudi ga razmere še tako silijo v skromnost, ki je drugod znana bolj poredkoma. Tudi tu se Slovan le stežka odpove zamisli, za katero se je nekoč zavzel, in četudi mu na začetku še tako spodleteva, mu to ne vzame poguma, ga ne odvrne od tega, da se ne bi znova lotil dela s trdoživo vztrajnostjo. Vendarle je treba poudariti, da je med narodnostmi v deželi veliko mešane krvi in je zato to, kar ločuje, pogosto v ozadju tega, kar je skupno.

V jezikovno mešanih deželah je dokaj pogost pojav, da mnoga imena niso v skladu z narodnostjo njihovih nosilcev ali da se otroci pod pritiskom obdajajočih razmer opredelijo za drugo narodnost, kot jo imajo starši; da pa se na primer med brati, ki so odrasli in bili vzgojeni v povsem enakih življenjskih okoliščinah, eden čuti Italijan, drugi pa Slovenec, bi v drugih krajih našli le stežka. To vzajemno prežemanje različnih ljudskih plemen se ne kaže le v izrazih duševnega življenja, kaže se tudi v fizičnih značilnostih prebivalcev dežele. Pogosto v čisto slovenskih občinah srečamo posameznike, pri katerih bi po temni barvi kože, črnih laseh in ostro izrezanem profilu lahko sklepali na pristno romanski izvir. Ali pa kakemu moškemu, ki bi ga kakršen koli dvom o njegovi italijanski narodnosti hudo užalil, iz svetlo modrih oči žarijo nemški predniki, spet pri drugih pa je govorica v izrazitem nasprotju z obliko obraza in barvo kože, ki sta sicer očitna znaka slovenskega rodu. Zaradi tega nas ne sme čuditi, da je bera

le skromna, ko se lotimo zbiranja pripovedk ali značilnih šeg in navad v deželi. Prve so večinoma izginile iz spomina prebivalstva, slednje pa so se z nekdanjimi lepo pristajajočimi nošami malodane povsem izgubile. Vse to se je do sedanjega časa neokrnjeno ohranilo le na območjih, ki ležijo daleč od pogosto uporabljenih prometnih poti in se jih niso dotaknile velike spremembe.

Kljub temu se v naši deželi najde še marsikaj, kar je omembe vredno. V njenem najsevernejšem delu, okrog gorskega masiva Triglava, najdemo eno njenih najlepših pripovedk, ki je s pesnitvijo Rudolfa Baumbacha že postala javno dobro. To je pripovedka o Zlatorogu, snežno belem gamsu z zlatimi peresi, ki ženejo srce vsakega lovca.¹¹ Če ga zadene puškina krogla, tam, kjer se zruši, iz njegove krvi nenadoma požene čudežno lepa, sladko dišeča triglavska roža, ki ozdravi obstreljeno divjad takoj, ko mu je bila za pašo. Srečnemu lovcu pa grozi poguba, kajti Zlatoroga varujejo maščevalne sile. Ta pripovedka je sicer doma na obeh straneh Julijskih Alp, tako na severnovzhodni kranjski kot na nasprotni primorski, a njeno pravo prizorišče je tam, kjer si Soča v ozki skalnati strugi v penah utira pot proti jugu. Nedaleč od Triglava v istem pogorju skriva koničasto štrlečemu jedru najbližji Bogatin neizmerne zaklade,¹² da bi jih natovorili, ne bi zadoščalo sedemsto voz. Toda njegova okolica in okolica visokogorskih jezer ob njegovem vznožju je preveč negostoljubna, da bi se kdaj kakšen iskalec zakladov lotil njihovega izkopa. To bi zlahka zmožle le drzen lovec, ki bi uplenil Zlatoroga. Doslej se to ni posrečilo še nikomur. Pa vendarle je

---

¹¹ Povedko o Zlatorogu je objavil Karel Dežman (Karl Deschmann, Die Sage vom Goldkrikel (Zlatorog). *Laibacher Zeitung* 43, 21. 2. 1868, 325–327, Fueilleton).

¹² Več o tem izročilu gl. v Janez Dolenc, *Zlati Bogatin. Tolminske povedke*. Ljubljana, 1992 (Glasovi; 4).

Zlatoroga zadel strel, ki mu ga je ozdravila triglavska roža. Besen je tako poteptal čudoviti vrt ob Triglavu, v katerem se je navadno pasel, da je na tem mestu nastala pustota. Rojenice, ki so negovale ta vrt, se mu odtlej izogibajo. Čez sedemsto let bo iz kamnitih polj Triglava zrasla jelka; posekali jo bodo, da bi iz njenega lesa naredili zibelko, in otroku, ki bo ležal v njej, naj bi nekoč pripadlo Bogatinovo bogastvo.

Če sledimo toku Soče navzdol, pridemo v Kobarid.¹³ V bližini tega trga naj bi stala poslednja svetinja poganskih prebivalcev te dežele, mogočen hrast, med katerega grčavimi koreninami vre izvir.¹⁴ Trdijo, da je to drevo, ki so ga še v krščanski dobi častili daleč naokrog, šele v 14. stoletju padlo pod udarci sekir versko zagnanih duhovnikov. Tik ob Kobaridu stoji cerkva, o kateri pripovedujejo, da se je še zrcalila v valovih jezera, ki je pred časi napolnilo vso tam razširjeno dolino Soče.

Še naprej po dolini navzdol leži Tolmin.¹⁵ Popotnik, ki se iz tega kraja napoti navzgor po obrežju Tolminke, pritoka Soče, po kakšni uri hoda prispe do izliva Čadre¹⁶ v Tolminko.¹⁷ Če še kratek čas sledi poti, ki se v kačastih zavojih strmo vije po previsu navzgor, se znajde pred ozkim vhomom v votlino, ki se ljudsko imenuje Dantejeva jama. Govorijo, da se je

---

¹³ V izv. Karfreit.

¹⁴ Čaščenje svetega drevesa pri Kobaridu je med drugimi omenil Anton von Maily v knjigi *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Granzland am Isonzo. Volkskundliche Streifzüge*. München 1916, 33–34. Prim. tudi: Zmago Šmitek, *Poetika in logika slovenskih mitov. Ključi kraljestva*. Ljubljana 2012, 83. Ohranjena je listina iz Čedadu (16. 8. 1331), v kateri inkvizitor Franciscus de Clugia pošilja križarje v Kobarid posekat drevo in zasut izvir, ki so ju častili tamkajšnji domačini.

¹⁵ V izv. Tolmein. Včasih Tomin ali Tmin.

¹⁶ Potok Podpasica, ki so mu domačini rekli Šakatc, izvira nad Čadrgom, izliva pa se v Tolminko.

¹⁷ Po domače reka Tminka.

tavajoči pesnik čez dan skrival v njej, medtem ko je v družbi milih žensk in plemenitih vitezov noči preživel v gradu Kozlov rob¹⁸ nad Tolminom, ki je bil podrejen oglejskemu patriarhu Paganu della Tore. Pravijo tudi, da je imel pri marsikateri prisposobi, ki jo je uporabil v svoji Božanski komediji, pred očmi čudovito alpsko naravo, v kateri se je zadrževal po sili razmer. Pastir, ki ga ob poznem mraku ali nočni uri pot vodi mimo tistega grozljivo lepega kraja, plaho pospeši korak in strahoma pogleduje vstran, kajti vznemirja ga, da bi lahko veliki ubežnik v nagubanem valujočem škrlatnem oblačilu danes spet premišljuje počival na skali pred svojim nekdanjim skrivališčem, kakor so ga po trditvah starih pogosto videvali. Ne glede na neverjetnost, da bi mogočni gibelin pri cerkvenem dostojanstveniku s tako izrazito gvelfskim prepričanjem, kakršnega je bil Pagano della Torre, iskal in našel zatočišče, tudi vsa razpoložljiva zgodovinska dejstva govorijo proti domnevi, da bi Dante kadar koli stopil na ozemlje te dežele, bodisi v Tolminu kakor pravkar navedeno, bodisi kot gost po strankarski pripadnosti bližjega Huga von Tybeina (Devin). Potemtakem je skoraj gotovo, da si je tu pripovedka pač prilastila eno od najplemenitejših podob v sodobnem razvoju človeškega duha. Pri tem je omembe vredno, da si slovensko prebivalstvo iz sosednje dežele drugačnega jezika ni sposodilo od vojaškega junaka, temveč od mojstra besede in misli, da bi z njim preskusilo svojo moč ustvarjanja mitov. Vsekakor je treba za delno pojasnitev dodati, da so bili nekoč med Tolminom in zgornjo dolino Soče nasplah in italijansko Furlanijo živahni stiki. To se kaže tudi v neki drugi pripovedi, v kateri se lahko poleg tega zlahka prepozna podobnost z nemško pripovedko o Faustu. Ta pripoved izvira iz Drežnice pod Krnom.

---

¹⁸ V izv. Pockenstein.

Kmetje iz Trente, nedaleč od izvirov Soče, so poslali sina študirat v Videm in ga iz očetove hiše oskrbovali z živili. Nekoč pa je v gorovju zapadlo toliko snega, da so bile vse povezave prekinjene. Potem ko je študent dolgo zaman čakal na podporo, ki je je bil vajen, si ni znal pomagati drugače, kakor da se je zapisal hudiču, ki mu je priskočil na pomoč. Razmerje s hudičem pa mu je postalo breme in je, da bi se ga rešil, za nasvet zaprosil sveto Sibilo. Ta mu je dala sredstvo, da bi ušel gospostvu zla, ter mu podelila tudi dar prerokovanja; vendar mu je bilo prepovedano, da bi se posvetil duhovniškemu stanu, kakor si je želel. Med drugim je študent iz Trente napovedal, da bodo nekoč na Tolminsko z zahoda vdrle brezštevilne trume sovražnikov s kozjimi bradami, popolnoma ga bodo opustošile in od tam odpeljale vse može, tako da bo za tiste, ki bodo ostali, več kakor zadoščala senca enega samega oreha. Ženske bodo potem tako silno hrepenele po moških, da bodo hitele s hriba na hrib, ker se jim bo zdelo, da vidijo, kako nekje na tleh leži moška suknja. Ko pa bodo prišle na tisto mesto, bodo našle samo strohnel štor.¹⁹

Iz Hude Južne ob Bači na Tolminskem poročajo o naslednji povesti: Neki vojak je moral v vojno in je svojo ljubico zapustil z obljubo, da se bo vrnil, če mu bo ostala zvesta. Vojna se je končala, pa je neke noči na vratih ljubice pozvonilo. Skoplje se iz postelje in plane ven, kjer jo ljubi posadi za seboj na konja in nato z njo bliskovito oddirja. Ob tem ji govori: »Samo poglej, ljuba moja, kako svetlo sveti mesec in kako hitro jezdijo mrtveci.« Končno par prispe na pokopališče. On skoči s konja in se vrže v grob, vanj skuša potegniti tudi svojo ljubo. Toda posreči se ji, da se iztrga

---

¹⁹ Povedko »Trentarski študent« je objavil Simon Rutar v *Ljubljanskem zvonu* (1882, 536) (prim. Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje, 1930, 86–87, št. 33).

iz njegovih rok in zbeži v mrliško vežico, kjer se naposled popolnoma osvobodi s pomočjo nekega drugega mrliča, ki je ležal na parah. Odpravi se na pot v domovino in ko prispe, se zave, da je bila dolgo, dolgo časa zdoma, kajti nikogar več ne najde, ki bi jo spoznal ali ki bi ga sama poznala pred nasilno ugrabitvijo.

Le kdo ne bi v gornji pripovedi našel iste snovi, ki je Bürgerju služila za predlogo njegove Lenore, in še dokaz več za to, da imajo vsa ljudstva arijskega izvira skupen pripovedni krog.

Nasproti Tolmina, na desnem bregu reke Soče, stoji sredi razkošnih livad Volčanskega polja²⁰ cerkev, ki se imenuje Sv. Danijel v Črnem logu.²¹ Že ime kaže na prazgodovinski čas, ko je gost gozd segal od hribov vse do dna doline. Zanj dejansko pravijo, da je najstarejša krščanska božja hiša na vsem območju in da so takrat, ko so na drugi strani gora v sosednjem kranjskem Bohinju²² žrtvovali še poganskim božanstvom, trupla tam preminulih posameznih vernikov na hrbtih tovorne živine prenašali sem čez težko prehodne alpske prelaze, da bi bili lahko pokopani v posvečeni zemlji.

A tako kakor se višavje spušča proti dolini, tako pojenja tudi moč ljudskega duha, da bi ohranila stare pripovedke. Ponekod se še pojavijo spomini na uničujoče turške vpade, denimo pri Turškem križu v soteski pod Podsalami, med Volčami in Kanalom²³ ali na Turškem klancu v Trnovskem gozdu. V obeh krajih naj bi divjim turškim hordam pripravili sprejem, ki jih je odvrnil od misli, da bi se še kdaj vrnili. Zadnje strmine

---

²⁰ Woltschacher Feld.

²¹ V izv. St. Daniel im Schwarzwald. Gre za cerkev v Volčah.

²² V izv. Wochein.

²³ V izv. Woltschach, Canale.

tega gorovja, južnega pobočja Čavna, pa se navsezadnje drži izročilo, ki se večkrat pojavlja v deželah, ki so jih naselili južni Slovani, namreč, da so visoko nad današnjo morsko gladino v pečinah vzdani mogočni železni obroči, na katere naj bi pred dawnimi časi pomorščaki privezovali ladje.

Sicer pa tako daleč, kakor Slovenci naseljujejo deželo, od Triglava pa do tam, kjer se Kras s svojim obrežnim robom strmo spušča v morje, še živi bleda slutnja verovanja njihovih prednikov o vplivu, ki ga lahko imajo na človekovo usodo rojenice in vile. Rojenic, slovenskih boginj usode, se ne spominjajo brez strahu. Predstavljajo si jih kot tri lepe, v belo oblečene sestre, ki ob rojstvu otroka stopijo k njegovi zibki, da bi mu napovedale prihodnjo usodo. Tisti dve, ki najprej napovesta prihodnost, obljubljata večinoma le dobro; odločilno pa je, kar pove tretja, kajti ta razkrije zlo usodo, ki se izpolni in vse prevečkrat vsebuje kaj hudega. V tem se pokaže pesimistična poteza, ki v celoti z otožnostjo prežema naravo Južnih Slovanov. Nasprotno pa vile, ki jih slavijo tudi v hrvaških in srbskih ljudskih pesmih, rade razprostrejo svojo varujočo roko nad smrtnike in se jih ljudje zato redkokdaj bojijo. Porojene iz sončnih žarkov in od samega začetka prebivalke oblakov, se pozneje v službi Boga luči spustijo na zemljo. Breztelesna in ogrnjena v tanka bela oblačila, nežne postave, bledega obraza z žarečimi očmi in zlato valujočimi lasmi, v katerih je njena moč, z ljubko zvenečim glasom in neminljivo mladostjo in lepoto – tako je videti vila v predstavnosti moči ljudstva. Šumeč izvir, gozdat gorski vrh, senčen gaj, vsi so pod varstvom posebnih, zanje značilnih vil. Vile ljubijo igro, ples in glasbo in kdor je kdaj prisluhnil njihovemu petju, mu človeški glas ne more več zares ugajati. Zdravijo boleznin in zmorejo celo pokojne obuditi k življenju. Prav posebej so naklonjene pesnikom in junakom. Slednje varujejo med bojem kakor valkire nemške bojivnike.

Na tistega, ki jih je užalil, pa mečejo krogle iz bleščečega orožja, ki so ga same skovale, in ga vedno smrtno zadenejo. Srečen pa je lahko, kdor je deležen njihove naklonjenosti.

Poleg teh ostankov prastarih plemenskih izročil najdemo še posamične sledi prepričanja novejšega izvira, ki je pred približno tremi stoletji imelo številne privržence med Slovenci, ki so danes vsekakor vneti katoliki. Tu in tam na domačijah v Vipavski dolini naj bi se še vse do nedavnega kot zaklad, varovan z globokim spoštovanjem, ohranil kak izvod Luthrove Biblije, ki jo je Primož Trubar v času reformacije prevedel v slovenščino in jo dal natisniti v Tübingenu.

Ne sme nas začuditi, da med podeželani obeh narodnosti še pogosto naletimo na praznoverje. Kar drugod velja za znamenje dobrega ali zla, se tudi tu razume enako, omeniti je treba le, da zdajšnjim služabnikom Cerkve pripisujejo moči, ki z njihovim poklicem nimajo ničesar skupnega. Pogosto menijo, da imajo duhovniki moč, da po svoji volji usmerjajo oblake in da jo nekateri med njimi uporabijo, da bi toča prizadela župnije, kjer so dušni pastirji stanovski bratje, do katerih gojijo sovražna čustva. Obstajajo pa tudi župniki, do katerih so podeželani še posebej zaupljivi, ker o njih mislijo, da imajo posebno močne molitvene izreke, ki vsakršno škodo od pridelka svojih varovancev odvrnejo zanesljiveje od navadnega zvonjenja proti slabemu vremenu in sežiganja blagoslovljenih oljčnih vejic.

Splošno razširjeno je tudi mnenje, da sanjske more povzročajo ljudje, ki jih vrojena potreba sili, da ponoči nezavedno nemirno blodijo naokrog in mučijo soljudi. Takšno bitje se pri Slovencih imenuje vedomec ali veščca,²⁴ odvisno od tega, ali je moški ali ženska, pri Furlanih pa Chialchiut ali mora,

---

²⁴ V izv. Vijedomac, Vošča.

in obstaja zanesljivo znamenje, po katerem se ob rojstvu otroka spozna, ali je določen zanjo. Da bi otroka odrešili tega uroka, ga morajo podati skozi okno, ko ga nesejo h krstu. Drugi pravijo, da je zato treba sedmi dan po rojstvu, po dopolnjenem sedmem tednu in po dopolnjenem sedmem letu starosti nad njim izrekati določene molitve. Na Tolminskem trdijo, da se vedomci in veščice ponoči zberejo na razpotjih in se z gorečimi ostružki tako pretepajo, da roke, noge, ušesa in udi popadejo po tleh. Pred svitom so vsi spet celi. Nekoč jim je prisluškoval nekdo, ki se mu je posrečilo pobrati odsekano roko dekleta. Ko so opazili izgubo, so iz lesa bezgovega grma urno oblikovali novo roko, ki je popolnoma nadomestila manjkajoči ud. Mori pripisujejo hudo zlobo; iz novorojencev izsesa vse sokove, dokler ne umrejo.

Zdaj se bomo od Slovencev za nekaj časa poslovili, zato naj omenimo le še to, da med goriškimi Slovenci prebivalci Šebrelj v Idrijski dolini veljajo za butalce. Nekoč so hoteli s trnkom potegniti iz Idrije lunin odsev, za katerega so mislili, da je velik hlebec sira. Drugič so razpravljali o tem, kako bi z majhnimi stroški razširili cerkev. Pa se je med njimi pojavil neki tujec in menil, da je stvar zelo preprosta; samo suknjiče naj odložijo, nato naj se v cerkvi z rameni uprejo ob zid, dokler jim ne bo zavpil, da je dovolj. Nasvet je bil všečen in takoj so ga začeli uresničevati. Dolgo so čakali na dogovorjeni klic in ko jih je nestrpnost prignala iz cerkve, so zaman iskali zvitega stavbarja in svoje suknjiče. Takšne in podobne čudaške zgodbe se jim podtikajo.

Mesta, zlasti sodobna mesta, kakršno je Gorica, niso primerno prizorišče za prikazovanje duhov in mitično izročilo. V srednjeveškem gradu goriških grofov ob najstarejših mestnih zgradb, ki jih po višini presega, pa naj bi občasno še strašilo. Ob polnočni uri se stražam v spremstvu kužka

prikaže mladostna, čudežno lepa ženska podoba z ogromnim obročem s ključi v roki. Na njihova vprašanja pojasni, da ne bo mogla najti miru prej, dokler ne bo stesana zibka iz enega od dreves, ki rastejo v gradu. Po ljudskem izročilu se ta prikazen imenuje grofica Stellina, za katero pa vedo le še ostareli prebivalci zgornjega starega mesta.²⁵

Poleg te si šepetaje pripovedujejo naslednjo grozljivo pravljico. Pred mnogimi, mnogimi leti je na goriškem gradu ukazovala naravnost okrutna in pohlepna grofica Katarina, ki je imela najetih veliko hlapcev in sedem ogromnih dog, izurjenih, da slehernega človeka na mah raztrgajo. Pa se je nekoč v viharni noči na vratih pojavil sel, odposlan s težko vrečo zlata iz Ogleja v sosednji grad, in zavoljo hudega neurja zaprosil za sprejem. Gospodarica je ugodila njegovi prošnji, vendar je, vznemirjena zaradi kopice zlata, enemu od svojih zaupnikov naročila, naj naslednje jutro, ko bo sel odhajal, nanj naščuva pse. Sel je v neenakem boju hitro podlegel in zdaj je grofica truplu odvzela dragoceni tovor, da bi ga lastnoročno priložila k številnim, v podzemnih sobanah nakopičenim zakladom. Služabnik, nič manj prevzet od pohlepa kakor njegova gospodarica, ji je sledil in jo ubil, ko je hotela zapustiti skrivališče. Toda tudi drugi umor je bil storjen zaman. Naj je nezvesti hlapec še tako prizadevno iskal, se mu nikakor ni posrečilo najti kraja, kjer so bili skriti zakladi. Odtlej se vsakih sedem let pojavlja grofičin duh s plapolajočimi lasmi, ovit v belo rjuho in obkrožen s psi, ki grozljivo tulijo. Če bi se našel neustrašen junak, ki bi vprašal duha za kraj, kjer je shranjeno zlato, bi duh naposled našel svoj mir. Do danes se še ni našel nihče;

---

²⁵ Obj. v opombi Milka Matičetovega v Milko Matičetov (ur.), *Anton von Mailly, Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*. Gorizia, 1989, 235. Nekaj pripovedi o goriških gradovih je objavil Carl von Czoernig, *Das Land Görz und Gradiska I-II*. Viena, 1873–74, 526.

stražar pa, ki je nekoč streljal na prikazen, je nezavesten padel na tla in se v istem hipu za vedno poslovil.²⁶

Naj omenimo še mikavno zgodbico, ki si jo pripoveduje goriško ljudstvo. To je »resnična zgodba o Tonettu Bursettu«. Nekoč je živel čevljar, ki je že dolga leta složno živel s svojo boljšo polovico, čeprav njuna zveza ni bila obdarjena z otroki. Nekoč sta se odpravila v gozd, da bi skupaj pobrala les, pred tem pa sta na ogenj pristavila lonec s fižolom, da bi imela ob vrnitvi skromen obed. Ko sta se vrnila, sta ugotovila, da fižol sploh še ni kuhan; tedaj se je strogi poglavar družine, ki ni prenesel, da ne bi šlo vse po njegovih željah, silno razjezil in izbruhnil besede: »Ko bi le iz tega fižola nastalo prav toliko otrok, ki bi nama lahko pomagali pri delu!« In glej – komaj je izrekel te nepremišljene besede, že so se fižolova zrna spremenila v otroke, ki so drug za drugim skakali čez rob lonca na štedilnik. Mojster nakolenka²⁷ in njegova vrla polovica sta se pošteno ustrašila tega izdatnega blagoslova in ker do teh bitij nista mogla čutiti pravih očetovskih in materinskih čustev, se bosta zdela popolnoma nečloveška, ker sta posegla po palicah in hitro potolkla ves zarod, ki ga pač ne bi mogla prehraniti. Kakor se pogosto primeri pri naglem dejanju, je tudi tokrat takoj sledilo kesanje. Komaj je bilo storjeno, že je par enoglasno zavzdihnil: »Oh, ko bi nama vsaj eden ostal, lahko bi čuval našo lepo hruško!« »Tu sem, očka, tu sem,« se je zaslíšal svetel otroški glas. Veselo vznemirjena sta se zakonca lotila iskanja in končno našla edinega preživelega, skritega v škornju. Z objemi bi

---

²⁶ Prim.: »Die Grafen von Görz« v Anton von Mailly, *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen*. Leipzig, 1922, št. 127/II. Slovenski prevod: »Duh z goriškega gradu« v Monika Kropelj in Roberto Dapit (ur.), *Stoji, stoji tam beli grad. Slovenske ljudske pripovedi o naseljih, naravnih znamenitostih, cerkvah in gradovih*. Radovljica, 2014, 21–22, št. 6.

²⁷ Nakolenek, kneftra, tj. jermen, s katerim si čevljar med delom čevelj trdno pritrdi na kolena.

ga skoraj zadušila, a sta se vendarle zadržala, poimenovala sta ga Tonetto Busetto²⁸ in mu nemudoma zaupala čuvanje svoje priljubljene hruške.

Ko je некоč pri opravljanju svoje dolžnosti ždel visoko na drevesu, se je približala stara čarovnica in mu zaklicala:

Tonetto Busetto
 Gettami un peretto
 Con la tua manina d'oro;
 Sii benedetto
 Mio bel tesoro.

»Etko Buzetko, vrzi mi hruško s svojo zlato ročico; bodi blagoslovljen, lepi moj zaklad!« Etko, ki je bil dobrega srca, je starki vrgel hruško in se nazadnje sam spustil z drevesa, kajti trdila je, da ne najde sadeža. Toda čarovnica je zgrabila ubogega otroka, ga vtaknila v vrečo in odnesla. Med potjo se je domislila, da bi nabrala les, zato je vrečo odložila na rob ceste. Etko, ki ni bil butček, je izrabil ugodno priložnost, z nožičkom, ki ga je imel pri sebi, je odprl vrečo, jo napolnil s kamni in se povzpel nazaj na svoje drevo. Ko je čarovnica opazila zamenjavo, se je vrnila, a ker je Etko že vedel, kaj namerava, so bila neuspešna vsa njena prizadevanja, da bi ga znova dobila v roke. Etko pa se je navsezadnje naveličal tega nenehnega zasledovanja in je z dovoljenjem staršev sklenil, da bo odšel v širni svet. Na potovanju je prispel v veliko mesto, kjer je prestoloval kralj Dominitufè. Kralj je ravno iskal hlevskega hlapca. Etko, ne bodi len, je zaprosil za službo, ki jo je dobil in jo izpolnjeval v popolno zadovoljstvo svojega kraljevskega gospodarja. Nekega dne je šel kralj v konjušnico, kjer je želel govoriti z Etkom.

---

²⁸ Prim.: Etko Buzetko. V: Giulia Sandrin, *Storie e filastrocche senza confini nelle parlate delle terre del Carso e dell'Isonzo*. Monfalcone, 2010, 44–46.

Toda Etko ni bilo tam. Iskali so ga po vseh kotih, spraševali, ga klicali – vse zaman. Nenadoma so zaslišali zamolkel glas, za katerega se je zdelo, da prihaja iz telesa enega od konj, kako je spregovoril: »Tu sem, gospod kralj!« Resnično je Etko skupaj s krmo pogoltnil konj, ki je neobičajno hrano kmalu spet izbruhal. Ta pustolovščina je Etku Buzetku seveda nekoliko pokvarila hlevsko službo. Sklenil je, upajoč na boljšo usodo, da se bo lotil novega poklica, se poslovil od kralja in s spominom na svojega krušnega očeta odprl čevljarstvo delavnico. Za izvesek je naslikal figov list, okrog katerega je napisal: "Scarpe per le mosche e scarponi per mosconi" – »Čevlji za muhe in težki čevlji za brenclje.« Bil je čevljar, da ga je bilo veselje videti, in odtlej je živel srečno in zadovoljno.

Ko se povsem spustimo v furlansko nižino, stopimo na tla, katerih kultura se šteje v tisočletjih in ki je z zunanjimi podobami pozidave tega prostora očarala že rimske legije, ko so se prvič pojavile na tem območju. Razumljiva posledica tega sta duhovna treznost in ostra razsodnost prebivalcev. V sosledju rodov so se nabrale bogate izkušnje, prave življenjske modrosti, pogosto zapisane v šaljivih furlanskih življenjskih pregovorih. Sicer pa se še danes v naši Furlaniji sliši vseh vrst klepetanje, ko se kmetje v mrzlih zimskih večerih ob pomanjkanju toplih izb zberejo v hlevih ali ko stojijo ženske v vrsti in ko v krogu predejo ob ognjišču. Enkrat govorijo o čarovnicah, ki so prizadejale njihovim otrokom in domačim živalim, ali o Mazzariulu, v rdeče oblečenem, prijaznem škratu, drugič o *Orgnonu clocu*, nekakšnem Pavlihi, ki v svoji preproščini vsa naročila izvede dobesedno in tako vse naredi narobe, ali o *Zuanu senze paure* – neustrašnem Janezu, ki ga ne prestrašijo niti krste niti mrtvaške glave, spet drugič pripovedujejo legende o svetnikih ali o hudiču. Njihov hudič kaže germanske značilnosti, le občasno je zloben šaljivec, ki nedolžnim otrokom uganja raznovrstne

norčije, vsakič pa potegne krajši konec, brž ko trči na neomajno vero in pobožne izreke. Ko pozimi besno divjajo viharji s severa in juga, ljudje pravijo, da čarovnice s te in one strani Alp v oblakih bijejo hude boje za oblast; pogosto pa tam tudi ponoči vidijo bojavnika na pošastnem belem konju, kako dirja po produ Sočine struge, da se kar iskri ob trdem srečanju kopita in prodnika.

Pripovedke o svetopisemskih osebnostih se skoraj vedno sukajo okrog reči, ki so tesno povezane s kmetovimi interesi, s poljščinami, drugimi kmetijskimi pridelki ali oplojujočim dežjem, od katerega začetka je v deželi s poletno sušo vsako leto odvisno, ali bo zemlja bogato obrodila. Božjemu usmiljenju nad Jobovo bedo pripisujejo nastanek sviloprejke. Ko je ta človek, ki je doživel hude preskušnje, ležal prekrit s črvi in se je njegovo trpljenje stopnjevalo do skrajnih meja, je ljubi Bog ocenil, da je prišel trenutek, da mu končno določi cilj. Naredil je, da je iz Jobove glave hitro začela rasti murva, in črvi, ki jim je šla v slast hrana njenega zelenja, so, kakor hitro so mogli, splezali na drevo in poslej postali sviloprejke, dragoceni božji dar, posebej za revnega furlanskega kolona, ki mu spomladi prinesejo prvi denar, če uspevajo, kakor si želi.

Kristus Gospod je rad, večinoma v spremstvu svetega Petra, včasih tudi z Janezom, nespoznaven hodil po deželi in izkazoval dobroto tistim, ki so se je pokazali vredni. Če je suša grozila, da bo pokvarila setev, je poslal osvežujoč dež na polje hiše, v kateri je bil gostoljubno sprejet in kjer je kmetica dokazala neomajno zaupanje v Boga. Pogosto pa je bil tudi blag, kjer bi imel razlog za jezo, in ob takšni priložnosti je celo deželo obdaril s kakšno novo vrsto plodu. To se je zgodilo, ko je nekoč s Petrom in Janezom zavil na kmetijo, kjer so mu le neradi ponudili gostoljubje ob obljudi, da bo naslednji dan pomagal pri mlatvi žita. Večerja ni bila obilna, ležišče trdo,

Prebivalci Gradeža v čolnih na božji poti proti Barbani (Jurij Šubic)

za navrh pa jih tudi zjutraj niso prav vljudno opomnili na delo. Kristus je prišel na dvorišče, v grozo zbranih je okrog na kup nametanega žita zanetil ogenj, a glej, kako so vsi ostrmeli, ko sta se med prasketanjem plamenov, ne da bi kaj požrli, zrnje in slama ločevala in delo je bilo v kratkem opravljeno brez truda. Vdova, ki je vodila hišo, je, ne da bi se zahvalila, nato Kristusu s spremljevalci pustila oditi. Menila je, da bo to lahko ponovila, toda zdaj so plodovi zares goreli. Gospod, ki je ni hotel prehudo kaznovati, je poskrbel, da so zoglenela, skrčena pšenična zrna ostala užitna in kaljiva, in od takrat v deželi pridelujejo ajdo, ki omogoča drugo žetev na isti njivi, potem ko je žito že pobrano.

Hudič je nekaj časa uganjal grdobije na Medejskem hribu, ki se nedaleč od meje kraljevine Italije popolnoma osamljen dviga iz brezkraino proti zahodu razprostirajoče se ravnine. Nenehno je dražil tam zaposlene kamnolomce, ko je na vse mogoče načine motil njihovo delo. Ko so prišli, je bil bodisi kamnolom napolnjen z vodo ali dostop zastavljen s kamnitimi bloki ali pa je bilo orodje, ki so ga pustili, raztreseno po vsem hribu. Uganili so povzročitelja teh neumnosti in sklenili, da bodo na vrhu hriba postavili cerkvico svetemu Antonu, v čigar varstvo so se izročili. Hudiča je grizla rešitev, ki bi njegovo početje učinkovito motila, in storil je vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi preprečil graditev. Kar so zidarji podnevi zgradili, je ponoči uničil; toda sveti Anton se je zavzel za svoje varovance in je ob zori vsak dan znova postavil, kar je bil zli duh uničil. Kar se ni posrečilo s silo, je zdaj hudič skušal doseči z zvijačo. Ovit v dolgo oblačilo, ki naj bi mu dalo častitljiv videz, je svetemu Antonu zaprl pot in dejal: »Jaz sem si že prej prisvojil košček zemlje na hribu, zdaj pa pridete vi in daste zidati cerkev na njem. Vendar predlagam, da se o zadevi ne prepirava, temveč pustiva naključju, da odloči, komu od naju naj pripade majhno zemljišče. Sveti Anton je ravnal, kakor da ne bi

opazil, s kom ima opraviti, in je bil zadovoljen. Nato je hudič predlagal, da se oba povzpnete na streho pravkar pokrite cerkve in tvegata skok dol. Kdor bo pristal dlje, bo lahko obdržal zemljišče. Tudi to je bilo svetniku pogodu. Naredil je veličasten skok, hudič pa se je zapletel v nenavadno dolgo oblačilo in klavrno padel na tla. Osramočen se je pobral in tam ga niso nikdar več videli. Cerkvica svetega Antona še vedno gleda dol v dolino in stare mamice trdijo, da je na trdih skalah pod njo še mogoče videti nožne odtise skoka svetnika in sled nerodnega padca hudiča.

Na največjo zgodovinsko katastrofo, ki je prizadela deželo, spominja v Ogleju izročilo o zlatem vodnjaku,²⁹ o globokem vodnjaku, v katerem so premožni domačini tega mesta na predvečer, preden so ga zavzeli Atilovi Huni, poskrili neizmerne zaklade, da bi jih lahko odkopali v boljših časih, čim bo minila poplava osvajalcev. Oglej ni več vstal iz pepela, njegovi meščani so bodisi padli pod sovražnimi meči ali zbežali in se niso vrnili, tako zlatega vodnjaka še ni našel nihče. Toda prepričanje o tem, da obstaja, še ni izumrlo in ni dolgo tega, ko je bil zlati vodnjak v primeru odkritja izrecno izključen iz prodaje v vseh kupoprodajnih pogodbah za nakup zemljišča v Ogleju ali njegovi okolici.

Utrdbe v Tržiču,³⁰ katere zgraditev pripisujejo Amalerju Dietrichu iz Berna, velikemu vzhodnogotskemu kralju, ne opevajo pravljíčne pesnitve, ki v okoliškem pustem kraškem kamenju ne uspevajo, kakor zdaj ne more uspevati bujen gozd s skrivnostnim šumenjem vrhov dreves, in tudi ponosnemu Devinskemu gradu, ki se je utrdil okrog visoko štrlečega rimskega stolpa, manjka to in ono okrasje.

---

²⁹ V izv. Pozzo d'oro.

³⁰ V izv. Monfalcone.

Z Medejskim hribom so spet povezani spomini na propad Ogleja. Pravijo, da naj bi na njegovem vrhu Atila postavil šotore in medtem ko je ogenj, ki je v Ogleju požrl nešteto življenj in čudovita dela človeških rok, še v daljavi rdečil nočno nebo, naj bi se on med divjimi požrtijami s svojimi tovariši, pogledujoč navzgor naslajal ob grozljivem prizorišču. Ta hrib pa nam priključuje v spomin še starejše čase. Z njim in s skrivnostno reko Timavo, ki z močnim tokom pridere iz kraških jam, da po kratkem teku svojo vodo pomeša z jadranskimi valovi, so tesno prepleteni nasploh najstarejši evropski miti. V nedrjih hriba prebiva mogočna ženska. Že ime kraja ob njegovem vznožju nakazuje ime dobre poznavalke vseh čarnih veščin, kraljeve hčerke iz Kolhide, ki je tatu svojega srca in zlatega runa iz očetovega kraljestva sledila vse do sem, in rdeča zemlja, ki zapolnjuje razpoke v kamenju, naj bi dobila svojo opazno barvo na dan, ko je pila kri Jazonovih otrok, ki jih je zaklala Medeja.

A na obrežjih Timave so argonavti, ki jih je vodil Jazon, s svojimi ladjami znova zapluli v valove, potem ko so jih bili iz Emone sem pripeljali po kopnem z neizmernim trudom; na obrežjih Timave je pristal iz Troje bežeči Antenor s spremstvom Venetov³¹ in potem spet truma anatolskih Grkov, ki jih je slabo vreme zaneslo semkaj, ko so se vračali domov iz trojanske vojne in so na tem mestu postavili svetišče svojemu med blodenjem preminulemu kralju Diomedu. Iz njegovih razvalin naj bi sezidali v zgodovini pogosto omenjeno cerkev Svetega Janeza Timavskega.³²

Tako najdemo na tesnem prostoru tesno skupaj hkrati najstarejše junaške pripovedke večno mladega helenstva, sledi rimske veličine in nejasnega poznavanja posamičnih likov nemške nibelunške pesnitve.

---

³¹ V izv. Heneter.

³² V izv. St. Giovanni di Tuba.

Zdaj pa se iz te sive prazgodovine vrnimo v današnji čas.

V mirni laguni med Oglejem in Gradežem leži majhen otok s častljivo božjo hišo, Sveto Marijo Barbansko.³³ V prvih stoletjih krščanskega štetja se je nekoč zgodilo, da je ob uničujoči poplavi priplavala Marijina slika in se zapletla v drevesne veje, ki so štrlele iz vode. To drevo mogočne rasti so danes živeči še videli in šele pred približno štiridesetimi leti ga je podrl nenavadno močan vihar. Podoba in cerkev, ki se boči nad njo, sta kmalu postali predmet pobožnega čaščenja in vsako leto na Gospejina dneva³⁴ laguno oživijo pritoki romarjev iz te in sosednje italijanske dežele, celo z oddaljenih območij Istre, Koroške in Kranjske.

Slikovito lepa, pisano živahna podoba se ponuja zlasti na praznik, ko verna gradeška skupnost, zvesta stari navadi, s čudodelno sliko valovi proti *B a r b a n i*. Laguno pokrivajo brezštevilni čolni, ki ob enakomernih zavesljajih živahno drsijo po gladini, spredaj so duhovniki v ornatu, s plapolajočimi cerkvenimi zastavami, medtem ko se proti nebu dvigajo preproste melodije ljudske cerkvene pesmi. Ko se sprevod približa Barbani, nesejo tamkajšnjo podobo Gospe naproti prihajajočim v pozdrav vse do obrežja, pri čemer nenavadno pobožne duše trdijo, da lahko opazijo, kako pokima sestrski podobi v trenutku, ko ta doseže otoška tla.

Kmečko prebivalstvo je zelo verno, kar pa ni ovira, da ne bi praznikov zaščitnikov in drugih cerkvenih praznikov v Furlaniji, v okolici Tržiča in onkraj Gorice že globoko na slovenskem območju praznovali s posvetnim, pogosto celo pretiranim veseljem. S pravo strastjo se predajajo plesu na

---

³³ V izv. Sta. Maria di Barbana.

³⁴ Mišljena sta 15. avgust (veliki šmaren, Marijino vnebovzetje) in 8. september (mali šmaren, Marijino rojstvo).

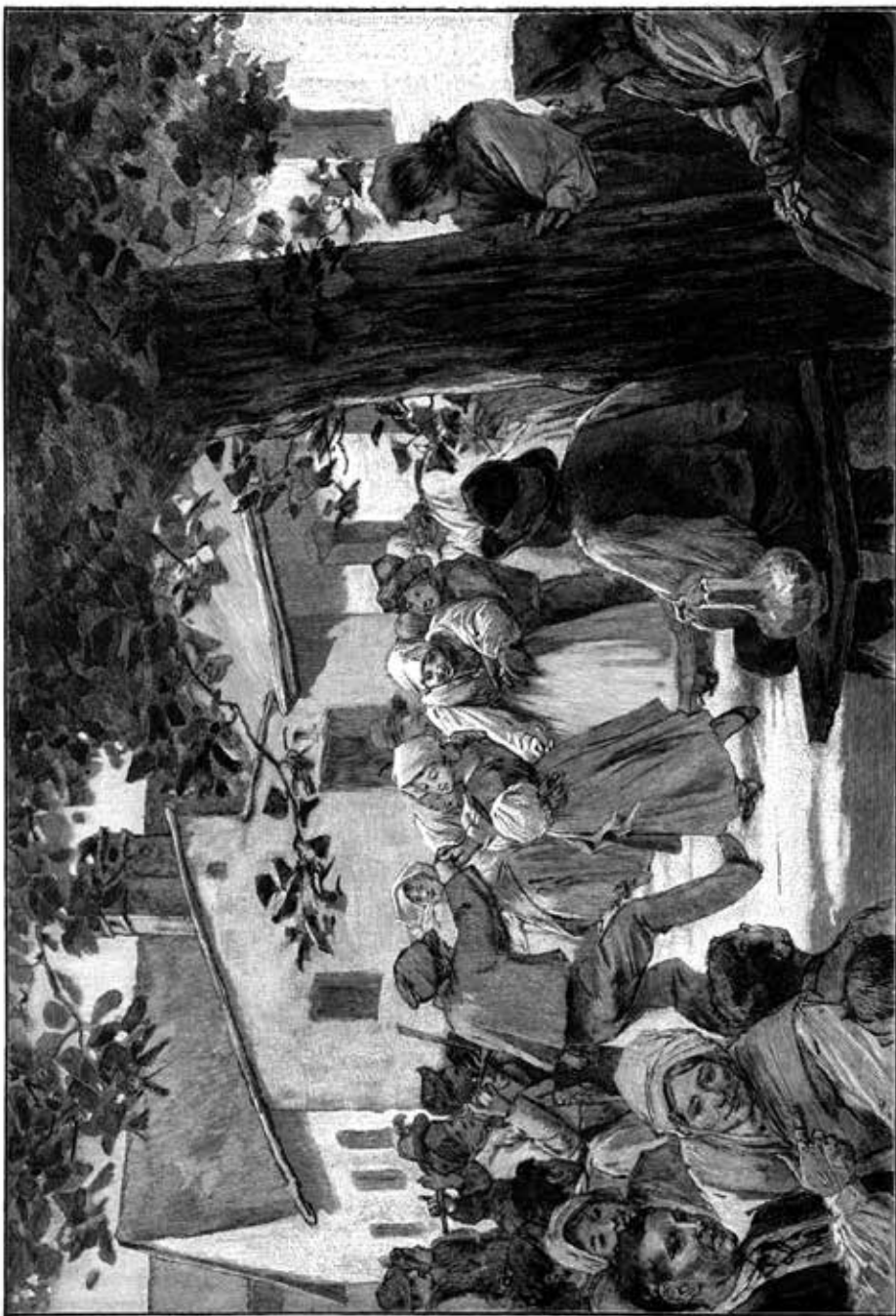
takšni šagri,³⁵ kamor se od daleč naokrog zliva številno ljudstvo. Na prostem, navadno sredi kraja, postavijo pod iz desk, in kljub vroči sopari, ki jo širijo julijski sončni žarki, se od konca popoldanske maše, včasih pa od še zgodnejših ur, tu vse malodane brez prestanka vrti v veselem rajanju ob pesmi in vriskanju, ki postaja toliko bolj hripavo in divje, kolikor bolj se približuje polnoč. Iz navade je že šlo, da so nekoč prvi ples zaplesale posestnikove žene in hčere s prireditelji praznovanja. Pač pa občasno, ko pade mrak, na podeželsko plesišče še zaide kak meščan, da bi nadoknadil veselje, ki mu je bilo preskopo odmerjeno na karnevalu.

Ljudski ples, ples v krogu, pri katerem se pari zdaj ločijo, zdaj združijo, je pri Furlanih in Slovencih enak in se imenuje tako »furlana«[»] kakor »schiava«. Plešejo ga le še izjemoma, zato ga bodo sodobni plesi postopno docela spodrinili. Resnično razveseljivo je, da ljudstvo ob naporih, pomanjkanju in trdem delu, ki mu ga nalaga usoda, ima in ohranja nagnjenje k zabavi in odprtost za veselje, ki ga ta prinaša; obžalovanja vredno pa je, da se v številnih krajih plesne zabave vse preveč množijo in postajajo izvir moralne in gospodarske pogube. Priprave na ples in njegove boleče posledice ukradejo marsikateri dan dela, ki se ga mladina zlahka odvadi, težko prisluženi denar pa je zapravljen v nekaj urah. Pri tem pa ob čedalje večjih podražitvah vina, ki ga je še pred eno generacijo dovolj dajala domača trta, čezmerno uživajo alkoholne pijače, žal čedalje bolj žganice, kar povzroči razpoloženje, ki se pogosto konča krvavo s spori in prepiri.

Naj na kratko omenimo še ljudske igre, ki so plesom najbližje. Po vsej deželi je priljubljeno zlasti balinanje, po izviru italijanska igra, ki jo dve strani igrata s sedmimi krogli. Zadošča že srednje velik, za silo raven prostor

---

³⁵ V izv. „Sagra“. Žegnanje, praznovanje godu cerkvenega zavetnika.

Šagra s tradicionalnim ljudskim plesom na prostem (Jurij Šubic)

kakršne koli oblike, tako da niso potrebne nikakršne priprave. Sama igra nikoli ne more postati monotona, saj nastanejo raznovrstne kombinacije, in ponuja priložnost, da se pokažejo spretnost in moč, pa tudi premišljenost in pravi občutek za mero. V severnem delu dežele je precej razširjeno tudi kegljanje. Italijani in Furlani se včasih zabavajo s poznano igro mora,³⁶ ki so jo igrali že stari Rimljani. To je pravzaprav igra na srečo, saj je treba uganiti število prstov, ki jih igralca hitro izmenjujoče stegujeta drug pred drugega. Posebno privlačna je tombola, ki jo v večjih italijanskih skupnostih enkrat letno javno priredijo v dobrodelne namene.

Od starih šeg se je vse do današnjih dni neokrnjeno ohranilo praznovanje junijskega praznika,³⁷ poletnega sončevega obrata, ki so ga tako Italijani kot Slovenci prevzeli iz arijske pradomovine. Če se na predvečer šentjanževega povzpne na kako razgledno točko v bližini Gorice, brž ko sonce potone na daljnem zahodu, vidimo, kako na vseh gričih in vrhovih hribov zaplapola ogenj. Celo na razpotjih v ravnini in krajevnih trgih zložijo ogromne skladovnice dračja in jih zanetijo, in samozavestni fantje, katerih pogled pospeši srčni utrip vaških lepotic, pogumno skačejo skoz plapolajoče zublje. Ta prizor ima pogosto predigro prejšnji večer in se največkrat ponovi na samo šentjanževo in v pojemajočem obsegu v nekaj naslednjih večerih.

Omembe vredne so vsekakor še *ženitovanjske šege*. Na dan poroke nekdo od bolj oddaljenih svojcev na vozu z volovsko vprego, ki ne sme biti last nevestinih staršev ali sorojencev, odpelje nevestino balo v ženino hišo, tako da lahko vse pripravijo za sprejem nove gospodinje.

---

³⁶ Mora je družabna igra s prsti, priljubljena tudi v Istri, pri kateri zmaga tisti izmed dveh igralcev, ki ugame seštevek pokazanih prstov.

³⁷ V izv. Julfest; to je v resnici praznovanje zimskega solsticija v nordijskih deželah.

Kolikor premožnejša je nevesta, toliko višje se na vozu grmadijo postelje, omare in pisano poslikane ali kako drugače okrašene skrinje, polne perila, oblek in vsakovrstne gospodinjske opreme. Kar pa nikjer ne sme manjkati, je živa kokoš, ki jo privežejo na vrh ojnice in jo verjetno lahko razumemo

Gorjanca s košem in vrečo (Janez Šubic).

kot simbol pričakovane plodnosti. Kadar pa se jemlje za ženo dedinja in se soprog vseli v hišo svoje izbranke, je na vozu, ki pelje njegovo opravo v novo bivališče, namesto kokoši privezan petelin. Na dan poroke se pri nevesti na eni in pri ženinu na drugi strani zberejo sorodniki, prijatelji in hišni gostje in v vsakem od obeh zborov po en samski fant in po en že poročen

moški – nevestin spremljevalec³⁸ in starešina³⁹ – prevzameta vodilno vlogo v burki, ki navadno sledi. Po nastopu godcev se ob nenehnem streljanju in veselem petju odpravijo tovariši ženina, ki mora biti popolnoma tiho, proti nevestini hiši. Tam pa, kakor da bi bili popolnoma nepripravljeni in si ne bi znali pojasniti razloga za sprevod, prišleke sprejmejo z vprašanjem, kaj pomeni ves ta hrup. Ti odgovorijo, da iščejo goloba, ki ga opišejo tako, da kar najbolj polaskajo nevesti. Zdaj iz nevestine hiše ženinovemu sprevodu po vrsti predstavijo najstarejše ženske, ti pa jih zavrnejo z ne vedno prizanesljivimi šalami. Med pogajanjem pokažejo košček svile, iz katere je izdelana nevestina obleka in so si ga priskrbeli že prej, in nanj navežejo pripombo, da so krila iskanega goloba v barvi tega blaga. Potem ko predstavijo še majhne deklice, se pojavi družica.⁴⁰ Pozdravijo jo z veselimi vzkli in pojasnilom, da mora biti zaželeni golob, ki ga iščejo, v njeni neposredni bližini. Končno hišni prah prestopi sama nevesta. Tedaj zadoni splošno veselje, s katerim jo pospremijo v cerkev, po opravljeni poroki pa k plesu in neskončni pojedini. Če novoporočenka odide s svojim možem v tuj kraj, fantje iz njene vasi mlademu paru zaprejo pot, čim zapusti cerkev, ponudijo mu pijačo, hkrati pa od soproga zahtevajo denarno darilo, s katerim mora najprej od njih tako rekoč odkupiti svojo žensko.

Če je eden od zakoncev ovdovel, vse uredijo brez zburjanja pozornosti, da, če je mogoče, dan poroke mine neopažen; sicer čaka zakonca tri večere zapored tako imenovana mačja muzika, ki se je lahko rešita le tako, da podarita denar ali vino. Starši se sploh ne udeležijo svatbe svojih otrok,

---

³⁸ V izv. Brautführer, nevestin voditelj.

³⁹ V izv. Brautvater.

⁴⁰ V itv. Brautjungfer, nevestina družica.

Majhna oslovska vprega s Krasa (Paul Joanowits).

kakor to predpisuje celo pri višjih družbenih plasteh spoštovana navada, da namreč najbližji pokojnikovi svojci niso navzoči na njegovem pogrebu.

Nekdanje raznovrstne in slikovite noše, katerih sestavne dele so bodisi izdelali na kmetijah ali pa so bile plod domače drobne obrti, so se morale umakniti cenenim tovarniškim izdelkom novega časa. Le izjemoma, na kakem od teže let ukrivljenem možičku ali ženici, še vidimo oblačilo, ki so ga znali ohraniti s skrbno navezanostjo na starodavni izvir. Celotna podoba in zlasti različna vozila, katerih izdelava je pač odvisna od krajevnih razmer, pa vendarle izdajajo pripadnost enemu ali drugemu delu dežele, ki se bistveno razlikujejo tudi po zasnovi bivališč.

Naselja Italijanov in Furlanov so bolj ali manj meščanskega videza. V vsaki vasi so dvorci, katerih gradbeni slog se ne zdi skromen. Zunaj zaprtih naselij skoraj samo v tako imenovani ravnini,⁴¹ pasu tik ob morju, vidimo tudi samostojne stavbe za poljedelske namene, ki so precej široko razprostrte. Če odmislimo uborna stanovanja dninarjev in obrtnikov, povsod vlada prijetna izraba prostora.

Na Krasu in v Brdih,⁴² gričevju, ki ga zahodno od Gorice med Sočo in Idrijo pokrivajo vinogradi in sadna drevesa, stojijo manj prostorna bivališča, tesno stisnjena okrog cerkev in ostankov gradov, navadno na vrhovih gričev, pogosto obdana z razvalinami starih obrambnih zidov. Ta način gradnitve so prebivalstvu vsilili sovražni vdori v preteklih stoletjih, nazadnje Turkov na eni in Benečanov na drugi strani.

Okrog Gorice in v Vipavski dolini lahko v vseh pogledih opazimo splošen prehod furlanskega načina v posebnosti Krasa. Tu so namreč zaradi razdelitve večine nekdanjih občinskih pašnikov nastale posamič stoječe stanovanjske hiše, za kar se zdi, da je izredno ustrezalo slovanskim nagnjenjem. Zgornja Goriška je seveda v omenjenem razmerju zaznamovana z značajem gorske dežele in s tem deloma z značilnostmi, ki so skupne vsemu avstrijskemu alpskemu območju. Poleg majhnih strnjenih naselij so tam od nekdaj številne razdrobljene kmečke posesti, ki s svojimi z mahom poraščenimi slamnatimi strehami, navadno obrobljenimi s kamnitimi ploščami, ponekod segajo precej visoko.

Izrazito je pomanjkanje starih gradov, v vsej dolini Soče nikdar nista bila več kot dva, tolminski grad in dolinska pregrada trdnjave Bovške kluže.

---

⁴¹ V izv. in der sogenannten Bassa.

⁴² V izv. Coglio, Berda

Dvokolesni voz na volovsko vprego iz Brd (Janez Šubic)

Poleg Devina in Tržiča bi bilo tu poleg razvalin zgodovinsko znamenitega gradu na Krminski gori vredno omeniti še mogočni, dobro ohranjeni grad Branik,⁴³ ki s strme višine gleda navzdol v Braniško dolino.

Tovorna živina, ki je bila še pred eno generacijo edino prevozno sredstvo v Idrijski in Baški dolini in na višavju, ki ga obrobujata, je zdaj z razvojem prevoznih cest izginila. Težki tovorni vozovi prevozijo vse doline, da v deželnem glavnem mestu zamenjajo živinorejske in sadjarske produkte za krušno žito in trgovsko blago. Kmet, v času pobiranja sena vajej prenašati velik tovor po strmih kamnitih poteh v dolino, prihaja naproti z mogočnim

---

⁴³ V izv. Burg Reifenberg.

korakom, z okovano palico v desnici in košem, ki si ga je zavihtel čez ramena, ali pa nosi neko posebno, iz ustrojene cele ovčje ali koštrunove kože narejeno vrečo. A ker zna s čevlji, okovanimi z žebli in narejenimi iz ličja in lesenega podplata, tudi urno skakati s skale na skalo, zalezuje bežeče

Kmetica iz okolice Gorice (Janez Šubic)

gamse ali plašne srne, če ne gre drugače celo brez orožnega lista in na tujem lovišču. — Mimo s sadjem in senom široko in težko obloženih voz, ki se zibajoče premikajo naprej v vpregi štirih mogočnih goved, po zgledno vzdrževanih cestah furlanske ravnine urno kot blisk drvijo enojne vprege s konji, katerih pametne oči zrcalijo plemenito kri furlanske rase, ki jo odlikujeta hitrost in vzdržljivost. Ženske med živahnim klepetom odhajajo mimo vodnjaka proti domu, z okrog glave slikovito zavezano ruto, na ramenih pa palica, s katere koncev visita bakrena kotlička. Navsezgodaj jih po-

tem vidimo, kako namesto kotličkov za vodo nosijo bučaste košare, polne perutnine, in gredo, deloma v gruči z urnim korakom, deloma počivajoče na širokih vozovih, na pogosto oddaljeno tržnico, celo v Trst. Na Krasu

pa je močno razširjena navada, da za vprego uporabijo osla. Pri tem uporabljeni vozički so tako nizki kakor tudi kratki in ozki, da se ponuja smešen prizor, ko vidimo moškega krepke postave, včasih tudi dva, čisto skrčena na vrhu vozička, kako ju urno prevaža sivček, nenehno spodbujan k živahnem teku.

Spet v Brdih pa vinogradnik z dvokolesnim vozičkom, v katerega sta največkrat vprežena slabo hranjena vola, po slabih poteh mukoma vozi svoj tovor navzgor po strmih terasah. Na obeh nazadnje omenjenih območjih in v vsej okolici Gorice ponujajo prav ljubek prizor ženska, ki zelo spretno nosi na glavi, in dekleta, pogosto visoke in vitke postave, ki s strumnimi prožnimi koraki nosijo v mesto proizvode z vrta in kurnika, varno položene v široko košaro na glavi.

Ni treba posebej zagotavljati, da ljudstvece, ki smo ga skušali popisati, rado in dobro poje. Južni Slovani nasploh imajo številne zelo poetične ljudske pesmi z očarljivimi melodijami za svoje, in zlasti Slovenci v tem pogledu med njimi niso na zadnjem mestu. Odkar se je okreplil narodni duh, marljivo zbirajo ljudske napeve in pripadajoče besede. Številna pevska društva, tam, kjer ta manjkajo, pa bralna društva z veliko vnemo poučujejo in negujejo petje, tako da pogosto, ko bi najmanj pričakovali, presenetijo dobro uglašeni močni moški zbori. Ljudsko petje je morda izgubilo izvirstnost, nesporno pa je pridobilo umetniško dovršenost v izvajanju, odkar se pesem in beseda, prehajaje od starih na mlade, ne širita več od ust do ust, temveč se ohranjata z zapisanimi znaki in prenašata z notnim zvezkom in libretom. To pa obenem pomeni, da do tod, kjer prebivajo Slovenci, danes povsod zvenijo iste pesmi. Kljub temu še obstajajo posamične ljudske pesmi, ki še niso zapisane. Naj na tem mestu omenimo eno od njih, ki izvira iz Ronzine – Ročinja – v srednji Soški dolini:

Lahko noč

Ljubica v zelenem vrtu sedi,
 Fantič gre mimo, se veseli.
 »Trgaj mi rožice,
 Delaj mi pušelca,
 Če sem še fantič kaj tvoj!«

»Rožice že vtrgane imam,
 Pušelca delat pa ne znam.
 Žido kupila bom,
 Pušlec povila bom,
 Fantič, le pridi drev po-nj!«

Komaj sem čakal, da se stri mrak,
 Šel sem tja pod oknice stat;
 »Gor' ustan' ljubica,
 Glej! sveti lunica
 Lepše ko solnce čez dan.«

Ljubica ni hot'la gori ustat'
 Jn mi ni hot'la pušelca dat'.
 »Molči ti ljubica,
 Še se boš jokala,
 Jaz se bom fantič smejal.«

»Zdaj pa adijo ljubica,
 Bog ti daj eno lahko noč:
 Bog ti daj eno lahko noč,
 Meni pa do vinca ključ,
 Pil ga bodem celo noč.«⁴⁴

Gute Nacht

Liebchen sitzt im grünen Garten,
 Bursche läßt nicht auf sich warten.
 „Pflücke Blumen mir,
 Bind's ein Sträußchen hier,
 Bin ich dir noch etwas werth!“

„Blumen hab' ich schon gefunden,
 Sträußchen doch noch nie gebunden,
 Kauf' ich erst ein Band,
 Ist der Strauß zur Hand,
 Bursche hol' ihn abend dir.“

Das es dämmert, wart' ich bange,
 Lausch' an ihrem Fenster Lange.
 „Heb' dich Liebchen mein,
 Sieh den Mondenschein,
 heller noch als Tageslicht.“

Liebchen ließ sich nicht erweichen,
 Wollte nicht den Strauß mir reichen.
 „Schweig' nur, wenn's dich freut,
 Sollst noch weinen heut;
 Lachen wird dein Bursch dazu.“

„Werde heimwärts nun mich wenden,
 Möge Gott dir Schlummer senden,
 Wünscht' dir gute Nacht;
 hab' mir ausgedacht,
 Zu vertinken diese Nacht.“

⁴⁴ Varianta ljudske pesmi »Deklica v vrtiču rože sadi« (Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi II.* Ljubljana, 1900–1903, 453–454, št. 2044).

Ni treba posebej poudarjati, da Furlani in Italijani ne pojejo nič manj kot Slovenci, vendar so bolj priljubljene pesmi iz romanskega grla. Njihovo petje je še čisto prvobitno. Enkrat jih slišimo peti tenkočutno ustvarjeno in globoko doživeto čustveno pesem, ki je doma iz južne Italije, in mogoče je dokazati njeno hitro ustno širjenje vse do našega območja, drugič spet poulično popevko,

Furlanke ob vodnjaku na vleko (Janez Šubic)

v kateri so novo besedilo prilagodili dobro znani melodiji. Še v zadnjem času pri njih nastajajo pesmi izrecno domoljubne vsebine, tako na primer pesem, ki so jo v petih letih med 1882 in 1887, ko je domači regiment št. 97 zasedel Pulj, pogosto peli naborniki ali vojaki, in vsebuje naslednji refren:

Andiam tre anni a Pola
Servir l'imperator!

Cesarju gremo služit
v Pulj za tri leta!⁴⁵

Te italijanske in furlanske pesmi prodrejo tudi vse do slovenskih vasi, ki ležijo na jezikovni meji. Prava furlanska ljudska pesem kaže posebne značilnosti.

V toplih poletnih nočeh se dekleta zberejo ob vodnjakih ali ozarah, nasproti njih fantje, da z izmeničnim petjem ubirajo pesmi, katerih besedila pogosto spretno improvizirajo glede na trenutne okoliščine in navzoče osebe.

⁴⁵ V izv. Wir gehen dem Kaiser dienen / Nach Pola auf drei Jahr!

Vsebina teh improviziranih pesmi je največkrat erotična, s kako dodano bodico, ki le redko ostane brez ostrega odgovora. Priljubljena snov za obdelavo je bolečina zaljubljenecv ob ločitvi zaradi vpoklica izbranca k služenju vojski. Tu navajamo zgled takšnega izmeničnega petja pri furlanskem kmečkem prebivalstvu.

Villotte furlane⁴⁶

Lis fantatis

Dugg mi dis, che soi allegre
Ma'l mio cur nissun mel viod,
La passion, che io hai lal stomi,
Nissun mai no me la viod.

Ind'hai trattis tantis lagrimis,
Che inviàvin un mulin,
La me vite si consume
Comme il ueli tal lumin.

Chel ninim color di rose,
Ch'al sarà lontan di me,
Che se lui al mi bandone,
Oh, ce' mai sarà di me.

Se savessis, o chiars zovins,
Ce che son suspirs d'amor:
E si mur, si va sott tiare,
E anchiamo si sint dolor.

I fantaz

Dul di mé, dul de me vite,
Dul di mé tant zovinin,
Doi la muort a mé morose,
Seò tiri il numar prin!

Fuàrs domàn partis, voi vie,
Poarin disfortunat:
II miò cur a ti tel doni,
E tu tenlu conservat.

Fantazzinis fait crosettis,
Che i fantaz s'in van soldaz
Avvodaisi a zuez e gobbos,
Chialzumiz e struppiaz.

Ce suspirs di lontananze:
E l'amor ce mai sarà:
Se da te sarà costanze,
Ca di me non manchià.⁴⁷

⁴⁶ V izv. Friaulische Dorfgesang.

⁴⁷ Prim.: *Saggio di canti popolari friulani raccolti e coordinati da Giovanni Gortani*. Udine 1867, 5–9.

Furlanska vaška pesem⁴⁸

Dekleta

Vsak mi reče, da sem vedra,
a ne vidi mi v srce;
bolečine mi v globini,
ne opazi to gorje.

Vse te solze pretečene,
že pognale mlinsko bi kolo.
Kakor olje v svetilki,
mi usahnilo življenje bo.

Tisti fant, rdečelični,
daleč proč od mene bo!
Če še on me bo zapustil,
kaj potem iz mene bo?

Ko bi vedeli vi fantje,
kaj nam vzdih ljubezni govori!
Človek umre, ga dajo v jamo,
a bol nikdar ne premini!

Fantje

Milost meni, mojemu življenju,
mladost moja, reši me!
Če bom padel v vrstah prvi,
dekle moja mi umre.

Res mogoče, da odidem,
oh, življenje kruto je, nemilo.
Svoje ti srce zastavim,
zvesto čuvaj to vezilo.

Zdaj se dekle ti, pokrižaj,
kajti fant bo zdaj soldat,
zdaj bo snubil tudi hromi, tudi slepi,
ki ne more vasovat.

Kakšni vzdih iz daljave!
Kaj iz ljubezni tvoje bo?
Če zvestobo boš držala,
srce moje zvesto bo.

⁴⁸ Op. v izv.: Prevedel Karl Graf Coronini. V izv.: Die Mädchen: Alles sagt mir, ich sei heiter, / Aber niemand sieht mein Herz; / Meinen Kummer tief im Innern / Niemand sieht ihn, diesen Schmerz. // All die Tränen, die ich weinte, / Trieben einer Mühle Rad. / Gleich dem Öle in der Lampe / Zehrt sich auf mein Lebenspfad. // Jener Junge, rot an Wangen, / Ferne wird er sein von mir! / Wenn auch er mich erst verlassen, / Was soll werden dann aus mir? // Wüsstet Ihr doch, teure Jungen, / Was der Liebe Seufzer spricht! / Ach, man stirbt und wird begraben, / Doch die Schmerzen sterben nicht! – Die Bursche: Mitleid mir und meinem Leben, / Mitleid, da so jung ich bin! / Ziehe ich der Zahlen erste. / Stirbt mein Liebchen, ach, dahin. // Möglich, dass ich morgen scheide, / Ach, ich ärmstes Unglückskind, / Geb' mein Herze dir zum Pfande, / Treu bewahr's als Angebind. // Macht das Kreuz jetzt, junge Mädchen, / Denn der Bursche wird Soldat, / Freit nun Lahme, freit nun Krüppel, / Freit, wer einen Höcker hat. // Welche Seufzer aus der Ferne! / Was wird aus der Liebe dein? / Willst die Treue du mir halten, / Soll sie dir gehalten sein.

Če njihova vsebina ni verska, so furlanske pesmi večinoma grobo realistične in pogosto polne drznih šal.

Neusahljivi vir pristne ljudske poezije je vedno morje, pa naj leži v veličastnem miru, neskončno do daljnega obzorja, kjer se združi z nebom, ali ko razburkano od viharja drznemu jadralcu grozi s pogubo na skalnatem obrežju, ki mu ga je narava postavila za mejo, ali visoko penče se buta ob obrežje na kamnitem nasipu, ki ga je človeška roka naredila za lastno varnost. Tako naj ta opis sklenemo s pesmico, ki jo ribič iz Gradeža rad sanjaje zapoje, ko po opravljenem delu v svetli mesečni noči privesla do mesteca in misli na ljubo, ki ga čaka v pristanu:

Canzone gradese

Lisetta guarda, bella è la luna,
Argento piove sulla laguna;
Non è una nuvola, quieto è il mar.
Lisetta, in gondola ti voi menar?

La bavisella, che va soffiando,
Con quel bei viso, di quando in quando
I biondi boccoli te li fa far.
Lisetta, in gondola ti voi menar?

Ljudska pesem iz Gradeža⁴⁹

Lisetta, glej to mesečino,
kako v laguni se spreminja v srebrnino;
oblaka ni, na morje legel je spokoj,
Lisetta, bi šla v gondolo z menoj?

Ko z zahoda blaga sapica prihaja,
obličje tvoje nežno ti obdaja,
ljubkuje svetlih kitk ti nežen soj.
Lisetta, bi šla v gondolo z menoj?

---

⁴⁹ V izv. Volkskied aus Grado: Lisette schau, der Mond gießt rein / Auf die Lagune Silberschein, / Es ruht die See, sein Wölkchen hier, / Fährst in der Gondel du mit mir? // Das Lüftchen, das im West ersteht, / Dein schönes Antlitz sanft umweht, / Und kost die blonden Locken dir. / Lisette, fährst du wohl mit mir?

ZNAČILNOSTI LJUDSTVA V OKOLICI TRSTA*

Peter Tomasin

Ajbližja okolica Trsta, njegovo območje ali teritorij, kakor to imenujemo dandanes, je bila v srednjem veku le skromno naseljena. Velik del je bil pokrit z obširnimi hrastovimi gozdovi, ki se v najstarejših občinskih statutih mesta imenujejo *farneta* in so dali ime vasi Škedenj¹ (Sylvula, gozdiček), vendar so bila tudi tam zemljišča in letovišča tržaških patricijskih družin, na primer Ustia na Opčinah in v Banah, Rossi v Greti, Bajardi v Kolonji in Kadinju, Rapicio v Čarboli, Burlo in Leo v Proseku, Kontovelu in Barkovljah, Bonomo, Conti in Marenzi v obeh nazadnje navedenih vaseh in v Trsteniku. Če verjamemo našemu prvemu zgodovinsko pisecu bratu Ireneju de Cruceju, so tržaški teritorij od 12. stoletja postopno zasedali najprej romunski begunci, ki jih imenuje Rumieri, potem pa Vendi ali Slovenci. Na splošno so bili pastirji, zato tudi ime *mandriere*,² s katerim označujemo kmete v naši okolici in je izpeljano iz besede *mandra*,³ čreda.

---

* Prevod poglavja Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 10, Zweites Heft] Das Küstenland (Görz, Gradiska, Triest und Istrien)*. Dunaj, 1891, 190–197.

¹ V ital. Servola.

² V slov. mandrijer, prebivalec v tržaški okolici (Pleteršnik).

³ Ital. mandria, čreda; v slov. (primor.) mandrija, kmetija z gospodarskimi poslopi v zaledju Trsta; mandra (star.), prostor za živino (Pleteršnik).

Število slovenskih naseljencev, ki so bili vedno podložni tržaški občini in so se razporedili v že omenjenih naseljih, v Lonjeru, na Katinari, v Bazovici in Svetem Križu, je bilo še ob začetku tega stoletja zelo majhno, kajti šele pod vladavino Jožefa II. so jim tu in tam odobrili lastne samostojne župnije, medtem ko so bili v prejšnjih časih v duhovnem pogledu odvisni od tržaškega stolnega kapitlja ali pa so zanje odprli nekaj šol, na primer v Škednju in Proseku. Če so torej prebivalci našega državnega ozemlja zdaj tudi Slovenci in uporabljajo slovenski jezik, pa so vendarle zaradi dnevnih stikov z italijanskimi prebivalci po šegah in navadah nasploh bolj podobni Italijanom kakor Slovanom. Ponekod se sicer razlikujejo od njih; ker pa grozi nevarnost, da bodo njihove stare navade in izvirne noše v našem času postopno izumrle, je vredno truda, da jih na tem mestu opišemo.

Poglejmo si nekoliko поблиže našega rojaka ali, kakor ga navadno imenujemo, našega mandrijerja. Predvsem sta globoko v njegovem srcu zasidrani trdna vera in iskrena pobožnost. Ko v njegovi župniji zazvoni avemarija ali navček, prekine pogovor, odloži delo; sleherni odkrije glavo in moli. Preden zjutraj odide iz hiše in ko se zabliska ali zagrmí, se pokriža, prekriža tudi kruh, preden ga začne rezati, usta, ko zazeha, zemljo, preden po njej povleče plug. Med seboj se navadno pozdravijo s: »*Hvaljen bodi, Jezus Kristus*«. Gospodarje in neznance vljudno pozdravijo z besedami: »*Dober dan, dober večer, lahko noč*«, vedno pa dodajo še: »*Bog daj*«.

S skrbno posušenimi cvetlicami praznika svetega Rešnjega telesa okadi svojo hišo, brž ko se bliža neurje. Na velikonočno nedeljo ne zaužije jedi, dokler je njegov dušni pastir ne blagoslovi, in se pri spovedi vestno obtoži, če je na nedeljo ali praznik pozabil na pridigo ali krščanski nauk in blagoslov. Veliko da na splošno cerkveno zapoved in tako je včasih njegov dušni pastir, ki ga navadno nagovarja z »*gospod*«, po pridigi ali krščanskem

nauku prisiljen zmoliti nešteto očenašev in avemarij, prošenj, za različne ljudi in iz različnih razlogov.

Poglavar družine je najvišji gospodar v družini, žena ga pozna le pod imenom »*gospod, gospodar*«. Če sta bila brat ali sestra krstna botra njegovemu otroku, če sta prevzela botrovo nalogo pri birmi ali sta bila njegovi poročni priči (*compari de San Zuane*),⁴ potem si ju ne upa več nagovoriti s »*ti*«. Ne pokliče ju več z njunimi imeni. Ne pozdravi ju več z besedama: brat, sestra. Nagovarja ju z »*vi, on, ona*«, imenuje ju: »*boter, botra, compare, comare*«.

Vlada patriarhalna navada, da prvorojeni sin po očetovi smrti dobi vse premoženje. Drugi sinovi in hčere so izplačani, dobijo *doto*. Če v nedeljo obiše *osterio*,⁵ mora prej k prvi jutranji ali popoldanski maši. Če se poroči, morajo to izvedeti njegovi gospodarji, delodajalci, stranke in znanci v mestu. Nevesta jim v veliki košari razkaže »*buzolai*«⁶ in *konfete*, da bi dobila darila. Na poročni dan je navzoč pri maši, ženin in nevesta, pomočniki, sorodniki in spremstvo se udeležijo darovanja. Če umre kdo od njegovih najdražjih, ga sam obleče; pospremi ga do groba in v zemljo skupaj z njim zakoplje majhne voščene sveče, ki so bile prižgane v cerkvi med blagoslovom pokojnega.

V nobeni hiši ne sme manjkati blagoslovljena voda velikonočne in binkoštno sobote. Na slednjo mu njegov dušni pastir blagoslovi vse premoženje, tudi kadilo in kredo. S kadilom potem okadi stanovanje, s kredo napiše na vhodna vrata letnico in začetnice imen svetih treh kraljev ter vmes nariše

---

⁴ Botra sv. Janeza Krstnika.

⁵ Gostilna, gostišče.

⁶ Kolač z luknjo v sredini, v obliki obročkov.

križce G + M + B (Gašper, Miha in Boltežar). Vse to pa ne brez smisla in pomena. Z zažiganjem kadila izraža prošnjo: naj Bog tako napolni njegovo bivališče z milostjo in blagoslovom, kakor ga kadilo napolni s prijetnim vonjem. Letnico napišejo, da bi bilo prihodnje leto v vsakem pogledu srečno. Križci in črke izražajo prošnjo: naj Bog po zaslugah Jezusa Kristusa in priprošnjah svetih treh kraljev obvaruje stanovalce pred vsemi nesrečami.

Mandrijer (Ludwig Passini)

Pobožno se udeležuje prošnjih procesij – saj so vendar pomembne za uspevanje njegovih poljščin in trte in za bogato letino. Za vse svete njegov dušni pastir blagoslovi grobove njegovih najdražjih in se občasno odpravi tudi na romanje »na sveto goro« pri Gorici ali celo v Barbano. Natanko pozna posamične zapovedane praznike, zlasti *sveto Rešnje telo* in *veliko gospo*, veliko ženo in mater – Marijino vnebovzetje. Pri tem mu namreč pomagata *mala pratika* in zdaj še *koledar družbe svetega Mohorja*, Mohorjev koledar. Ko se znoči in zazvonijo zvonovi v čast svetemu Florijanu, zavetniku pred požarom, svojo hišo priporoči Gospodu. Vsako leto, ko se približuje velika noč, gre h krščanskemu nauku, in povrne z darilom spovedni listek, ki ga prejme od svojega dušnega pastirja.

Naš mandrijer je tudi skromen človek. Ne pritožuje se, četudi je njegova postelja preprosta slamnjača – kajti vzmetnice ne pozna. Tudi pri hrani ni ravno izbirčen. Med tednom je zadovoljen z *joto*, fižolovo juho s kislim zeljem, z nekaj krompirja ali s polento, ko mu njegov koledar kaže zapovedane praznike, si lahko privoščiči kaj boljšega: ob krstu, poroki, na božič, veliko noč, sveto Rešnje telo, žegnanje in na martinovo.

Ni zelo zgovoren in le redko preklinja. Kadar to stori, rad verjame, da se potem začne pripravljati nevihta ali toča. Toda to se zgodi le v navalu jeze, med preprirom ali če njegovi glavi zagospodari vino. Čeprav je ponosen na svojo telesno moč, pa jo izrabi kvečjemu za porcijo batin – izjemno redko namreč zagreši zločin.

Ker je praznoveren, pripisuje nočno tesnobo *mori* in je prepričan o obstoju coprnic, ki se po njegovem mnenju dobivajo v štirih kvaternih tednih na hudičevem plesu in naj bi imele celo pomagače in pomagačke. Slednje, držeč se za roke, vadijo »*slabo, hudo oko*«, hudoben pogled, s katerim lahko škodujejo ljudem, živalim, vrtovom in poljščinam. Zato ima

pri sebi domnevno protisredstvo v obliki amuleta. Ali pa vsaj, v sili celo na skrivaj, s prsti stran od sebe zariše rog.⁷ Pomagalo naj bi mu tudi nekaj kadila ali voska velikonočne sveče in velikonočnega trianglera,⁸ nekdam pa so verjeli, da je posebej učinkovito, če stare ženske blagoslovijo zacoprano osebo in predmete, ki jih je uporabljala.

Pravi mandrijer pozna le malo zabave. Pri njih je – tako kot pri Nemcih, o čemer v knjigi *De ritu ignis in natali sancti Joannis accensi*⁹ (Dunaj 1759) piše J. Kautz – , v navadi, da 23. junija, na predvečer praznika svetega Janeza Krstnika, zanetijo kresove in skačejo čeznje. V predmestnih četrtih Rena nuova in Pegolotta pa to zabavo kot tudi spuščanje balonov policija prepoveduje.

Mandrijer noče niti slišati o pitju piva, je pa dober poznavalec vina in zelo dobro razlikuje veselje po pitju, »*dobro voljo*«, in pijanost, »*pijan biti*«. Za dobro vino ima tudi imena: *teran*, *refošk*, *merzamin*, *maščena*, *muškat*. Če pa za spremembo zavijemo v gostilno ali žganjarno, v *liquorerio*¹⁰ ali *petesserio*,¹¹ na žalost med »*negri*« ali »*divjimi*«, ki s kajenjem, preklinjanjem in igranjem zapravljajo denar, medtem ko doma uboga družina trpi lakoto, zelo pogosto srečamo tudi mandrijerje.

Toda odvrnimo pogled od te motne slike in ga namenimo pomladnim radostim, ki so dane tudi mandrijerju. To so predvsem »*sagre*«, cerkveni

---

⁷ Povezano z ljudskim verjetjem, da si hudi duh na rogu spraska dušo.

⁸ V izv. Ostertriangel, tj. liturgični trikotnik s svečami, ki so ga v cerkvah obesili v svetem velikonočnem tednu, v navadi do druge polovice 20. stoletja (za pojasnilo se zahvalujemo furlanskemu etnomuzikologu, prof. Robertu Frisanu).

⁹ »O obredu ognja ob rojstvu sv. Janeza«.

¹⁰ Prodajalna likerjev.

¹¹ Pivnica.

prazniki, navadno se praznujejo na nedeljo v oktavi zavetnika določenega praznika; ponujajo mu najboljšo priložnost, da se napleše, pogosto povesele do razposajenosti, proti kateri se upravičeno borijo dušni pastirji. Na določeno nedeljo se torej že okrog poldneva začnejo potepati naokoli z glasbo in da bi dobili denarno darilo, igrajo pred hišami veljakov: krajevnega dušnega pastirja, *župana* in bogatih kmetov, ter od treh do pozno v noč pojejo, razgrajajo, pijejo in ropotajo po plesišču.

Mandrierka (Ludwig Passini)

Za konec naj še pripomnimo, da se tudi mladi mandrijer po nedeljski in praznični maši s svojo *Juzo* (Marijo) in *Juzko* (Maričko)¹² pokaže na korzu, tako kakor nemalo tržaških fantov in deklet ob nedeljah in praznikih hodi na tako imenovani »liston«¹³ – to pomeni, da se od dvanajstih do dveh popoldan sprehajajo gor in dol po korzu, da bi zbujali občudovanje do sebe in svojih oblek. Nekdaj je bila mandrijerjeva noša resnično lepa in slikovita. Na dolgem telovniku so nosili velike viseče srebrne gumbe, kratke, ob kolenu odprte črne hlače in kratek oprijet enakobarven suknjič. Poleti so pokrili glavo s klobukom s širokimi krajevci, pozimi z dragoceno kapo iz bobrovega kožuha v obliki naslanjača, zato so jih posmehljivo imenovali »caregon« (naslanjač), navadno jo je vnuk podedoval od starega očeta. Ženske, *Juze*, *Juzke*, so nosile široka krila s pisanim obšivom, kratko, težko suknenno jopo, in si pokrile glavo z belo, z dragocenimi čipkami okrašeno platneno ruto, ki se na hrbtu spušča daleč navzdol. Bili so varčni, pošteni, pobožni, vrli, delovni podeželani.

Toda *tempora mutantur!* Žal vse, kar smo povedali o prebivalcih okolice Trsta, na splošno pripada preteklosti. Mladi mandrijerji in *Juzke* se dandanes oblačijo že kakor meščani. Okoliščina, da mandrijer največkrat ne zaprosi za roko dekleta iz svoje vasi, temveč iz tujine, je precej prispevala k temu, da so stare šege in navade kmetov zatonile v pozabo.

Zemljiška posest ni več tako lepo obdelana in ne daje tega, kar bi pričakovali. Niso več čustveno navezani na domovino, sicer je v današnjem času ne bi zapuščali z neodpušljivo lahkomišelnostjo in s takšno otroško nepremišljenostjo prodajali svojega ubornega imetja, da bi v daljni neznani

---

¹² Pomanjševalnici od Ivana/ Giovanna in Marija/Maria.

¹³ Sprehajališče, promenada, sprehod.

Braziliji kot priseljenci iskali svojo srečo ali, boljše, nesrečo. Če izvzamemo morda vas Škedenj, so med mladimi mandrijerji, ki so ostali, kmetje prav redki. Večina jih dela v Trstu – kot zidarji, kamnoseki, tlakovalci cestnega tlaka, celo kot fakini.¹⁴ Vdajajo se pijači in igram, medtem ko so *Juze* in *Juzke* v našem mestu prodajalke cvetlic ali nam služijo kot perice in nas oskrbujejo z mlekom in zelenjavo.

---

¹⁴ Iz ital. *facchino*, nosač, težak.

LJUDSKO ŽIVLJENJE SLOVANOV V ISTR^{*}

Alois Spinčić

Istrski Slovani so povečini Hrvati, ki na vzhodu mejijo na rodovne tovariše v sosednjih provincah; v severozahodnem delu Istre pa živijo sorodni Slovenci, ki mejijo na svoje brate na Kranjskem, Goriškem in Tržaškem.

Obe plemeni, Hrvati in Slovenci, živijo v vaseh in zaselkih v raztreseno stoječih hišah. V mestih na zahodnem obrežju jih najdemo le malo, več jih je v mestih srednje Istre; v vzhodnem delu province pa v mestih in trgih tvorijo večino prebivalstva. Takšna naselitev izvira že iz časa njihovega poseljevanja Istre. Imamo dve veliki priseljevanji. V času splošne selitve narodov v Evropi v prvi polovici 6. stoletja so se Hrvati in Slovenci, katerih prva evropska domovina je bila za Karpati, selili proti jugovzhodu, prečkali so Karpatе in Donavo, se naselili v Podravju in Posavju, prišli do vzhodnega obrežja Jadranskega morja in se tam ustalili že v prvih desetletjih 7. stoletja. Tako so torej v Istro, kakor tudi na Goriško in Tržaško, prihajali deloma z vzhoda, deloma s severa. Število prvotnih prebivalcev

---

* Prevod poglavja Volksleben der Slaven in Istrien. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. [Bd. 10, Zweites Heft] *Das Küstenland (Görz, Gradiska, Triest und Istrien)*. Dunaj, 1891, 208–230.

dežele se je postopno zelo zmanjšalo deloma zaradi preganjanja kristjanov, največ pa zaradi političnih nemirov, ki jih je sprožila selitev narodov. Stari prebivalci Istre so ostali skoraj izključno v mestih zahodnega obrežja, kamor so pribežali tudi prebivalci iz notranjosti province, medtem ko so Hrvati in Slovenci zasedli preostalo deželo. Prvotni meščani še dandanes Slované radi imenujejo »Schiavi«,¹ medtem ko slednji nje imenujejo »Latinci«.²

Kakor pravi Prokopij,³ je bila ureditev starih Slovanov demokratična; cesar Mavricij omenja, da so cenili svobodo, obdelovali polja in stanovali v majhnih, slabo zaprtih in raztresenih, pritličnih ali enonadstropnih hišah s kamnitimi zunanji stopnicami, navadno so imele le eno sobo in v Istri jih lahko vidimo še danes. Zbirali so se le na posvetih, ob bogoslužju ali za obrambo na gradovih, ki so največkrat stali na vzpetinah. Posamične družine v ožjem pomenu besede so sčasoma zrasle v večje družine, v tako imenovane hišne skupnosti (*zadruga*). Iz njih so se razvile sorodstvene skupnosti (*bratstva*), ki so spet tvorile večje plemenske skupnosti. Na ta način so nastali skupki hiš, vasi in *županije* (današnje davčne občine) z *županom* in *podžupanom*,⁴ svoje ime pa so dobili po ustanovitelju prve hišne skupnosti. V gradovih se je postopno naseljevala posvetna in cerkvena gosposka; pridružili so se jim še marsikateri drugi in tako je nastalo tako imenovano mestno prebivalstvo, ki se je sčasoma in zaradi političnih razmer jeziku okoliškega ljudstva odtujilo vsaj do te mere, da je poleg tega jezika razumelo še drugega in ga tudi pogosteje uporabljalo.

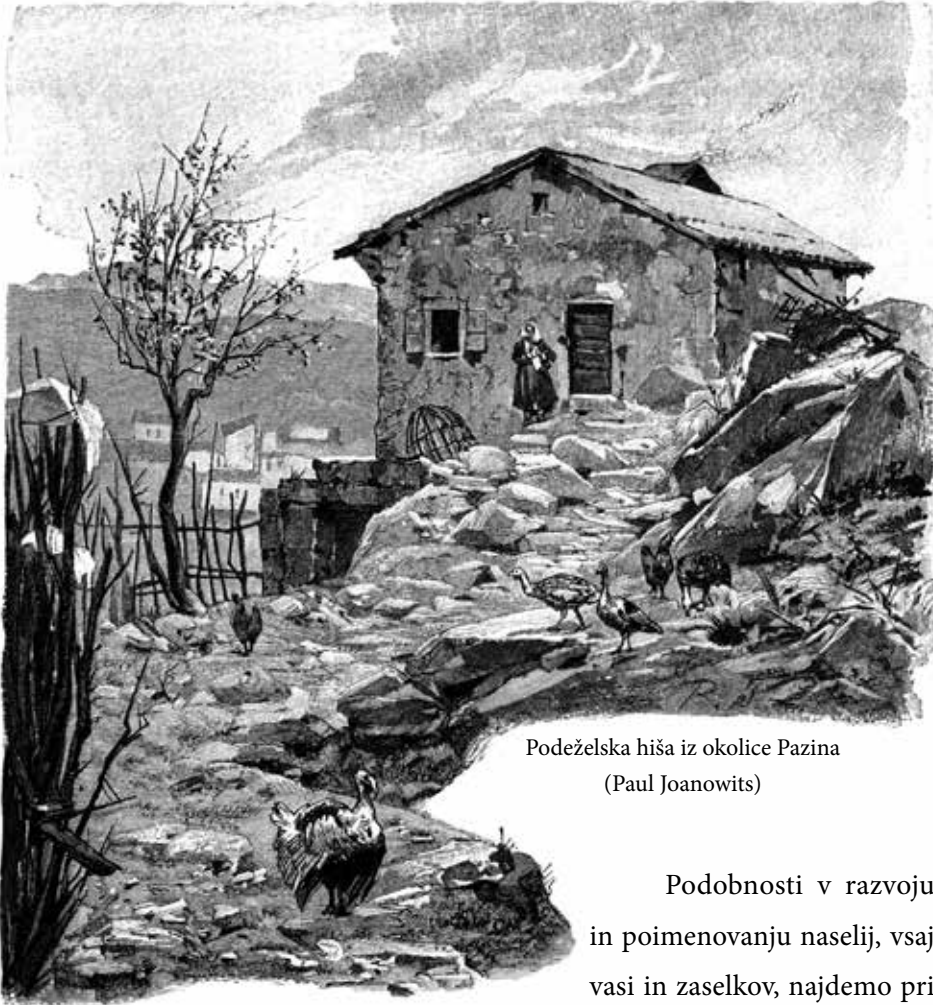
---

¹ Iz lat. *sclavus*, suženj; enako v bizant. gr. *sklavos*.

² V izv. Latiner.

³ Prokopij iz Cezareje je bil glavni zgodovinar cesarja Justinijana. Živel je v prvi polovici 6. stoletja.

⁴ V izv. *župan* und *podžup*.

Podeželska hiša iz okolice Pazina
(Paul Joanowits)

Podobnosti v razvoju in poimenovanju naselij, vsaj vasi in zaselkov, najdemo pri Hrvatih, ki so se naselili v tej deželi v 16. in 17. stoletju, v času, ko je bila Istra deloma izpraznjena. Številne vojne Beneške republike proti posamičnim mestom in deloma med Genovo in Benetkami ter kužne bolezni, ki so prišle z beneškim trgovanjem z vzhoda in so v 15., 16. in 17. stoletju silno pustošile, so skoraj uničile prebivalce Umaga, Novigrada, Poreča, Pulja⁵ in

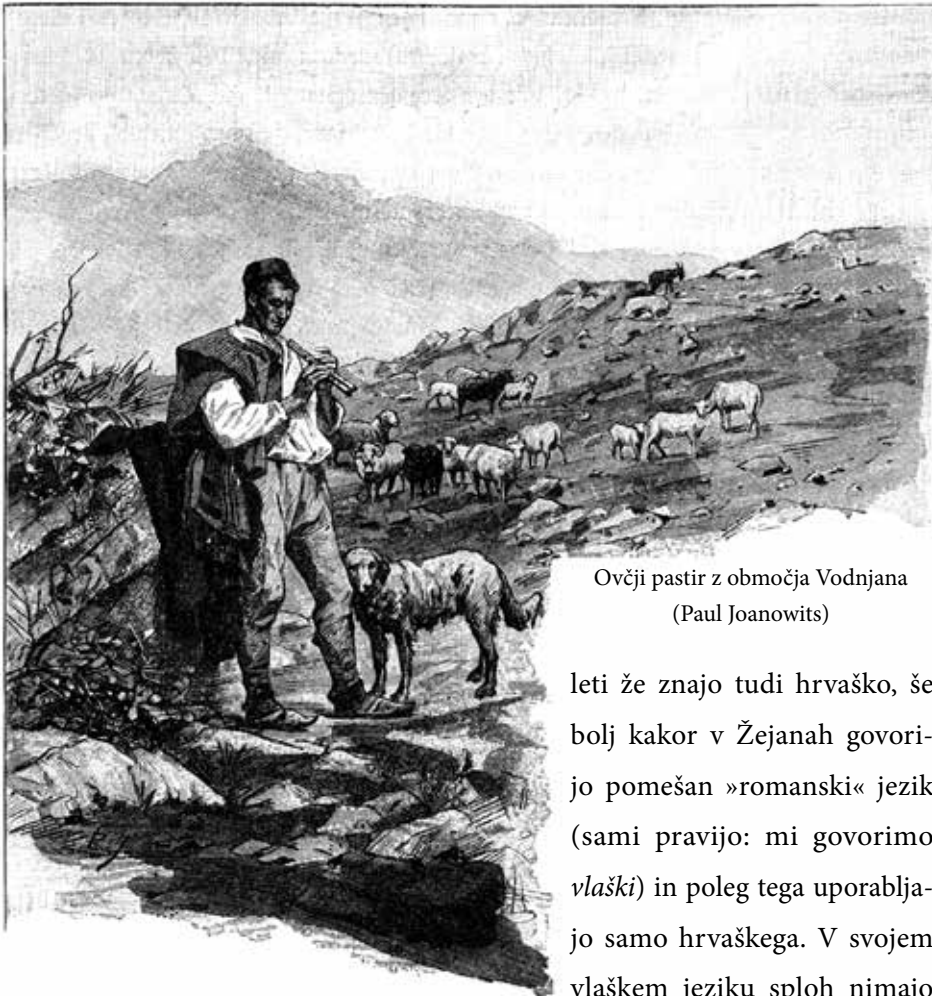
⁵ V izv. Umago, Cittanova, Parenzo, Pola.

sosednjih vasi. Zaradi tega je vlada Beneške republike povabila večinoma Hrvate iz Dalmacije, Bosne in Hercegovine, deloma tudi prebivalce pazinske grofije, da se pod določenimi pogoji naselijo na ta zapuščena območja, za kar so bili izredno pripravljeni zlasti Hrvati, saj so v njihovih domovaniščih nanje pritiskali Turki. V izpraznjenih delih Istre so osnovali in obnovili vasi in dali mestom novo življenje. Tedanji in poznejši »provveditori«⁶ jih hvalijo kot miroljubne, zveste, zmerne, zlasti pa kot pridne, marljive in spretno poljedelce.

Ne dosti prej kot nazadnje omenjeni Hrvati se je iz svoje domovine – med morjem, reko Uno in reko Vrbas, po Velebitu in v gorovja, ki se razprostirajo severno in južno od tod – na istrski Kras priselilo ljudstvo, ki so ga domačini poimenovali »Ćići« (verjetno po besedi »ćića« = bratranec, po drugih = stric, s katerim se pozdravijo), ne glede na to, ali so bili Hrvati ali z njimi priseljeni Romuni. Domnevno so v nekaterih vaseh našli ostanke starega rimskega ali romanskega prebivalstva. Na Krasu danes samo še prebivalci vasi Žejane, poznani pod imenom »Ćiribirci«, v svojih hišah še uporabljajo »romunski« (ćiribirski) jezik, ki vsebuje več kot tretjino hrvaških besed, medtem ko sicer prav dobro govorijo hrvaško. »Ćići« iz drugih istrskih vasi ćiribirskega jezika niti ne razumejo in uporabljajo zgolj hrvaškega. Le v njihovem jeziku je še opaziti nekakšno mešanico z romanskim plemenom. Podobno je z »Romuni« ob zahodnem vznožju Učke (Monte Maggiore), ki sami sebe imenujejo »Vlahi«, njihovi sosedje pa jim pravijo »Ćiribirci«, ti so se, pomešani s Hrvati, priselili iz Dalmacije in njihovi priimki so skoraj izključno hrvaški, kakor v Žejanah. Živijo v vaseh Šušnjevisa, Nova vas, Brdo in Grobnik, kjer doma, zlasti z otroki, ki na splošno s sedmimi

---

⁶ Upravitelji, nadzorniki.

Ovčji pastir z območja Vodnjana
(Paul Joanowits)

leti že znajo tudi hrvaško, še bolj kakor v Žejanah govori-
jo pomešan »romanski« jeziki
(sami pravijo: mi govorimo
vlaški) in poleg tega uporabljajo
samo hrvaškega. V svojem
vlaškem jeziku sploh nimajo

izrazov za abstraktne pojme; pojejo samo hrvaške ljudske pesmi in že za število osem in devet imajo hrvaško oznako (*osam, devet*). Način življenja, zaposlitev, noša (celo imena za različne obleke), šege in navade Čiribircev, tako v Žejanah kot v Šušnjevi, Novi vasi, Brdu in Grobniku, so enaki ali podobni hrvaškim, ki jih obdajajo. Naslednji opis se zato nanaša tudi nanje.

Še dandanes se Hrvati in Slovenci, potomci tako prvih kot tudi drugih priseljencev, ukvarjajo večinoma s poljedelstvom. Moški, stari in mladi, in

večina žensk so tako rekoč nerazdružljivo povezani s poljem. Pogosto jedo na polju in potem še kako urici počivajo, pozimi na soncu, poleti v senci. Delo na polju radi spremljajo zdaj z vedrim, zdaj z otožnim napevom.

Poleg poljedelstva je najpomembnejša zaposlitev istrskih Slovanov nasploh ovčereja in malodane izključna tistih, ki živijo na zahodnem delu polotoka. Povsod po vsem číčovskem območju vse do Premanture, od Savudrije do Snežnika⁷ in na otokih srečamo istrske pastirje z opankami in ozkimi suknenimi hlačami, dolgim volnenim brezrokavnikom (*krožat*⁸), z istrsko čepico ali klobukom na glavi, z narodno dvojno piščalko (*blizni, dvojnice*) v ustih, s katero na svojevrsten način izrazijo vesele in žalostne občutke, zabavajo sebe in svojo vdano družbo, čredo in psa ovčarja. Ko hribe pokrije sneg, se pastirji s čredo spustijo do morskega obrežja in se tam zadržijo vso zimo.

Slovani zahodne Istre se obrti oprimejo le v skrajni sili; tuji obrtniki jim gradijo hiše in hleve, izdelajo nekaj malega hišne opreme in potrebno posodo, obutev in obleko. Ženske so pridne delavke, saj ne le pomagajo moškim na polju in travniku, pripravljajo jedi in poskrbijo za hišna opravila, temveč od rane mladosti pripravljajo vse potrebno za izdelavo lanenih in volnenih moških in ženskih oblačil.

Obleka skoraj vseh Slovanov istrskega polotoka je bila pred nekaj desetletji in je še danes v odročnih vaseh zahodne Istre in pri Čičih izdelana iz domačega platna ali volnenega sukna. Vsa vrhnja oblačila so ob nedeljah in praznikih iz volnenega sukna, tako moška – bele, do gležnjev segajoče hlače, temen telovnik, temen dolg suknjič brez rokavov, temen

---

⁷ V izv. Promontore, Salvore, Schneeberg.

⁸ Moški brezrokavnik iz volnenega sukna, razširjen v Istri.

kratek suknjič z rokavi, tu in tam bele pumparice in črne gamaše – kakor tudi ženska – *ječerma*,⁹ gosto vezeno, dežnemu plašču podobno oblačilo s pasom z medeninastimi gumbi.

Kmetica iz Martinščice na Cresu na praznični dan in kmet z otoka Krka (Paul Joanowits)

⁹ Ječerma ali čerma, ačerma je dolg volnen ženski brezrokavnik na preklop. Nosile so ga žene v vaseh južne Istre.

Način življenja na otokih živečih Hrvatov se od opisanega razločuje le toliko, kolikor je tam poleg pridnih poljedelcev tudi precej mornarjev in ribičev, in da ženske, zlasti s Cresa,¹⁰ ovčje volne ne pripravljajo toliko za sukno, temveč jo vedno porabijo za pletenje nogavic in jop, tako za lastne potrebe kot tudi za prodajo. Tako moški kakor ženske na otoku Krku¹¹ nosijo obleke iz domačega platna, vrhnja oblačila so črne barve. Pri moških so pogosti še široke hlače in kratek, ozek rjav suknjič. Ženske nosijo krila in životce, na glavi pa klobuk s širokimi robovi. Na otoku Cresu je noša drugačna, v nekaterih krajih je zlasti ženska prav slikovita. Prebivalka Cresa v venec spletene lase poveže z rdečo naglavno ruto; nosi belo srajco z vezeno obrobo na rokavih, čeznjo rdeč telovnik in kratko pisano srajco, okrog vratu tri do štiri nize biserov, na prsih pa šopek rožmarina.

Podobne dejavnosti kot pri otočanih je opaziti pri prebivalcih vzhodnega obrežja istrskega polotoka, v Brseču, Moščenicah, Lovranu in Veprincu, kjer ženske obdelujejo polje, pripravljajo in porabljajo volno, medtem ko se moški večinoma podajo na morje. Od Voloska¹² do Opatije so bili nekdanj skoraj vsi izključno mornarji; tako je večinoma še danes, drugi pa si služijo vsakdanji kruh na drug način. Med istrskimi Hrvati je največ obrtnikov v Kastvu. Vendar to ni njihova edina zaposlitev, skoraj vedno so tudi poljedelci. Seveda so tla, kjer izkoristijo tako rekoč vsako ped zemlje, sicer dobro obdelana, vendar kamnita in tako skopo odmerjena, da pridelek zadošča komaj za pol leta, in se morajo zaradi tega ukvarjati tudi z obrtjo. Zaradi pridnosti in poštenosti so povsod priljubljeni; mnogi se udinjajo kot sodarji,

---

¹⁰ V izv. Cherso.

¹¹ V izv. Veglia.

¹² V izv. Voloska.

ki v Volosku natovarjajo ladje z vinskimi sodi in jih razvažajo v različne dele zahodne Istre in v Dalmacijo. Doma opravljajo najtežja poljska dela in lažja prepuščajo ženam in hčeram, ki po eni strani po pridnosti celo prekašajo moške, po drugi strani pa so ob nedeljah in praznikih oblečene tako mestno, da v njih skoraj ne spoznamo delavk in prenašalk tovorov.

Tudi prebivalci kraškega dela, tako imenovani Čiči, so iz istega razloga odvisni od drugih virov zaslužka. Medtem ko ženske obdelujejo redke doline, so moški ovčji pastirji ali oglarji v ostankih gozdov. Oglje prodajajo v mestih, predvsem v Trstu in na Reki. Z vrečami oglja obložene mule gonijo štiri do šest, tudi osem ur. Zaradi pomanjkanja lesa so v zadnjih desetletjih začeli trgovati s kisom v bližnjih in daljnih provincah monarhije, celo vse do Nemčije.

Čič na trgu vodi mulo (Paul Joanowits)

Tu je treba omeniti še slovenske Šavrinke iz sodnih okrajev Piran in Koper ter prebivalke iz okolice Trsta. Vsak dan jih lahko vidimo v Piranu in Bujah, največ pa v Kopru in Trstu. Gospodinja, ki ne gre rada ali ne gre vsak dan na tržnico, velja za nemarno. Šavrinka vstane že ob treh ali štirih, da se s svojim blagom – sadjem, drvmi, mlekom in kruhom – , ki ga naprti oslu ali sami sebi, odpravi na pogosto več ur dolgo pot. Največkrat se vrne pozno in potem globoko v noč pripravlja za naslednji dan, naredi droži in speče kruh, da bo ja vstala dovolj zgodaj in odšla na pot. Zaradi te njihove nikakor ne tradicionalne zaposlitve nosijo posebna lahka oblačila in se po tem razlikujejo od drugih Istrank, čeprav pri starejših ženskah še vedno lahko vidimo volnene *ječerme*.

Preidimo zdaj k življenju istrskih Slovanov ob nedeljah in praznikih, ob romanjih in drugih slovesnostih. Čeprav ima večina daleč do cerkve, vendarle vsako nedeljo in na praznik odidejo k maši. Iz razpršenih zaselkov hitijo k župnijski cerkvi čisti in urejeni, kolikor mogoče lepo oblečeni, s šopki na prsih, na kapi ali v roki. Tako moški kakor ženske se pred bogoslužjem in po njem pozdravijo z besedami ali (posebno v južni Istri) tudi z rokovanjem in poljubom. V cerkvi so zbrano navzoči pri bogoslužju, s posebnim zadovoljstvom poslušajo berilo in evangelij, na nekaterih območjih tudi vse, kar duhovnik »po prastari navadi« zapeje v staroslovanskem oziroma hrvaškem jeziku; pozorno prisluhnejo pridigi, ki je za mnoge, posebej za priletne, skoraj edina duhovna hrana. Tisti, ki ne znajo brati, v cerkvi v roki držijo rožni venec. Če so se naučili brati, največkrat vzamejo molitvenik »*Otče budi volja tvoja*«, ki ga je izdal škof Jurij Dobrila. Zdajšnja mladina bi se sramovala, če ne bi imela tega molitvenika. Na neki način, četudi mehansko, se toliko naučijo branja, da lahko sodelujejo v cerkvi. Le eno dekle, ki zna brati, je dovolj za vso vas, da se ob nedeljah od nje učijo tudi drugi.

Po dopoldanski maši moški ostanejo pred cerkvijo ali se zberejo na kakem drugem kraju, da bi slišali *klic*, namreč razglase posvetnih oblasti o razmejitvi gozdov, pregledu rekrutov in sploh vsem, kar spada k obveznosti do občine. To je potem glavni predmet pogovora, preudarjanja in razlag, med prizadetimi prebivalci včasih tudi prepira. Mnogi se vrnejo domov, da se popoldne znova prikažejo pri blagoslovu ali večernici. Tisti iz oddaljenejših krajev ostanejo, navadno si na javnem prostoru pod lipo pripovedujejo prigode in nezgode ter izvedo dnevne novice iz ust kakega meščana; morebiti izkoristijo čas za opravke pri župniku, pri posvetni oblasti, če je v tem kraju, ali za zasebne posle. Nekateri gredo v gostilno in pričakajo tam celo večernico. Tu in tam je navada, da popoldne balinajo, z italijanskimi kartami igrajo »briškolo« ali »tresette«¹³ ali zapešejo. Radovedni se zberejo v čitaonici¹⁴ ali pri tistih, ki berejo »*Našo slogo*«, časopis za istrske Hrvate, ki izhaja v Trstu, ali »*Edinost*«, ki ga za Slovence prav tako urejajo v Trstu. V čitalnico pride tudi veliko rojakov, bodisi da bi poslušali lepo pesem, deklamacijo ali govor, nasploh da bi si vzgojili srce in obogatili znanje, pa tudi zaradi zabave.

Z nedeljami so pogosto povezani žegnanja¹⁵ in letni sejmi. Takrat pridejo trgovci iz bližnjih in daljnih mest; domačini se zlivajo z vseh strani, da bi kaj kupili ali prodali; mnogi tudi, da bi bili navzoči pri bogoslužju ali da bi si ogledali tržnico, srečali sorodnike, pozdravili prijatelje in znance in z njimi izpraznili kozarec na svoje in njihovo zdravje, pokramljali in prepevali dvoglasne junaške pesmi (*bugarija*). Za mlade pa je glavna zabava

---

¹³ Ena najbolj priljubljenih italijanskih iger s kartami v tistem času, v Istri im. trešet.

¹⁴ Čitalnica, bralno društvo.

¹⁵ Na obravnavanem območju im. opasilo, šagra.

ples, brez katerega si žeganja ali letnega sejma ne morejo predstavljati. Navadno plešejo na prostem, in sicer najpogosteje priljubljen hrvaški narodni ples »kolo«, pri čemer glasbeniki igrajo na višje, drugi pa na nižje uglasen, klarinetu podoben inštrument (*sopila*¹⁶) ali na meh;¹⁷ tu in tam lahko vidimo tudi že violino. Par se enkrat vrti na mestu, drugič plesalec prime plesalkino desnico in jo zasuka v levo; enkrat plešejo posamič, da se potem spet združijo v par ali več parov ali pa vsi oblikujejo krog. Poleg »kola« ponekod plešejo tudi polko in valček. Praviloma plešejo le podnevi, saj mora biti ženska mladina zvečer doma, včasih pa tudi v noč, večinoma pod kako streho.

Po maši ponujajo jedi in pijačo. Na prostem pečejo cele koštrune, prodajajo kruh, sadje, slaščice, točijo vino; v krogu posedejo na tla, brez vilic in noža uživajo pečenega koštruna s kruhom, pijejo vino iz skupnega vrča, ki si ga podajajo iz rok v roke. Če se jim kdo na novo pridruži, pijejo na njegovo zdravje in mu izročijo vrč, ki ga ta potem hvaležno postavi nazaj v krog. Tudi posamične skupine se pozdravljajo z izmenjavo vrčev. Mladina le kratek čas ostane v teh skupinah, glasba jih povleče v plesni krog. Zabava postaja vse živahnejša, vesele pesmi in bugarije¹⁸ zadonijo z vseh strani.

Marsikatera navada teh Slovanov je povezana s kroženjem cerkvenih praznikov, kakor tudi s podelitvijo in prejemom svetih zakramentov. V adventnem času gredo zelo radi k roratam (*zornice*).¹⁹ Kakor pri drugih

---

¹⁶ Sopela ali roženice, leseno pihalo z dvojnimi trsnimi jezičkom.

¹⁷ V Istri im. mih, istrske dude.

¹⁸ Bugarija, hrvaško ljudsko brenkalo, srednje velika tamburica.

¹⁹ Zgodnje jutranje maše v adventu, im. tudi svitnice, v čast Mariji. Simbolizirajo budnost vernikov v času priprav na božič in adventno odrekanje oz. post od številnih dejavnosti, tudi spanja.

krščanskih ljudstvih je tudi pri njih največji praznik praznovanje Kristusovega rojstva (*božič*), božični praznik. Priprave nanj se začnejo že več dni prej. Šivajo, pomivajo, pripravljajo obleko in perilo, počistijo hišo in dvorišče ter poskrbijo za boljšo in obilnejšo hrano. Najmarljiveje delajo na božični večer.

Kmetica z območja Kopra s košaro in posodo za mleko (Paul Joanowits)

Pred sončnim vzhodom okrasijo hišo in dvorišče z lovorovimi ali oljčnimi vejicami ali nasploh z nečim zelenim, kajti menijo, da to varuje pred strelo. Ta šega in poimenovanje božičnega večera, *badnjak* iz *bdjeti-vigilare*,²⁰ bi utegnila izvirati še iz poganstva. Sonce, ki so ga stari Slovani častili po

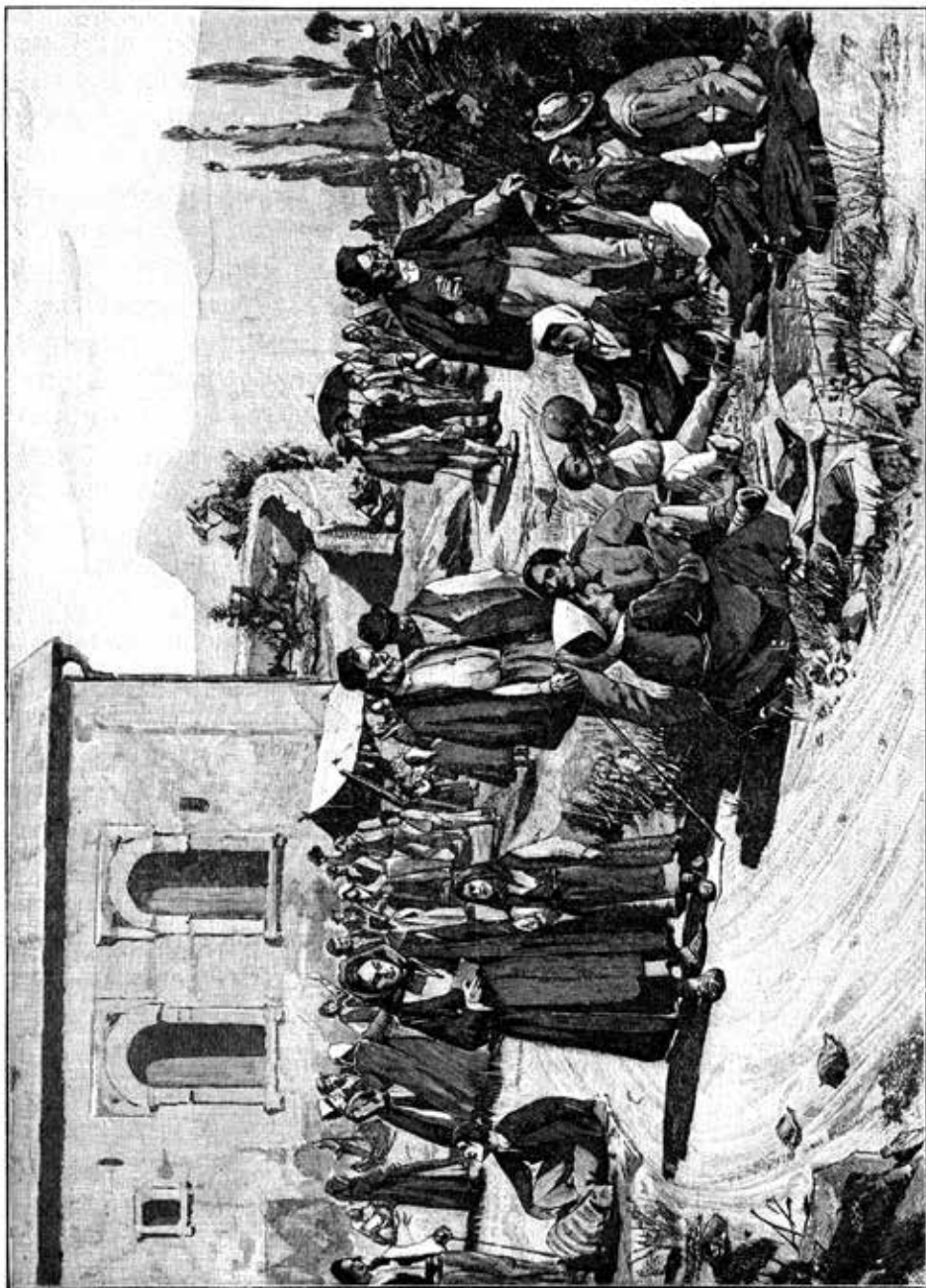
²⁰ Ital. vigilare, bdeti.

božje, se na ta dan tako rekoč prebudi iz sna in dan začne rasti. Oče sonca pa je bil Perun, bog groma. Temu bogu, ki ga vsaj zdaj v ljudskih pesmih zamenjujejo s svetim Elijo, je bil posvečen hrast, in še danes se je ohranila navada, da na božični večer na ognjišče položijo veliko hrastovo poleno (*božičnjak* ali *badnjak*) in ga zanetijo za pripravo večerje. Potem gori ali tli vso noč, ves naslednji dan, v mnogih krajih ga tlečega celo skušajo ohraniti polnih osem dni. »*Badnjaku*« vsi, vsak družinski član, darujejo vse, kar pride na mizo na božični večer, medtem ko drug drugemu prigovarjajo: »*daj mu, daj*«. Pred večerjo in po njej na poti v cerkev in nazaj streljajo s pištolami. Okrog hrastovega polena, gorečega na ognjišču, starega poganskega žrtvenika, kuhajo, cvrejo in pečejo; tudi kadar je na voljo več stanovanjskih prostorov, se vsi, ki živijo v hiši, zberejo k skupni molitvi ob ognjišču ali v njegovi neposredni bližini, vsekakor pa v kuhinji; nato obilno jedo, saj so se ves dan postili. Na sredini mize leži hlebec kruha, v katerega so vtaknjene tri svečke, ki gorijo do poznega večera ali vso noč. Ta poprtnik²¹ (*didnjak*), kakor ga imenujejo, shranijo in ga po drobtinica dajejo ovcam in kravam, ko povržejo ali telijo ali če zbolijo. Po jedi pojejo: »Brezmadežna Devica Marija je rodila nebeškega kralja«, mladi pa uprizorijo značilne božične igre. Oblikujejo majhne moknate hiške in v eno od njih skrijejo kovanec. Tisti, ki ugame pravo hišico, dobi tudi kovanec. Na božični dan jedo obilneje in bolj in velja šega, da ne obiskujejo niti sorodnikov niti sosedov, to naredijo v naslednjih dneh. Na praznični dan opoldne pa kot gostja k svojim staršem pride z možem in morebitnimi otroki poročena hči, ki ne živi več doma, potem ko je na božični večer materi prinesla boljše, očetu pa navaden hlebec kruha, seveda kolikor mogoče velik.

---

²¹ V izv. Ahnenbrod.

Žegnanjski praznik na deželi v bližini Vižinade (Paul Joannowits)

Med božičnimi dnevi, zlasti na dan svetega Štefana in svetih treh kraljev, prirejajo »*koleda*«. Ena ali več skupin, večinoma odrasla mladina, tu in tam tudi moški, hodijo po vasi od hiše do hiše in pred vsakimi vrati zapojejo božično pesem, za kar jih bogato obdarijo in jim postrežejo z vinom. Eden od pevcev se zahvali in zaželi družini bogato vinsko in oljčno bero in sploh obilo plodov in trajno srečo. Drugi pospremijo njegov govor s »*Tako budi!*«²² Nekaj podobnega počnejo na novoletni dan tudi otroci. V jabolko, v katerem so krajcar ali kovanci za deset krajcarjev, vtaknejo rožmarinovo vejico in z njim hodijo od hiše do hiše, želijo srečo in prosijo za darove. Na dan nedolžnih otrok ponekod pošljejo otroke v vinograde, kjer s šibami tolčejo po trti in zraven pojejo: »Rodi, rodi, lepa trta, drugače te obglavim.« Na dan svetih treh kraljev duhovnik poškropi vse, še tako raztresene hiše v svoji fari z blagoslovljeno vodo, za kar prejme darila. Sicer pa na ta dan skuša vsaka hiša dobiti blagoslovljeno vodo in v nekaterih krajih družinski poglavar z njo poškropi hišo, hlev in polje. Preostanek vode skrbno shranijo, da ga ob priložnosti uporabijo za bolnike ali umrle.

Star praznik, ki ni povezan z nobenim krščanskim praznovanjem, je pust (*poklade*, *pust*), ki ga bolj ali manj praznujejo po vsej Istri, včasih kar pretirano. Na pustni ponedeljek gredo skoz vasi skupine moških plesalcev, nekateri lepo maskirani, drugi iznakaženi, z rogovi na glavi ali s tri do štiri kilograme težkimi zvonci okrog pasu, zato jih imenujejo zvončarji (*zvončari*), v eni roki imajo robato palico, v drugi vrečko pepela. Plešejo, uganjajo norčije, se ravšajo z gručami, ki jih srečajo, s pepelom obsipavajo ženske in pred njimi bežeče otroke. Eden od njih navadno vleče v grde cunje oblečen človeku podoben stvor – *pusta*, ki ga naslednji dan ali

---

²² V izv. »Tako budi!«.

na pepelnično sredo pokopljejo ali sežgejo. (Okrog Gorice in Zagreba ga vržejo v vodo.) Tudi to je verjetno poganskega izvira in spominja na nekdanji pokop, sežig ali utopitev Morane ali *More*, boginje noči, teme, zime in smrti,²³ ki še dandanes živi med ljudstvom kot tista, ki ponoči sedi na ljudeh, pritiska nanje, jih davi in pije njihovo kri, in njen pomočnik *Mrak* staršem prinaša ob mraku ukradene majhne otroke. Moči te boginje začnejo pojemati že na božični večer, luč in sonce pa prevladata v spomladanskem enakonočju, ki je približno ob koncu pusta. Na nekaterih območjih, zlasti pri »Romunih« na zahodnem vznožju gore Učka, praznujejo konec zime na polovici postnega časa, poznanega pod imenom »*pilibaba*«.

Posta se strogo držijo. Mnogi od *Glorie in excelsis*²⁴ na veliki četrtek do *Glorie in excelsis* na veliko soboto ne zaužijejo prav ničesar ali se zadovoljijo s postom ob vodi in kruhu. Ko na veliko soboto zazvonijo zvonovi, tisti, ki niso pri maši, odložijo vsako delo in pohitijo k najbližji vodi, da si umijejo obraz. »Sonce ogreje in nam spere grehe«, pravi ljudska pesem, in kar je bilo nekoč sonce, je zdaj praznik vstajenja (*uskrs*). Ves veliki teden vidimo v cerkvi številne pobožneže, zlasti pri petju pasijona (*muka*), ki poteka v ljudskem jeziku, pri jutranjicah (*jutrnje*) in večernicah (*večrnje*), v zadnjih treh dneh pa pred svetim grobom. Pred veliko nočjo se vsi odrasli spovejo. Na vstajenje je praviloma zgodaj zjutraj videti zlasti veliko deklet in fantov, okrašenih s cveticami. Po službi božji je posvetitev

---

²³ Morena, Marena je v slovenskem izročilu poosebljala zimo. Na jurjevo so jo v podobi suhe (pogosto brezove) veje vrgli v vodo in s tem simbolično pripeljali pomlad v deželo. Ime izvira iz praslovskega korena »mar«, ki označuje smrt in bolezen, in tudi iz indoevropskega korena »mer«, ki pomeni umreti, od tod tudi latinsko »mors«. Izraz »mora« je izpeljan iz istega korena in pomeni nočno moro in njeno personifikacijo.

²⁴ »Slava Bogu na višavah«, ki je del začetnega dela mašnega obreda.

kruha (*pogača*), kuhane svinjske gnjati, ovčje pečenke in pečenih mladih puranov, česna ali hrena, prvih poljskih pridelkov, na splošno morajo biti tudi ovčji in puranji mladiči, ki so jih, kakor nam pripovedujejo ljudske pesmi, v starih časih ob pomladnem enakonočju žrtvovali sončnemu bogu. Po blagoslovu kruha in mladičev se vsi družinski člani zberejo k molitvi in se pogostijo z blagoslovljenimi jedmi. Ostanke, kot so kosti, jajčne lupine, drobtine, vržejo v ogenj, da zgorijo, ali v vodo, da jo očistijo, ali na zelnik, da zelje bolje uspeva.

Na dan svetega Rešnjega telesa (*tielova*) gredo, razen gospodinje, vsi, ki jim noge kolikor toliko služijo, na procesijo, ozaljšani s cveticami, ženske s šopki vseh vrst cvetic in trav. V sprevedu kleče in trkajoč se po prsih raztrosijo šopke po cerkvi in pred njo, kjer se giblje duhovnik z zakramentom v spremstvu ljudstva, da bi stopil nanje ali se jih vsaj dotaknil in s tem blagoslovil. Potem jih skrbno poberejo, z njimi okadijo bolnike in jih ob grozeči nevihti raztrosijo pred hišnimi vrati. Enako naredijo z oljčnimi vejicami, ki jih od blagoslova na cvetno nedeljo prinesejo domov, kjer eno navadno obesijo nad zakonsko posteljo. Zadnja letna praznika sta ivanje²⁵ in Peter in Pavel, čas letnega solsticija, ko so v poganskem obdobju najbolj slavili sonce. Na predvečer ali tisti večer vsaka vas na hribu prižge *kres*, za kar fantje že nekaj tednov prej zbirajo kurivo. Ljudstvo, zlasti mladi, se zberejo okrog ognja, vriskajo, pojejo in skačejo čezenj, ko se plameni nekoliko poležejo.

Zdaj pa si pogledjmo navade posameznikov od zibeli do groba. Najpregledneje nas bo vodil prejem svetih zakramentov. Neplodnost slovanske ženske v Istri razumejo kot božjo kazen in ni večjega zla, kakor

---

²⁵ Praznik sv. Janeza Krstnika, poletni kres.

da je brez otrok. Toda to se redko primeri. Ko začuti, da se približuje čas poroda, gre navadno k spovedi in obhajilu ter moli k Materi Božji za srečen porod. Ko se začnejo popadki, leže v posteljo, ki jo zastrejo, če je v izbi. Tja potem nima dostopa nihče, niti mož, le in samo izkušena ženska iz vasi – navadno ni izprašana babica, saj Slovanke teh ne marajo –, ki ji streže. Če je novorojenec deček, se ga razveseli zlasti mož; brž ko je mogoče, tudi pozimi in v deževnem vremenu, ga nesejo h krstu, pogosto tudi v zelo oddaljeno cerkev, spremljajo pa ga oče in botri. Boter je navadno sorodnik; če ni tako, se sklene duhovno sorodstvo in ga po krstu za vse življenje potrdi poljub med otrokovim očetom in novim botrom. Pri krstni pojedini nazdravijo otročnici in otroku, ki mu želijo, da bi postal dober in vreden starega očeta oziroma stare matere; pravijo mu angel in ga obdarujejo, kamor ga prinesejo. K mizi prisede tudi otročnica z otrokom, zahvali se botru in medtem ko pokaže na otroka, reče: »Brez njega danes ne bi bili tako veseli.« Uživa najboljše, kar je pri hiši, in pije najboljše vino. Nekaj tednov hodi le v nogavicah, brez čevljev, samo po hiši, in ne gre ven; ko se končno počuti dovolj krepka za opravljanje hišnih del, se z darili odpravi k župniku, ki jo blagoslovi in povabi v cerkev, kjer je navzoča pri maši in v čast Materi Božji prižge svečo.²⁶

Najznačilnejše so ženitovanjske šege. Deček z osemnajstim letom na mnogih območjih Istre vstopi v krog zrelih mladeničev, da z njimi varuje vas in zlasti dekleta pred mladeniči sosednjih vasi, da zvečer s tovariši obiskuje dekleta v vasi in ob navzočnosti staršev z njimi klepeta, se šali in poje. Da si pridobi to pravico, mora en večer pogostiti vaške fante, drugače ga,

---

²⁶ Porodnica štirinajst dni po porodu ni smela stopiti iz hiše. Verjeli so namreč, da pred vpeljevanjem v cerkvi vleče nase neurje, točo in drugo zlo ter s tem vso soseščino spravlja v nevarnost.

če ga zalotijo pri obiskovanju deklet, obravnavajo kot nezrelega otroka in pošljejo domov. Sprejem v krog zrelih fantov v nekaterih vaseh imenujejo bratovščina, novinca od tega dne imenujejo »mladi brat«, in šele pozneje »brat«, ko mu nekdo od starejših razloži pravice in dolžnosti.

Že pri omenjenih hišnih obiskih ali ob drugih priložnostih si fant izbere bodočo družico, najraje med sebi enakimi, kakor pravi pesem: »Cresanka ne vzame plemiča in Lošinjec da domačinki prednost pred vsako beneško damo.« Dekletu svojih namenov ne oznani fant sam, in nekoč se je dogajalo celo, da je mati, kakor se glasi tudi v ljudski pesmi, svojo hčer zaročila že v zibelki. Najprej se zaupa svojim staršem, katerih soglasje se zelo ceni, ti pa so pozorni na to, da je dekle »zdrave krvi in dobre matere«, kajti, »kakor mati prede, tako hči tke«, ali »pri konju se vidi po hoji, pri dekletu pa po rodu«, ali se lepo vede in pridno dela. Potem se začne snubljenje, pri čemer so zdaj dekletovi starši pozorni predvsem na »zdravo družinsko kri«. Navadno najprej kaka stara oddaljena fantova sorodnica previdno razišče teren. Če je po njenem mnenju primeren, se nekaj starejših sorodnikov, praviloma ujec ali tudi oče, odpravi v dekletovo hišo, da neposredno povprašajo. Ponekod ženitovanjski posredniki pridejo na nedeljo in pred hišo povprašajo, ne da bi razjahali. Naslednjo sredo fantu prispe že nekakšen odgovor s šopkom, če je dekle privolilo, drugače pa prejme pelinovo vejico. Pri ugodnem odgovoru se naslednjo nedeljo ženitovanjski posredniki z mladeničem spet prikažejo in vstopijo v hišo, kjer se ob obilnem obedu pogovorijo o vsem potrebnem. Gospodinje ni za mizo, le občasno se pozanima, ali je vse v redu, niti neveste, ki se prizadevno suka okrog in se navidez ne meni za stvar. Tudi ženin malo govori. Pri obedu se določita dan poroke in dota, ki jo navadno sestavljajo zaboj oblek in perila, nov suknjič in ženinova darila. Že zdaj ji podari rutico ali srebrn

spominek, ki ga nosi na prsah, medtem ko ona nekoliko v zadregi ovenča zaročenca in ženitovanjske posrednike s suhimi cvetlicami, ki jih nosijo do konca poroke. Ponekod ženin in nevesta izpraznita vsak svoj kozarec vina in potem z njima tako močno trčita, da se razletita v črepinje; temu pravijo zaroka (*vjeritba*). V okolici Kastva nevesta namesto zaboja z obleko dobi omaro za obleko, zakonsko posteljo, posteljnino in obleko, včasih tudi denar. Tu je tudi v navadi, da nevesti kupijo prstan, in imajo ob tej priložnosti zaročko (*obečki*).²⁷ Včasih pride nevesta pred poroko v hišo zaročenca *na ogled*. Na predvečer poroke pridejo po nevestino balo, ki jo zdaj v navzočnosti poročnih prič ocenijo šivilje. Vrednosti desetih goldinarjev so nekoč zarezovali v rovaš s križci (deseticami), za vsako stran je bila na voljo polovica rovaša; zdaj jih navadno zapisujejo. In že se poje, strelja, vsi se veselijo, kajti začela se je poroka, ki povsod, odvisno od sredstev, traja dan ali več. Le pri vdovah in vdovcih je vse preprosteje.

Različno okrašeni ženinovi gostje pridejo na poročno jutro po nevesto peš ali na konju, pri čemer pojejo: »Hodimo in potujemo, na konju in na dobrih nogah.« Posebno lep prihod po nevesto še zdaj lahko vidimo pri Slovanih na območju Pulja in Poreča. Spredaj hodi najstarejši (*stari svat*) ali zastavonoša (*barjaktar*), praviloma neporočen ženinov sorodnik. Na dolgem drogu nosi zastavo, sešito iz raznobarnega platna (*barjak*, od tod njegovo ime), na njej pa hišni kolač (kruh v obliki kolesa) z velikim jabolkom na vrhu. Ko gostje, zlasti barjaktar, prispejo do nevestine hiše, večkrat potrkajo na vrata; toda notri pojejo, kar se da glasno govorijo, se smeji, hrupno hodijo sem in tja, meljejo z mlinčki, da bi ja preslišali trkanje in klicanje. Ker trkanje in klici ne prenehajo, končno nekdo vpraša, kdo je tam in kaj hoče.

---

²⁷ Zaročka je gostija ob zaroki.

Eden od gostov, praviloma najstarejši ali barjaktar, odgovori, da želijo vrtnico z vrta ali košuto iz gaja. Tako se začnejo pogajanja med gosti znotraj in tistimi zunaj in se nadaljujejo, dokler ne pošljejo ven najprej kake starejše ženske, pozneje mlajše, na koncu tudi družice (*podruka*); vse z veseljem sprejmejo, vendar hočejo imeti še eno. »Ena bosa je še tu,« jim odvrnejo. Končno se pojavi nevesta. »Ta je prava, obuli jo bomo,« zadoni proti njej, in nevestin drug ji ponudi nogavice in finejše čevlje (pogosto je v njih srebrnik), ki si jih sama obuje. Ženin tudi nevestino mater in vse domače obdari s čevlji ali podobnim darilom. Eden od ženinovitih poročnih gostov meri na jabolko, nasajeno na drog nad streho ali na vrh drevesa; sramota za vse je, če zgreši. Zdaj se prikaže nevesta z venčkom na glavi in enim, ponekod s tremi jabolki v roki, ter jih vrže v ženina, ki se skuša navidez zaščititi z zastavo. Ne glede na to, ali ga je zadela ali ne, pobere jabolka, da jih po poroki zaužije skupaj s poročeno ženo. Zdaj on prevzame njeno vodenje, prej je vodil nevestin drug, največkrat brat, medtem ko je šel sam z nevestino družico (botrovo ženo ali sestro) v cerkev. Čez streho cerkve ali hiše, kamor peljejo mlado ženo, včasih vržejo kolač, pred cerkvijo ali ko se vračajo, včasih trosijo hlebčke ali drobtine, za katere se ruvajo otroci. Ljudi obmetavajo s konfeti, streljajo, pojejo, igrajo na priljubljeno narodno dvojno flavto, in v farni vasi se začne ples. Starešina (*domaćina* ali *starješina*), starejši gost, ki ga iz sorodstva izbere hišni gospodar, zdaj moli, blagoslovi jedi, dvigne vrč k prvi zdravici, ga poda naslednjemu in vsakdo pije na zdravje (*zdravica*) mladoporočencev. S to zdravico se dolžnost starešine konča; vodstvo prevzame »stari gost« (*stari svat*) in ob podpori namestnika (*nastačija*) skrbi za napitnice, živahnost in red. Včasih prinesejo na mizo tudi šopek in hlebec, v katerem so zasajeni nož in vilice. Oboje stoji pred mladoporočencema, drug in družica pa morata paziti, da ga noben gost ne ukrade.

Veseli so, če se jim to posreči; sicer pa ju čuvarji na vsak način skušajo dobiti nazaj. To se ponovi tudi zvečer, bodisi v nevestini ali ženinovi hiši; nazadnje pa šopek raztrgajo – roža je zgubljena.

Po obedu gre nevesta v spremstvu nekaj prijateljic v vas, pozdravi in poljubi svoje dosedanje sosede in jih obdari s kolači. Tik preden se razidejo, se mladi par s starši odpravi v sobo, poklekne na platneno rjuho, pogrnjeno na sredini sobe, in, zlasti mlada žena, prejme dobre nauke za prihodnost. Nazadnje prejmeta blagoslov in se poljubita. Ob slovesu dobi nevesta žlico, nož in vilice, vrč vina in preslico z velikim snopom lanu kot znak, da bo tudi ona po zgledu svoje matere predla za domače. Pozno ponoči se razidejo, peš ali na konju, s spremstvom sorodnikov ali brez njih. Barjaktar znova prevzame vodenje ženitovanjskih gostov, stari gost pa nosi vrč z vinom, ustavi vsakogar na poti in mu ga ponudi, enako kakor zjutraj, ko so šli po nevesto, je ženska obdarila s kruhom vsakogar, ki ji je prišel naproti. Če mlado ženo odpeljejo iz vasi, v marsikaterem kraju trčijo na ovire. Na ožini ob izhodu iz vasi fantje zažgejo slamo in zaprejo pot; hočejo namreč, da nekako odkupijo mlado žensko, ki so jo odpeljali iz vasi. Drugod postavijo na sredo ceste mizo z vinom in cigarami, z njimi pogostijo goste, posebej mladega moža, kar ta poplača z denarjem, »stari gost« pa z vinom. V čast mladoporočencev med potjo pojejo različne ljudske in junaške pesmi, v bližini bivališča in pred njim pa vedno: »Veseli se, junaška mati, tvoj sin ti prinaša zelene borovce in rdeč obrazek.« V hiši nihče, ne mati ne kdo drug, noče slišati, noče vedeti, kaj se dogaja pred zaprtimi vrati. Tisti zunaj prosijo za prenočišče: na poti so našli enoleten ovčji par, ki po vseh znakih pripada hiši. Odvrnejo, da za tako veliko ljudi ni prostora, ter se prepirajo na podoben način kakor prej, ko so prišli po nevesto, dokler se vrata naposled ne odprejo. Ženinova mati, če ni več živa, pa gospodinja,

odpre vrata, kot prvo darilo okrog vratu mladega para zaveže ruto, oba hkrati povleče k sebi in ju poljubi. Drugod gospodinja nevesto pozdravi že na hišnem pragu. Ta pije iz ponujenega kozarca, vrže vanj kovanec (*»hiti u kupu«*), vstopi v kuhinjo, prime za roko najbližjega otroka, sede z njim na štedilnik in ga objame in obdari. »Stari gost« ji potem razkaže prostore, poljsko orodje, mlin, in jo nasploh opozori na vsako hišno delo. Ženin pa ponekod stopi na preprogo, pod katero so nož, pištola in sekira, in slovesno obljubi, da bo s tem orožjem do smrti branil svojo ženo, da ga nikoli ne bo uporabil zoper njo. Po večerji, med katero starejši radi zapojejo priljubljeno pesem *»Oj igralo zlato jabuko«* ali *»Pojela je nevjestica prvi večerak«* ali si pripovedujejo o dejanjih starih narodnih junakov, mladina pa znova pleše, se odpravijo k počitku. Naslednje jutro mora mladi par vstati prvi, brez venčka, namesto škrlatno rdečega v modrem suknjiču (*modrina*) in nasploh preprosteje oblečen. Redko, pa vendarle se zgodi, prejme mlada žena usnjen pas, okovan z medeninastimi žebli, na katerem je kot znamenje gospodinje obroček s ključi. V navzočnosti gostov mora iti po vodo, vedrega obraza večkrat pomesti sobo, saj jo gostje vedno znova umažejo, da preskušajo njeno potrpežljivost. Enako kakor njen mož mora že na ta dan služiti drugim, z gosti mora obiskati svoje nove sorodnike, četudi so oddaljeni več ur daleč. Povsod poljubi gospodinjo in ji izroči kolač z običajnimi besedami: »Dar je skromen, pa naj bo ljubezen večja.« Tako sklenejo prijateljstvo in si obljubijo vzajemno podporo. Ob koncu poroke mlada žena vse goste obdari z okusnimi kolači, za kar dobi od vsakogar kovanec – največkrat srebrnike. Drugod na vilicah krožita jabolki; v eno gostje vtaknejo srebrn kovanec, drugo vzamejo s seboj ali ga zamenjajo s pomarančo. Tu in tam zaročencema pred poroko prinesejo darila, kot so meso, kruh, pšenica ali druga živila.

Takšna darila dobi tudi novomašnik za prvo sveto mašo, saj se, kakor pravijo, poroči s cerkvijo. Nova maša je nekaj posebno veselega za slovanškega Istrana, pa tudi velika redkost, zlasti za zahodne dele Istre. Zato je tudi razumljivo, da ob primiciji priredijo velike slovesnosti. Zbere se na stotine gostov; novomašnika obdarijo in spremljajo, ko s šopkom v roki v procesiji odide v cerkev. Od daleč naokrog se stekajo ljudje v prepričanju, da je molitev na takšne dni učinkovitejša, ter da bi slišali lepo pridigo. Primicija je praviloma v nedeljo, slovesnosti pa se začnejo že dan prej in včasih trajajo ves teden. Tedaj nazdravljajo, pojejo in plešejo, novomašnik pa mora prvi ples zaplesati z materjo ali kako sorodnico.

Ob vsej vedrini, ki jo Slovani pokažejo ob mnogih priložnostih, pa so vendarle izrazito mirni, ko se jim približuje zadnja ura. Zadnja navodila o premoženju dajo v navzočnosti prič, največkrat še ustno. Le redko zahtevajo zdravniško pomoč; zatečejo se k domačim sredstvom ali se posvetujejo s preprostim zdravilcem ali zdravilko. Skrušeni prejmejo zakramente svete spovedi, svetega obhajila in poslednjega maziljenja. K bolniku pridejo sorodniki in sosedje, da bi ga še enkrat poljubili, da bi molili zanj in ga poškopili z blagoslovljeno vodo. Ko umirajoči izdihne, molijo in ga poškopijo ter o njegovi smrti obvestijo župnika in vse sorodstvo, ki se v velikem številu udeleži pogreba. Čeprav morda sorodniki ne nosijo vedno suknenih oblek, pa morajo biti, četudi je visoko poletje, v pogrebnem sprevedu tako oblečeni, in bližnji sorodniki jih nosijo vse leto, bolj oddaljeni in vaščani pa le nekaj tednov. Žensko sorodstvo si čez suknen plašč položi črn ali temen, od glave do nog segajoč pajčolan. V Juršičih v puljskem okrožju si ženske v znamenje žalovanja okrog hrbta ogrnejo plet; tam pa, kjer so že sprejeli meščansko nošo, nosijo črne obleke in črne naglavne rute. Že ko bolnik leži v zadnjih zdihljajih, ženske v sobi jokajo, sprva tiho; ko pa dotrpi, postane objokovanje glasno,

mrliča umijejo, ga oblečejo v najboljšo obleko, se vržejo nanj in ga prekrijejo s poljubi. Dokler preminuli leži na smrtni postelji, se objokovanje od časa do časa ponovi, razen ponoči. Glasen jok zadoni tudi, ko mrliča položijo v krsto, ko zabijejo zadnji žebelj in potem na poti povsod tam, kjer se sprevod ustavi, in končno pri pogrebni slovesnosti v cerkvi, vendar ne med mašo. H grobu gredo le moški, na krsto mečejo grude zemlje in ponavljajo: »Gospod, usmili se ga,« medtem ko ženske na poti domov objokovanje rajnika navadno nadaljujejo v pesmih, v katerih poudarjajo zlasti njegove odlike in ga prosijo, naj pozdravi vse preminule. Tudi pri običajni pogrebščini eden od navzočih v daljšem govoru slavi odlike preminulega; obenem ga priporočajo molitvi revežev, ki na take dni prejmejo obilo darov. Ponekod imajo navadne voščene sveče za posebej blagoslovljene, luč oljenke, ki je gorela pri mrliču, pa pustijo v hiši pokojnika goreti še nekaj dni. Ostanke olja pogosto pomešajo z blagoslovljeno vodo in kruhom in vržejo v ogenj, kar se zdi, da kaže na starodavno daritev umrlemu. Globoko je zakoreninjeno ljudsko prepričanje, da se preminuli navadno vračajo, da komu kaj svetujejo, mu grozijo ali ga prosijo.

Zelo razširjeno je prepričanje, da je število 13 nesrečno, da naj ne bi ničesar začeli v petek ali ob eni ali drugi lunini meni, da pojav kometov, sončev ali lunin mrk pomenijo nesrečo, da človeku ob rojstvu sveti srečna ali nesrečna zvezda, da hudoben pogled škoduje, da je to ali ono človeku vnaprej določeno in zoper to ni pomoči, da lahko z zvonjenjem ali če prevrnemo trinožnik pred hišo, odvrnemo neurje ali točo. Slednjo povzročijo čarovnice, ki na hribu plešejo kolo, nato se razpršijo, da posejejo točo in povzročijo drugo nesrečo, in zoper te se lahko uspešno borijo le »kriesnici«,²⁸ ljudje,

---

²⁸ Kresnik je po ljudskem izročilu bodisi sončno božanstvo, bodisi človek z nadnaravnimi sposobnostmi, ki skrbi za blaginjo svojega kraja in se bojuje z nasprotnim kresnikom ali vedomcem.

ki se rodijo z nekakšno kapico.²⁹ Menijo tudi, da začaranega in uročenega lahko rešijo le določene ženske s prahom kapucinke ali posvečeno obleko, da mora tlači, mrak krade otoke, da škratje (*malici*) kot dečki z rdečimi kapicami in volkodlaki (*vukodlaci*) povzročijo veliko zla, da se na razpotjih valjajo mačke, črni psi in druge živali ter strašijo ljudi.

Istrski Slovani, Hrvati in Slovenci, se med seboj na splošno ne razlikujejo; vsekakor so močni, živahni, krepki in v nekaterih skupnostih dosežejo zelo visoko starost. Nasploh so marljivi, bistri in vedoželjni; med njimi so samouki in ljudski pesniki.

Med njimi so tesne sorodstvene vezi in, kakor da jim lastni sorodniki za izpovedovanje čustev ne zadoščajo, sklepajo še različna duhovna sorodstva, kakor smo že navedli. Zanje se odločijo po globokem premisleku in se redko zmotijo v svoji izbiri. Gorje pa tistemu, ki bi pod plaščem duhovnega sorodstva onečastil hišo svojega botra. Takšno sorodstvo ostane praviloma neskaljeno vse do smrti. Krvni in duhovni sorodniki priložnostno drug drugega pogostijo. Slovanska gostoljubnost pa ni razširjena le med sorodniki, temveč je brezmejna. Ko kdo pride pred njihovo hišo, ga povabijo noter in ga ne spustijo, dokler ni okusil njihovega kruha in vina. Vedenje do tujih beračev (domači so redkost) moramo označiti kot nekakšno gostoljubje. Če so v takšnem stiku s tujci, ni nenavadno, da po eni strani na služinčad gledajo kot na družinske člane, po drugi strani pa si štejejo tudi v posebno čast, če v njihovo hišo stopi duhovnik, učitelj, občinski predstojnik (*župan*) ali nasploh duhovni ali posvetni poglavar. Cesarju in kralju niso le zvesti, temveč tudi predani z dušo in telesom. Svoji veri, svojemu narodu, svoji domovini posvečajo posebno ljubezen.

---

²⁹ Srajčka, placenta.

Kot slabost pa jim moramo pripisati prirejanje pretiranih gostij ob raznih priložnostih, ki pa postajajo skromnejše, verjetno zaradi manjšanja blaginje. Vsaj tu in tam se namesto tega širijo popivanja, ki se neredko končajo s krvavim pretepom. Sposobni so tudi maščevalnih dejanj, bolj kakor na ljudeh jih zagrešijo na živini, ki jo ubijejo, ali na rastlinah, ko jih posekajo, na primer vinsko trto. Toda popolnoma neutemeljen je očitek, da so surovi, nezaupljivi in neiskreni. V pogovoru z gospodi v dolgi suknji (*velada*³⁰), ki jih ne poznajo in kakršni so jih že večkrat prevarali, ravna jo po reku: »Nezvest človek ni vreden zvestobe.« Ko pa nekoga spoznajo za pravičnega in častnega moža, se z njim pogovarjajo iskreno in odkrito.

Pastirica (Paul Joanowits)

---

³⁰ Dolg moški suknjič.

O KNJIŽEVNOSTI V TRSTU IN ISTRI

SLOVANSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST*

Anton Klodić von Sabladoski

Istra, čeprav je tako majhna, spada v etnografskem pogledu med najzanimivejše dežele avstro-ogrske monarhije. Deželico napolnjujejo delčki dveh slovanskih in dveh romanskih plemen, kakor jih je drugega ob drugem naplavila ali potisnila skupaj mogočna sila ljudskega toka, ki se je v prejšnjih stoletjih vil mimo polotoka in se deloma izlil vanj. – Odločilno večino istrskega prebivalstva tvorijo Slovani: Srbo-Hrvati in Slovenci. Slednji bivajo v političnem okrožju Koper¹ in v severozahodnem delu političnega okrožja Volosko;² Hrvati zasedajo preostali del okrožja Volosko, majhen

* Prevod poglavja Slavische Sprache und Literatur. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. [Bd. 10, Zweites Heft] *Das Küstenland* (Görz, Gradiska, Triest und Istrien). Dunaj, 1891, 231–249.

¹ V izv. Capodistria.

² V izv. Volosca. Volosko je staro naselje, danes združeno z Opatijo.

del okrožja Koper in večji del okrožja Pazin,³ kakor tudi otok Krk,⁴ v ostalih okrožjih tvorijo skoraj izključno podeželsko prebivalstvo, na zahodu, jugu in vzhodu polotoka segajo do morja, naselili so se tudi na otokih Cres, Lošinj, Unije in Susak,⁵ njihove najjužnejše naselbine so na otoku Sveti Peter.⁶

Med Hrvati in Slovenci ni ostro zarisane jezikovne meje, kakor je naravno pri dveh tako sorodnih sosednjih plemenih, ki med seboj nenehno sodelujeta, temveč je prehod od enega do drugega idioma tako neopazen, da se Slovincu, tudi ko je pripotoval že daleč dol med Hrvate, zdi, da sliši domače zvoke, le nekoliko nečiste, medtem ko je Hrvat nagnjen k temu, da slovenske vasi, ko v njih trči na hrvaške besede in rekla, pripiše hrvaško govorečemu jezikovnemu področju.

Če želimo med Hrvati in Slovenci potegniti jezikovno mejo, bi jo lahko najbolje začrtali vzdolž toka Dragonje vse do morja in od izvira te rečice po Čičariji vse do Podgrada,⁷ tako da ta kraj spada na območje Slovencev. Prebivalstvo, ki živi severno od te črte in zaseda deželo vse do desnega brega Dragonje, spada k slovenskemu plemenu, prebivalce levega brega Dragonje in naprej proti jugu živeče sosede pa moramo prišteti k hrvaškemu plemenu. Slovenci imajo severozahodni, Hrvati pa severovzhodni, srednji in južni del celine in kvarnerske otoke, prvi živijo torej v sodnih okrajih Piran in Koper in v severozahodnem delu sodnega okraja Podgrad, slednji v jugozahodnem delu navedenih in v vseh drugih sodnih okrajih. Najjužnejši slovenski kraji

---

³ V izv. Mitterburg.

⁴ V izv. Veglia.

⁵ V izv. Cherso, Unie, Lussin, Sansego.

⁶ V izv. St. Pietro dei Nembi. Sv. Peter leži severovzhodno od Ilovika.

⁷ V izv. Castelnuovo, Podgrad pri Ilirski Bistrici.

so Krkavče, Koštabona, Truške, Sočerga, Movraž, Rakitovec,⁸ zadnji še zunaj zarisane črte, Podgrad (Castelnuovo), Studena gora in Jelšane, Novokračine, Sušak, Zabiče in Podgraje. Najsevernejši hrvaški kraji so Kaštel,⁹ Merišče, Oskoruš, Topolovac, Gradinje, Jelovice, Golac, Poljane, Račice, Malobrdce, Rupa in Lisac. Kakor nakazano, je jezik v nekaterih krajih na eni strani zelo podoben jeziku v krajih na nasprotni strani (kot primer naj omenimo Krkavče na slovenski in Kaštel na hrvaški strani). – Hrvati se glede na to, ali govorijo *ča* ali *što* (kaj), delijo na tako imenovane čakavce ali štokavce. Istrske Hrvate je treba prišteti k čakavcem in le del hrvaškega prebivalstva okrožja Pulj in okrožja Poreč je treba prišteti k štokavcem.

Slovani prebivajo večinoma v vaseh ali posamičnih zaselkih. Le na vzhodnem obrežju dežele zasedajo izključno ali skoraj izključno mesta in trge (Volosko z Opatijo, Lovran, Mošćenice) in od obrežja nekoliko odmaknjen Kastav.¹⁰ V notranjosti imajo hrvaško prebivalstvo trg Kanfanar, na otoku Krku pa trgi Baška (Besca), Vrbenik, Omišalj in Dobrinj.¹¹ V mestih na zahodnem obrežju Istre, kot so Milje, Koper, Izola, Piran, Umag, Novigrad, Poreč in Rovinj,¹² in tudi v nekaterih mestih v notranjosti, kakor v Bujah, Motovunu, Vodnjanu, Buzetu, Oprtalju,¹³ so le maloštevilni ali jih sploh ni. Toda čeprav prebivalcem nekaterih od navedenih mest hrvaščina oziroma slovenščina nista tuji, se po drugi strani v večini italijanskih mest navedeno

---

⁸ V izv. Malvovraza (Movraž), Rakitović.

⁹ V izv. Castelvenere.

¹⁰ V izv. Volosca, Abbazia (Opatija), Lovrana, Mošćenice, Castua (Kastav).

¹¹ V izv. Canfanaro, Baška (Besca), Vrbenik, Omišalj (Castelmuschio), Dobrinj (Dobrigno).

¹² V izv. Muggia, Capodistria, Isola, Pirano, Umago, Cittanova, Parenzo, Rovigno.

¹³ V izv. Buje, Montona, Dignano, Pinguente, Portole.

jezikovno območje konča, kjer se začne mesto. V Labinu¹⁴ in njegovih predmestjih so Hrvati že številni; v Pulju dosega skoraj četrtno vsega prebivalstva. Večino prebivalstva tvorijo v Pazinu, na Cresu, na Velikem Lošinju¹⁵ (*Velo selo*) in na Malem Lošinju¹⁶ (*Malo selo*).

Slovani so v Istro prodrli na začetku 7. stoletja, v večjih množicah pa so prihajali tudi v 16. in 17. stoletju. Podrobnejše razpravljanje o tem je daleč od tega razdelka, v katerem gre za to, kolikšen je prispevek istrskih Hrvatov in Slovencev in njihovih plemenskih tovarišev v preostalem Primorju v razvoju hrvaške oziroma slovenske književnosti. Tega deleža pa glede na njihovo skromno območje bivanja in maloštevilnost ter na neugodnost razmer, v katerih so živeli v različnih obdobjih od poselitve dežele, ne moremo označiti niti kot majhnega niti kot nepomembnega.

Pisni spomeniki Hrvatov segajo daleč v srednji vek. In tako kot je svetloba krščanstva svoje kulturne žarke razširjala od jugovzhoda proti severu Evrope, tako je bila tudi jugovzhodu današnje province Istre dana slava, da ima najstarejše pisne spomenike Slovanov te dežele.

Morda so čudovita modrina Kvarnerja in njegovi zalivi ali večinoma vedro, presojno nebo, ki se boči nad očarljivo lepo scenerijo skupine otokov, ki ga obdaja, tako spodbudno vplivali na prebivalce – dejstvo je, da so ti tudi v literarnih rečeh, posebej na področju glagolske cerkvene književnosti, zelo zgodaj razvili izjemno in hvalevredno dejavnost.

Stara pripovedka pravi, da je sam Bog svetemu Cirilu pokazal pisne znake za glasove tega jezika, ki po njihovi množici presega grški kot tudi

---

¹⁴ V izv. Albona (Labin).

¹⁵ V izv. Lussingrande.

¹⁶ V izv. Lussinpiccolo.

romanske in germanske jezike. Glagolskega pismenstva si sicer ne moremo razlagati s svetim Hieronimom kot iznajditeljem, vendar je zelo staro, saj sta glagolske fonetske znake uporabljala slovanska apostola Ciril in Metod.

Slovani na kvarnerskih otokih in na polotoku Istra so od srednjega veka uporabljali skoraj izključno glagolico in v nekaterih krajih malodane do izteka 18. stoletja. Kakor trdijo nekateri, si druge starejše pisave, tako imenovane cirilice, ni izmislil sveti Ciril, temveč učenec svetega Metoda, sveti Klement, bolgarski škof za časa cesarja Simeona (893 do 927).¹⁷ Drugi pojasnjujejo, da sta cirilica in glagolica enaki, njuno razmerje je takšno kakor med uncialo in kurzivo. Cirilico dandanes uporabljajo še vsi pravoslavni Slovani, medtem ko je glagolica omejena na cerkveno rabo pri katoliških južnih Slovanih. Papež Janez VIII. je namreč leta 880 privolil, da Slovani vpeljejo slovansko liturgijo.

Za lažji pregled glagolskega pismenstva lahko razdelimo spise po namenu, ki so mu služili, na a) spise cerkvene vsebine, in sicer katoliške in protestantske, b) na spise s posvetno vsebino.

Najstarejši glagolski jezikovni spomenik s cerkveno vsebino, z njim se lahko ponaša otok *Krk*, je tako imenovani *Glagolita Clozianus*. Kodeks, ki izvira iz druge polovice 10. stoletja ali iz prve polovice 11. stoletja, je nekoč, dokler je bil nepoškodovan, ležal v zakladu Frangipanijev, vladarjev otoka Krka, ali – kakor trdi neki učenjak – v knjižnici samostana *Košljun*¹⁸ pri Krku. Ko je v Benetkah umrl poslednji vladar otoka Johann Frangipani in so kodeksu odstranili z zlatom in s srebrom okrašeni ovitek, je njegov

---

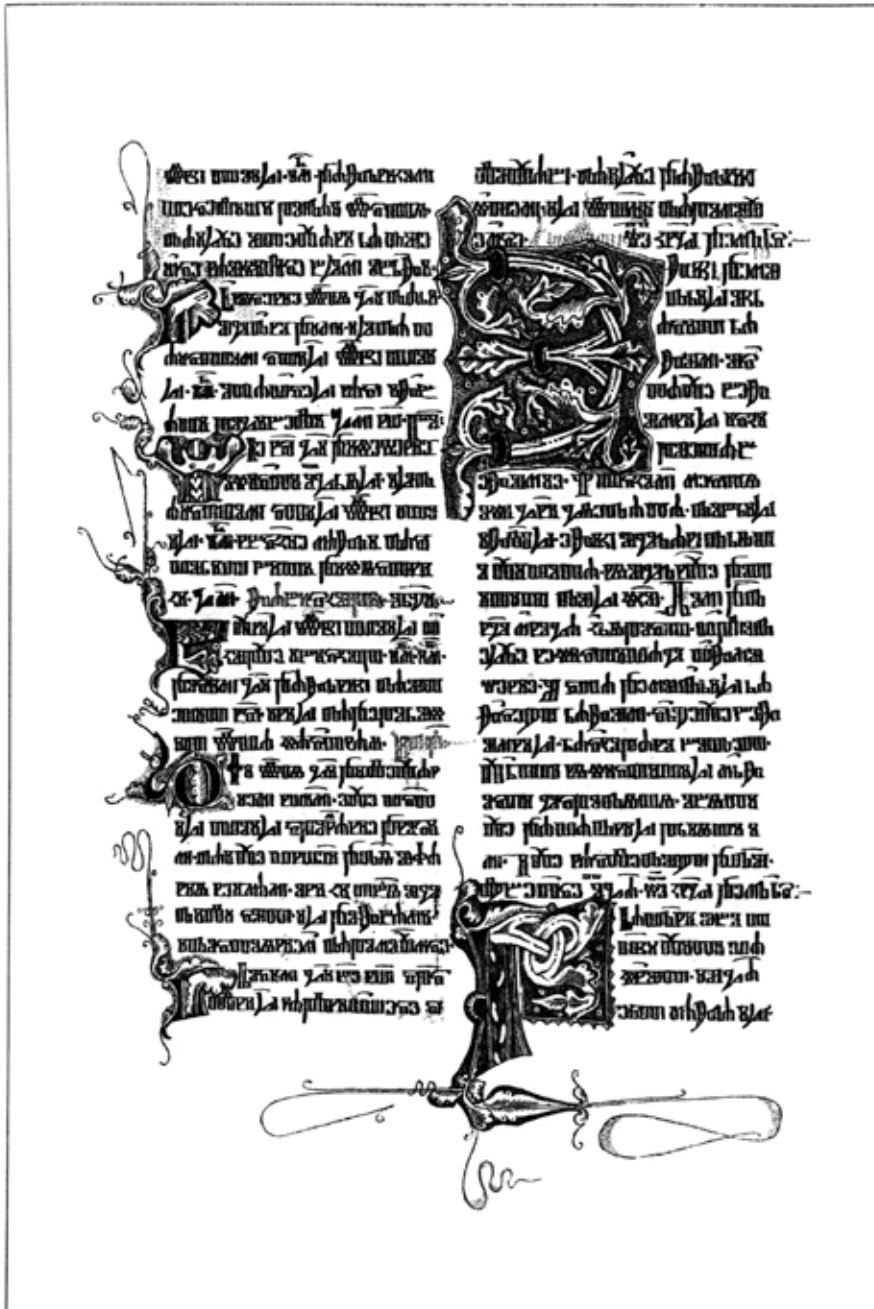
¹⁷ Gre za sv. Klimenta Ohridskega (rojen 830–840, umrl 916), med drugim zaslužnega za širjenje glagolice in cirilice med pokristjanjenimi Slovani.

¹⁸ V izv. Cassione (Košljun). Leži na istoimenskem otočku v zalivu pred Punatom.

del pridobil duhovnik iz dieceze Krk, Lucas de Raynaldis, ki je bil leta 1501 izvoljen za tržaškega škofa. Dva zvezka kodeksa je podaril vitezu Marquartu von Breisachu, odposlancu nadvojvode Sigismunda za Beneško republiko, ki je bil lastnik posestva Maria Stein pri Kufsteinu na Tirolskem. Po Breisachovi smrti (1509) je to posestvo najprej prešlo na grofa Schnurffa, nato pa na grofa Parisa Cloza iz Trienta, po katerem se kodeks zdaj imenuje.

Slavist Jernej Kopitar je ta stari pisni spomenik leta 1836 na Dunaju objavil v cirilskih črkah pod naslovom *Glagolita Clozianus*. Kodeks na dvanajstih pergamentnih listih vsebuje prevod štirih cerkvenih govorov grških cerkvenih očetov, dveh svetega Krisostomusa, enega pa svetega Atanazija in enega svetega Epifanija. Fragment istega pisnega spomenika se je pozneje našel v zapuščini bivšega profesorja Rescha v Innsbrucku in ga je profesor Franc Miklošič objavil prav tako v cirilskih črkah na Dunaju leta 1860. Kje in kako so se izgubili drugi deli te glagolske stvaritve, ne ve poročati nihče.

Kakor smo že omenili, je bilo glagolsko pismenstvo v prejšnjih stoletjih na kvarnerskih otokih zelo razširjeno in na njih še zdaj lahko najdemo številne rokopise. Zlasti je treba omeniti, da je v vrbniški cerkvi na otoku Krku še šest glagolskih rokopisov, dva misala, okrašena s čudovitimi inici-alkami, ki jih tu objavljamo za vzorec, in štirje brevirji. En misal je iz leta 1456, drugi iz leta 1463; brevirji so bili napisani v 14. stoletju. Cerkev poleg navedenih rokopisov hrani fragment brevirja, ki ga uvrščajo v 12. stoletje. Fragmenti cerkvenega spisa iz istega stoletja so v lasti stolnega kanonika Petrisa na Krku, enega od njih je Ivan Berčić vključil v svojo čitanko, ki jo je leta 1864 izdal v Pragi. Tudi Omišalj in Dobrinj na tem otoku sta imela glagolska misala, ki so ju pozneje prenesli v knjižnico Propagande v Rim. Ena je bila napisana leta 1387, druga med letoma 1435 in 1450.

Faksimile strani z inicialkami iz misala iz leta 1463 v Vrbniku

Takšni cerkveni rokopisi so bili razširjeni tudi na istrskem polotoku. Tako v Dvorni knjižnici na Dunaju najdemo razlago psaltra (*saltir*) iz leta 1463, ki jo je napisal duhovnik Peter Frasić v Lindarju pri Pazinu, in misal, ki ga je leta 1368 napisal knez Novak, vitez (*palače vitez*) madžarskega kralja Ludvika, in so ga leta 1405 nabavili za cerkev svete Helene in svetega Petra v Nugli.¹⁹

Starost navedenih rokopisov in okoliščina, da so na glagolski evangelijar, tako imenovani *Texte du sacre*, prisegali francoski kralji ob kronanju v Rheimsu, sta vsekakor primerni, da glagolici priznamo veliko čast in ugled, zlasti ker je papež Inocenc IV. leta 1248 potrdil njegovo uporabo pri bogoslužju. Zato je bilo naravno, da so kmalu po izumu umetnosti tiskanja ustanovili glagolske tiskarne. Prva je nastala v Benetkah.

To mesto je namreč po propadu srbske in bosanske države in po podreditvi teh dežel Turkom postalo tako rekoč središče srbohrvaških prizadevanj v umetnosti in znanosti. Že trideset let po izumu tiska, leta 1483, so verjetno v Benetkah natisnili prvo glagolsko knjigo z zelo lepimi, razločnimi črkami, *Missale romanum glagoliticum*, njen skoraj popolnoma ohranjen izvod je v cerkvi v Ricmanjah v bližini Trsta. Kdo je pripravil knjigo za tisk, na čigave stroške je bila natisnjena, žal ni mogoče ugotoviti iz izvoda tega lepega, rdeče in črno tiskanega misala, ki ga hranijo v univerzitetni knjižnici v Zagrebu. Misal so izdali večkrat; drugič leta 1509 v Senju²⁰ na pobudo tamkajšnjega arhidiakona in škofovskega vikarja Silvestra Bedričića. Vendar se od te izdaje ni ohranil noben popoln izvod. Tretjo izdajo je leta 1528 priskrbel frančiškan Pavel iz Modruše v tiskarni

---

¹⁹ Naselje v bližini Buzeta.

²⁰ V izv. Sengg.

Franca Bindonija in Masia Passina iz Benetk. Sledile so izdaje na Reki leta 1531, od te je en izvod v knjižnici tamkajšnjega kapucinskega samostana in v Rimu v ustanovi *de propaganda fide* iz let 1631, 1706 in 1741. Lepo ohranjen izvod izdaje iz leta 1631 *Missale Romanum slavonico idiomate, jussu S. D. M. Urbani octavi, editum Romae, typis et impensis Sac. Cong. de propaganda fide*²¹ je v zapuščini preminulega škofa Juraja Dobrile, zelo zaslužnega za slovanstvo in cerkev v Istri, najprej v poreško-puljski, potem pa še v tržaško-koprski škofiji. Cerkev v Kastvu ima dva glagolska misala, en izvod je dobro ohranjen, drugi nekoliko poškodovan. Prvi je iz leta 1706, drugi iz leta 1741. Poleg tega ima ta cerkev tri izvode *Rituale Romanum* z latinskimi črkami v »ilirskem« jeziku, ki so bili natisnjeni leta 1640 v Rimu. Tudi cerkve v Brseču,²² Krkavčah in Taru imajo celo vrsto glagolskih cerkvenih knjig.

Tako imenovani *schiavetti*, to so izvlečki tistih delov rimskega misala, ki so jih peli pri maši in so v starejšem hrvaškem jeziku natisnjeni v latinici, so skoraj v vseh cerkvah v notranjosti Istre. Tako ima cerkev v Sv. Lovreču²³ v poreškem okrožju dobro ohranjen, z lepimi arabeskami okrašen izvod, ki je bil leta 1665 natisnjen v Benetkah. Drugi v omenjeni cerkvi hranjeni izvod nosi podatek Fiume, 1824. To je zadnji izvod iz nove izdaje značilnega *schiavetta* iz leta 1665.

---

²¹ »Rimska mašna knjiga v slovanskem jeziku, naročil S.D.M. Urban osmi, izšlo v Rimu, založila in natisnila Sveta kongregacija za razširjanje vere«.

²² V izv. Beršec.

²³ V izv. St. Lorenzo del Pesenatico. *Pesenatico* (societas Paysanatici terrarum) je srednjeveška beneška institucija za urejanje vojaških zadev zunaj jurisdikcije posamičnih mest, vodil jo je kapetan; v Istri je prvi nastopil leta 1301, sedež je imel v Poreču, vojaški garnizon pa v Sv. Lovreču.

Deset let po natisu prve glagolske knjige, torej leta 1493, so v Benetkah v tiskarni Andreasa de Toresanisa natisnili prvo cirilsko knjigo, in sicer brevir (*Časoslov*), vendar se žal od te izdaje do danes ni ohranil noben izvod. Leta 1495 je v Benetkah tiskar Damian, po rodu Milančan, končal natis prvega schiavetta: *Evangelia et epistole com prephationibus ed benedictionibus per anni circulum*,²⁴ od katerega, kolikor vemo, obstajata le dva izvoda, vendar noben ni ohranjen v celoti. Eden je v univerzitetni knjižnici v Odesi, drugi v gimnazijski knjižnici v Zadru. Iz na koncu knjige natisnjenega naslova zvemo, da je za tisk z gotskimi črkami poskrbel splitski brat Bernardinus. Izdajo odlikuje izredno čist in preprost jezik, zato jo je prišteti med najpomembnejše hrvaške jezikovne spomenike.

Za poznavanje razvoja jezika je zaradi starosti pomembnih le 36 strani spovednih obrazcev v formatu male osmerke, ki jih je iz latinščine v čakavski dialekt prevedel Jakob Blazilović iz Vrbnika, natisnjeni so bili leta 1496 v Benetkah, frančiškan Ivančić pa je našel en sam izvod, pripet na neki rokopisni glagolski kodeks, ki je zdaj pri profesorju Milčetiću²⁵ na Reki.

Glagolsko pismenstvo se je v bogoslužne namene širilo med 12. in 16. stoletjem, ne le po Istri, temveč tudi po vsej Dalmaciji, po večini Bosne in po Hrvaškem. Lahko rečemo, da je bila glagolica v tistem času edino sredstvo pisnega občevanja Hrvatov. Zelo zavzeto so jo negovali posebej frančiškanski in benediktinski menihi. Še živahneje se je cerkvena literatura

---

²⁴ Evangeliji in pisma z uvodi in blagoslovi za vse leto.

²⁵ Mišljen je najverjetneje Ivan Milčetić (1853–1921), na Krku rojeni filolog, ki je v strokovnem pogledu sledil Vatroslavu Jagiću. Mdr. je obdelal je stare glagolske rokopise, posebej tudi v Istri. Njegovo najpomembnejše delo je *Hrvatska glagoljska biografija* (1911).

začela razvijati v času reformacije, katere odlični zastopniki v Istri so Peter Pavel Vergerij, Stjepan Konzul²⁶ in Matija Franković.²⁷

Pavel Vergerij je bil dvakrat papeški nuncij v Nemčiji, pod vladavino Klemna VII. leta 1533 in Pavla III. leta 1535, da bi pomiril verske spore zaradi reformatorskih zamisli Martina Luthra. Decembra leta 1535 se je v Wittenbergu srečal z Martinom Luthrom. Po vrnitvi iz Nemčije je postal modruški²⁸ škof, nato koprski (1536). Leta 1540 je deloval v wormškem parlamentu in odlično služil papeškemu sedežu. Po razpustitvi parlamenta je prišel v Rim, a ni prejel zelene kardinalske časti, ker je že bil osumljen strinjanja s protestanti. Leta 1549 je bil razrešen škofovske službe, leta 1550 je prestopil v protestantizem in vse do smrti leta 1565 ostal eden najvnetejših borcev za reformacijo. Prizadeval si je za izdajo slovenskega in hrvaškega prevoda Biblije, v upanju, da bo s tem južnim Slovanom približal protestantizem. Za ta podvig je izdal potrebne uredbe, pridobival sodelavce, organiziral zbiranje denarja in kot bivši vplivni papežev legat je za podjetje zainteresiral nemške kneze, zlasti vojvodo Krištofa Württemberškega, njegovo namero je navdušeno podpiral Ivan Ungnad baron Sovneški, veliki župan Varaždina, nekdanji vrhovni poveljnik »nižjeavstrijske, slovenske in hrvaške dežele«, ki se je, da bi se izognil verski prisili, izselil v Württemberg in se

---

²⁶ Stjepan Konzul Istranin (1521–1579), hrvaški pisec, prevajalec, dejaven v Starem Pazinu, glagoljaški pop, ki se je pozneje pridružil protestantizmu. Ko se je lotil prevajanja Biblije, je sodeloval tudi s Primožem Trubarjem (Konzul Istranin, Stjepan. V: *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33009>).

²⁷ Matija (Franković) Vlačić Ilirik (1520–1575), luteranski reformator, teolog, jezikoslovec, filozof in zgodovinar cerkve (http://www.flacius.org/index.php?option=com_content&view=article&id=104%3Aamatija-frankovi-vlai-ilirik-&catid=49%3Aivot-i-djelo&Itemid=63&lang=hr).

²⁸ Modruš, kraj na vzhodnih obronkih Vele Kapele v severni Liki.

nastanil v mestecu Urach. Okrog njega se je zbiral večji del protestantskih beguncev iz slovenskih in hrvaških dežel. Med njimi ima odlično mesto Istran Stjepan Konzul kot prevajalec Biblije in avtor vrste del krščanske vsebine. Rojen je bil v Buzetu²⁹ v tržaški škofiji, kjer je bil tudi imenovan, da deluje kot duhovnik. Ker so v buzetski cerkvi uporabljali glagolico, je to pisavo poznal že od mladosti, kar mu je pri poznejšem delu izredno koristilo. Ko sta bila v letih 1545 do 1549 s škofovskega položaja odstavljena koprski škof Pavel Vergerij in tržaški škof Franc Jožefić, je kot privrženec Luthrovega nauka Istro zapustil tudi Stjepan Konzul. Kot pridigar in učitelj je deset let živel v različnih nemških krajih, dokler ga ni po priporočilu Pavla Vergerija pod svoje okrilje vzel vojvoda Krištof Württemberški. Tudi on je prišel v Urach in Ivan Ungnad ga je odposlal v Nürnberg, da bi nadzoroval izdelavo glagolskih črk, ki naj bi jih priskrbela črkorezca Johann Hartwich in Simon Auer. Črke so bile izdelane leta 1560 in tiskanje hrvaških del se je lahko začelo. Leta 1561 so pod nadzorom Stjepana Konzula in Antona Dalmatina iz Nürnberga odposlani mojstri v Urachu ulili tudi cirilske črke, tako da so lahko tiskali dela v glagolski in cirilski pisavi. Že leta 1560 je Stjepan Konzul izdal »Poskusni list«³⁰ v glagolici, ki so ga iz Nürnberga poslali v Ljubljano, na Dunaj in v druge kraje, da bi od izvedencev pridobili mnenje in morebitne predloge za izboljšave. Po naročilu barona Ungnada je leta 1561 tiskarno prenesel v Tübingen. Tam je skupaj z Jurijem Dalmatinom nadzoroval tiskanje štirih del verske vsebine. Eno teh knjig je Ungnad poslal nadvojvodu Maksimilijanu, sinu cesarja Ferdinanda I., in

---

²⁹ V izv. Pinguente.

³⁰ V izv. Probezettel, izvirni naslov *Crabatischer Probezdel*.

od njega je za nadaljnje vodenje tiskarne prejel 400 goldinarjev³¹ podpore. Leta 1562 sta Stjepan Konzul in Dalmatin končala osem knjig, od katerih jih je v Tübingenu izšlo šest v glagolski, dve pa v cirilski pisavi. Za hrvaško književnost je med njimi najpomembnejši hrvaški prevod prvega dela Nove zaveze, ki je izšel v 2000 izvodih. Natisu osmih omenjenih knjig je leta 1563 sledil natis še sedmih, in sicer štirih v glagolici in treh v cirilici, med prvimi je prevod drugega dela Nove zaveze, med drugimi prevod prvega in drugega dela Nove zaveze. Leta 1564 so v Tübingenu natisnili še pet hrvaških knjig, deloma z glagolskimi, deloma s cirilskimi črkami. Ko pa je decembra leta 1546 barona Ungnada na poti na Češko doletela smrt, sta prevajanje in tiskanje slovanskih knjig zastala. Stjepan Konzul in Anton Dalmatin sta leta 1565 ostala v Urachu, pri vojvodi Krištofu sta si izprosila še, da ju je odpustil, in se preselila v Regensburg, kjer sta leta 1568 na vojvodove stroške naročila natis svojega zadnjega dela v latinici: *Parvi del posztille Evangelijov*. Poznejša usoda Stjepana Konzula ni znana. Verjetno je, da je do konca življenja ostal v Nemčiji.³² Njegov hrvaški prevod *Biblije* ni bil natisnjen, ostal je v rokopisu, ki se je žal izgubil. Ker Stjepan Konzul in Anton Dalmatin nista zmogla izpolnjevati velikih zahtev po prevodih, sta k sodelovanju povabila druge prevajalce, med njimi Matijo Frankovića (Flaccius Illyricus), Matijo Garbića (Garbitius), Jurija Svečića in Jurija Jurisića iz Kastva v Istri, Matija Fabijančić iz Pazina pa je obljubil, da bo prevajal doma. Toda Franković je bil preveč zaposlen drugje, tako da je delo skoraj izključno bremenilo Konzulova in Dalmatinova pleča.

---

³¹ V izv. Gulden, goldinar nemške vrednosti ali renski goldinar, na južnem Nemškem in tudi na Slovenskem v 16. stoletju najbolj razširjena denarna enota (1 goldinar = 60 krajcarjev).

³² S. Konzul je zadnja leta življenja deloval med Hrvati na Gradiščanskem in tam v Železnem tudi umrl.

Čeprav je bilo v Istri še več privrženecv Luthrovega nauka, pa je to gibanje, ki ga je sprožil Vergerij, z vsemi močmi pa podpiral Stjepan Konzul, v južnoslovenskih deželah ostalo brez trajnega uspeha. Glagolske in cirilske tiskarne v Tübingenu in Urachu so po Ungnadovi smrti prenehale z delom, glagolske in cirilske črke pa so, verjetno na prošnjo kranjskih stanov, poslali v Ljubljano, od tam pa po direktivi vlade v Gradec. Leta 1620 si je Franc Glavinić, frančiškanski dresdenski provincial, rojen v Kanfanarju v Istri, ki je nameraval izdati hrvaške cerkvene knjige v glagolici, od cesarja Ferdinanda II. izprosil potrebni tiskarski material in naročil, naj mu ga prenesejo na Reko, kjer je hotel ustanoviti glagolsko tiskarno, kakršna je tam obstajala že leta 1530. Ko je to izvedel Ivan Tomko Marnavić, ki je tudi sam razmišljal o tisku glagolskih knjig, je nagovoril Propagando v Rimu, da si je od cesarja Ferdinanda II. izprosila črke. Cesar je uslišal prošnjo in znova podaril že darovane črke. Glavinić jih je moral leta 1621 po Rafaelu Levakoviću poslati v Rim. S temi črkami so pozneje v Rimu natisnili veliko glagolskih knjig. – Kakor omenjeno, je bilo glagolsko bogoslužje v 14., 15., in 16. stoletju običajno po istrskih farah, v katerih je prevladoval slovanski element. V Vižinadi, tudi v Kopru in v Novigradu so frančiškani brali mašo v glagolici, v poreški diecezi pa je bilo v 18. stoletju 19 župnijskih skupnosti. Sinoda, ki je bila v mestu Poreč leta 1733, je za glagolico imenovala sedem izpraševalnih komisarjev. Leta 1783 je novigrajski škof Dominik Stratik³³ menihom priporočil, naj zavzeto gojijo glagolico in leta 1762 je v Momjanu tamkajšnji župan Burin novigrajskega škofa Leonija zaprosil, naj duhovniku Brajkoviću prepove petje nedeljske maše v latinščini.

---

³³ V izv. Dominik Stratico. Ivan Dominik Stratik, ital. Giovanni Domenico Stratico (1732–1799), italijanski in hrvaški škof in književnik.

Toda glagolica je imela v Istri kljub podpori papežev Hadrijana II. (868), Janeza VIII. (880), Inocenca IV. (1243 do 1254), Urbana VIII. (1623 do 1643), utemeljitelja zavoda *Collegium de propaganda fide*, in Benedikta XIV., tudi zelo ostre nasprotnike, tako da je danes na istrski celini omejena na veliko ožje področje.

Uporaba glagolice ni bila omejena le na cerkev, temveč se je razširila tudi na pravne in zgodovinske vsebine, na odloke, oporoke in napise. Izreden jezikovni spomenik te vrste je tako imenovani *Razvod istrianski*, zapis o

Prevajalec Svetega pisma Stjepan Konzul
(Wilhelm Hecht)

določitvi meje iz leta 1275, ki je ohranjen v prepisu iz leta 1546, zelo obsežna listina, s katero so bile na podlagi komisijskih pogajanj na kraju samem določene sporne meje nekaterih občin v notranjosti Istre, ki so ležale deloma na območju pazinskih grofov, deloma na območju oglejskih patriarhov in beneške republike. Pri teh pogajanjih navzoči trije notarji so imeli nalogo, da so za gospodo listino napisali v nemščini, za »latince« v latinščini, za ljudstvo pa v

hrvaščini. *Razvod* kaže na dvanajst takšnih starejših listin, najstarejša je celo iz leta 1027. Dokument ni izredno pomemben le zaradi pravno-zgodovinske vsebine, ki dokazuje obstoj prastarih slovanskih občin v Istri in njihove meje,

temveč tudi kot jezikovni spomenik, kot vir poznavanja takratnih šeg in navad, stanja cerkva in seznamov krajevnih in družinskih imen. Ohranjen je tudi drugi *Razvod*, zapis o določitvi meja med Moščenicami in Kožljakom iz leta 1395. Po posebni čistosti jezika, ki jo skali le nekaj italijanskih besed, se odlikuje tako imenovani *Statut otoka Krka* iz leta 1388, kazenski zakonik, ki je zelo pomemben za poznavanje duha takratne kazenske zakonodaje. Tudi mesto Kastav je imelo lasten statut iz leta 1400, ki je bil v izvorniku gotovo napisan v glagolici. Hranijo ga v muzejskem arhivu v Zagrebu. Omembe vredna je boljunska glagolska kronika, ne toliko zaradi vsebine kot zaradi jezika. Vsebuje naštevaje najpomembnejših dogodkov od leta 1451 pa do leta 1622. Izvirnik te kronike je zdaj v muzeju v Zagrebu. Zanimiv je tudi statut kastavskega kapitlja (*Zakon kapitula Kastve*), ki je v prepisu iz leta 1678 shranjen v arhivu kastavske župnijske cerkve.

Glagolico so uporabljali tudi za pisanje pravnih listin. V Raklju najdemo glagolsko oporoko tamkajšnjega župnika iz leta 1551, v arhivu občine Barbana pa dve oporoki župnika Juraja Bedrinića iz sredine 16. stoletja. V inventarju tamkajšnje cerkve lahko preberemo navedbo iz leta 1640: »štiri velike na pergament napisane ilirske knjige«, ki žal ne obstajajo več. Glagolski pravni dokumenti so še v župnijskih arhivih Doline in Lovrana, v slednjem je inventar imetja lovranskega kapitlja iz leta 1574. Takšne dokumente imajo tudi zasebniki, na primer v Kraju, majhni vasici mošćeničke župnije, iz let 1521 in 1585, v Veprincu iz let 1625, 1627, 1629, 1641. Ob koncu 18. stoletja se glagolski pravni dokumenti ne pojavljajo več, ker je v tem času v javnih notarskih pisarnah latinska pisava nadomestila glagolsko. Tudi cerkvene matične knjige so vodili v glagolici: tako na Lošinju do leta 1732, v Vrbniku do 1807, v Krkavčeh do leta 1706, v Dolini do leta 1619. Tudi kastavski dekanatski arhiv hrani glagolske matične knjige, ki se začnejo

leta 1654. Zadnji zvezki manjkajo, tako da ni mogoče določiti, do katerega leta so knjige vodili v tej pisavi. Tudi v župnijski cerkvi v Taru so poleg misalov in brevirjev v glagolici tudi matične knjige. Končno omenimo v tej pisavi še urbarje v Sv. Antonu iz leta 1548, v Sv. Roku iz leta 1603, v Boljuncu iz let 1576 in 1604, v Sv. Mariji iz leta 1605, v Škednju iz let od 1583 do 1680.

Od napisov je najstarejši tisti, ki ga lahko preberemo na kamniti plošči v cerkvi svete Lucije v Baški na otoku Krku. Napis je iz 11. stoletja in omenja hrvaškega kralja Zvonimirja, ki je kot vladar otoka tej cerkvi dodelil nekaj posesti. Glagolske napise sicer lahko najdemo v vseh delih Istre, na območju Trsta in na Goriškem.

Medtem ko je ljudski duh ustvarjal svojo poezijo in jo prenašal iz roda v rod, so turški vpadi tako zaposlili pozornost južnih Slovanov, da se je razvoj hrvaške književnosti za dolgo časa ustavil tudi v Istri. Dela Frana Glavinića iz Kanfanarja: Življenje svetnikov (Benetke 1628), O štirih poslednjih rečeh (Benetke 1637);³⁴ spovedni obrazci, ki sta jih napisala Lošinca Butterini leta 1725, Bunicelli pa leta 1762, nekaj glagolskih liturgičnih knjig frančiškana Antuna Juranića iz Baške,³⁵ njegov Krščanski nauk iz leta 1789, Katekizem Petra Rakamarića,³⁶ osorskega škofa (Benetke 1804), obsežen hrvaško-italijansko-nemški slovar z Voltiggijevo uvodno slovnico, ki je leta 1802 izšel pri Kurzböcku na Dunaju, katekizem, izdan leta 1828 v hrvaškem jeziku: *Kratak nauk karstjanski istrskega Plutarha Petra Stankovića*,³⁷ ki je v

---

³⁴ V izv. Das leben der Heiligen, Von vier letzten Dingen.

³⁵ V izv. Besca.

³⁶ V izv. Rekamarić.

³⁷ V izv. Stancovicha.

treh knjigah (v italijanščini) opisal življenje izjemnih istrskih mož ne glede na narodnost, pa vendar pričajo o nadaljnjem življenju književnega gibanja tudi v času, za katerega se zdi, da so istrski Slovani duhovno zaspali.

Ker je glagolica postopno tonila v pozabo in še niso ugotovili, katera ortografija bi ustrezala bogastvu slovanskih zvokov v hrvaščini, so skušali, kolikor je bilo mogoče, italijansko ortografijo prilagoditi slovanskemu jeziku. Ko pa se je leta 1835 splošno uveljavila nova ortografija, gajica, in je ljudstvo iz sna predramil veter novega časa, se je med istrskimi Slovani tudi na književnem področju začelo prebujati novo, odločnejše življenje. Na tem mestu velja omeniti moža, ki si je nemalo prizadeval, da bi svoje ljudstvo duhovno predramil, namreč Frana Volarića, ki se je rodil v Vrbniku leta 1805, umrl pa kot prošt krške katedralne cerkve leta 1877. Napisal je berilo za odrasle, Trst 1850, in ilirsko slovnico za osnovne šole, Trst 1852,³⁸ ter prevedel Galurovo delo *O dobri krščanski vzgoji*, Trst 1852.³⁹ Poleg njega naj omenimo še njegovega rojaka in sodobnika, Mateja Volarića, nazadnje je bil župnik na Cresu, sicer pa oster satirik.

Kakor smo nakazali, narodna zavest istrskih Slovencev, niti v obravnavanem, književno skoraj neplodovitem času ni ugasnila, čeprav se je tam uveljavilo italijansko prebivalstvo, marveč so se po vseh delih dežele razpirali čudoviti cvetovi ljudske poezije, ki so, potem ko so jih postopno zbrali, drug za drugim našli mesto v leta 1870 nastalem časopisu *Naša sloga* in jih je leta 1879 uredništvo tega časopisa zbralo v venec ter jih izdalo v enem zvezku. Možje, ki so poskrbeli za to zbirko, so zelo zaslužni za hrvaško

---

³⁸ Izv. naslov *Ilirska slovnica za početne učionice*. Sastavljena po Franu Volariću.

³⁹ Bernhard Galura (1764–1856), *Lehrbuch der christlichen Wohlgezogenheit* (več izdaj).

književnost, med njimi zlasti Jakob Volčič.⁴⁰ Rojen je bil 14. julija 1815 v Gorjancah pri Škofji Loki na Gorenjskem.⁴¹ Leta 1842 je bil posvečen v duhovnika, polnih 46 let je deloval v osmih istrskih župnijah in tako imel priložnost, da je v različnih krajih dežele zbiral sadove ljudske poezije in spomenike slovanskega pismenstva. Z velikim razumevanjem in zanimanjem za lepote ljudske poezije je zbiral glagolske napise, pripovedke, pregovore in uganke ter jih objavil v slovenskih časopisih *Novice*, *Slovenska bčela* in *Glasnik slovenski*. Trajen spomenik si je postavil z zbirko ljudske poezije, ki jo je uredništvo »Sloge« sprejelo v zamišljeno knjigo. Poleg Volčiča so pri zbiranju ljudske poezije, ki jo vsebuje ta knjiga, sodelovali: Mihael Laginja, K. Jelušič, Bl. Orlič, M. Karabaić, Anton Fabris, Nikolaj Lukačić, A. Stanger, M. Pavić, Bl. Košara, Peter Uravić, G. Jederlinić, M. Trinajstić, Peter Bogović, G. Poljanin.

Zbirka, kakor si jo je zamislilo in izdalo uredništvo »Sloge«, vsebuje nič manj kot 288 pesmi različnih vsebin. Pesmi so razčlenjene na epske ali pripovedne (*junaške pjesmi*), ženske pesmi (*ženske pjesmi*), napitnice, mladinske pesmi, žalostinke, svatbene in novoletne pesmi. Prispevki za zbirko so prišli iz krajev na kvarnerskih otokih in vseh okrajev istrskega polotoka, na celini predvsem iz Lovrana in Premanture, na otokih predvsem iz Vrbnika in Dobrinja. Jezik nekaterih ljudskih pesnitev je sicer tako

---

⁴⁰ Jakob Volčič je bil duhovnik, narodni buditelj in zbiralec narodopisnega gradiva, umrl je 10. novembra 1888 v Zareču pri Pazinu. Zbral je veliko narodopisnega gradiva, največ povedk in pesmi, pregovore in ljudsko besedišče. Gradivo je objavljaj v časopisih, nekaj pa ga je ostalo tudi v rokopisu (več v: Jurij Fikfak (ur.), *Jakob Volčič in njegovo delo / Jakov Volčič i njegovo djelo. Zbornik prispevkov in gradiva*. Pazin in Ljubljana, 1988).

⁴¹ *Slovenski biografski leksikon* kot rojstni kraj navaja Gorenjo vas pri Retečah oz. Sv. Andrej pri Škofji Loki.

prežet z italijanizmi, da so si izdajatelji knjige z drobnim slovarčkom v dodatku prizadevali olajšati njeno razumevanje. Po drugi strani pa je tako neizumetničen, tako naraven, da bo zbirka vedno ostala zakladnica pristno slovanskega ljudskega izražanja in oblikovanja. Oblika pesmi je izredno preprosta, verzi v trohejskem ritmu brez rime tečejo lahkotno, sveže in jasno. Upodobitev v *junaških pesmih* je preprosta, nazorna in plastična, lirične pesnitve pa preveva »pridih osvajajoče prisrčnosti«, če uporabimo izraz Johannes Scherra, ki odlično označuje srbske ljudske pesmi. Pesmi v tej zbirki tudi ne izražajo prostaških ali nizkotnih vzgibov.

Četudi so istrski Srbo-Hrvati prostorsko zelo oddaljeni od Srbov, v *junaških pesmih* vendarle odzvanjajo srbske junaške pesnitve, ki opisujejo junaštva kraljeviča Marka. V več takšnih pesmih se izražajo povezave istrskih Slovanov z Orientom, spet v drugih pa z Zahodom, zlasti z Benetkami, na primer v pesmi »Tožba Ivana Frankopana«, zadnjega vladarja otoka Krka, ki so ga Benečani zahrbtno zvalili na galejo in ugrabili. V lirskih pesnitvah se nazorno izražajo vsi odtenki čustvovanja: plahost dekleta, ki si komaj upa dvigniti pogled k ljubemu, strast, ki za ljubljenega zastavi življenje, žalost zaradi minevanja mladosti, sestrsko in bratsko ljubezen, ki raje preboli izgubo ljubljenega kot izgubo brata, globoko čaščenje staršev, brezskrbna anakreontska vedrina; v njih se uveljavi tudi nekakšen humor, ne da bi prešel v robotost ali grobost.

Zbirka vsebuje tudi pesmi, polne globoke življenjske modrosti. Poleg čudovitih podob narave, ki se zdi, da so utelešene v Vrbniku na Krku, na Cresu, Lošinju in zlasti na Košljunu, biseru kvarnerskih otokov v punatskem zalivu pri Krku, ne manjka humorističnih upodobitev slabosti in odlik deklet in fantov posamičnih krajev. Veliko je ženitovanjskih pesmi, napitnic in novoletnih pesmi (*koledve*). Ob igri ali za uspavanje otrok pojejo otroške

pesmi, ob pogrebu pokojnih žalostinke (*naricaljke*), podobno kakor pri starih Rimljanih, pojejo samo ženske, »*praeficae*«,⁴² pogosto jih ustvarjajo *ex tempore*. Poudarek verza je največkrat na naglašenem predpredzadnjem zlogu

Jakob Volčič (po fotografiji Wilhelma Hechta)

imena objokovane osebe ali na njej dodanem ljubezenskem pridevku, ki ga v vsakem naslednjem verzu zamenja drug. Verske pesmi izražajo čustveno globino in zaupanje v Boga. Knjigo torej lahko označimo kot zakladnico prave, v vsakem pogledu zanimive ljudske poezije.

---

⁴² Lat. *praefica*, ženska, plačana za objokovanje na pogrebih; poznana tudi v starem Egiptu.

Improvizatorji so tudi v Vrbniku in Dubašnici⁴³ na otoku Krku, na celini pa v Brgudu⁴⁴ in Tinjanu,⁴⁵ Volosku in Premanturi. Od tistih, katerih sloves je presegel njihov rojstni kraj, naj omenimo tri: Gerstović-Rosića iz Vrbnika, Mateja Brajkovca iz Brguda in Martina Pavića, slepega pevca iz Premanture. Bogata je bera ljudskih pregovorov, ki jih je Jakob Volčič marljivo zbiral in objavil v različnih časopisih.

Potem ko so bile poti za izobraževanje v Istri utrte tudi Slovanom, je v novejšem času med njimi tudi umetna poezija našla priznane zastopnike, med njimi lirika Mateja Bastiana,⁴⁶ katerega pesnitve so raztresene v različnih letnikih časopisa *Naša sloga* in jih zdaj zbirajo za samostojno knjigo. Odlikuje se po pomembni ustvarjalnosti, po spontanosti in iskrenosti izraza. Ob njem sta kot lirika pomembna Petar Studenac⁴⁷ in Anton Kalac,⁴⁸ ki je poleg cele vrste živahnih liričnih pesnitev, objavljenih v časopisu *Nova sloga*, izdal tudi 30 cerkvenih pesmi, Marijinih pesmi za mesec maj. Spod njegovega gibkega peresa sta pritekli tudi dve zelo poučni pripovedki za ljudstvo: Pop Marko, ljudski svetovalec, in Josip Žudih Razfulović. Uspešno se je preskusil tudi kot prevajalec Schillerjevega »Zvona« in Rapiccijeve »Istre«. Za ljudstvo je napisal življenje svetih Cirila in Metoda.

---

⁴³ V izv. Verdenico, Dobašnica.

⁴⁴ V izv. Bergudac; zdaj Veli Brgud v občini Matulji.

⁴⁵ V izv. Antignano, Tinjan pri Koprju.

⁴⁶ Mate Bastian (1828–1885), narodni buditelj hrvaških Istranov (*Primorski biografski leksikon*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1003770/>).

⁴⁷ Petar Studenac (1811–1898), pesnik in duhovnik (*Istarska enciklopedija*, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2609>).

⁴⁸ Antun Kalac (1849–1919), književnik in duhovnik (https://hr.wikipedia.org/wiki/Antun_Kalac).

Medtem ko so navedeni deloma sledili svojim liričnim zgibom, deloma pa s pripovedkami skušali izobraževalno vplivati na slovansko prebivalstvo v Istri, sta si pouk med ljudstvom prizadevala širiti družba *Hrvatskih ljudi*⁴⁹ s koledarjem⁵⁰ in dr. Matko Laginja z izdajo tridesetih basni v verzih.

Prvo mesto med tistimi, ki so izdajali spise za poučevanje ljudstva, zavzema opatijski opat Ivan Fiamin. Njegovi spisi so predvsem pedagoško-moralne vsebine. To so večinoma prevodi izvrstnih del italijanske, francoske, nemške literature in latinskih klasikov, in sicer prevodi trajne literarne vrednosti. Izvirni spis »Delo je človekova dolžnost in blagoslov« sodi med najboljša tovrstna dela, ki jih lahko pokaže hrvaška nacionalna književnost.

Tudi področje romana v najnovejšem času ni ostalo prazno. Plodovit je bil zlasti Eugen Kumičić (Jenio Sisolski) iz Brseča. Častno mesto med hrvaškimi pisatelji mu zagotavljajo romani Olga in Lina, Gospodja Sabina, Začudjeni svatovi, Sirota, Preko mora, katerih snov je vzel iz ljudskega življenja v Istri, in Jelkin bošiljak, pripovedke iz življenja obmorskih prebivalcev. Kot romanopisec izstopa tudi Josip Gržetić⁵¹ iz Dobrinja. Objavil je vrsto zgodovinskih romanov v različnih časopisih, največ v zagrebškem *Viencu*. Gržetić opisuje ljudsko življenje z zvestim posnemanjem resničnosti in tako živo, da so mu prijatelji nadeli pridevek »Zlatoust«.

---

⁴⁹ Gre za Bratovščino hrvatskih ljudi u Istri, ki so jo ustanovili v Kastvu v 70. letih 19. stoletja, da bi pomagali hrvaškim učencem iz Istre in kvarnerskih otokov.

⁵⁰ V iz. *Kalender*, tj. *Istran, narodni koledar*, ki je prvič izšel leta 1869 v Ljubljani, drugi pa leta 1870, urejal ga je prof. Franjo Ravnik iz Kopra. Potem ga je na pobudo J. Dobrile nadomestila *Naša sloga*.

⁵¹ Josip Gržetić Krasanin (1837–1895), bogoslovec in plodovit pisatelj, pesnik in prozaist. Bil je sourednik časopisov, npr. *Hrvatski koledar*, *Hrvatska vila Dragoljub* in *Naša sloga*. Objavljal je tudi v *Slovenskem glasniku*. Napisal je povesti *Na parobrodu* (1870), *Bodulka* (1873), *Lice laže, krv ne laže* (1875), *Roko* (1885) in roman *Urotnici. Izvorna historičko-narodna pripovijest* (Hrvatska vila 1881–1883).

Kot raziskovalec na cerkvenem področju se je izkazal dr. Ivan Črnčić iz Dobrinja, rektor Ilirskega kolegija v Rimu. Po njegovi zaslugi je izšla cela vrste monografij v publikacijah južnoslovanske akademije v Zagrebu in drugih literarnih časopisih, na primer njegova razlaga že omenjenega napisa o Zvonimirju. Odlično je njegovo delo: Najstarejša zgodovina škofij Krk, Osor, Rab, Senj in Krbava.⁵² Veliko sta vredni njegovi skrbno pregledani izdaji almanaha »Popa Dukljanina«⁵³ in Asemanovega evangelija z uvodom, ki dokazuje obsežno preučevanje in globoko poznavanje stare slovanščine.

Kot krščanskega pisca moramo omeniti tudi frančiškana Stjepana Ivančiča⁵⁴ zaradi njegovega spisa »Raba glagolice pri frančiškanih v Dalmaciji, Istri in na kvarnerskih otokih«,⁵⁵ ki prinaša marsikateri upoštevanja vreden zapis o zgodovini glagoljaštva. Preminuli tržaško-koprski škof Juraj Dobrila⁵⁶ sicer ni zapustil nobenega zgodovinskega dela, je pa z jezikovno čistim in s pristno pobožnostjo prežetim molitvenikom *Oče budi volja tvoja*,⁵⁷ ki je izšel v peti izdaji s 4500 izvodi in ga najdemo skoraj v vsaki istrski slovanski družini, ter z manjšim molitvenikom *Mladi bogoljub*⁵⁸ pomembno

---

⁵² Izv. *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji* (1867).

⁵³ Izv. *Popa Dukljanina letopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku po prepisu popa Jerolima Kaletića* (1874).

⁵⁴ Stjepan Marija Ivančić (1852–1925), na Cresu rojeni duhovnik in cerkveni zgodovinar (*Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8638>).

⁵⁵ Izv. *Poraba glagolice kod redovnika III. reda sv. Franje u Dalmaciji, Istri i na Kvarnerskim otocima* (1887).

⁵⁶ Juraj Dobrila (1812–1882), osrednja osebnost hrvaškega preporeda v Istri (*Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4940>).

⁵⁷ Izv. *Otče, budi volja Tvoja! Molitvena knjiga s podučanjem i napatjenjem na bogoljubno življenje, većim delom polag knjige: Isus moja želja od Dra. Alojzija Schlör-a*. Trst, 1854.

⁵⁸ Izv. *Mladi Bogoljub. Molitvena knjiga s poukami i napatci na bogoljuban život*. Trst, 1889.

prispeval k dvigu ne le bralne večine pri kmečkem prebivalstvu, temveč tudi h krepitvi verskih in moralnih čustev. Življenjepis omenjenega škofa, ki ga je napisal Florian Rubetić, si zasluži, da ga označimo za vzor biograf-ske upodobitve. Kot biografa naj omenimo tudi creškega župnika Mateja Oršića, ki je napisal biografijo dveh izvrstnih šolnikov, že omenjenih Frana in Mateja Volarića.

Kot leksikograf je zaslužen zlasti frančiškan O. Karl Parčić iz Vrbnika na otoku Krku, ki je izdal italijansko-hrvaški in hrvaško-italijanski slovar v dveh zvezkih. *Živi v Collegiumu Illyricum v Rimu*.⁵⁹

Vprašanja, kolikšen delež so imeli istrski Slovenci v razvoju slovenske literature glede na to, da le droben delček tega plemena živi v Istri in v stalnem stiku s Slovenci s sosednjega tržaškega in goriško-gradiškega območja, brez ozira na slednje pač ni mogoče obravnavati. Vendar na področju literature niti iz časa pred cerkveno reformacijo niti po njej vse do začetka tega stoletja ni ničesar, kar bi bilo vredno omenjati.

Prihod reformatorja Primoža Trubarja leta 1563 na Goriško ni poživil literarnega delovanja primorskih Slovencev. Jurij Japelj, leta 1807 imenovan za tržaškega škofa in poznan kot katoliški prevajalec Svetega pisma, je sicer dvanajst let deloval v Trstu kot kaplan, vendar ni eden tistih mož, ki bi ga šlo tu omeniti, saj je bil rojen Kranjčan in je umrl, preden je izvedel, da je bil imenovan za tržaškega škofa.

---

⁵⁹ Dragutin Antun Parčić / Carlo A. Parčić (1832–1902) je končal študij bogoslovja, sicer pa je bil vsestranski izobraženec, ki se je mdr. ukvarjal s tiskarstvom, botaniko, zemljepisom, prevajanjem in bil pionir fotografije na Hrvaškem. V italijanščini je napisal slovnico hrvaškega jezika (*Grammatica della lingua slava (Illirica)*), *Rječnik talijansko-slovenski / Vocabolario croato-italiano* (1968), *Rječnik hrvatsko-talijanski / Vocabolario croato-italiano* (1974) (*Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46672>; Igor Gostl, *Dragutin Antun Parčić. Život i djelo*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1998).

Prehod iz literarno tihega v novi plodoviti čas predstavljajo dr. Franul von Weissenthurn, Johann Ernst, baron Raven, Šilertabora in Momjana,⁶⁰ ter Matevž Ravnikar, ki je bil od 1830 do 1845 tržaški in koprski škof. Janezu Veselu - Koseskemu bo treba v slovenski literarni zgodovini posvetiti častni list kot pesniku in prevajalcu klasičnih del iz drugih literatur, recimo Bayronove *Mazeppe*, več spevov iz Homerjeve *Iliade*, Schillerjeve *Pesmi o zvonu*, *Device Orleanske*, *Neveste iz Messine*, Dantejeve *Božanske komedije* in cele vrste krajših pesnitev. Iz najnovejšega časa je treba navesti: Franca Kosca kot pomembnega teološkega pisatelja, Jerneja Križaja kot prevajalca Danteja in Manzonijsa, Jožefa Križmana kot prevajalca Alfierijevih dram, Janeza Šusta kot prevajalca *Fabiole* kardinala Wisemana, Janeza Jesenka kot prevajalca več romanov iz francoščine in angleščine, dr. Franca Glaserja kot prevajalca indijskih dram, Franca Cegnarja kot pesnika in kot prevajalca več Schillerjevih dram, zlasti *Wallensteinovi* si upravičeno zaslužijo, da jih označimo kot izredno posrečen prevod.

Na Goriško-Gradiškem je kapucinar Janez Svetokriški⁶¹ s pridigami v petih zvezkih, natisnjenimi deloma v Benetkah (1691), deloma v Ljubljani (1700, 1707), Slovencem zapustil pomemben jezikovni spomenik. Potem na tem območju zavlada več kot stoletje trajajoče literarno mrtvilo, ki ga leta 1822 prekine izdaja ganljivih čustvenih pesmi za »kmečko ljudstvo in mladino«⁶² Valentina Stanića, ustanovitelja goriškega Inštituta za gluhone (preminul leta 1847 kot stolni kanonik). Omembe vreden je tudi leta 1883 preminuli Štefan Kocijančič,⁶² ne sicer kot pesnik, pač pa kot cerkveni pisec

---

⁶⁰ V izv. Baron von Raunach, Schillertabor und Momiano.

⁶¹ V izv. Johann a S. Croce.

⁶² V izv. Stefan Kocijančič.

in prevajalec Soavejevih pripovedk⁶³ in avtor številnih sestavkov različne vsebine. Kot plodovitega cerkvenega pisca ne smemo prezreti Filipa Jakoba Kafola (umrl leta 1864). Zelo plodovit kot pisatelj na naravoslovnem področju in kot novelist je bil Fran Erjavec (umrl leta 1886 v Gorici), izvrsten tudi kot stilist. Na zgodovinskem področju je uspešno deloval gimnazijski profesor Simon Rutar.

Pravo pesniško naravo prepoznamo v Simonu Gregorčiču in Josipu Pagliaruzziju (Krilan).⁶⁴ Prvi je do zdaj objavil dve zbirki večinoma lirskih pesnitev, iz zapuščine slednjega pa je bila doslej izdana le ena zbirka pesmi. Pagliaruzzi kot pesnik romanc in balad med slovenskimi pesniki zavzema odlično mesto.

---

⁶³ *Izv. Podučne povesti*. Spisal v laškem jeziku Fr. Soave. Gorica, 1851, 1870, 1876.

⁶⁴ Josip Pagliaruzzi (1859–1885), po izobrazbi pravnik, pesnik, sošolec Karla Štreklja v Gorici, učenec Frana Levca, na njegovo pesnjenje je močno vplival Simon Gregorčič (France Koblar, Pagliaruzzi, Josip (1859–1885). V: Franc Ksaver Lukman (ur.), *Slovenski biografski leksikon: 6. zv. Mrkun - Peterlin*. Ljubljana, Zadrúžna gospodarska banka, 1935, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi400775/#slovenski-biografski-leksikon>).

Dodatek

Avstro-ogrška monarhija kljub nekaterim dobrim predelom pogreša etnografsko delo, ki na ravni sodobnega znanstvenega raziskovanja in s pomočjo dopolnjujočih umetniških reprodukcij, hkrati spodbujajoče in poučno ponuja vseobsegajočo splošno podobo naše domovine in njenih ljudskih plemen.¹

Študij v mejah te monarhije živečih ljudstev ni le posebej pomembno polje dejavnosti izobražencev, temveč ima tudi praktično vrednost za dvig splošne ljubezni do očetnjave.

Z rastočim pogledom na odlike in posebnosti posamičnih etnografskih skupin in njihovo vzajemno in materialno odvisnost se mora bistveno okrepiti občutje solidarnosti, ki naj povezuje vsa ljudstva naše očetnjave.

* Prevod poglavja Ehrherzog Rudolf, Einleitung. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bd. 2: Übersichtsband, 1. Abtheilung: Naturgeschichtlicher Theil.* Wien, 1887, 5–17.

¹ V izv. Volksstämme.

Vsako ljudstvo,² ki se po jeziku, šegi in deloma ločenem zgodovinskem razvoju čuti ločeno od drugih ljudstev, bo povsem pomirjeno z dejstvom, da je njegova individualnost v znanstveni literaturi monarhije našla ustrezno razumevanje in priznanje; hkrati pa ga bo to spodbudilo, da bo iskalo svoje duhovno težišče v Avstro-Ogrski.

Zato je še posebej v naši očetnjavi zelo pomembno gojiti etnografijo in njene pomožne vede, ker te neodvisno od vseh nezrelih teorij in strankarskih strasti zbirajo gradivo, iz katerega lahko izhajata objektivna primerjava in vrednotenje različnih ljudstev.

To se doslej še ni zgodilo ali vsaj ne v nakazani smeri.

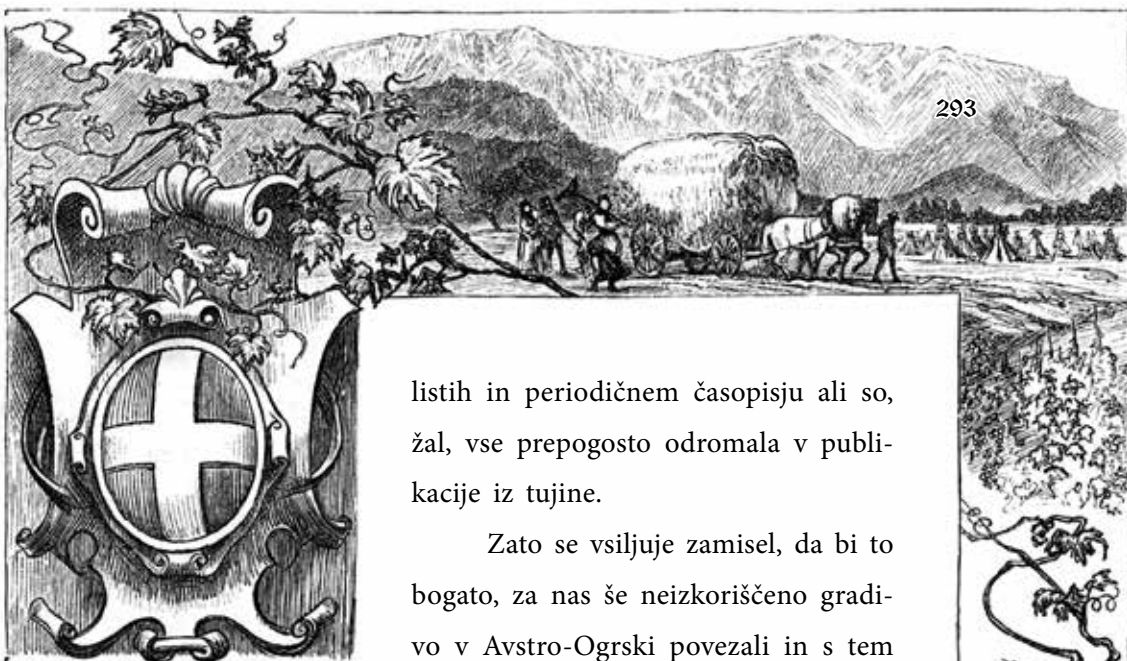
Ne smemo si prikrivati, da je prav v Avstro-Ogrski etnografija precej manj podprta kakor v Nemčiji, Angliji in Franciji in v zadnjem času tudi v Rusiji, čeprav imamo najbrž tako kakor v drugih državah enako množico takšnih specialistov, ki bi bili za to povsem primerni.

O posamičnih ljudskih plemenih je izšlo precej dragocenih del, toda večinoma so neovrednotena obležala v učenih strokovnih

² V izv. Volksgruppe.

listih in periodičnem časopisju ali so, žal, vse prepogosto odromala v publikacije iz tujine.

Zato se vsiljuje zamisel, da bi to bogato, za nas še neizkoriščeno gradivo v Avstro-Ogrski povezali in s tem omogočili nastanek dela, ki bi v mejah

te monarhije upošteval znanstveno in umetniško samozavest posamičnih narodov, v čast vsej monarhiji in vsem njenim delom.

In kje je še država, tako bogata z nasprotji v oblikovanosti ozemlja, ki v svojih mejah združuje tako čudovito naravnozgodovinsko, pokrajinsko in podnebno raznovrstnost in lahko v etnografski sestavi različnih ljudstev prispeva tako zanimive podobe k velikemu delu?

Takšna premišljanja so nas spodbudila, da smo se lotili tega dela, in tako bo množica avstrijskih in madžarskih piscev in umetnikov v besedi in podobi opisala drago skupno očetnjava ter

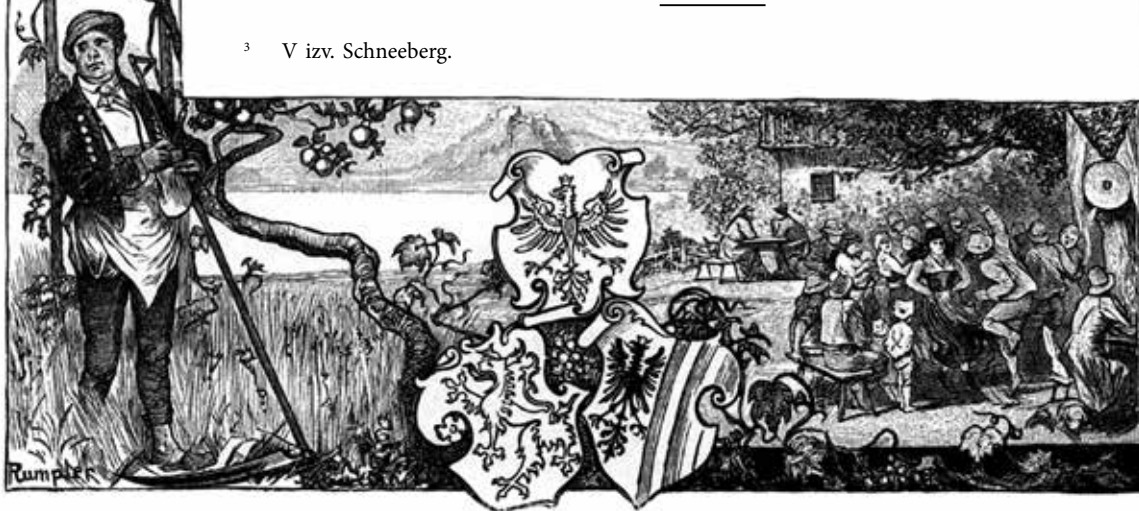

povabila bralstvo na potovanje po širni, širni deželi, med večjezičnimi narodi sredi nenehno se spreminjajočih podob.

Dunaj, čudovito velemesto z razkošnimi zgradbami, s staro stolnico svetega Štefana, simbolom stoletne veličine v svojem središču, je, ležeč ob mogočni reki Donavi, obdan z vencem očarljivih hribov, z vinsko trto blagoslovljenih gričev in šumečih gozdov, med plodovitima ravninama – tako lep, tako častitljiv, pa vendarle večno mlad in cvetoč – podoba, kakršne ne premore nobena druga prestolnica na Zemlji.

Vendar nadaljujemo pot po ljubki Spodnji Avstriji: valujoča žitna polja, bogate nižine se izmenjujejo z bujno poraščenimi rokavi Donave. Poglejmo v Dunajski gozd: med senčnimi hrastovimi in bukovimi gozdovi dosežemo vse višje jelke in smreke, ozke doline, visoke hribe, mimo gorskih vasi vse do štrlečega dunajskega Snežnika³ z golimi rebri in rušnato goščavo.

³ V izv. Schneeberg.

Sledimo gorski verigi: apneniško gorstvo Zgornje Avstrije z nazobčanimi oblikami, divjimi dolinami in soteskami, modrimi jezери, zelenimi travniki, spredaj cvetoča dežela, prepredena z Donavo, posejana z bogatimi mesti in vasmi. Pred nami se dviga Solnograd, staro škofovsko mesto s sivimi hišami in cerkvami, umetnostni spomenik prejšnjih časov.

Gore so vedno višje. Pred nami leži skalni grad Tirolske; ledeniki, prastari gorski masivi, severna vegetacija na eni, južna vročina na drugi strani Alp; ustavimo se na Predarlškem, na bregu lepega Bodenskega jezera. Sledeč pogorju se najprej vzdolž bleščeče zasnežene verige Tur podamo na čudovito zeleno Štajersko, deželo, ki združuje v sebi marsikaj: visoke gorske verige, brezmejne gozdove, očarljive hribe, bogate doline, ki jih ljubkuje toplo sonce. Prehodimo Koroško, lepo deželo, kakor tudi Kranjsko, z njunimi jezeri in apneniškim gorstvom, zaslepljujoče belim in grotesknih oblik, po

vegetaciji in po vsem napol severni napol južni, in prek Gorice dosežemo Kras, skalnata pobočja s pičlim zelenjem, vrsto pokrajine, ki je tako posebna in enkratna. Z golega belega skalovja popotnik uzre lep bogat Trst med južnimi bujnimi vrtovi, ob obrežju modrega Jadrana, našega morja, v njegovem globoko zarezanem zalivu gozd jamborov s plahutajočimi jadrni in plapolajočimi zastavami naše in drugih držav, – in zdaj gre navzdol med številnimi otoki ob obrežju veličastno lepe Dalmacije vse do čudovitega Kotorskega zaliva, kjer se kot mogočen mejnik dviguje resnično veličasten gorski masiv Črne gore.

Naš pogled se zazre proti severu. Moravska, bogata dežela z ljubkim gričevjem je za nami, in pred nami razprostrta leži Češka, premožna visoka planota, obdana z vencem gozdnatega pogorja; naš pogled razveseljujejo jelkovi in smrekovi gozdovi, šumeči potoki, z ribami bogate reke, lepo obdelane, močno industrializirane ravnine in mesta, sredi vsega tega stara zlata Praga s kvišku štrlečimi Hradčani.

Ko prepotujemo šlezjske gorske doline in bogate ravnine, pridemo mimo zgodovinsko častitljivega Krakova s starim Vavelskim gradom v galicijsko pokrajino; globoko v dolino segajo obronki Karpatov z brezmejnimi pragozdovi, in ko pustimo za sabo mesta in vasi, rodovitno visoko planoto, globoko zarezane reke in veletoke, ki se vijejo proti severu, dospemo do gozdnate, majhne mejne dežele, lepe Bukovine, ki ustvarja prehod med mogočno gorsko verigo Karpatov in neskončno sarmatsko ravnino.

Od tam pa naprej na območje svete Štefanove krone,⁴ tako obsežno, tako razkošno z lepoto in spremenljivimi podobami narave, obdano z vencem Karpatov, ki skrivajo plemenito rudo, z gozdnatim pogorjem, ki tu in tam doseže visokogorsko višino, v njegovih dolinah pa ležijo praisviri velikih domačih rek. In južneje se razprostira

⁴ Poimenovanje za območje ogrskega kraljestva, imenovano po apostolskem kralju Štefanu I. Ogrskem. Krono, ki je upodobljena tudi na sodobnem madžarskem grbu, mu je tik pred kronanjem leta 1000 podaril papež Silvester II.

dežela, kjer popotnikovo oko v čudovitem zaporedju razveseljujejo gozdnato gričevje, bogata vinorodna zemljišča, velika jezera, mogočne reke, razsežna močvirja, pisane kulturne poteze, bujna vegetacija in v otožni lepoti veličastna pusta, razsežna mesta. Sredi dežele se ob bregovih mogočne Donave, življenjske žile monarhije, dviguje glavno mesto, tako lepo in vitalno, v polnem razcvetu središče političnega življenja, duhovne kulture in obrtnega ustvarjanja. Naprej gremo prek dobro obdelanih, toplih južnih hrvaških pokrajin v čudovit reški zaliv,⁵ od tod pa med slavonskimi nižinami mimo hribovja gozdnate Fruške gore ob Savi znova k Donavi.

Levo čudovita ravnina, desno visoko srbsko obrežje; naprej pa gremo med čedalje bolj strmimi gorskimi masivi vse do Železnih vrat, kjer se naš mogočni veletok prebija skoz ostre čeri. Mimo Mehadije, starih rimskih toplic, se potovanje nadaljuje po visokogorju nekdanjega romanskega Banata; od tam prodremo v lepo deželo Sedmograško,⁶ biser v stari Štefanovi kroni. Zagledamo veličastne transilvanske Alpe, ki, podobne visokem zidu, tvorijo deželno mejo in mejo monarhije. Goli vršaci, ki ne zaostajajo za Turami, po

⁵ Kvarnerski zaliv.

⁶ V izv. Land Siebenbürgern, tj. Sedmograška oz. Transilvanija.

dolinah in pobočjih pa jih krasijo šumeči pragozdovi, po njihovih obronkih se bohotijo vinogradi, v globinah skrivajo sol in zlato; potem starodavna mesta, priče stare kulture, in v vseh pokrajinah slikovito lepoto spremljajo naravoslovne zanimivosti. Hitro preidemo notranjost dežele z ljubkimi ravninami in gričevjem, in tako je konec potovanja, na katerem smo nameravali bralce popeljati skoz to monarhijo, tako veliko in lepo, tako bogato z naravnimi lepotami, tako raznovrstno po vrstah⁷ in favni.

Galicija s svojimi severovzhodnimi vrstami, severna Češka s srednjeevropsko favno, največji del Alp, Karpati, madžarska pusta, južna Tirolska in Dalmacija s pravo južno vegetacijo – vse to, ta raznovrstnost je združena v eni monarhiji.

Ruševje se vije navzgor ob ledeniku, breza blesti v severnem močvirju, hrast šumi v temnem gozdu poleg jelke, vinska trta in lovor, ciprese in palme, vsi lepšajo eno očetnjavo – našo.

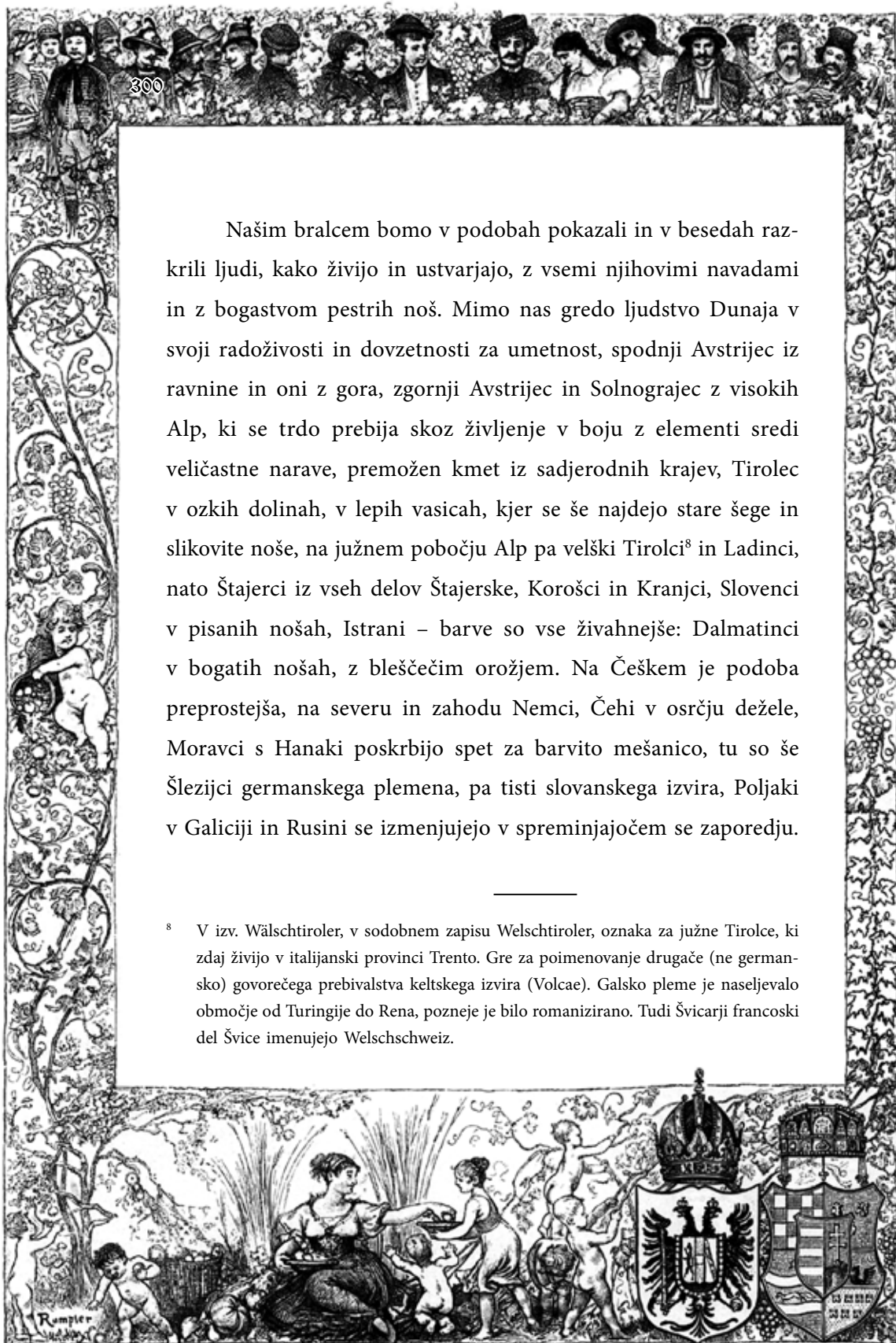
---

⁷ Mišljene so rastlinske vrste.

Našim bralcem bomo v podobah pokazali in v besedah razkrili ljudi, kako živijo in ustvarjajo, z vsemi njihovimi navadami in z bogastvom pestrih noš. Mimo nas gredo ljudstvo Dunaja v svoji radoživosti in dovtetnosti za umetnost, spodnji Avstrijec iz ravnine in oni z gora, zgornji Avstrijec in Solnograjec z visokih Alp, ki se trdo prebija skoz življenje v boju z elementi sredi veličastne narave, premožen kmet iz sadjerodnih krajev, Tirolec v ozkih dolinah, v lepih vasicah, kjer se še najdejo stare šege in slikovite noše, na južnem pobočju Alp pa velški Tirolci⁸ in Ladinci, nato Štajerci iz vseh delov Štajerske, Korošci in Kranjci, Slovenci v pisanih nošah, Istrani – barve so vse živahnejše: Dalmatinci v bogatih nošah, z bleščečim orožjem. Na Češkem je podoba preprostejša, na severu in zahodu Nemci, Čehi v osrčju dežele, Moravci s Hanaki poskrbijo spet za barvito mešanico, tu so še Šlezijci germanskega plemena, pa tisti slovanskega izvira, Poljaki v Galiciji in Rusini se izmenjujejo v spreminjajočem se zaporedju.

⁸ V izv. Wälschtiroler, v sodobnem zapisu Welschtiroler, oznaka za južne Tirolce, ki zdaj živijo v italijanski provinci Trento. Gre za poimenovanje drugače (ne germanško) govorečega prebivalstva keltskega izvira (Volcae). Galsko pleme je naseljevalo območje od Turingije do Rena, pozneje je bilo romanizirano. Tudi Švicarji francoski del Švice imenujejo Welschschweiz.

In zdaj je na vrsti Ogrska, madžarska Ogrska s tako živahnim ljudskim življenjem, Sekeljci, svojevrstno sorodno pleme; potem Slovaki s severa, Romani, potomci starih Rimljanov, Srbi in Hrvati in manjša ljudstva, ki živijo v kolonijah, Sasi na Sedmograškem s stoletja ohranjenimi šegami in običaji, Armenci, bolgarski priseljenci, Judje, ki so se deloma zlili s sosednjimi ljudstvi, deloma pa so ohranili posebnost svoje rase, razkropljeni po skoraj vsej monarhiji; Cigani kot potujoče ljudstvo in glasbeniki ter navsezadnje stalni prebivalci madžarskih vasi.

Vsa ta ljudstva in plemena, posamični tipi, tako različna narečja in navade, način življenja, bivališča, viri zaslužka, njihovi prazniki, razvedrila in navade, stare noše in orožje, njihova izobrazba, narodno pesništvo, njihov razcvet in napredek v mejah monarhije – vse to bomo skušali v tem delu podati zvesto poteku življenju.

Ljudsko življenje in posebnosti ljudstev, kakor so nastale in se ohranile, skupaj z značajem dežele, s podnebjem, z naravo in oblikovanostjo tal – to je prava snov tega dela.

Ne bomo pa opisovali le sedanjosti, temveč si bomo dovolili tudi pogled v preteklost, vse do dni rimske nadvlade, ko so se pri Vindoboni⁹ legije bojevale s Kvadi in Markomani in so v Panoniji in Dakiji zmagovito postavili rimske orle. In še dlje nazaj bomo sledili toku zgodovine: kako so prihajala posamična ljudstva, kako so si Germani priborili svoje dežele, Slovani na jugu, Čehi na severu, kako so Madžari pod Arpadovim vodstvom prek Karpatov vdrli v bogato nižino.

Sledijo dolga obdobja; sreča in nesreča, boji in burni časi; in tu vidimo, kako se nizajo drug ob drugega, ljudstvo za ljudstvom, dežela za deželo, čedalje tesneje se stiskajo plemena, moč jih združuje v interesno skupnost in njihova globoko občutena povezanost je naravni zakon, in tako se pred nami razgrinja sedanost, močna velika Avstro-ogrska monarhija, nas vseh očetnjava!

To je namen našega dela; Avstro-Ogrska v besedi in podobi naj v znanstvenem in umetniškem pogledu in obenem kot prava ljudska knjiga doseže resen domoljubni pomen.

---

⁹ Današnji Dunaj.

Literarni in umetniški krogi vseh ljudstev monarhije so se združili za skupno delo, in to delo naj domovini in tujini pokaže, kako bogato duhovno moč imamo v vseh deželah in ljudstvih in kako so se vsa povezala v lepo stvaritev, ki naj krepi samozavest in moč splošne ljubezni do očetnjave.

In tako kakor se bodo v nadaljevanju tega dela druga za drugo vrstile dežele, bodo k sodelovanju pritegnjeni vedno novi sodelavci in novi umetniki iz njihovih domačih dežel; ti se bodo svojim predhodnikom pridružili z enako predanostjo in nezmanjšanim navdušenjem, in ko bo delo po letih dokončano, se bo predstavilo kot spomenik duhovne ustvarjalne moči sodobnosti, kot spomenik za vso prihodnost, kot:

»Avstro-Ogrska v besedi in podobi.«

Kommentar

ZA KREPITEV SAMOZAVESTI IN MOČ SPLOŠNE LJUBEZNI DO
DOMOVINE

Janez Bogataj

Pisanje o pomenu in obsegu slovenske zastopanosti v monumentalnem enciklopedičnem domoznanskem delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild)* ni pomembno samo z vidika zgodovine etnološke vede, temveč tudi širše, z vsemi posledicami in primerjavami z današnjimi razmerami. Zato naj že takoj na začetku tega uvoda izrečem vse priznanje in pohvalo ZRC SAZU, Inštitutu za slovensko narodopisje in urednicama Moniki Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik, da so poskrbeli tudi za izdajo druge knjige s prevodi in komentarji besedil o Slovencih. Ti v zbirki o takratni monarhiji niso bili predstavljeni v skupni knjigi, ampak so Slovence, Kranjce, Primorce, Goričane, Tržačane, Istrane oz. Slovane v Istri, Štajerce, Prekmurce, Korošce, Porabce in Kočevarje razdelili kar v štiri knjige in še v eno od sedmih knjig o Madžarski. Od Trubarjevega prvega poimenovanja »lubi Slovenci«, s katerim je označil svoje »pleme«, če uporabimo oznako Gregorja Kreka, ki je v tej enciklopedični zbirki pisal o slovenski književnosti, je sicer minilo kar nekaj stoletij. Časovno sta se z izdajanjem knjig enciklopedije ujemala tudi še vedno pretežno romantično usmerjena etnološka dejavnost in proces nacionalnega ozaveščanja.

Torej nam enciklopedični prispevki še vedno upodabljajo posamične površine slovenskega mozaika in temeljijo na regionalnih in lokalnih omejitvah, ki jih še danes ne zmoremo preseči, čeprav so bili motivi za »ne-enotni« prikaz Slovencev v okviru monarhije seveda drugačni od sodobne nezmožnosti, da bi presegli lokalne in regionalne zaprtosti.

Helena Ložar - Podlogar je v komentarju k prvi knjigi prevodov prispevkov v enciklopediji opozorila, da so npr. Hrvati »svoj del izdali v hrvaškem jeziku, Slovenci, vse tako kaže, na to nismo nikoli mislili«. ¹ Morda ne bo odveč, da v zvezi s tem obudim spomin na zgodnja osemdeseta leta 20. stoletja. Takrat se je snovala nova knjižna zbirka prevodne znanstvene literature *Studia humanitatis*, ki naj bi v Sloveniji širila poti v omikano humanistično družbo. Pobudniki zbirke so pripravljali predlog načrta za knjižne prevode. Tudi etnologi smo bili povabljeni, da z vidika etnološke vede podpremo knjižno zbirko in s tem pokažemo na »širši družbeni interes«. S kolegico Mojco Ravnik in sodelovanjem Ingrid Slavec smo pripravili razmeroma obsežen spisek starejših, t. i. klasičnih etnoloških del, ki so izvirno izšla v tujih jezikih, bi pa v prevodu in s komentarji pomembno osvetlila zgodovino naše vede ter obogatila naše vedenje o posamičnih kulturnih področjih in življenju v slovenskem kulturnem prostoru v celoti. K tej odločitvi so nas spodbujale tudi raziskave našega profesorja Vilka Novaka, ki je s podrobnimi analizami že osvetlil dela nekaterih starejših avtorjev (npr. Balthasarja Hacqueta). Na seznamu so bili tako npr. Ivan Merhar s prvo doktorsko disertacijo v naši vedi (*Valvasor als Ethnograph*, skrajšana objava, Trst 1910) kot tudi vsi prispevki

---

¹ Helena Ložar - Podlogar, Slovenska ljudska kultura v delu Avstro-ogrsko monarhija v besedi in podobi. V: Monika Kropej Telban in Ingrid Slavec Gradišnik (ur.), *Avstro - ogrska monarhija v besedi in podobi. Slovenci I*. Ljubljana, 2016, 173.

o Slovincih v enciklopediji *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*. Do izdajanja etnološko pomembnih del ni prišlo, saj so se uredniki knjižne zbirke *Studia humanitatis*, ki je naposled začela izhajati 1985, odločili za drugačno zasnovo, tj. izdajanje prevodov tuje znanstvene klasike in sodobnih del. S tega vidika izdaja etnoloških prispevkov iz tega enciklopedičnega dela v obeh knjigah vsaj deloma zapolnjuje ta primanjkljaj v slovenski humanistiki.

Zaradi tega sta prevod in izdaja besedil v drugi knjigi, ki govori o Slovincih, natančneje o fizičnih značilnostih Korošcev in Kranjcev, sicer pa o življenju na Kranjskem, Kočevskem, Primorskem in v Istri, dragocen prispevek k poznavanju zgodovinskega razvoja etnološke vede na Slovenskem, ki mora temeljiti na branju izvirnih besedil. Poleg tega je na koncu te knjige dodan prevod Uvoda v zbirko, ki ga je prispeval »oče« ambiciozne enciklopedije, kronski princ in prestolonaslednik Rudolf, in je v marsikaterem pogledu lahko dobro učno gradivo tudi za današnje politike in njihovo razumevanje družbenih procesov, predvsem pa tudi za premislek o ustreznih ukrepih in dejanjih.

Druga knjiga ne zaokroža le prikaza življenja Slovencev v monarhiji in njihove kulturne dediščine, kakor sta predstavljena v enciklopedičnih prispevkih, ampak lahko pozornejše branje vsaj v nekaterih od njih podrobneje razkrije posebnosti v etnološki misli na prehodu iz 19. v 20. stoletje, ko si je etnologija postopoma začela postavljati trdnejše realistične teoretske in metodične temelje. Prav zato verjetno zbuja največ pričakovanj med vsemi pisci in njihovimi poglavji o Slovincih prispevek Viljema Urbasa »Ljudsko življenje Slovencev« – to navsezadnje tudi po zaslugi Marije Stanonik, ki je s tehtno analizo njegovega dela² postavila začetek realizma slovenske etnološke

---

² Marija Stanonik, Viljem Urbas. *Slovenski etnograf* 30 (1977), 27–36.

misli kar 25 let pred Matijo Murka oz. njegovo poročilo o narodopisni razstavi češkoslovanski v Pragi. Naslov Urbasovega prispevka napoveduje predstavitev ljudskega življenja Slovencev, vendar navaja podatke le o »Slovincih s Kranjskega«, ki »četudi istega plemena, vendarle niso povsem enaki«. Govori torej o »v Alpah živečem Gorenjcu,... [n]a vinskih goricah ob Krki veselo životari Dolenjec, ... Notranjec ... [pa] odrašča ob sunkih burje neprijaznega Krasa«. Predmet prispevka, tj. ljudsko življenje, je zelo ozko pojmovan in vključuje predvsem šege in navade (obsežnejše piše o poročnih), karakterološke značilnosti in le nekaj odstavkov o gospodarskih dejavnostih, pri katerih se omejuje na stražiško sitarstvo in izdelovanje ribniške lesne galanterije. Obsežnejši od navedenih je opis poljšjega lova, le nekaj vrstic je namenjenih prehrani in oblačilnemu videzu.

Zelo obsežen je prispevek o ljudskem gospodarstvu na Kranjskem, ki ga je redigiral Karl Menger, in se je omejil predvsem na poljedelstvo, gozdarstvo, lov in ribolov, rudarstvo in metalurgijo, industrijo, trgovino in promet. Poglavlje ima izrazito pregledni, zgodovinopisno podatkovni značaj.

Urbasov prispevek moramo primerjati z zasnovami in vsebinami prispevkov »Ljudsko življenje na Goriškem in Gradiškem« (avtor Franz Coronini-Cronberg), »Ljudske značilnosti v oklici Trsta« (avtor Peter Tomasin) in »Ljudsko življenje Slovanov v Istri« (avtor Alois Spinčić), ki sestavljajo narodopisno podobo Primorske.

Že Coronini-Cronbergov prispevek o deželi, ki »kljub skromni razsežnosti nosi dve imeni,« Goriška in Gradiška, preseneti z razumevanjem avtorja, kaj vse sodi v opis ljudskega življenja. Na začetku se sicer spušča v podrobnosti iz zgodovinskega razvoja in skuša s pomočjo navajanja različnih pripovedi z zgodovinsko, mitološko ali svetopisemsko tematiko predstaviti »sivo prazgodovino«. V nadaljevanju se iz tega časovnega okvira vrača v

»današnji čas«. Ljudsko življenje podaja v prikazu pestrosti različnih kultur. Veliko pozornosti namenja šegam in praznikom, govori tudi o prometu in transportu, petju in plesih in nekaterih karakteroloških posebnostih. Za našo sedanost je poučno zelo zanimivo regionalno razmejevanje, ko npr. pravi, da »[o]krog Gorice in v Vipavski dolini lahko v vseh pogledih opazimo splošen prehod furlanskega načina v posebnosti Krasa. Tu so namreč zaradi razdelitve večine nekdanjih občinskih pašnikov nastale posamič stoječe stanovanjske hiše, za kar se zdi, da je izredno ustrezalo slovanskim nagnjenjem. Zgornja Goriška je seveda v omenjenem razmerju zaznamovana z značajem gorske dežele in s tem deloma z značilnostmi, ki so skupne celotnemu avstrijskemu alpskemu območju.« Ob tej zelo jasni ločnici se nehote vsiljujejo primerjave s pogostimi sodobnimi razpravljanji o regijah Slovenije. Prav zadnja regionalna razdelitev za potrebe turizma je ponovno pokazala, kako slabo poznamo in predvsem razumemo svojo lastno državo in ugotovitve o razmejitvah med njenimi regijami, med katere brez pomislekov lahko štejemo tudi argumente iz dela o avstro-ogrski monarhiji.

Ljudske značilnosti v okolici Trsta je predstavil Peter Tomasin. Besedilo je po dolžini in vsebini nekoliko skromnejše. Časovna postavitev vsebine zapisa govori sicer o prebivalcih okolice Trsta, vendar povedano »na splošno pripada preteklosti. Mladi mandrijerji in *Juzke* se dandanes oblačijo že kakor meščani. Okoliščina, da mandrijer največkrat ne zaprosi za roko dekleta iz svoje vasi, temveč iz tujine, je precej prispevala k temu, da so stare šege in navade kmetov zatonile v pozabo.« Primerjava med t. i. preteklostjo in Tomasinovo sodobnostjo okolice Trsta je žal predvsem načelna, saj se pri spevek prav tam, kjer je najzanimivejši, tudi konča s splošno ugotovitvijo, da »[z]emljiška posest ni več tako lepo obdelana in ne daje tega, kar bi pričakovali. Niso več čustveno navezani na domovino, sicer je v današnjem

času ne bi zapuščali z neodpustljivo lahkomišelnostjo in s takšno otroško nepremišljenostjo prodajali svojega ubornega imetja, da bi v daljni neznani Braziliji kot priseljenci iskali svojo srečo ali, bolje, nesrečo. Če izvzamemo morda vas Škedenj, so med mladimi mandrijerji, ki so ostali, kmetje prav redki. Večina jih dela v Trstu – kot zidarji, kamnoseki, tlakovalci cestnega tlaka, celo kot fakini oz. nosači. Vdajajo se pijači in igram, medtem ko so *Juze* in *Juzke* v našem mestu prodajalke cvetlic ali nam služijo kot perice in nas oskrbujejo z mlekom in zelenjavo.«

Tudi opis ljudskega življenja Slovanov v Istri, ki je delo Aloisa Spinčiča, po vsebini in predmetu prekaša Urbasov opis ljudskega življenja Slovencev (na Kranjskem). V Spinčičevem opisu je tudi precejšnja mera realizma, predvsem pa odlična deskripcija predstavljenih kulturnih oblik. Vsebinsko so najobsežneje opisane šege in navade ob praznikih in pomembnih mejnikih človekovega življenja in iz opisov lahko razberemo tudi podatke o družbenih razmerjih, kot so npr. sorodstvo, oblike gostoljubnosti, dobrotelost idr. Slovani na ozemlju celotne Istre »so povečini Hrvati, ki na vzhodu mejijo na rodovne tovariše v sosednjih provincah; v severozahodnem delu Istre pa živijo sorodni Slovenci, ki mejijo na svoje brate na Kranjskem, Goriškem in Tržaškem.« Poleg navedenih Spinčič govori tudi o starih prebivalcih istrskih obmorskih mest in Čičih, ki so se priselili na istrski Kras. Priselilo se je torej »ljudstvo, ki so ga domačini poimenovali 'Čiči' (verjetno po besedi 'čiča' = bratranec, po drugih = stric, s katerim se pozdravijo), ne glede na to, ali so bili Hrvati ali z njimi priseljeni Romuni.« Navaja zanimiv podatek, da le v vasi Žejane za sporazumevanje še uporabljajo »'romunski' (čiribirski) jezik, ki vsebuje več kot tretjino hrvaških besed, medtem ko sicer prav dobro govorijo hrvaško. 'Čiči' v drugih istrskih vaseh čiribirskega jezika niti ne razumejo in uporabljajo zgolj hrvaškega. Le v

njihovem jeziku je še opaziti nekakšno mešanico z romanskim plemenom. Podobno je z 'Romuni' ob zahodnem vznožju Učke (Monte Maggiore), ki sami sebe imenujejo 'Vlahi', njihovi sosede pa jim pravijo 'Ćiribirci', ti so se, pomešani s Hrvati, priselili iz Dalmacije in njihovi priimki so skoraj izključno hrvaški.« V nadaljevanju je govor o gospodarskih dejavnostih (poljedelstvo, ovčereja, obrti) in oblačilnem videzu. Avtor navaja primerjave življenja otoških Hrvatov in prebivalcev zahodnega brega istrskega polotoka, tudi prebivalcev kraškega dela oz. Čičev. Posebej so poudarjene »slovenske Šavrinke iz sodnih okrajev Piran in Koper ter prebivalke iz okolice Trsta«, ki so razvile pestre oblike dnevnega kupčevanja v obmorskih mestih, zlasti še v Kopru in Trstu.

Od splošnih regionalnih opisov ljudskega življenja moramo omeniti še prispevek Juliusa Schröerja o Kočevskem in Kočevarjih, območju in njegovih prebivalcih, za katere tudi sodobnejša slovenska etnologija ni kazala posebnega raziskovalnega zanimanja kljub upoštevanju posebnih razmer na tem delu slovenskega ozemlja od konca druge svetovne vojne. Schröerjev pregled v marsičem po zasnovi, tehtnosti in vsebini presega Urbasovega o Slovencih na Kranjskem, tako kakor je bilo že ugotovljeno za Tomasinov prispevek o prebivalcih v okolici Trsta in Spinčičev o Slovanih v Istri. Vsi trije veliko bolj povezujejo ljudsko življenje z zgodovinskim razvojem, medtem ko Urbas v svojem prispevku še vedno sledi folkloristični filološki usmeritvi, čeprav je nekatere svoje razprave že označil kot zavestno etnografske. Enakovrednosti obravnavanih kulturnih sestavin vsaj v prispevku za *Avstro-ogrsko monarhijo v besedi in podobi* ni zaznati. Pri Schröerjevem pregledu lahko govorimo o sintezi ljudskega življenja na Kočevskem. Vanjo je vpletel tudi podnebne in naravne razmere in specifično sestavo prebivalstva, ki je zelo jasno pojasnjena tudi s krajšim zgodovinskim orisom naselitve.

Ugotavlja, da to »[n]emško ljudstvece, ...že stoletja ločeno od nemškega duhovnega življenja, še vedno ohranja najboljše lastnosti nemškega bistva« in je »še posebej privlačno zaradi starinskih značilnosti, ohranjenih v tej odmaknjenosti. To velja za njihov jezik, njihove šege in navade in posebej za njihove pripovedke in pesmi, v katerih se izpoveduje globoka in iskrena duša.« S tem izhodiščem je pisec povezal dobršen del svojega pregleda, največ prostora je namenil prav jezikovni podobi, pesmim in baladam. Vendar je v podajanju jezikovne podobe ali pesmi vpletel v besedilo tudi podatke o oblačilnem videzu, sezonskem zaposlovanju, trgovanju, šegah, karakteroloških posebnostih in verovanju. Na primer: »Kočvar je ponosen na svojo narodnost. Noče biti Kranjec in se hvali z zaupanjem, ki ga lahko vidimo na vsakem Kočvarju, z zaupanjem, ki ga uživa in upravičuje tudi revež, ki se odpravi na pot brez kapitala. 'O Kočvarju nikoli ni bilo slišati nič slabega!' radi samozavestno povedo. Dejansko sta tudi zvestoba in poštenost doma po vsej deželi.«

Med samostojnimi pregledi posamičnih tematik po obsegu in enciklopedični preglednosti izstopa prispevek o mitih, pripovedkah in ljudskih pesmih, ki ga je napisal Janez Scheinigg in poudaril, da »pri kranjskih Slovencih pravljice in povedke, dvoje le po obliki različnih proizvodov ustvarjalnega ljudskega duha, vsebujejo obilico mitoloških nazorov, ostankov starega poganškega verovanja v bogove. Značilno je, da je zmagoslavno krščanstvo svojo moč usmerjalo proti glavnim božanstvom spreobrnjenecv, da jih je ali v celoti izrinilo iz ljudskega spomina ali pa jih je s tem, ko jih je pretvorilo v nekakšne demonske sile, obsodilo na bedno životarjenje v območju ljudskega praznoverja. Zato v tradicionalni književnosti kranjskih Slovencev najdemo le skopa izročila, ki nam predstavljajo stare bogove. Nasprotno pa so se nižja mitična bitja, ker jim je Cerkev namenjala manj

pozornosti, ohranila v ljudski domišljiji in še danes živijo na vršacih in v gozdovih, v dolinah, v rečnih in jezerskih globinah.« Posebna vrednost Scheiniggovega prispevka je na njegovem koncu strnjen pregled zbirk slovenskih ljudskih pesmi.

V drugem zvezku *Avstro-ogrške monarhije v besedi in podobi* sta objavljena še prispevka o fizičnih značilnostih prebivalstva na Koroškem in Kranjskem (avtor je Emil Zuckerkandl) in fizičnih značilnostih prebivalstva na Primorskem (avtorja Emil Zuckerkandl in Karl Vipauz). Vključitev te tematike ne preseneča, saj so bile vsebine fizične antropologije stalnica enciklopedičnih, domoznanskih in drugih preglednih del. Trdoživost teh vsebin dokazuje tudi podatek, da so bila predavanja iz fizične antropologije na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ukinjena šele s študijskim letom 1966/67(!).

Glavni predstavnik romantične Kresove dobe Gregor Krek je prispeval pregled slovenske književnosti, Anton Klodić Sabladovski pa pregled slovanskega jezika in književnosti v Trstu in Istri. Oba le omenjam, njuno strokovno tehtnost pa bi moral presoditi strokovnjak za književnost.

Vsekakor pa je posebne pozornosti vreden »Uvod« v zbirko *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*, ki ga je prispeval nadvojvoda Rudolf. Prevod uvoda sta urednici vključili kot dodatek na konec druge knjige. V tem besedilu najbolj preseneča monarhovo široko poznavanje monarhije in vseh »ljudstev« in »plemen« v njej. Čeprav dopuščamo možnost, da je besedilo nastalo z zunanjo pomočjo (hkrati pa utegne biti ta misel morda pretirano pod vplivom današnjih razmer!), nas preseneti s svojimi mislimi in pogledi na pomen in poslanstvo tega enciklopedičnega dela. Poudaril je, da preučevanje »v mejah te monarhije živečih ljudstev ni le zelo pomembno polje dejavnosti izobražencev, temveč ima tudi praktično vrednost za dvig

splošne ljubezen do očetnjave.« V sodobni Sloveniji je poudarjanje ljubezni do domovine kaj hitro označeno za nacionalizem. Nadvojvoda preseneča s pestrim opisovanjem vseh predelov monarhije in njenih prebivalcev. Pri tem ne pozabi na Slovence, čeprav jim nameni razmeroma malo oznak in pravi, da se bodo v delu zvrstili »Štajerci iz vseh delov Štajerske, Korošci in Kranjci, Slovenci v pisanih nošah, Istrijani ...« Poudarja: »[v]sa ta ljudstva in plemena, posamični tipi, tako različna narečja in navade, način življenja, bivališča, viri zaslужka, njihovi prazniki, razvedrila in navade, stare noše in orožje, njihova izobrazba, narodno pesništvo, njihov razcvet in napredek v mejah monarhije – vse to bomo skušali v tem delu podati zvesto poteku življenja.«

Objavljeni prispevki o Slovencih potrjujejo, da se je glavnemu »uredniku« to posrečilo v zelo različnih vsebinskih poudarkih in metodoloških pogledih, kar je povezano z množico piscev. Nadvojvoda opozori tudi na časovno komponento prispevkov. Tako pravi: »Ne bomo pa opisovali le sedanjosti, temveč si bomo dovolili tudi pogled v preteklost, vse do dni rimske nadvlade, ko so se pri Vindoboni legije bojevale s Kvadi in Markomani in so v Panoniji in Dakiji zmagovito postavili rimske orle. In še dlje nazaj bomo sledili toku zgodovine: kako so prihajala posamična ljudstva, kako so si Germani priborili svoje dežele, Slovani na jugu, Čehi na severu, kako so Madžari pod Arpadovim vodstvom prek Karpatov vdrli v bogato nižino.« V nadaljevanju nadvojvoda govori o pomenu tega obsežnega dela in njegovem poslanstvu: »naj v znanstvenem in umetniškem pogledu in obenem kot prava ljudska knjiga doseže resen domoljubni pomen. ... in to delo naj domovini in tujini pokaže, kako bogato duhovno moč imamo v vseh deželah in ljudstvih in kako so se vsa povezala v lepo stvaritev, ki naj krepí samozavest in moč splošne ljubezni do očetnjave.«

Kljub temu, da je bil eden od namenov tega obsežnega projekta v »iskanju duhovnega težišča v Avstro-Ogrski«, ne moremo mimo premisleka, koliko današnjih politikov bi znalo o svoji deželi napisati tako tehtne misli. Glede na vse večjo aktualnost in predvsem učinke regionalizma v Evropi in še posebej v Sloveniji, pa se lahko vprašamo tudi, ali je etnologija danes zmožna sintetično predstaviti sodobne slovenske pokrajine in predvsem življenje v njih. To polje je danes pretežno v domeni geografije, ljubiteljskih političnih špekulacij in pogledov državne birokracije. Vse to ljudi odmika od ustreznega razumevanja razvojnih, gospodarskih, družbenih in duhovnih razlik. Zato v izdaji obeh knjig s prevodi del o Slovencih v *Avstro-ogrski monarhiji v besedi in podobi* ne vidim le gradivskega (virolovnega) pomena, marveč tudi izziv tako za premislek o nalogah etnološke vede kakor tudi državne politike pri razumevanju različnosti sodobne Slovenije.

Ljudske noše s Kranjske (Jurij Šubic)

Za zgodovino slovenske etnološke vede predstavljajo poglavja o Slovencih v monografiji "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild" (Abstro-ogrška monarhija v besedi in podobi) pregled tega, kar so zbirali in zapisali izobraženci v preteklih obdobjih in kar so raziskovali zgodovinarji in filologi tistega časa. Danes lahko rečemo, da so s tem delom nastajali temeljni etnologije kot samostojne znanstvene discipline. Žal pa gradiva, ki ga ponuja monografija za preučevanje ljudskega življenja v 19. stoletju, doslej še nismo dovolj obrednotili niti dovolj upoštevali. Prevod vseh prispevkov, ki v tej monografiji obravnavajo življenje in navade Slovencev, s komentarji in ustreznim znanstvenim aparatom, je kljub časovnemu odmiku zelo dobrodošel in razkriva pomemben del našega vedenja o slovenski ljudski kulturi, ki je bil doslej vse prevečkrat pozabljen.

Doc. dr. Marija Klobčar

Poleg zgodovine ima v monografiji dominantno vlogo prav etnologija, ki naj bi zlasti pomembno prispevala k boljšemu medsebojnemu poznavanju, razumevanju in vrednotenju vseh narodov abstro-ogrške monarhije. Tudi za drugo knjigo prevodov izbranih zvezkov monografije velja, da so poglavja, ki se nanašajo na Slovence, hkrati tudi prvi poskusi zaokroženih pogledov na mnoga področja slovenske ljudske kulture in so nedvomno pomemben prispevek k poznavanju načina življenja naših prednikov. Spregledan je bil tudi zaradi tega, ker je delo nastajalo v času procesov nacionalizacije preteklosti, ki je bila posebej močna prav v abstro-ogrški monarhiji.

Izr. prof. dr. Jože Hudales

26 €

